

LUND UNIVERSITY

Att plantera ett barn : internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik

Jonsson Malm, Carolina

2011

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jonsson Malm, C. (2011). *Att plantera ett barn : internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik*. [Doktorsavhandling (monografi), Historia]. Lund University (Media-Tryck).

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Att plantera ett barn

Internationella adoptioner och assisterad befruktning
i svensk reproduktionspolitik

Carolina Jonsson Malm

LUNDS
UNIVERSITET

Lunds Universitet

© Carolina Jonsson Malm 2011
Grafisk form och sättning: Ilgot Liljedahl
Tryck: Media-Tryck, Lund University, Sweden 2011
ISBN 978-91-7473-104-0
ISSN 1650-755X

**KLIMATKOMPENSERAT
PAPPER**

Innehåll

Förod	7
KAPITEL 1	
Att plantera ett barn: Perspektiv och utgångspunkter	13
Vetandets framväxt	16
Vetenskaplig positionering	16
Metodologiska utgångspunkter	21
Källkritiska överväganden	26
Syfte och frågeställningar	29
Avhandlingens struktur	31
Teoretisk begreppsflora	32
Föränderliga familjepraktiker och kärnfamiljens hegemoni	33
Härstamningens logik och biologismens återkomst	36
Nationalismens kulturella grammatik	39
Mellan stat och medborgare	45
Samhällsförändringar och samlevnadsvillkor	46
Välfärdstaten och det (sen)moderna samhället	47
Familjeliv och familjepolitik	52
Politiseringen av barnlösheten	56
Besläktad forskning	62
Kritisk adoptionsforskning	63
Feministisk forskning om reproduktionsteknologi	67
Ömsesidigt befruktande forskningsfält	71
KAPITEL 2	
En ny uppväxtmiljö	75
Texter och tankar kring utländska adoptivbarn	75
Färgade adoptivbarn välkomna till Sverige?	78
Främlingen	81
”Barnet löper en mycket stor risk att växa upp som en särling”	81
Omgivningens attityder och samhällets fostran	85
”Frågan om möjligheterna till anpassning”	88
Assimileringens förutsättningar	93
Den goda familjen	96
Strävan efter normalitet	98
”De skulle kunna vara barnets naturliga föräldrar”	100

Föräldrskapets bekönade positioner	103
”Endast högt kvalificerade svenska familjer”	107
Adoption av utländska barn som...	113
... en välfärdsfråga	114
... en behjärtansvärd och humanitär verksamhet	117
... en uppgift för barnexperterna	121
Assimileringsens tid: Sammanfattande slutsatser	125
KAPITEL 3	
Den naturliga livsprocessen	127
Texter och tankar kring konstgjord befruktning	127
Drivhusbarnen och teknologins (o)möjligheter	131
Den onaturliga familjen	134
Mellan tradition och modernitet	134
Både en faders- och en modersgestalt	141
Betydelsen av biologiskt släktskap	145
Den heliga naturen	149
Rädslans etik och moralens geografi	153
Det skyddslösa barnet	158
”Barnet skall ha rätt att få veta sitt ursprung”	159
Erfarenheten av adoptivbarns behov	163
Förmänskligandet av inseminationsbarnet	167
Assisterad befruktning som...	170
... en medicinsk behandling	171
... en fråga om barnets rätt	174
... ett etiskt dilemma	177
Naturlighetens tid: Sammanfattande slutsatser	180
KAPITEL 4	
Rätten till rötter	183
Texter och tankar kring internationell adoptionsverksamhet	183
Är blod tjockare än vatten?	186
Hemvändaren	190
”Principen om likställighet mellan adoptivbarn och andra barn”	190
”Ett biologiskt och etniskt arv”	193
Rotlöshetens psykologi	199
Rehabilitering och repatriering	204
En familj med särskilda behov	210
Internationella adoptioner som...	214
... ett fall för psykologin	214
... en identitetspolitisk fråga	220
... ett postkolonialt problem	225
... en internationell barnrättsfråga	230
Mångkulturalismens tid: Sammanfattande slutsatser	234

KAPITEL 5

Växande familjetråd	237
Texter och tankar kring normbrytande familjepraktiker	237
Den komplementära interaktionen mellan könen	241
Den postbiologiska och postnukleära familjen	244
Den föränderliga naturligheten	245
”Lika väl som heterosexuella föräldrar”	252
Tvåsamhetens utmaningar	258
Likabehandlingens paradoxer: Heteronormalisering och homotolerans	264
Den problematiska ensamheten	269
Adoption och assisterad befruktning som...	275
... en medicinsk-etisk eller psykologisk-etisk intersektion	276
... ett sätt att ”bota” ofrivillig barnlöshet	279
... en jämlikhetsfråga	283
... en jämställdhetsfråga	287
... en samhällelig angelägenhet	289
Genetikens tid: Sammanfattande slutsatser	291

KAPITEL 6

En fruktbar politik? Avslutande diskussion	295
Sammanfattande och jämförande analys	295
Kontinuitet och förändring	296
Den (de)konstruerade familjen	298
I gränslandet	300
Former för påverkan: Disciplinering och normalisering	302
Vetandets villkor	305
Slutord	308
En reflektion kring forskningsläget	309
En granskning av forskningsperspektivet	310
En förhoppning om framtidens reproduktionspolitik	311
Summary	315
Referenser	323

Förord

Jag sitter nedsjunken i tevesoffan och bläddrar uttråkat mellan kanalerna. Reklam, dokusåpor och amerikanska sitcoms fladdrar förbi i expressfart. På TV4 visas ett program som heter *Spårlöst*. Det går ut på att programmakarna letar rätt på en person som av någon anledning har försvunnit ur någons liv, och sedan filmar deras återförening. Programmet beskrivs så här på kanalens hemsida:

I *Spårlöst* hjälper programledarna Linda Isacsson, Tilde de Paula och Agneta Sjödin programmets huvudpersoner att återfinna sina okända syskon eller biologiska föräldrar. I åtta program tar Linda, Tilde eller Agneta med de medverkande på deras livs viktigaste resa – en resa fylld av invecklade ledtrådar och gripande möten. Programledarna tar med sig de medverkande på resor världen över. Med sig har de enbart ett fåtal ledtrådar såsom ett namn, ett foto eller ett vagt minne. Under den laddade resan tillbaka till det förflutna konfronteras de medverkande med okända delar av sina liv och de saknade bitarna faller slutligen på plats. Långsamt närmar de sig målet för resan – den känslofyllda återföreningen.¹

I detta avsnitt, som inte skiljer sig nämnvärt från det genomsnittliga avsnittet, får tittarna följa en ung kvinna från en mellanstor svensk stad. Hon adopterades från utlandet till Sverige som barn, och vill nu resa tillbaka för att försöka finna sin biologiska mor. Tevekameran dokumenterar hennes resa till andra sidan jordklotet, genom hopp och förtvivlan, tills hon slutligen hittar det hon letat efter, det vill säga sin ”riktiga” mamma, sitt ”ursprungsland” och sina ”rötter”. Mötet tycks gå bra, mor och dotter gråter och kramar om varandra. Äntligen har dottern kommit ”hem”. Vad som händer sedan, efter att kamerateamet har lämnat dem och glädjetårarna torkat får vi aldrig veta. Vi lämnas i tron att de hädanefter levde lyckliga i alla sina dagar. Att det faktum att de är sammanlänkande genom blodsband kommer att suddas ut de år som gått och överbrygga alla svårigheter. Jag följer programmet med förundran och viss skepsis, väl medveten om att verklighet och fiktion inte alltid stämmer överens.

Adoptionsforskaren Signe Howell har studerat internationella adoptioner i Norge och följt flera fall där vuxna utlandsadopterade har försökt hitta sin biologiska familj. Bland annat har hon intervjuat ett antal adoptivbarn och adoptivföräldrar, deltagit på möten anordnade av olika adoptionsföreningar och följt med på så kallade återresor till de adopterades födelseländer. Hon har även följt den

1 <http://www.tv4.se/1.368322/sparlost> (2009-07-24).

norska versionen av *Spårlost*, som där heter *Tore på sporet*, och några av de medverkande i programmet. På så vis har Howell fått en inblick i vad som kan hända när en adopterad person återförenas med sin biologiska familj, och enligt Howell är det inte alltid som sagan får ett lyckligt slut. Howell berättar bland annat om adoptivbarn som efter att ha återsett sina biologiska föräldrar känt sig helt nöjda, åkt tillbaka hem till Norge och sedan aldrig haft kontakt med dem igen. Andra adoptivbarn har fått en obehaglig överraskning då de insett att den biologiska familjens uppfattning om vad släktskap innebär skiljer sig från den västerländska. I flera fall har den biologiska släkten förväntat sig att adoptivbarnet ska ställa upp med ekonomiskt stöd och krävt pengar till sjukvård, mat och utbildning. Enligt Howell reagerar många adoptivbarn negativt på detta och känner sig lurade och utnyttjade, vilket får som resultat att relationen avbryts.²

Sedan finns det ju också alla de historier om adopterade som har sökt men utan att finna. Och de som rest tillbaka till de länder där de föddes utan att ens bry sig om att leta. Och så naturligtvis alla de som varken vill hitta sin biologiska familj eller besöka sitt födelseland. Den tysta majoriteten som inte skapar några sensationella rubriker eller inbjuds att delta i sentimentala teveprogram på bästa sändningstid. De som inte identifierar sig som koreaner, latinamerikaner eller etioper, utan som anser sig vara som alla andra som växt upp i det land de adopterats till. De som ständigt måste svara på frågor om var de kommer ifrån, om de vill resa tillbaka och om de inte längtar efter sina ”riktiga” föräldrar. Eftersom jag själv är adopterad har jag ofta råkat ut för omgivningens opåkallade omsorg och oroade kommentarer. I alla möjliga och omöjliga sammanhang har vilt främmande människor ställt närgångna och personliga frågor om mitt psykiska välbefinnande och undrat ”om det inte är jobbigt att vara adopterad”. Javisst är det jobbigt att vara adopterad kan jag tycka, men enbart på grund av det ständiga frågandet och ifrågasättandet som antyder att man borde känna si eller så, att man på något sätt är annorlunda och att man inte riktigt passar in eller tillhör. Kanske är det därför inte så konstigt att vissa adopterade försöker hitta samhörighet och gemenskap någon annanstans.

Jag kan villigt erkänna att jag tittar mycket på teve, särskilt amerikanska välproducerade tv-serier som handlar om människors vardagsliv – om än i en mer glamorös, händelserik och osannolik tappning. Den amerikanska komediserien *Sex and the City* är en favorit som jag har sett i princip alla avsnitt av. Serien handlar om fyra framgångsrika, karismatiska och storstadschicka New York-kvinnor och deras jakt på kärlek. Min favoritkaraktär är Charlotte York, som i serien representerar den typiska amerikanska helylletjejen med traditionella värderingar

2 Howell 2006, s. 111-120; Howell 2007, s. 18-33.

och en ultrapryd framtoning. Hon är den med den mest romantiska synen på förhållanden och som drömmer om det perfekta bröllopet, en stilig make och söta små barn. I flera avsnitt får vi följa Charlotte efter att hon gift sig med den stenrike Trey MacDougal och paretts fruktlösa försök att skaffa barn tillsammans. När Charlotte inte lyckas bli gravid på det ”naturliga” sättet genomgår hon en så kallad IVF-behandling, men utan framgång. De misslyckade försöken och de ständiga bråken som dessa orsakar tär på relationen och paretts korta äktenskap slutar snart i skilsmässa. Droppen rinner över när Trey kommer hem med en stor pappdocka föreställandes en baby för att övertala sin fru att avbryta IVF-behandlingen och istället fundera på alternativa metoder att skaffa barn, exempelvis genom adoption. Charlotte blir rasande och vägrar – hon vill ju ha ett ” eget ” barn. Paret skiljer sig och efter en tid gifter Charlotte om sig med en ny man, Harry Goldenblatt, och då hennes fertilitetsproblem kvarstår beslutar de sig till sist för att adoptera en liten flicka från Kina.

En annan serie som jag gillar och som också tar upp infertilitet och ofrivillig barnlöshet är *Desperate Housewives*. Serien kretsar kring den händelserika gatan Wisteria Lane och dess brokiga skara invånare. I centrum står fyra väninnor och deras makar, barn och något udda grannar. En av seriens huvudkaraktärer, Gabrielle Solis, upptäcker i ett avsnitt att hon efter ett missfall inte längre kan bli gravid. Hon och hennes make Carlos försöker därför adoptera ett barn, men bedöms som icke lämpliga föräldrar av familjeutredaren på adoptionsbyrån. Istället övertalar de sin kinesiska hushållerska, som vistas i landet illegalt, att bli surrogatmamma till deras barn genom IVF. När barnet föds visar det sig att det är svart och därmed omöjligt kan vara paret Solis barn. Läkarna på infertilitetskliniken råkade nämligen blanda ihop de befruktade äggen och därför återförs barnet till sina ”riktiga” föräldrar, det vill säga till den kvinna och man som det är genetiskt länkat till. Några år senare lyckas Gabrielle på ett mirakulöst sätt ändå bli gravid, inte bara en utan två gånger, och den tidigare så bortskämda och glamourösa lyxhustrun går nu helt upp i rollen som ansvarsfull hemmafru och moder.

Jag skulle kunna räkna upp ännu fler exempel på hur barnlöshet, adoption, nya reproduktionsteknologier och normbrytande familjer har blivit ett vanligt förekommande tema i populärkultur, litteratur och media de senaste åren. I den Oscarsbelönade filmen *Juno* letar en gravid tonårstjej efter en lämplig adoptivfamilj till sitt barn, i *The Next Best Thing* bestämmer sig en ensamstående kvinna (spelad av Madonna) för att skaffa barn tillsammans med sin homosexuella killkompis, i *Six Feet Under* tar en av huvudkaraktärerna och hans pojkvän emot två fosterbarn som de senare adopterar, i komedin *Junior* lyckas en manlig läkare (spelad av den begåvade Arnold Schwarzenegger) genom ett experiment bli gravid och föda ett barn och i den dystopiska science fiction-rullen *Children of Men* har hela mänskligheten blivit infertil och håller på att dö ut. Barnlöshet som tema verkar

vara gångbart både som lättsam underhållning och som identifikationsmarkör i samtiden. Uppenbarligen finns det ett intresse för frågor som rör barnlängtan och familjebildning. Försöken att skaffa barn bär dessutom på en inbyggd dramaturgi som håller åskådarnas intresse vid liv och får dem att hoppas på ett lyckligt slut. Själva barnalstrandet, som för de flesta är en tämligen oproblematiske handling, framställs i dessa sammanhang som en kamp, såväl fysisk som psykisk, fylld av konflikter och svårlösta situationer. Oftast får problemet sin lösning, vilket i de flesta fall innebär att karaktärerna på något sätt till slut lyckas få barn och därmed blir en "riktig" familj.

Den här avhandlingen handlar, som titeln antyder, om internationell adoption och assisterad befruktning. Arbetet med avhandlingen har varit både roligt och slitsamt, men framför allt intressant. Jag har fått möjligheten att fördjupa mig i ett spännande ämne, läsa mängdvis med böcker och artiklar, ta del av ett givande källmaterial, öva upp mitt skrivande och inte minst diskutera frågor som engagerar mig med intelligenta, belästa och diskussionsvilliga människor. De som påstår att doktorerandet är ett ensamt arbete har nog missat något väsentligt. Under min doktorandtid har jag kommit i kontakt med flera personer som har betytt mycket för mig både vetenskapligt och vänskapligt, och som jag har anledning att tacka för den här avhandlingens tillblivelse och slutförande. Det största tacket vill jag rikta till min huvudhandledare Monika Edgren och min biträdande handledare Irene Andersson för att de har visat intresse och engagemang och alltid har haft tid att lyssna, läsa och prata. Monika har med sitt stora kunnande, sin teoretiska skärpa och sin analytiska blick varit ovärderlig för det här avhandlingsprojektets genomförande. Irene har med sin klokhets, sin empatiska läsning och sina konstruktiva råd bidragit med både nya frågor och svar. Även min tredje handledare Kerstin Sandell läste manuset i slutskedet och kom med kritiska kommentarer. Jag är också oerhört tacksam för att Mats Greiff tog sig tid att läsa mitt slutmanus och ge värdefulla synpunkter.

Givetvis vill jag även tacka alla som under åren har läst och diskuterat de texter som jag har presenterat i olika sammanhang; på forskarseminarier, doktorandkurser, konferenser och internat. Ett kollektivt tack vill jag ge till alla gamla och nya kollegor vid Historiska studier på Malmö högskola där jag har haft min arbetsplats. Ni har förgyllt min tillvaro med fantastiskt roliga och stundtals absurda samtal och diverse upptåg både innanför och utanför högskolans väggar. Under min doktorandtid hade jag förmånen att vistas en termin vid University of Victoria i Kanada. Tack Lars Olsson för att du förmedlade denna kontakt! I'm very grateful for the way Dr. Eric Sager and Dr. Lynne Marks welcomed me to UVic and supported me during my visit, and I'm also glad that I got to know my fellow

students of the HIST 503B class. Thank you all for a wonderful and memorable time! För gott kamratskap, stöd och uppmuntran vill jag särskilt tacka mina doktorandvänner som precis har eller håller på att kämpa sig igenom forskarutbildningen. Tack Pål Brunnström, Fredrik Egefur, Bodil Formark, Tobias Linné, Vanja Lozic, Sayaka Osanami Törngren, Matilda Svensson och Frida Wikstrand – utan er hade min doktorandtid varit mycket tråkigare och svårare. Glöm inte att det finns ett liv efter disputationen! Slutligen vill jag tacka min familj för omsorg, omtanke och insikten att en familj inte alltid behöver vara det man tror. Hoppas ni tycker om min bok!

Att plantera ett barn

Perspektiv och utgångspunkter

Hur blir barn till? En fråga som de flesta har ställt sig någon gång, företrädesvis i unga år. Det är en fråga med många fantasifulle svar, för vem har inte hört om storken, navelfrön eller blommor och bin? I sagornas värld är sätten många. Tummelisa uppenbarar sig efter att en kvinna planterat ett magiskt vetekorn. Pinocchio skapas från ett stycke pinjeträ. pepparkakspojken är gjord av deg. Gemensamt för dessa berättelser är en stark barnlängtan som driver de vuxna att skaffa barn på vad man skulle kunna kalla för något okonventionella sätt. I verkligheten finns det lyckligtvis andra sätt att tillgå för den grupp av människor som brukar benämnas ”ofrivilligt barnlösa”. Att adoptera eller att använda sig av assisterad reproduktionsteknologi (ART) är de vanligaste metoderna. Alla har dock inte möjlighet att skaffa barn på dessa sätt. De lagar som styr detta innehåller vissa begränsningar.

Både adoption och assisterad befruktning är praktiker reglerade av staten via lagstiftning, vilket innebär att de ofrivilligt barnlösa måste vända sig till olika läkare, socialarbetare och tjänstemän för att undersökas, granskas och behandlas på ett sätt som andra blivande föräldrar inte behöver. Innehållet i de lagar som reglerar dessa ”alternativa” sätt att skaffa barn är inte självklart. Lagarna är statliga konstruktioner som tillkommit efter utredningar, debatter och beslut av vissa aktörer i en viss historisk och politisk kontext. Det är grunden till dessa lagar som är i fokus i min undersökning. Jag är intresserad av de tankar och resonemang som legat bakom lagtexternas utformning.

Den här avhandlingen handlar egentligen inte om ”hur barn blir till”, utan snarare om ”hur en familj blir till”. Jag vill undersöka de normer kring begreppen släkt och familj som format och omformats av den svenska reproduktionspolitiken. Fokus ligger på internationell adoption och assisterad befruktning och de familjekonstellationer som uppstår genom dessa familjebildningspraktiker. Genom att studera den förda politiken på dessa områden vill jag framför allt få kunskap om den förändrade synen på vad som anses vara bra/dåligt, rätt/fel, sant/falskt

och normalt/onormalt i relation till familj och släktskap. I detta sammanhang blir kopplingen till nationen och staten viktig. Min utgångspunkt är att tanken om familjen, släkten och nationen är tätt sammanvävda och att detta återspeglas i strukturer i den svenska välfärdsstaten. Att tillhöra en familj eller en släkt är också att tillhöra en nation och en stat. Var ens föräldrar, far- och morföräldrar och andra förfäder kommer från eller bor avgör vilka anspråk man kan göra på att tillhöra en nationell gemenskap eller ett visst territorium. Föreställningen om tillhörighet och ursprung – som kan vara exempelvis biologisk-genetiskt, socialt, etniskt eller geografiskt – ses som den grund som familjens, släkten, nationens och statens upprätthållande vilar på. Familj, släktskap, nation och välfärdsstat samt tillhörighet och ursprung är således viktiga nyckelord i min analys.

Som jag ser det är det omöjligt att separera frågorna om internationell adoption och assisterad befruktning från varandra om jag vill ha ett tillfredsställande svar på mina frågor. Något som förenar synen på dessa två familjepraktiker är att de tenderar att genomsyras av liknande moraliska, etiska och ideologiska uppfattningar om familjens betydelse, vilka som ska tillåtas bilda familj och vilka som anses tillhöra familjen. Samtidigt ser lagarna som reglerar de två områdena ganska olika ut och ibland är de till och med helt motstridiga. Exempelvis är det tillåtet att adoptera som ensamstående, medan inseminationslagen inte ger ensamstående kvinnor rätt till behandling. Ett annat exempel är att samboende par har möjlighet att skaffa barn genom assisterad befruktning, men inte genom adoption. Hur kan detta förstås? Detta vill jag försöka svara på genom att undersöka både likheter och skillnader mellan de lagar som reglerar internationell adoption och assisterad befruktning och sätta in dem i ett historiskt sammanhang.

Inom ramen för den reproduktionspolitiska diskursen samsas flera åsikter om barn, fortplantning och föräldraskap. Detta tal är såväl normativt som normaliserande, det vill säga det uttrycker inte endast hur det är utan också hur det förväntas vara. Makt och normer hänger ihop. Framför allt handlar makt om att kunna definiera vad som är bra/dåligt, rätt/fel, sant/falskt och normalt/onormalt och att omstöpa samhället efter dessa rättesnören. I det här sammanhanget handlar det ytterst om vem eller vilka som ska ha makten över reproduktionen. Maktperspektivet är det grundläggande vetenskapliga perspektivet i denna avhandling. Jag hämtar teoretisk inspiration från den franske filosofen Michel Foucault och hans tankar kring maktens karaktär. I *Övervakning och straff*, som handlar om hur disciplineringen har kommit att bli den mest effektiva makttekniken i det moderna samhället, skriver Foucault att familjen allt mer har blivit ”det område där den disciplinära frågan om vad som är normalt och vad som är onormalt med förkärlek uppträder.”³ Utifrån en foucauldiansk diskursanalys, samt feministisk, postkolonial och intersektionalitetsinriktad teori, undersöker jag hur olika nor-

3 Foucault 2006, s. 216.

mer kring tillhörighet och ursprung i relation till familj, släktskap, nation och välfärdsstat skapas, återskapas och omskapas, och hur den politiska styrningen av reproduktionen verkar för att medborgarna ska rätta sig efter normen.

Signe Howell menar att det är i studiet av det avvikande som det normala framträder:

Å studere det som betraktes som unormalt i et samfunn for derved å lære om det normale, er et velprøvd metodisk grep. Dette gjelder absolutt i studiet av 'unormale' fødsler, enten de skjer gjennom assistert befruktning ved bruk av nyere reproduktive metoder, eller gjennom adopsjon. I alle kulturer kommer de doxiske forståelser om hvem man er og bør være, og hva det gode liv består av, indirekte til syne gjennom ideer og atferd i forbindelse med prokreasjonsprosessen og relasjonen barn – foreldre. Diskusjoner som oppstår blant de berørte når reproduksjon ikke skjer på den normale måten kan derfor være meget insiktsfulle.⁴

Att studera internationella adoptioner och assisterad befruktning kan alltså vara en nyckel till att förstå betydligt mer djupgående företeelser i vårt samhälle. Min förhoppning är att denna avhandling ska bidra till en ökad förståelse av såväl historiska skeenden som samtiden och att den kan öppna upp för vidare diskussioner kring hur människor organiserar sina liv.

Tidsmässigt ligger studiens tyngdpunkt på den senare halvan av 1900-talet och det första decenniet av 2000-talet, en tid präglad av ekonomisk tillväxt, välfärd och välstånd såväl som ekonomiska kriser och sociala nedskärningar, och även av tekniska och medicinska framsteg, ett förvetenskapligande av politiken, en ökad globalisering, mångkulturalism och ett utbrett intresse för mänskliga rättigheter, jämställdhet och jämlikhet i vad som kan kallas för det senmoderna samhället. Egentligen sträcker sig tidsrummet ännu längre bakåt, då dagens reproduktionspolitik i stor utsträckning påverkas av tidigare epokers social- och befolkningspolitik, inte minst de välfärdsstrategier som växte fram i det svenska folkhemmet.

Min undersökning tar sin utgångspunkt i nuet och med hjälp av en genealogisk metod försöker jag finna sambanden mellan olika diskurser och historiska händelser på det reproduktionspolitiska fältet. De statliga utredningar som behandlar frågor som rör internationell adoption och assisterad befruktning betraktar jag som sådana händelser och de betänkanden som blivit resultatet av dessa utredningar utgör studiens huvudsakliga empiriska material. Dessa betänkanden kan ses som uttryck för den politiska vision om hur reproduktionspolitiken skulle utformas och hur såväl familjelivet som samhället skulle förbättras. Eller för att låna historikern Yvonne Hirdmans ord, hur livet bäst skulle läggas till rätta för medborgarna i den svenska välfärdsstaten.⁵

4 Howell 2001, s. 76.

5 Hirdman 1989.

Vetandets framväxt

Det förflutna kan förstås på flera olika sätt. Att tolka det förflutna och förvandla det till historievetenskap är en konst i sig. ”The past is never dead. In fact, it’s not even past” är en ofta citerad fras ur William Faulkners roman *Requiem for a Nun*, en berättelse som handlar om att inte kunna undkomma sitt förflutna.⁶ Enligt ett sådant synsätt lever dåtiden kvar i nuet. Kim Salomon menar att ”det förflutna är en del av samtiden på samma sätt som samtiden är en del av det förflutna”.⁷ Med det menas att vår uppfattning om historien alltid är påverkad av samtidens värderingar och världsbild. Det betyder också att historiska händelser och företeelser kan tolkas och omtolkas utifrån olika perspektiv och att de inte nödvändigtvis behöver förklaras på samma sätt. Det här avsnittet handlar om hur jag förvandlade mitt intresse för den svenska reproduktionspolitiken till historievetenskap.

Vetenskaplig positionering

Till att börja med vill jag redogöra för mitt förhållningssätt till den kunskap som produceras genom min forskning. Kan jag – som själv är adopterad från ett annat land – på ett kritiskt men nyanserat sätt granska den svenska reproduktionspolitiken? Vilka konsekvenser får mina erfarenheter för kunskapsproduktionen? Donna Haraway brukar kopplas samman med det vetenskapsteoretiska begreppet ”situated knowledge”. Situerad kunskap innebär att forskaren är medveten om sin egen roll i kunskapsproduktionen och kan reflektera och problematisera kring denna.⁸ Det handlar om att ställa sig frågor om hur kunskap skapas, av vilka och i vilket sammanhang. Som forskare kan vi aldrig förhålla oss helt objektiva till vårt forskningsobjekt, och den kunskap som utvinns ur källorna är alltid filterad genom forskarens val av frågor, perspektiv och metoder. Det innebär också att forskarens läsning av källmaterialet endast är en möjlig tolkning av flera och att vem forskaren är kommer att påverka resultatet. Sociologen Diana Mulinari menar:

Att erkänna specifika och personliga lokaliseringar är att acceptera ens egna begränsningar utifrån dessa positioner. Det är också att ifrågasätta den oreflekterade definitionen av objektivitet och att förstå hur kunskap produceras invävt i ett landskap av maktrelationer. Våra biografier påverkar inte enbart varför vi har valt att studera det som vi studerar utan också

6 Faulkner 1951. Exempelvis Barack Obama har parafraaserat detta citat i sitt uppmärksammade tal ”A More Perfect Union” om rasismens historia i USA. Obama 2008.

7 Salomon 1997, s. 81.

8 Haraway 1988, s. 575-599.

under vilka villkor vi får tillträde till fältet, vad som kommer att sägas och hur vår forskning kommer att tolkas och läsas.⁹

Att inte luta sig mot en slutgiltig sanning innebär dock inte att forskningen blir mer ”ovetenskaplig” eller ”personlig”. Frågan om rimlighet och trovärdighet gäller i lika hög grad för forskare med denna utgångspunkt som för alla andra.¹⁰

Vidare vill jag placera min studie i ett vetenskapligt och vetenskapsteoretiskt sammanhang. I september 2006 påbörjade jag min doktorandutbildning inom ramen för den nationella forskarskolan i historia. Den här avhandlingen bör därför betraktas som en historievetenskaplig studie, även om den tematiskt och teoretiskt angränsar till andra samhällsvetenskapliga och humanistiska discipliner (vilket ofta är fallet med historiska studier). Vad utmärker egentligen en avhandling i historia? Jag menar att det först och främst handlar om tidsperspektivet och intresset för förändringsprocesser. Jag kallar mig själv för samtidshistoriker och min avhandling studerar samhällsförändringar som skett under de senaste fyrtio åren. Enligt Kim Salomon har samtidshistorikern en särskild uppgift att fylla. Genom att ta sin utgångspunkt i nutiden synliggörs dagens moraliska och politiska frågor och det är dessa som samtidshistorikern ska diskutera och problematisera. Det innebär att all samtidshistoria har en inneboende politisk kraft och därmed också potentialen att förändra samhället.¹¹

Min avhandling undersöker vilka normer som på olika sätt skapas genom den reproduktionspolitiska diskursen och därmed är den ofrånkomligen också ett inlägg i den pågående debatten om hur familjeliv och samhälle ska organiseras. Med hjälp av det historiska perspektivet vill jag synliggöra att sådant som tas för givet i dagens samhälle i själva verket är historiskt, kulturellt och geografiskt bundet och att vår bild av världen ständigt förändras. Förändringsperspektivet är därmed centralt för mig, men också det som inte förändras, det som är beständigt. Förändring och kontinuitet blir således viktiga begrepp och den diakrona jämförelsen har en framskjuten position i analysen. Genom att studera hur den svenska reproduktionspolitiken har gestaltat sig vid olika tidpunkter är det möjligt att säga något om både det föränderliga och det stabila i våra föreställningar kring familj, släktskap, nation och välfärdsstat.

Teoretisk och metodologisk inspiration har jag hämtat från flera olika håll; familjesociologi, släktskapsantropologi och nationalism- och välfärdsforskning, feministisk och postkolonial kritik, queerteori, intersektionalitetstudier och diskursanalys. Gemensamt för flera av de studier från dessa forskningsfält som jag har tagit del av är deras grund i poststrukturalismen. Poststrukturalism kan ses som ett samlingsnamn för de teorier som söker efter sprickor och motsägelser i

9 Mulinari 2005, s. 116.

10 Winther Jørgensen & Phillips 2002, s. 28-30.

11 Salomon 1997, s. 89.

språkliga, kulturella och sociala praktiker för att visa på det oförutsägbara och obeständiga. Poststrukturalismen bryter mot de tidigare forskningstraditioner som försöker slå fast ”objektiva fakta”. Ett poststrukturellt tänkande utgår inte från att det finns någon ”sanning” som ska blottläggas, istället betonas att världen, och språket genom vilket vi förstår den, är pluralistisk och komplex. Jag tilltalas av detta tankesätt, eftersom det problematiserar snarare än stipulerar, destabiliserar snarare än befäster.

En vanlig poststrukturalistisk metod är diskursanalysen, som kan beskrivas som ett textanalytiskt angreppssätt. Valet av diskursanalys för den här studien har medfört ett särskilt förhållningssätt till det empiriska materialet och analytiska redskap för att tolka och förstå det. I diskursanalys intar språket en central plats eftersom det är genom språket vi tolkar världen och kommunicerar med varandra. Med språk menas dock inte bara ord och meningar, språket bestämmer hur vi uppfattar världen. Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips anser att vi med hjälp av språket skapar ”representationer av verkligheten, som aldrig bara är speglingar av en redan existerande verklighet – representationerna bidrar till att skapa den. Det betyder dock inte att verkligheten inte finns; betydelser och representationer är nog så verkliga. Den fysiska världen finns också, men den får bara mening genom diskurs.”¹² Jag ser alltså diskursen som ett meningsskapande sammanhang, inom vilket betydelser kring olika sociala fenomen bildas. I den här studien utgör den svenska reproduktionspolitiken ett sådant sammanhang, och jag söker i första hand de betydelsebildningar kring familj, släktskap, nation och välfärdsstat som denna diskurs (re)producerar.

Ett poststrukturalistiskt perspektiv kritiserar de uppfattningar och försanthållanden som hålls för självklara och naturliga. Meningen är att ifrågasätta normer och tidigare oproblematiserade föreställningar för att bryta ned universella anspråk och visa att vi lever i en föränderlig värld och att det sätt på vilket vi uppfattar oss själva och vår omgivning är under ständig förhandling. Det handlar också om att synliggöra hur sociala kategoriseringsprocesser definierar individer och grupper genom att tillskriva dem olika egenskaper. Kategoriseringen är dock ingen oskyldig process i och med att den skapar skillnader som kan leda till ojämlikhet och diskriminering. Ett poststrukturellt perspektiv problematiserar sådana kategoriseringar. Poststrukturalistisk feminism strävar exempelvis efter att ifrågasätta stereotypa föreställningar om kön, inom queerteorin diskuteras synen på sexualitet och begär, och ett postkolonialt perspektiv analyserar etnicitet, ras och nationalitet och problematiserar relationen mellan ”vi” och ”de”.

12 Winther Jørgensen & Phillips 2002, s. 15.

Poststrukturalistisk feminism ser könsidentiteter som socialt konstruerade och relationella.¹³ Eller som Diana Mulinari, Kerstin Sandell och Eva Schömer uttrycker det: "Feministisk teori är inte en teori om hur kvinnor och män *är*, utan en teori om hur kvinnor och män konstrueras som exkluderande och binära kategorier med syfte att skapa och återskapa en specifik typ av samhällsformation".¹⁴ Det finns med andra ord ingen sann kvinno- eller mansidentitet bortom det som maktordningen skapat. Det är kvinnlighetens och manlighetens språkliga och sociala uttryck som gör kvinnor till kvinnor och män till män. Poststrukturalistisk feminism och queerteori är nära sammanlänkade. Queerteori kopplas ofta samman med filosofen Judith Butler och hennes uppmärksammade verk *Gender Trouble*. Meningen med queerteori är att undersöka hur kön skapas i samverkan med heteronormativitet. Heteronormativitet kan beskrivas som de diskursiva praktiker som (re)producerar heterosexualitet som norm och allt annat som avvikande. Heterosexualiteten ses som något självklart och naturligt, som är så institutionaliserad i samhället att den nästan blir osynlig, och innebär att människor som avviker från det normativa mönstret görs osynliga och/eller obegripliga.¹⁵ Enligt Butler betraktas den heterosexuella relationen mellan man och kvinna som reproduktionens självklara plats och alternativa familjebildningspraktiker nedvärderas, stigmatiseras och förhindras.¹⁶ Utifrån detta antagande anser jag det vara relevant att studera vilka normer kring kön och sexualitet som (åter)skapas genom svensk reproduktionspolitik.

Reproduktionen spelar också en central roll i upprätthållandet av nationen, då befolkningens kvantitet och kvalitet ofta ses som en garant för nationens fortlevnad. Vilka som reproducerar sig och vilka barn som blir resultatet uppfattas därmed som en nationell angelägenhet. Hur nationella tillhörigheter och gränsdragningar konstrueras har problematiserats inte minst inom den postkoloniala teoribildningen. Postkoloniala studier ifrågasätter den eurocentriska världsbilden och den dominerande västerländska kunskapsproduktionen. Syftet är att synliggöra och förändra de beroende- och exploateringsförhållanden som under historiens gång skapats mellan Nord/Syd, Väst/Öst, första/andra/tredje världen och centrum/periferi.¹⁷ Prefixet "post" innebär inte att kolonialismen ses som tillhörande det förflutna, utan snarare betonas att kolonialismen fortfarande präglar världen såväl materiellt som kulturellt. Begreppet postkolonialism indikerar ett tänkande bortom de gränser och identiteter som instiftats under kolonialismen.

13 Hur kön är socialt konstruerat och dess relation till den materiella kroppen är en omdiskuterad fråga som jag inte kommer att redogöra för i denna avhandling. För en djupare diskussion kring detta, se t.ex. Lykke 2008.

14 Mulinari, Sandell & Schömer 2003, s. 12. Se även Lenz Taguchi 2004, s. 9-83.

15 Butler 1999, s. 9-11. Se även Butler 1993.

16 Butler 2002, s. 15-17.

17 Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 38; Landström 2001, s. 7-9.

För även om Sverige inte aktivt deltog i koloniseringsprocessen har den koloniala världsbilden haft stor betydelse för definitionen av svenskheten och sättet att se på andra kulturer.¹⁸

En av postkolonialismens förgrundsgestalter är Edward Said. I sitt inflytelserika verk *Orientalism* studerar Said den europeiska historieskrivningen och lanserar begreppet ”den andra” som sedan har blivit centralt i postkolonial teoribildning. Utpekandet av den andra är en skillnadsskapande process som innebär konstruerandet av ett ”vi” som skiljer ”oss” från ”dem”, och där ”de” tillskrivs de egenskaper som ”vi” inte anser sig ha. Suids främsta poäng är att definitionen av ”den andra” i lika stor utsträckning – eller snarare i ännu högre grad – handlar om att ”vi” definierar oss själva, och egentligen är det denna självbild som står i fokus för den postkoloniala analysen. Särskiljandet mellan vi och dem kan i många fall vara en oskyldig verksamhet, men i en (post)kolonial kontext blir den problematisk då den utgår från en ojämlig maktbalans där kolonistatörens tolkningsföreträdare bestämmer vad som blir normen i samhället och blir en grogrund för rasism och diskriminering.¹⁹ Jag menar att Suids tankar om hur skillnader och likheter konstrueras i en postkolonial värld är relevanta för att förstå hur reproduktionspolitiken upprätthåller gränser mellan människor och platser.

Utifrån bland annat feministiska, queera och postkoloniala teoribildningar har intersektionalitet växt fram som ett teoretiskt perspektiv.²⁰ Min förståelse av intersektionalitetsbegreppet grundar sig på Nina Lykkes diskussioner kring begreppet.²¹ Enligt Lykke är syftet med ett intersektionellt perspektiv att synliggöra och problematisera hur olika relationer av över- och underordning samspelar och tar sig uttryck i specifika rumsliga, sociala, kulturella och historiska sammanhang och hur den sociala kategoriseringen konstruerar, marginaliserar och exkluderar människor på grund av deras tillskrivna och/eller upplevda identiteter. Dessa skillnadsskapande processer (exempelvis bekönade, heteronormativa, rasifierade och klassmärkta sådana) skapar både specifika maktpositioner och specifika former av förtryck.²² Lykke menar att de sociala kategorierna inte bör betraktas som fasta, biologiskt eller kulturellt essentialistiskt bestämda utan som konstant föränderliga.²³ De ska inte heller uppfattas som separata strukturer eller avgränsade enheter som bara läggs till varandra enligt en additiv princip, utan snarare som

18 Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 16-17.

19 Said 2000 [1978], s. 63-73; Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 20-21.

20 Begreppet intersektionalitet myntades av Kimberlé Crenshaw och introducerades i Sverige av Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari. Crenshaw 1991; de los Reyes, Molina & Mulinari 2003, s. 11-30.

21 I Sverige har det uppstått en diskussion kring intersektionalitetsbegreppets användbarhet och det finns olika sätt att närma sig det intersektionella synsättet. Se exempelvis Carbin & Tornhill 2004; Sandell & Mulinari 2006.

22 Lykke 2003, s. 52; Lykke 2005, s. 8.

23 Lykke 2005, s. 12.

sammanflätade, hopsnärjda och oupplösligt förbundna med varandra. Inga kategorier är heller överordnade eller viktigare än andra, vilka kategorier och maktprocesser som framträder tydligare eller uppfattas som mer relevanta är beroende av kontexten.²⁴ Analysen måste alltså ske i samspel mellan teori och empiri och det är upp till forskaren att avgöra vilka kategorier som ska ges betydelse i vilka sammanhang. Jag ska i det följande gå närmare in på vilka metodologiska verktyg som jag har använt för att analysera mitt källmaterial och diskutera de källkritiska problem som denna studie har haft att förhålla sig till.

Metodologiska utgångspunkter

Den metodologi jag behöver för att analysera materialet bör lämpa sig för undersökningar av hur makt fungerar, hur kunskap produceras och hur normer (re)produceras. Utifrån denna utgångspunkt är diskursanalysen en fruktbar metod. Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips menar att en diskurs lite förenklat kan definieras som ”ett bestämt sätt att tala om och förstå världen”.²⁵ Diskursanalytikerns uppgift blir därmed att undersöka detta tal. Vad som menas med diskursanalys är dock inte helt självklart, diskursanalysen är inte att betrakta som en enda sammanhållen metod, ”utan en rad tvärvetenskapliga och multidisciplinära ansatser som man kan använda på många olika sociala områden i många typer av undersökningar.”²⁶

Min förståelse av diskursbegreppet grundar sig på Michel Foucaults syn på kunskap, makt, normer och social styrning. I en foucauldiansk diskursanalys inresserar man sig för vad som kan sägas, när det kan sägas, vem som kan säga det, vad som ska betraktas som sant eller falskt och vad som ska anses vara bra eller dåligt. Analysen bygger i stor utsträckning på en klassificering och ett särskiljande – en så kallad dikotomisering – där begrepp ställs mot varandra i ett hierarkiskt förhållande. Genom att undersöka hur detta sker synliggörs ”diskursens ordning”.²⁷ Foucault kan sägas vara en av de mest betydelsefulla teoriutvecklarna när det gäller diskursanalys. Själv menade Foucault att hans teorier och terminologi ska ses som en ”verktygslåda” där man väljer de analytiska redskap som bäst lämpar sig för ens egna syften.²⁸ Jag delar denna pragmatiska inställning och sällar mig därmed till den stora skara diskursanalytiker som under årens lopp på olika sätt har använt, citerat, kommenterat, modifierat och kritiserat Foucaults

24 Lykke 2005, s. 9-10.

25 Winther Jørgensen & Phillips 2002, s. 7.

26 Winther Jørgensen & Phillips 2002, s. 7.

27 Foucault 1993, s. 7-15.

28 Foucault 2004, s. 10.

arbeten.²⁹ Att jag har valt att betona vissa delar av Foucaults teorier och utelämnat andra innebär att jag inte kommer att diskutera alla aspekter av hans resonemang och inte heller fördjupa mig allt för mycket i den kritik som har riktats mot honom.

Foucaults produktion är tämligen omfattande och behandlar vitt skilda ämnen, tidsperioder och geografiska platser. Bland annat har han undersökt vetenskapens, vansinnets, kriminalitetens och sexualitetens historia.³⁰ Enligt Roddy Nilsson brukar Foucaults produktion traditionellt sett delas in i två faser, den arkeologiska och den genealogiska.³¹ Arkeologin behandlar diskursen som ett autonomt system och är inriktad på att frilägga vad som styr diskursens former, inre relationer och bildningsregler. Genealogin fokuserar på diskursens uppkomst och möjlighetsvillkor, samt sambandet mellan makt, vetande och sociala praktiker. Hur dessa två synsätt eller metoder förhåller sig till varandra är en fråga där det tycks råda en viss oenighet bland Foucaults uttolkare. Jag ansluter mig till uppfattningen att den arkeologiska och den genealogiska fasen till viss del överlappar varandra och fungerar kompletterande, men utgår i min analys i första hand från Foucaults arbeten från den genealogiska fasen.³²

Foucault hämtade mycket av inspirationen för sin genealogi från Nietzsche, och enligt både Foucault och Nietzsche tar genealogin sin utgångspunkt i nuet och inte i en förutbestämd uppfattning om dåtiden. Således kan genealogin betraktas som en metod som berättar om det nuvarandes historia snarare än om det förflutna, vilket ligger i linje med det samtidshistoriska synsättet. Mats Beronius förklarar: "När man intresserar sig för genealogi, så intresserar man sig för de strukturer, praktiker, institutioner eller idéer i det förflutna som påverkar nutiden. Det genealogen frågar efter är inte vad som egentligen hände i det förflutna, utan snarare vad det är som fortfarande är levande från den tiden, och på vilket sätt det är levande."³³ Målet, enligt Beronius, är inte att finna ett socialt fenomen absoluta (historiska) början, utan snarare att spåra släktskapslinjer mellan olika fenomen vid skilda tidpunkter för att finna likheter och skillnader.³⁴ Det genealogiska arbetet i den här avhandlingen består i att jag söker efter samband mellan de olika utredningstexterna för att synliggöra de diskurser som kommer till uttryck och släktskapet mellan dessa diskurser.

29 Se t.ex. Dreyfus & Rabinow 1983; Hoy 1986; Gane & Johnson 1993; Racevskis 1999; Deacon 2003; Mills 2004; Downing 2008. För böcker på svenska se: Beronius 1991; Hultqvist & Petersson 1995; Hörnqvist 1996; R. Nilsson 2008.

30 Foucault 1989; Foucault 2001; Foucault 2004; Foucault 2006.

31 Roddy Nilsson lägger till en tredje fas, den subjektinriktade, som han menar omfattar Foucaults alla sista verk, d.v.s. Foucault 2002a och Foucault 2002b. Se R. Nilsson 2008, s. 14.

32 Dreyfus & Rabinow 1983, s. 104; R. Nilsson 2008, s. 79-80.

33 Beronius 1991, s. 50. Se även Foucault 1977.

34 Beronius 1991, s. 107-108.

Enligt Nilsson kallas den genealogiska perioden också för den maktanalytiska perioden, för även om Foucault tidigt intresserade sig för relationen mellan makt och vetande blir detta än mer påtagligt i hans senare verk, i vilka han ur ett vidare perspektiv studerar maktens upprinnelse och de makttekniker som tillämpats under historiens gång.³⁵ Enligt Foucault är makten relationell. Makt är inte något som någon har, utan någonting som utvecklas i relationen mellan människor. Foucault vänder sig mot gängse beskrivningar av makt som ett ting eller objekt, eller som något som vissa utövar över andra. Med makt menas inte enbart att kuva någon med hot eller våld och inte heller medborgarnas underkastelse i en stat eller en individs eller en grupps dominans över en annan individ/grupp. Makten utgår inte från en central mittpunkt som sedan sprider sig utåt eller nedåt i samhället, den är inte en institution, en struktur eller ett system. Den bör snarare betraktas som rörlig och i ständig förändring, som något som skapas i alla existerande relationer. Maktrelationerna genomsyrar hela vår tillvaro, från statsapparaten och samhällseliga institutioner såsom skolor, fabriker och vårdanstalter till vardagslivet, familjen och intimsfären. I en foucauldiansk diskursanalys handlar det således inte om att kartlägga vad makt är eller vem som egentligen har makten, utan om att analysera olika relationer inom ett visst rumsligt, socialt, kulturellt och historiskt sammanhang för att förstå hur makt skapas och med vilka makttekniker olika maktrelationer upprätthålls.³⁶

Foucault har kritiserats för att i allt för hög grad negligera samhällseliga maktstrukturer och inte ta tillräcklig hänsyn till ojämlikheter baserade på sociala kategoriseringar. Istället har han främst varit intresserad av maktens lokala verkningar. Inte minst feministiska teoretiker har påpekat detta och har därför vidareutvecklat Foucaults resonemang genom att tillföra ett kritiskt maktperspektiv grundat på kön.³⁷ Enligt Sara Mills har Foucaults beskrivning av hur makten verkar tilltalat de feminister som vill komma bort från den klassiska patriarkatsmodellen och förstå hur föreställningar kring exempelvis klass och etnicitet kan samspela med kön. Med Foucaults relationella maktbegrepp går det att synliggöra komplexiteten i olika maktrelationer och hur olika maktordningar interagerar.³⁸ Jag instämmer i den kritik som har riktats mot Foucault på denna punkt och pläderar därför för en intersektionell förståelse av samhällseliga maktrelationer.

Hos Foucault förutsätter kunskap och makt varandra; organiseringen av kunskap är att utöva makt, samtidigt som makt aldrig kan etableras utan att kunskap samtidigt produceras. Foucault menar att kunskap är ett sätt att ordna världen. Hur ting kategoriseras och förklaras i relation till varandra utgör grunden för

35 R. Nilsson 2008, s. 71-97.

36 Foucault 2004, s. 102-105.

37 Se t.ex. Diamond & Quinby 1988; Sawicki 1991; McNay 1992; Ramazanoglu 1993; Hekman 1996; McLaren 2002; Taylor & Vintges 2004.

38 Mills 2004, s. 78-79.

vilken kunskap om omvärlden som är möjlig i en given historisk kontext. Det är detta som är ”tingens ordning” (the order of things).³⁹ Det finns olika sorters kunskap, dels sådant som betraktas som allmänna sanningar om sakers tillstånd (savoir) och dels det som kallas för vetenskap (connaissance), som kan definieras som en sorts organiserad kunskap som har en överordnad ställning gentemot andra former av vetande.⁴⁰ I det moderna samhället har staten och andra inflytelserika institutioner kommit att förlita sig allt mer på vetenskapen, menar Foucault. Politiken har därmed förvetenskapligats, samtidigt som vetenskapen institutionaliserats. Vi lever idag i ett ”expertsamhälle” där sammansmältningen mellan politik och vetenskap medfört att staten expanderat till nya områden och trängt in i den personliga sfären.⁴¹ Här är reproduktionspolitiken ett betydande exempel då utsagor från läkare, psykologer och socionomer påverkar politikens utformning.

I de flesta av sina verk, framför allt i de tidigare, är Foucault relativt ointresserad av staten. Nilsson skriver: ”I viss mån formulerade Foucault i några mindre bidrag en ’statsteori’ där staten definierades som en funktion av olika styrningstekniker. Det är dock ingen statsteori i bemärkelsen att den gör anspråk på att förklara vilken typ av subjekt staten är och vad som är dess mål och djupare mening. Staten ses snarare som en ansamling av institutioner, procedurer, tekniker, kalkyler och kunskapsformationer vilka tillsammans alltså utgör en form av styrning.”⁴² Enligt Foucault ska staten betraktas som ett samhällsorgan bland andra, vars särskilda maktbefogenheter främst handlar om förbud och straff, vilket kan ses som en rest från det förmoderna samhället.⁴³ Foucaults påstående att staten har förlorat sin auktoritet och att statens utsagor har minskat i betydelse i det moderna samhället har kritiserats. Här ansluter jag mig till Carol Smart, som framhåller att den statliga diskursen – inte minst lagen – fortfarande har en överordnad ställning gentemot andra samhälleliga diskurser.⁴⁴

För Foucault är det främst styrningens mekanismer som är av intresse när det gäller staten. Det centrala begreppet i detta sammanhang är *governmentalitet*.⁴⁵ Begreppet har framför allt kommit att användas i analyser av välfärdsstatens förändring och den politiska styrningens villkor. Governmentalitet – i ett svenskt sammanhang introducerat av Kenneth Hultqvist och Kenneth Petersson och ib-

39 Foucault 1989.

40 Beronius 1991, s. 169.

41 Hultqvist & Petersson 1995, s. 27-28.

42 R. Nilsson 2008, s. 129.

43 R. Nilsson 2008, s. 100.

44 Smart 2002, s. 6-20.

45 Foucault fördjupade dock aldrig resonemanget kring governmentalitetsbegreppet i någon större utsträckning, även om det senare har kommit att vidareutvecklas och användas av en rad forskare. Se t.ex. Burchell, Gordon & Miller 1991; Dean 1999; Bratich, Packer & McCarthy 2003; Inda 2005; Rose, O'Malley & Valverde 2006.

land även översatt till styrningsmentalitet eller styrningsrationalitet – handlar om att undersöka hur makt och auktoritet utövas i det moderna samhället och hur makt formar eller omformar tankar, utsagor och handlingar i en speciell riktning. Meningen med analysen är att synliggöra hur medborgarna regleras i välfärdsstaten.⁴⁶

Governmentalitet är, enligt Nikolas Rose, Pat O'Malley och Marina Valverde, inte en teori om hur styrning ser ut eller fungerar, utan en sorts diskursanalys i vilken man ställer en viss typ av frågor till materialet som ska hjälpa till att förklara detta. I en governmentalitetsanalys är man intresserad av varför ett visst fenomen problematiserats, bildat objekt för vetenskaplig kunskap och samhälleligt vetande samt lett till en utveckling av olika sociala praktiker. I fokus står de makttekniker som styrningen nyttjar och hur det eller de som ska styras formas och till vad. Av intresse är också hur styrningen motiveras och utifrån vilken kunskap det sker.⁴⁷ I den konkreta bearbetningen av materialet undersöker jag hur problematiseringen sker genom att ställa mig följande frågor: Vad är det som anses vara ett problem? Hur framställs problemet? I vilket sammanhang uppstår problemet? Vilka är det som uppmärksammar problemet? Även hur problemet ska få sin lösning är av intresse: Vilka är det som ska regleras och hur ska detta ske? Vilka styrningstekniker ska användas? Här blir det också relevant att undersöka utifrån vilken kunskap som problemlösandet sker: Vad räknas som gångbar kunskap? Vilka får uttala sig i frågan? Vilka grupper av experter växer fram? Vilka konkurrerande eller samverkande kunskapsnyer har de? Eftersom governmentalitetsanalys är en genealogisk metod är syftet också att finna släktskaplinjer mellan olika diskurser och styrningstekniker. Därför jämför jag utredningarna med varandra för att finna likheter och skillnader och för att se om det sker någon förändring över tid. Slutligen vill jag också veta vad som är målet med styrningen i ett bredare perspektiv. Vad är det för individer och samhälle som ska skapas?

Den governmentalitet och de olika makttekniker som styrningen i välfärds-samhället använder kan samlas under begreppet *biopolitik*. Med hjälp av olika biopolitiska strategier kontrolleras invånarnas förökning, sexualitet, hygien, hälsoliv och livslängd. Meningen är att höja kvalitén på "folkstammen", förbättra levnadsstandarden och öka produktiviteten.⁴⁸ Biopolitik kan handla om att hjälpa medborgarna genom att ge dem tillgång till sjukvård, äldreomsorg, barnskötsel, utbildning och ekonomiskt stöd, men kan också handla om begränsningar såsom tvångsomhändertaganden, fängelsevård, psykanstalter och eugeniska åtgärder. Biopolitiken har därmed en dubbel karaktär, å ena sidan kan den ses som en positiv kraft som har bidragit till att forma den moderna människan och dagens

46 Hultqvist & Petersson 1995, s. 25-26.

47 Rose, O'Malley & Valverde 2006, s. 84-85.

48 Foucault 2004, s. 140-141.

välfärdssamhälle, å andra sidan har den även möjliggjort olika typer av diskriminerande och exkluderande åtgärder under historiens gång.

Reproduktionspolitiken menar jag kan ses som en form av biopolitik. I den här avhandlingen intresserar jag mig främst för biopolitikens *disciplinerande* och *normaliserande* aspekter. Jag ser disciplinering som en process i vilken vad som är rätt eller fel anges, och därefter kontrolleras, korrigeras och bestraffas/belönas individen så att den följer dessa rättesnören. Normalisering definierar jag som en process i vilken vad som ska betraktas som normalt anges, och därefter regleras individen för att efterleva dessa normer.⁴⁹ Enligt min mening går det ingen knivskarp gräns mellan disciplinering och normalisering, disciplineringen kan ha normaliserande effekter och tvärtom. Gemensamt för disciplinering och normalisering är att det är påverkansformer som syftar till att individen ska internalisera maktens krav och reglera sig själv i enlighet med dessa. Vad som är bra/dåligt, rätt/fel, sant/falskt och normalt/onormalt ska framstå som självklarheter. Den foucauldianska diskursanalysen synliggör det som tas för självklart och naturligt i ett samhälle och visar att dessa sanningar i själva verket är sociala konstruktioner och resultat av olika disciplinerings- och normaliseringsprocesser.

Enligt Rose, O'Malley och Valverde är syftet med governmentalitybegreppet inte att studera implementeringen av styrningen, hur de som ska styras reagerar eller om styrningen uppfattas som lyckad eller inte, utan det är styrningsteknikerna i sig som är av intresse.⁵⁰ Detta innebär att jag inte kan göra anspråk på att säga något om vilka faktiska effekter utredningarnas utsagor får för de rättssubjekt som berörs av lagen eller samhället i stort. Däremot kan jag uttala mig om det tänkande som legat till grund för styrningen och vilka *diskursiva effekter* den fått. Genom att läsa materialet med foucauldiansk blick kan jag närma mig de normer och maktrelationer som utredningarna (åter)skapar, hur detta sker och utifrån vilken kunskap. Sammanfattningsvis är analysen strukturerad kring begreppen diskurs, kunskap, makt, normalisering och disciplinering. I följande avsnitt diskuterar jag närmare det utredningsmaterial som ska analyseras.

Källkritiska överväganden

Materialet som analyseras i denna avhandling består av statliga dokument, i första hand de statliga utredningar från perioden 1953–2007 som behandlar frågor om internationell adoption och assisterad befruktning.⁵¹ Valet av materialtyp grundar sig på ett forskningsmässigt intresse för frågor som rör statlig styrning i

49 Foucault 2004, s. 144-145; Foucault 2006, s. 171-185. Se även R. Nilsson 2008, s. 90-97.

50 Rose, O'Malley & Valverde 2006, s. 99-100.

51 Dessa utredningar kommer att presenteras närmare i anslutning till den empiriska analysen.

foucauldiansk bemärkelse, svensk familjepolitiks utformning och lagstiftningen på detta område, samt normer och föreställningar kring familjen i olika politiska och vetenskapliga sammanhang. Till att börja med ska något sägas om hur urvalet av materialet har gått till och hur det ser ut. Därefter kommer diskussionen att utmytna i ett vidare teoretiskt resonemang kring materialets karaktär och hur utredningstexterna kan förstås som disciplinerande och normaliserande utsagor.

Avhandlingens empiriska ryggrad utgörs huvudsakligen av Statens offentliga utredningar (SOU) och fokus ligger på de slutbetänkanden som de tillsatta utredningarna sammanställt. Vid några tillfällen hänvisar jag också till rapporter ur departementsserien (Ds), vilka är resultatet av interna utredningar inom ett departement. Dessa rapporter fyller ofta samma funktion som ett betänkande och kommer därför att analyseras på samma sätt. Betänkandena ser olika ut till sin utformning, men i de flesta fall ingår utredningens direktiv, en historisk översikt, en problemformulering, en diskussion kring eventuella lösningar samt ett mer eller mindre konkret författningsförslag.

Bearbetningen av materialet har skett genom en tematiserande läsning av utredningstexterna. Framför allt fokuserade jag på de sammanfattningar som återfinns i varje betänkande. I sammanfattningarna pekar utredningarna själva ut vad som ska ses som centralt i deras resonemang, vad som uppfattas som de övergripande problemen och vilka tänkbara lösningar som är tillämpliga. Min analys tar alltså avstamp i sammanfattningarna och därefter har jag sökt mig vidare till de delar i betänkandena där utredningarna fördjupar sina resonemang kring de centrala frågorna. Detta innebär att vissa delar av betänkandena har valts bort. Främst handlar det om de texter som behandlar organisatoriska och administrativa frågor, vilka myndigheter som ska ansvara för vad, hur verksamheten ska finansieras, lagtekniska och begreppsmässiga diskussioner, allmänna bakgrunds-teckningar och mer perifera frågor som inte har fått särskilt stort utrymme.⁵² Endast undantagsvis har jag inkluderat reservationer och särskilda yttranden.

Jag analyserar som sagt enbart utredningstexter. De remissvar, motioner, propositioner, lagtexter och andra statliga dokument som är knutna till utredningarna ingår inte i min analys. Därmed kan jag inte säga något om den allmänna politiska diskussionen eller den faktiska implementeringen av utredningarnas förslag. Förslagen i ett betänkande behöver inte heller leda till en ny lag eller en ändring av den befintliga lagen, och ibland får lagen ett delvis annat innehåll än vad som föreslås. Trots dessa reservationer anser jag att det är fullt motiverat att koncentrera analyserna på utredningsnivå.

52 Av samma anledning och av tidsmässiga skäl har vissa SOU och Ds som utkommit under den undersökta perioden valts bort helt och hållet. Det handlar om Ds 1980:8, Ds 1983:14, Ds 1987:1, Ds 1991:33, SOU 2000:32 och Ds 2001:53.

Sara Edenheim menar att ”det svenska utredningssystemet är jämförelsevis unikt och har gett upphov till ett speciellt material som passar sig väl för en genealogisk studie”.⁵³ Även Åsa Lundqvist har arbetat med utredningsmaterial och framhåller att utredningsväsendet har haft en särskilt stor betydelse när det gäller formandet av den svenska familjepolitiken.⁵⁴ Jan Johansson har skrivit en avhandling om det svenska statliga kommittéväsendet och understryker att ingen annanstans har statliga utredningar en så stor inverkan på de politiska beslutsprocesserna och inget annat land har ett system som i så hög grad bygger på att en stor del av förarbetet till regeringens förslag faktiskt sker utanför dess egentliga organisation.⁵⁵

Grunderna till det svenska utredningsväsendet växte fram redan på 1500-talet och därmed finns det en lång tradition av omfattande utredningsarbete i landet. Det svenska politiska systemet kan ses i ljuset av vad som brukar kallas för ”den svenska modellen”, som anses bygga på konsensus och kompromisser mellan de olika parterna. Syftet är att representanter från de olika partierna, departements-tjänstemän, ämbetsmän och experter (forskare, yrkesutövare, representanter från olika intresseorganisationer och så vidare) ska arbeta tillsammans för att nå fram till en samstämmighet kring en viss fråga, vilket ska borga för ett väl förankrat politiskt beslutsunderlag och minska risken för kritik i efterhand. Utredningarna har därmed en dubbel funktion, dels ska de vara förberedande, dels förhandlande. Respekten för expertutlåtanden är också något som gör det svenska utredningsväsendet unikt. Utredningarna kan därför betraktas som en arena där politik och forskning möts, där politiken förvetenskapligas samtidigt som vetenskapen politiseras. Genom att arbeta fram beslutsunderlag på basis av experters kunskap ska medborgarna garanteras bästa möjliga rättssamhälle.⁵⁶

Dock går det att ifrågasätta denna ”lyckliga bild” av det svenska politiska systemet, menar Johansson. Inte minst under den period som jag undersöker, nämligen 1960-talet och framåt, då samförståndsperspektivet börjar luckras upp till följd av ökad byråkratisering, sektorisering, korporativisering och decentralisering. Andra orsaker är också ett instabilare politiskt klimat med svagare regeringar, samtidigt som riksdagen men också massmedia har ökat i betydelse som inflytelserika opinionsbildare. Dessutom har de omfattande och breda utredningarna som var vanligt förekommande under 1900-talets första hälft minskat kraftigt i antal och så kallade expertutredningar eller enmansutredningar som arbetar under en betydligt kortare tid och med mindre resurser har blivit allt vanligare.⁵⁷ Samförståndets inkluderande karaktär kan också kritiseras. Strävandet efter kompromisser

53 Edenheim 2005, s. 17.

54 Lundqvist 2007, s. 11.

55 J. Johansson 1992, s. 3-4.

56 J. Johansson 1992, s. 9-12; Lundqvist 2007, s. 12-13.

57 J. Johansson 1992, s. 110-115.

och konsensus sker nämligen ända från början inom ramarna för redan intagna politiska ståndpunkter. När kommittéerna tillsätts görs ett urval av vilka frågor som ska diskuteras och vilka intressenter som ska få komma till tals. Utredningarna är alltså inte neutrala, även om potentiella intressekonflikter, alternativa kunskapsbildningar och negativ kritik ofta döljs. Hur kommittéer sätts samman och organiseras kan alltså vara ett sätt att styra resultatet och försöka undvika en konflikt.⁵⁸

Utredningarna växer fram under samförstånd mellan olika parter och intressenter men är samtidigt styrda av de styrandes åsikter och ambitioner. Att påstå att statens offentliga utredningar skulle återspegla statens eller regeringens hållning i en politisk fråga är dock en förenkling. Inte heller går det att likställa utredarnas åsikter och värderingar som identiska med de rådande attityderna i samhället i stort. Utredningarna bör istället betraktas som en punkt där olika privilegierade politiska, vetenskapliga och samhällsliga diskurser vävs samman. De får sin legitimitet genom att de anses vara objektiva och användbara källor till kunskap om hur det politiska systemet ska utformas. Därmed kan de anses ha en normativ karaktär.

Även om det i realiteten är relativt få människor som faktiskt läser utredningstexterna får deras innehåll en stor inverkan på människors liv, särskilt i de fall då de ligger till grund för lagstiftningen. Utredningstexterna och lagarna anger nämligen inte endast vad man får och inte får göra, utan i lika stor utsträckning *hur man bör leva*. Denna normativa diskurs förväntas alla invånare förhålla sig till, inte bara de som direkt berörs av texternas innehåll. Om exempelvis de familjepolitiska lagarna pekar ut vissa grupper som mindre lämpade att bilda familj så riktar det sig till hela samhället i och med att det säger något om vilka som ska inkluderas i familjeprojektet och vilka som ska exkluderas och vad som ska definieras som bra/dåligt, rätt/fel, sant/falskt och normalt/onormalt. I förlängningen får detta konsekvenser för alla medborgare i och med att det statliga materialet bidrar till att upprätthålla de sociala hierarkierna i samhället.

Syfte och frågeställningar

Meningen med en avhandling situerad inom det humanistiska vetenskapsområdet är inte att ge universella och slutgiltiga svar på en på förhand given uppsättning frågeställningar, utan snarare att fördjupa, förändra och ifrågasätta kunskapen inom ett forskningsfält genom att ställa nya, oväntade, intressanta och relevanta frågor, vilka öppnar upp för vidare diskussioner och medvetandegör läsaren om alternativa sätt att förstå och tolka världen. Min förhoppning är att denna studie

58 J. Johansson 1992, s. 13-15.

ska bidra till en fördjupad förståelse och ett ökat intresse för frågor som rör hur människor organiserar sina liv, både i det privata och på samhälls- eller nationell nivå.

Avhandlingens syfte är att synliggöra vilka normer kring tillhörighet och ursprung relaterade till familj, släktskap, nation och välfärdsstat som skapas, åter-skapas och omskapas genom svensk reproduktionspolitik. Jag är intresserad av hur dessa normer är formade av rådande diskurser och historiska skeenden, och hur de samspelar och sammanflätas med olika samhälls- eller nationella maktordningar. Det undersökta materialet består av betänkanterna från de statliga utredningar om internationell adoption och assisterad befruktning som utkom åren 1953–2007. Eftersom jag anlägger ett historiskt och jämförande perspektiv på materialet i enlighet med Foucaults genealogiska historiesyn ligger fokus på förändring och kontinuitet, samt likheter och skillnader mellan utredningarna. Utredningstexterna analyseras utifrån Foucaults teorier om kunskap, makt, normer och social/ politisk styrning. Detta tankekomplex kan samlas under begreppet governmenta- litet, som alltså är en sorts diskursanalys. Med governmenta- litesbegreppet följer ett särskilt intresse för hur ett socialt problem uppmärksammas, konceptualiseras och får sin lösning.

Utifrån denna övergripande syftesformulering kan ett antal underfrågor ge- nereras för att ytterligare ringa in och precisera studiens problemområde: Hur blir internationell adoption och assisterad befruktning samhällsproblem? I vilken social kontext uppstår problemen? Hur har utredningarna identifierat, beskrivit och hanterat problemen? På vilka sätt konstrueras de individer eller företeelser som uppfattas som problematiska? Vad säger detta om vad som ska uppfattas som normalt och önskvärt? Med hjälp av vilka disciplinerande och normaliserande styrningstekniker ska det problematiska förändras? Utifrån vilken kunskap sker detta och vilka kunskapsproducenter framträder i olika historiska kontexter? I det här sammanhanget blir det särskilt relevant att synliggöra normerna kring familj, släktskap, nation och välfärdsstat och de tankesätt som format dessa. Slutligen vill jag också veta hur styrningen motiveras och vad som är dess mål. Vad är det för individer och samhälle som ska skapas?

Avhandlingen har också som syfte att problematisera den tidigare forskningens särhållande av internationell adoption och assisterad befruktning och visa varför de två frågorna bör studeras tillsammans. Jag ska därför sammanföra dessa tidigare åtskilda forskningsfält och låta dem befrukta varandra, såväl empiriskt som teoretiskt. Genom att studera båda familjepraktikerna och peka på likheter och skillnader i hanteringen av dem menar jag att ny kunskap kan nås om nor- mer kring familj och släktskap, samt om reproduktionspolitikens utformning i det senmoderna samhället. Jag återvänder till denna syfteformulering längre fram i kapitlet. I nästa avsnitt beskriver jag hur jag gått tillväga för att strukturera av- handlingens undersökning och resultat.

Avhandlingens struktur

I avhandlingens första kapitel redogör jag för studiens perspektiv och utgångspunkter. Jag motiverar varför studien är relevant och placerar in den i ett dagsaktuellt sammanhang. Syfte och frågeställningar presenteras och preciseras. De teoretiska perspektiv som genomsyrar avhandlingen diskuteras och hur avhandlingen anknyter till en poststrukturalistisk, feministisk och postkolonial forskningstradition. Jag gör en diskussion kring hur begreppen familj, släktskap, nation och välfärdsstat kan förstås utifrån föreställningar om tillhörighet och ursprung. I det här kapitlet beskrivs också den diskursanalytiska metoden såsom den formulerats av Foucault och hans uttolkare och hur den rent praktiskt har operationaliserats i mitt avhandlingsarbete. Här förs även ett källkritiskt resonemang kring utredningarnas struktur och innehåll, samt deras användning och användbarhet. Jag argumenterar för att utredningarna kan ses som en del av en normativ, överställd statlig diskurs, och att de ger upphov till en form av statlig styrning kallad governmentalitet. Jag placerar in utredningarna i en historisk kontext och diskuterar hur de ska förstås utifrån tidigare och samtida händelser och företeelser. Den svenska välfärdstaten och dess befolknings- och familjepolitiska interventioner målas upp som den fond som barnlöshetens drama utspelas framför. Dessutom sätts studien in i ett forskningsmässigt sammanhang som rör tidigare studier kring adoption och assisterad befruktning.

De empiriska kapitlen har en övergripande kronologisk ordning (även om de ibland tidsmässigt överlappar varandra på grund av materialets karaktär). Man hade också kunnat tänka sig en struktur där avhandlingens kapitel byggde på olika teman. Fördelen med en sådan framställning kan vara att likheter och skillnader mellan utredningarna blir tydligare, men nackdelen är att det finns en risk för att den diakrona analysen hamnar i skymundan. Strukturen i de enskilda kapitlen har dock en tematisk karaktär. Min förhoppning är att detta upplägg tydliggör vad som framstår som centralt under vilka tidsperioder och i anslutning till vilka frågor. Varje empiriskt kapitel inleds med en mindre ”förstudie” som utförts före och under avhandlingsarbetets gång. Det studerade materialet består av tidningsklipp, tidskriftsartiklar, debattinlägg och skönlitteratur. Meningen är inte att de här texterna ska ge en heltäckande bild av hur frågorna som berör internationell adoption eller assisterad befruktning diskuterades i sin samtid, utan de ska ses som utsnitt ur den rådande debatten och används som ett sätt att illustrera den historiska kontexten. I inledningarna till de empiriska kapitlen finns också en presentation av det utredningsmaterial som ska analyseras och vilken tidigare forskning som finns på området. Varje kapitel avslutas med en sammanfattning.

Analysen är fördelad på fyra empiriska kapitel. Kapitel två tar sin utgångspunkt i det sena 1960-talet då internationella adoptioner för första gången blev

en politisk fråga. Jag undersöker varför utlandsadoptionerna uppfattades som något problematiskt och hur utredningarna såg på barnen, föräldrarna och det omgivande samhället. Kapitel tre fokuserar på de politiska diskussionerna kring assisterad befruktning som påbörjades under 1950-talet och som under 1980-talet resulterade i en lagstiftning. Här undersöks det biologiska ursprungets betydelse, naturlighetens gränser samt utredningarnas föreställningar om reproduktionsteknologins möjligheter och risker. Begreppet barnets bästa introduceras närmare och hur det påverkas av olika moraliska och etiska ställningstaganden. Kapitel fyra belyser hur den internationella barnrättsdiskursen har påverkat svensk reproduktionspolitik sedan införandet av Barnkonventionen i slutet på 1980-talet. Jag undersöker förändrade betydelsebildningar kring barnets bästa, adoptionspolitik som identitetspolitik, barnpsykologins inflytande samt det postkoloniala synsättets etablering i den adoptionspolitiska diskursen. Kapitel fem handlar om familjebildning, föräldraskap och normbrytande familjepraktiker i genetikens tidevarv. Här analyseras de utredningar som under 2000-talet behandlade frågan om homosexuella familjer. Därigenom blir likabehandling ett intressant begrepp att studera närmare. Kapitel sex är det sista och avslutande kapitlet, i vilket jag sammanfattar och diskuterar studiens resultat ur ett diakront och komparativt perspektiv. Jag återvänder till de frågor om kunskap, makt, normer och social styrning som ställdes inledningsvis och diskuterar de aspekter av tillhörighet och ursprung i relation till familj, släktskap, nation och välfärdsstat som kunde urskiljas i materialet. Här utvärderar jag även vad sammanförandet av adoption och assisterad befruktning i ett empiriskt och teoretiskt hänseende tillförde analysen och reflekterar kring den kunskap som avhandlingen bidragit till.

Teoretisk begreppsflora

I avhandlingen återkommer några centrala begrepp som jag här vill presentera närmare och definiera; nämligen familj, släktskap, nation och välfärdsstat. Jag menar att det som förenar dessa begrepp är olika föreställningar kring tillhörighet och ursprung. Begreppen kan ses som både teoretiska och empiriska, i bemärkelsen att de inte bara används i teoretiska sammanhang utan också i ett mer vardagligt språk. De återfinns alltså både i den teoretiska litteratur jag utgår från och i de politiska diskussioner som utgör mitt källmaterial. Jag är – som framgår ovan – intresserad av hur synen på familj, släktskap, nation och välfärdsstat förändras i mitt material under den undersökta tidsperioden. Syftet med det här avsnittet är att föra en diskussion kring hur dessa begrepp kan användas som analytiska verktyg.

Föränderliga familjepraktiker och kärnfamiljens hegemoni

Vad är en familj? Vilka kan bilda en familj och vem bestämmer det? Och hur ser föreställningarna kring den ideala familjen ut? Det var de ursprungliga frågorna som ledde mig in i det här avhandlingsprojektet. Både min kandidat- och magisteruppsats i historia handlade om socialdemokratien och abortfrågan och därmed grundlades tidigt ett intresse för reproduktionspolitiska frågor.⁵⁹ Framför allt fascinerades jag av statens intresse för hur vi lever våra liv och med vilka, och varför det har varit så viktigt att försöka kontrollera familjebildning och barnafödande. Medan jag studerade den svenska abortpolitiken blev jag också medveten om att det vi kallar för familj inte är något självklart eller naturgivet. Familjen är en konstruktion som ständigt förändras både till form och till innehåll, och som ser olika ut i olika historiska, rumsliga, sociala och kulturella kontexter. Men föreställningarna om familjen skiftar inte bara mellan olika sammanhang, utan också mellan olika individer. Familjebegreppet har således ingen entydig innebörd.

Samtidigt är familj i dagens västerländska samhälle ett normativt laddat begrepp med associationer till en särskild samlevnadsform, nämligen *kärnfamiljen*. Att slentrianmässigt och oproblematiserat tala om "familj" eller till och med om "familjen" i bestämd form döljer att det finns många olika familjekonstellationer. David Morgan har därför föreslagit att vi istället ska tala om *familjepraktiker*, ett mer dynamiskt begrepp, som antyder att familj är något som görs och som ständigt förändras, snarare än något som är statiskt och oföränderligt.⁶⁰ Jag ansluter mig till detta synsätt och vill plädera för ett inkluderande familjebegrepp, som inte utgår från en på förhand given definition av hur olika individers familjer ser ut eller fungerar.

Det som kan sägas förena olika familjepraktiker är att de bygger på någon form av samhörighet. Det kan vara biologiska band, gemensamma resurser, juridiska överenskommelser, intima förbindelser eller nätverksliknande sociala relationer. Ofta överlappar dessa olika former av samhörighet varandra.⁶¹ Johan Asplund problematiserar familjen utifrån den tyska sociologen Ferdinand Tönnies begreppspar *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*. Med *Gemeinschaft* avses en gemenskap byggd på vänskap, släktskap, kärlek och solidaritet där grundläggande behov och känslor tillgodoses, medan *Gesellschaft* är en sammanslutning präglad av rationalitet, individualism och egennyttan. Enligt Asplund är det felaktigt att, såsom Tönnies, tro att familjen enbart är en *Gemeinschaft*. Familjen baseras på

59 Jonsson 2002; Jonsson 2004.

60 Morgan 1996. För liknande tankegångar se även Smart & Neale 1999; Ahlberg 2008.

61 Ahlberg 2008, s. 16.

komplexa relationer som kan innefatta både Gemeinschaft och Gesellschaft. Familjen kan därmed fylla flera funktioner, både i individens liv och i samhället.⁶²

Tanken om familjen som samhällets naturliga fundament är en föreställning som skär tvärs igenom det västerländska samhället. Familjen anses spela en viktig roll inte bara i den enskildes liv, utan också i byggandet och sammanhållandet av den samhälleliga gemenskapen. Kopplingen mellan familj och samhälle blir därmed tydlig i en familje- eller befolkningspolitisk diskurs. Genom ideologi och praktik har staten försökt reglera familjelivet genom att uppmuntra vissa former av familjebildningar och motverka andra. I det moderna västerländska samhället har kärnfamiljen intagit en särställning genom att fungera som norm och ideal. Detta menar bland andra Linda Nicholson, som utifrån ett kritiskt perspektiv har studerat bilden av kärnfamiljen.⁶³

Den gängse bilden av kärnfamiljen är ett föräldrapar och deras barn som lever tillsammans. Barnen antas vara föräldrarnas genetiska avkomma och blodsbandet ger upphov till en känsla av samhörighet och likhet. Föräldrarna är hierarkiskt överställda sina barn och deras ansvar är att sörja för barnens omsorg och uppföstran och att insocialisera dem i samhället. Föräldraskapet inom kärnfamiljen bygger på tvåsamhet och är ”exklusivt”, det vill säga ett barn kan inte ha mer än två (biologiska, juridiska och sociala) föräldrar och inte mer än en mor och en far. Vidare kan begrepp som heterosexualitet, tvåsamhet, monogami, äktenskap och reproduktion knyts till föräldraskapet. Moderskap och faderskap ses som två komplementära roller, där mannen traditionellt sett haft den överordnade rollen. Mannen är ansvarig för det produktiva arbetet medan kvinnan ansvarar för reproduktionen. Idealet om den manliga familjeförsörjaren och den kvinnliga husmodern kan sägas härstamma från de övre samhällsklasserna, och är mer framträdande i vissa historiska och sociala kontexter än i andra.⁶⁴ I konstruktionen av kärnfamiljen blir således sociala kategorier såsom kön, sexualitet, klass, generation och biologiskt ursprung betydelsefulla, men även ras, etnicitet och nationalitet. Transrasiala familjebildningar har i många fall setts som mindre önskvärda och ibland till och med förbjudits, enligt Mary Lyndon Shanley.⁶⁵ Normskapandet sker också alltid i en viss geografisk och kulturell kontext. Den bild som målats upp här är ett uttryck för en specifik vit, svensk och västerländsk förståelse av familjen. Att kärnfamiljen är ett västerländskt ideal har påpekats bland annat av feministiska antropologer som studerat konstruktioner av familjen i andra delar av världen.⁶⁶

62 Asplund 1991, s. 20.

63 Nicholson 1997, s. 27-28.

64 För en utförligare problematisering kring bilden av kärnfamiljen se t.ex. Lundin 1997, s. 24-28; Nicholson 1997, s. 27-40; Shanley 2001, s. 1-10; Roman 2004, s. 37-62.

65 Shanley 2001, s. 2.

66 Se t.ex. Ginsburg & Rapp 1995; Yanagisako & Delaney 1995; Franklin & McKinnon 2001.

I ovanstående resonemang framstår kärnfamiljen som en tämligen statisk och oföränderlig familjeform. Nicholson poängterar dock att synen på kärnfamiljen såväl som familjelivets praktiker inte är beständiga, och att det kan vara problematiskt att försöka särskilja mellan så kallade traditionella och alternativa familjebildningar.⁶⁷ Enligt Patricia Hill Collins framhålls kärnfamiljen i det moderna samhället som norm och ideal eftersom den uppfattats som något evigt och naturligt. Naturliggörandet av kärnfamiljen innebär dock en risk för att samhälleliga ojämlikheter reproduceras.⁶⁸ Att kärnfamiljen ses som det normala och naturliga kan få som konsekvens att andra familjeformer betraktas som sämre eller mindre äkta. Hill Collins kallar kärnfamiljen för ”a privileged social location”, eftersom denna familjeform tenderar att gynnas politiskt, ekonomiskt och socialt.⁶⁹ Detta gör det möjligt att tala om ett slags kärnfamiljens hegemoni som hjälper till att strukturera människors tankevärd och påverkar sättet att organisera arbete, familjeliv och välfärd. Det finns med andra ord all anledning att fundera kring kärnfamiljens roll som norm och ideal och hur det kan tänkas ha påverkat utsagorna i mitt källmaterial. Genom att undersöka hur familjens gränser konstrueras och kontrolleras genom reproduktionspolitiken, och hur olika individer konstitueras eller inte konstitueras som familjemedlemmar, vill jag visa hur utredningarna upprätthåller eller utmanar kärnfamiljens hegemoni.

Kärnfamiljen har betraktats och beskrivits på olika sätt inom den samhällsorienterade familjeforskningen. Den har lyfts fram både som någonting positivt och som någonting negativt. Särskilt i tider av ekonomisk och social oro finner vi diskussioner kring kärnfamiljens betydelse. Ofta återkommer tanken om att familjen befinner sig i kris. Under 1970-talet fick familjeforskningen ett uppsving till följd av förändrade samhällsstrukturer och samlevnadsformer. I debatten ryckte många in till kärnfamiljens försvar. Kulturkonservativa familjeforskare såg den traditionella kärnfamiljen som en trygg plats för kärlek och tillgivenhet som nu hotades av modernitetens individualism, ett hårdnande samhällsklimat och ekonomiska realiteter. En av dessa var Christopher Lasch, som beskrev hur familjelivet i det moderna samhället allt mer kom att röra sig från det privata till det offentliga och bli till föremål för statliga interventioner, social ingenjörskonst och diverse experter inom exempelvis psykologi, barnvård och samlevnadsforskning. Enligt Lasch borde staten inte blanda sig i familjelivet.⁷⁰

I motsats till de kulturkonservativa familjeforskarna stod kulturradikalerna, som attackerade myten om den naturliga och harmoniska kärnfamiljen som den ultimata samlevnadsformen. David Cooper myntade begreppet ”the death of the

67 Nicholson 1997, s. 40. Se även T. Johansson 2009, s. 82-88.

68 Hill Collins 2000, s. 158-159.

69 Hill Collins 2000, s. 156-157.

70 Lasch 1977. Se även Donzelot 1979; Mount 1982.

family”, och menade att föräldrar överförde sina neuroser och problem på barnen. Cooper utmålade familjen som en skadlig samhällsinstitution som reproducerade psykisk ohälsa.⁷¹ Inte minst kom kritiken av kärnfamiljen från feministiskt håll. Feministiska teoretiker, såsom Kate Millet, Shulamith Firestone, Ann Oakley och Adrienne Rich, såg kärnfamiljen som en plats för könsförtryck och exploatering av kvinnor. I ett skandinaviskt sammanhang brukar Harriet Holter, Edmund Dahlström och Rita Liljeström framhållas som centrala gestalter för den feministiska familjeforskningen. Kritiken riktade sig mot kärnfamiljen som samlevnadsform, men också mot familjeforskningen i sig, som anklagades för att osynliggöra kvinnors villkor och inte inkludera makt och kön i analysen.⁷²

Efter hand övergavs analyser som utgår från att familjen är patriarkal och kvinnoförtryckande. Christine Roman menar att orsaken till detta är att det inte längre ansågs vara möjligt att begagna sig av universalistiska teorier om vad en familj är och vad den fyller för funktion genom att göra svepande generaliseringar över tid och rum. Kritiken kom exempelvis från marxistiska, svarta och lesbiska feminister, som menade att den generaliserade en begränsad grupp kvinnors erfarenheter av familjelivet och inte tog hänsyn till att familjerelationer inte innebär detsamma för alla.⁷³ Enligt Margareta Bäck-Wiklund fick familjeforskningen en nytändning under 1990-talet, både inom feministisk forskning och inom andra discipliner. Då började familjen studeras ur nya perspektiv, exempelvis med hjälp av modernitetsteoretiska, postmoderna och normkritiska teorier, och frågor som handlade om genus, sexualitet, kropp och identitet hamnade i fokus.⁷⁴ Idag har forskningsfältet också kommit att utvidgas till att innefatta nya undersökningsområden och familjepraktiker.⁷⁵ Det är i ljuset av denna utveckling som avhandlingens teoretiska utgångspunkter ska förstås.

Härstamningens logik och biologismens återkomst

Släkt och familj är två nära sammanlänkade begrepp. Liksom familjen kan släkten ses som en gemenskap i vilken juridiska, ekonomiska, emotionella och/eller biologiska band är det som förenar människor. Precis som med familjebegreppet är det inte givet hur släkten ska definieras. I detta ansluter jag mig till de släkt-

71 Cooper 1971. Se även Laing & Esterson 1970.

72 Se t.ex. Dahlström 1968; Millet 1970; Firestone 1970; Holter 1973; Liljeström 1973; Oakley 1974; Rich 1976; Barrett & McIntosh 1982; Thorne & Yalom 1982.

73 Roman 2004, s. 138-140. Se även Okin 1997.

74 Bäck-Wiklund 2003, s. 21.

75 Forskning som undersöker föreställningar och normer kring olika familjepraktiker är ett mycket stort område som jag inte tänker försöka redogöra för här. Jag kommer dock att komma in på en del av denna forskning längre fram, inte minst när jag diskuterar studiet av adoption och reproduktionsteknologi.

skapsforskare som ser släktskap som en konstruktion som varierar i tid och rum, vilket innebär att synen på släktskap skiljer sig mellan olika tider och platser, och mellan olika grupper och individer.⁷⁶ Resonemanget om familjepraktiker och att familjerelationer är något som görs och som ständigt förändras menar jag därför kan appliceras även på slakten. Jag skulle därför vilja tala om *släktskapande*.

Släktskapandet är framför allt en fråga om avgränsning och vilka som ska anses tillhöra slakten eller inte. Här finns det olika synsätt, förklarar Christer Winberg och David Gaunt. För vissa utgörs släktingarna endast av biologiskt länkade personer, medan andra även inkluderar ingifta och deras familjer. Några ser de närmaste anhöriga som sin släkt (t.ex. far- och morföräldrar, föräldrarnas syskon och deras barn, ens egna barn och syskon och deras barn), medan andra också inkluderar sysslingar, bryllingar, pysslingar och så vidare. Släktskap kan också räknas genom ett kön (patrilinärt eller matrilineärt) eller bäge (bilateralt). Hur släktskapet förstås i ett samhälle eller i en grupp får konsekvenser exempelvis för individens medborgarskap, arvsrätt och efternamn, men också för synen på äktenskapshinder och incest.⁷⁷ Gaunt menar att föreställningarna kring släkt och familj hänger samman med mentalitetsstrukturer och materiella villkor. Exempelvis har släktskap varit mer betydelsefullt för adelsfamiljer och bönder, för vilka arv av jord var viktigt än för de jordlösa klasserna.⁷⁸ Ett annat exempel är barn födda utom äktenskap. Enligt lagen ansågs inte den biologiske fadern till ett oäkta barn vara besläktad med barnet. Barnet hade därmed inte rätt till exempelvis försörjning eller arv efter honom. Att ett barn var biologiskt länkat till en man var alltså utan betydelse, det var den sociala kontexten som barnet tillkommit i – i eller utanför ett äktenskap – som avgjorde släktskapet.⁷⁹

Den aspekt av släktskapandet som är mest relevant för min studie handlar om spänningarna mellan biologi och socialitet. Susanne Lundin är intresserad av släktskapet som kulturellt fenomen och har noterat att vår tids upptagenhet av blodsband är en historiskt sett ung företeelse och att dagens barnlösa tycks eftersträva en biologisk äkthet som inte har någon motsvarighet i det äldre svenska bondesamhället.⁸⁰ Även Lynn Åkesson framhåller att det i det senmoderna västerländska samhället har skett en ökad fokusering på biologiska band mellan människor, delvis på bekostnad av de sociala. Enligt Åkesson inrymde det äldre bondesamhällets familjeideal både biologiska och symboliskt skapade band mellan förälder och barn, men i många fall prioriterades det sociala föräldraskapet

76 Gaunt 1996, s. 188-200; Åkesson 2000, s. 92-95.

77 Winberg 1985, s. 14-17; Gaunt 1996, s. 211-241, 267-279, 345-347.

78 Gaunt 1996, s. 269.

79 Ett oäkta barn hade inte heller rätt till arv efter modern enligt 1734 års grundlag, däremot var modern juridiskt och ekonomiskt ansvarig för barnet. Bergman 2003, s. 59-62. Se även Strathern 1995, s. 52.

80 Lundin 1996, s. 37.

framför det biologiska. Den som uppfostrade barnet ansågs också vara den rätta föräldern.⁸¹

Hur släktskapande ska förstås har studerats inte minst av antropologer. En av de mer inflytelserika forskarna på detta område är David Schneider. Schneider menar att synen på släktskap skiljer sig åt mellan olika kulturer, men att den moderna, västerländska förståelsen av släktskap främst bygger på biologiska och juridiska band ("substance and code"). Dock konstaterar han att uppfattningen om vad släktskap är kommer att förändras om vetenskapen gör nya upptäckter.⁸² "If science discovers new facts about biogenetic relationship, then that is what kinship is and was all along, although it may not have been known at the time."⁸³

Detta uttalande har intresserat efterföljande släktskapsantropologer, bland andra Marilyn Strathern, som bygger vidare på Schneiders resonemang. Strathern har framför allt problematiserat synen på släktskapande utifrån framväxten av nya reproduktionsteknologier. Förvisso hävdar inte Strathern att den västerländska släktskapsförståelsen har ändrats radikalt i och med teknologins utveckling, men att den möjliggjort nya sätt att tänka kring familjebildning och släkttillhörighet. Strathern argumenterar för att reproduktionsteknologi och andra former av bioteknik ifrågasätter föreställningarna om vad som är naturligt och hon framhåller att även naturen, kroppen och biologin kan ses som konstruktioner.⁸⁴ Strathern kan ses som en av föregångsgestalterna för forskningsfältet "new kinship studies" som växt fram under de senaste två, tre decennierna. Enligt Jeanette Edwards handlar denna forskningsinriktning om att problematisera synen på biologins överordnade roll i släktskapandet och ifrågasätta biologisk determinism.⁸⁵

Biotekniken i dess olika former har alltså utmanat vår förståelse av vad som är naturligt, men samtidigt har den också medfört ett ökat intresse för biologiska och genetiska förklaringsmodeller. Detta intresse har inneburit att biologismen har fått en starkare ställning i det senmoderna samhället, något som problematiserats av flera forskare.⁸⁶ Enligt ett biologistiskt synsätt kan en individs egenskaper och handlingar i första hand förklaras utifrån den biologiska bakgrunden eller den genetiska uppsättningen snarare än utifrån sociala faktorer (därav benämningen biologisk eller genetisk determinism). Biologism är egentligen ingen ny företeelse. Dorothy Nelkin och Susan Lindee ser påfallande många likheter mel-

81 Åkesson 2000, s. 93.

82 Schneider 1980 [1968], s. 28; Schneider 1984, s. 155-177.

83 Schneider 1984, s. 23.

84 Strathern 1992, s. 14-20; Strathern 1995, s. 5. Se även Franklin 1997; Franklin & Ragoné 1998; Carsten 2005.

85 Edwards 2009, s. 3.

86 Nelkin & Lindee 1995; Lykke 2000; Jørgensen 2001, s. 130-131; Spilker 2006, s. 52.

lan dagens intresse för biologisk-genetiska förklaringar och äldre tiders biologism (exempelvis rasbiologi och socialdarwinism).⁸⁷

Den ökade betoningen på biologi och genetik märks inte bara inom vetenskapen utan också i människors vardag. Nelkin och Lindee anser att biologismen har blivit en ny sorts ideologi som ger svar på existentiella frågor och skänker individen mening i tillvaron. Därmed har det biologisk-genetiska ursprunget blivit viktigt för identiteten och självförståelsen. Detta har enligt Nelkin och Lindee medfört en ökad längtan efter att få ett barn som är biologiskt och genetiskt länkat till en själv.⁸⁸ Det har också bidragit till att faderskapstest blivit allt populärare, liksom släktforskning och adopterades sökande efter rötter.⁸⁹ På så sätt går det att tala om en sorts biologisk-genetisk hegemoni, där blodsband ses som överordnade andra sociala relationer. Detta kan få som konsekvens att andra släktskapsförhållanden riskerar att betraktas som sämre eller mindre äkta, vilket framhålls av bland andra Ashley Lebnar. Inte minst drabbar detta adoptivfamiljer och ART-familjer.⁹⁰ Biologismen skapar således skillnad och ojämlikheter mellan olika individer och grupper. Nina Lykke menar att det biologistiska synsättet har använts i många olika sammanhang som politiskt redskap för att legitimera ojämlikhet och diskriminering utifrån exempelvis kön, sexualitet, ras, ursprung, ålder och kroppslig funktion.⁹¹ Det finns alltså all anledning att fundera på om och i så fall hur ett biologistiskt synsätt reproduceras i utredningstexterna och vad detta får för diskursiva konsekvenser.

Nationalismens kulturella grammatik

Nation är ett begrepp som också kan förstås utifrån föreställningar kring tillhörighet och ursprung. Nationen är, enligt Anthony Smith, en kulturellt homogen grupp (det vill säga ett "folk" eller "ethnie" som Smith kallar det) som gör anspråk på ett visst territorium. Denna geografiska plats är det som vanligen kallas för nationalstaten. Det som binder folket till varandra och till platsen är en känsla av solidaritet och tillhörighet.⁹² Benedict Anderson har utforskat hur denna känsla uppstår och har myntat begreppet "den föreställda gemenskapen" för att illustrera att nationen är en konstruktion som bygger på tanken om att alla invånare har

87 Genterapi innebär att en eller flera nya gener införs i cellerna i en organism och på så sätt kan defekta gener repareras och arvsmassan förändras.

88 Nelkin & Lindee 1995, s. 58-66. Se även Lundin 1995.

89 Nelkin & Lindee 1995, s. 66-78. Se även Howell 2006, s. 118.

90 Lebnar 2000, s. 376.

91 Lykke 2000, s. 1.

92 Smith 1995, s. 57. Begreppet nationalstat kan problematiseras, eftersom det i praktiken sällan råder en överensstämmelse mellan folk, nation och stat.

något gemensamt och känner tillhörighet med varandra trots att de egentligen inte är bekanta och aldrig har träffats.⁹³ Den känslan som både Smith och Anderson beskriver kan kallas för *nationalism*.

Nationalismen brukar beskrivas som den ideologi som under 1700- och 1800-talen ledde till skapandet av nationalstaterna och vars hyllande av historien och fosterlandet har sina rötter i romantiken. Vissa forskare, exempelvis Ulrich Beck, hävdar att senmoderniteten präglas av globalisering och upplösandet av nationsgränser, vilket skulle innebära att nationalstaten börjar spela ut sin roll. Därmed ses nationalismen som en förlegad ideologi som inte hör hemma i den nya världsordningen.⁹⁴ Anderson framhåller dock att nationalismens tidevarv långt ifrån är över. Tvärtom är den nationalistiska ideologin ytterst närvarande idag, även om den intagit nya skepnader.⁹⁵ Detta blir extra tydligt i samband med internationella och intranationella konflikter, högerextremistisk politik och frågor som rör migration och medborgarskap, men den nationella identiteten kan också komma till uttryck i mindre allvarliga sammanhang såsom en landskamp i fotboll, turistbroschyrer och nationaldagsfiranden.

Nationsbyggandet liknas vid en meningsskapande process som sker på alla nivåer i samhället. Denna process kan utgöras av användandet av historiska berättelser och myter, symboler (såsom flagga, valuta och nationalsång etc.), språk, traditioner, värderingar, trosuppfattningar och liknande. Michael Billig kallar denna meningsskapande process för ”banal nationalism”. För Billig är nationalism något som ständigt skapas i människors vardagsliv och som stärker den nationella identiteten.⁹⁶ Maria Jansson, Maria Wendt och Cecilia Åse kallar samma fenomen för ”vardagsnationalism”. Enligt dem skapas och upprätthålls den svenska självbilden ständigt i vardagliga praktiker, undervisningssituationer, media, det politiska arbetet, olika former av myndighetsutövning och så vidare.⁹⁷ Jag menar att även den nationella lagstiftningen kan ses som en nationsskapande praktik. Genom att lagen anger ”så här gör vi (inte) här” reproduceras föreställningen om det nationella. Att studera de reproduktionspolitiska utredningarnas lagförslag är alltså ett sätt att se hur Sverige och svenskhet konstrueras.

Smith och Anderson har kritiserats för att de lägger för stor vikt vid nationens etniska homogenitet. Thomas Hylland Eriksen menar att det även är möjligt att tänka sig en icke-etnisk nationalism.⁹⁸ Rune Johansson har urskiljt två typer av nationella gemenskaper som vilar på olika kriterier för tillhörighet – folknationalism och statsnationalism. Den förstnämnda grundar sig på en upplevd kulturell

93 Anderson 1991, s. 6-7.

94 Beck 1998.

95 Anderson 1991, s. 18.

96 Billig 1995, s. 6.

97 Jansson, Wendt & Åse 2010.

98 Eriksen 2007, s. 146-150.

gemenskap och relaterar till romantikens tankegods om folk- och härstammingsmyter. Här bygger gemenskapen på föreställningen om ett folk som är sammanlänkat genom ett biologiskt släktskap och en gemensam kultur, och de som inte delar detta ses inte som fullvärdiga medlemmar i nationen. I en folknationalistisk diskurs betonas ursprung, likhet och renhet, samtidigt som den territoriella anknytningen tonas ned. Att vara född i ett land eller att bo i ett land garanterar inte tillhörighet om inte dina föräldrar och släktingar också är födda i landet och ofta rör det sig om ännu fler generationer bakåt i tiden. På samma sätt kan exkludering ske om du tillhör ”fel” etnisk grupp. Den andra typen av nationell tillhörighet baseras på medborgarskapet och utgår från upplysningsidéernas förnufts- och rationalitetsideal. Här är den etniska bakgrunden inte avgörande för medborgarskapet, utan det är relationen mellan staten, territoriet och medborgaren som bestämmer den nationella tillhörigheten. Exkludering och inkludering enligt statsnationalismen handlar främst om rättigheter (t.ex. rösträtt, tillträde till arbetsmarknaden och omfattningen av socialt och juridiskt skydd) och skyldigheter (t.ex. lojalitet, laglydighet och värnplikt) gentemot staten.⁹⁹

Johansson understryker att dessa två typer av nationell tillhörighet är idealtyper. I själva verket går de ofta in i varandra och troligen finns det inga nationella gemenskaper som bygger på en renodlad folknationalism eller en renodlad statsnationalism. Ibland är den ena formen mer framträdande, ibland den andra. Ändå kan det finnas en analytisk poäng med att använda sig av de två idealtyperna folk- och statsnationalism, då de exkluderar och inkluderar människor *på olika sätt*. Det handlar i första hand om vilken aspekt av nationen som undersöks. I vissa sammanhang kanske folkets betydelse lyfts fram, medan de medborgerliga rättigheterna betonas i andra.¹⁰⁰ Min utgångspunkt i denna studie är att statsnationalism och folknationalism kan existera sida vid sida i samma nation, och därför blir det relevant att undersöka hur och på vilka grunder utredningarna inkluderar och exkluderar olika individer och grupper i den nationella gemenskapen.

Nira Yuval-Davis talar om ”the politics of belonging” för att beskriva hur både rumsliga och imaginära gränser upprätthålls. Enligt Yuval-Davis handlar tillhörighetens politik om en önskan att bevara nationalstaternas gränser, som delar upp världens befolkning i ”vi” och ”de”.¹⁰¹ Skillnadsskapandet har sin grund i nationalismens inneboende önskan om homogenitet i bemärkelsen ett land, ett folk och en kultur. Yuval-Davis menar att tillhörighetens politik innefattar kampen om vilka som ska få tillhöra gemenskapen och vilka kriterier tillhörigheten

99 R. Johansson 1993, s. 22-30. För en problematisering av R. Johanssons resonemang utifrån ett genusperspektiv, se M. Edgren 1996.

100 R. Johansson 2000.

101 Yuval-Davis 2006, s. 204.

ska utgå från. Men även om en individ tillhör en nation, oavsett om det är på etniska eller civiska grunder, kan den exkluderas från den nationella gemenskapen på grund av sin sociala position. Yuval-Davis framhåller att tillhörigheten – både känslan av den och tillträdet till den – ser olika ut beroende på vilka sociala kategorier som individen skrivs in i, om den är kvinna eller man, svart eller vit, medelklass eller arbetarklass, homosexuell eller heterosexuell, och så vidare.¹⁰²

Enligt Sarah Ahmed innebär nationsskapandet ständiga omförhandlingar om vad det innebär att "vara" en viss nationalitet. Det gäller alltså för individen att passa in i de ramar som satts upp för hur medborgarna bör känna, tycka och bete sig.¹⁰³ Liknande tankegångar förs fram av Yuval-Davis, som menar att i det senmoderna samhället handlar inkludering i den nationella gemenskapen till stor del om att dela en uppsättning kulturella, politiska och moraliska värderingar (exempelvis demokrati, jämställdhet och mänskliga rättigheter) som framställs som både universella och unika för nationens invånare. Att inte erkänna eller ansluta sig till dessa värderingar innebär en exkludering från majoritetskulturen.¹⁰⁴

I det senmoderna samhället är det ofta invandrare eller minoritetsgrupper som anklagas för att inte dela dessa demokratiska värderingar. Det anses också problematiskt att de inte har samma språkfärdigheter, utbildningsnivå och politiska och fackliga engagemang som resten av befolkningen. Christina Johansson menar att detta medför föreställningar om att inflyttningen av människor från andra länder och kultursfärer kan anses "hota eller begränsa den moderna välfärdsstatens potential".¹⁰⁵ Invandrarna uppfattas då som mer eller mindre assimileringsbara, där de mest avvikande inte anses kunna inlemmas i samhället på grund av deras ursprungsländers primitiva kultur, sedvänjor och värderingar.¹⁰⁶

Inte sällan går nationalism hand i hand med främlingsfientlighet och rasism. I dessa sammanhang kan föreställningar om folkets eller nationens gemensamma ursprung aktiveras och utgöra grund för skillnadsskapandet. Avtar Brah menar att tanken om det gemensamma ursprunget fungerar som ett sammanhållande kitt av en nation eller en etnisk grupp och därmed överbrygger de heterogena kategorier som inordnas därunder, såsom klass, kön, språk eller religion. Folket i nationen homogeniseras utifrån föreställningarna om ett biologisk-genetiskt släktskap och fysisk och psykisk likhet, som exkluderar de som uppfattas som annorlunda. Tanken om det gemensamma ursprunget bottenar många gånger i härstamningsmyter, berättelser om stora fältslag eller föreställningen om en gyllene tidsålder. Hur den nationella historien tolkas och återberättas är därför viktigt för vidmakthållandet av den nationella eller etniska identiteten. Brah menar

102 Yuval-Davis 2006, s. 199-202.

103 Ahmed 2000, s. 98.

104 Yuval-Davis 2006, s. 209-213.

105 C. Johansson 2005, s. 47.

106 C. Johansson 2005, s. 246-252. Se även J. Johansson 2008.

att idéerna om nationens storhet och det sammanlänkade folket kan framkalla drömmar om ett historisk öde eller en längtan efter rasrenhet i en nation eller hos en etnisk grupp.¹⁰⁷ Konsekvenserna av sådana ursprungsdrömmar finns det otaliga bevis på i världshistorien med Förintelsen, folkorden i Rwanda och den etniska rensningen i före detta Jugoslavien som tidsmässigt närliggande exempel.

Att komma någonstans ifrån, att ha ett ursprung och en historia, framställs ofta som ett grundläggande behov hos människor. Föreställningen om att människor har "rötter" och "hör hemma" på en viss plats är en del av en politisk, vetenskaplig och ideologisk diskurs som genomsyrar hela samhället och som tycks vara så självklara att den inte behövs diskuteras eller ifrågasättas. Därför anser jag det vara relevant att undersöka hur dessa tankar återskapas i mitt utredningsmaterial. I sin studie om flyttandets politik skriver Monika Edgren:

Vi har alla många gånger fått frågan var vi kommer ifrån och besvarat den, ibland med tvekan när vi inte riktigt förstått om frågan gäller platsen där vi bor, platsen där vi växte upp eller platsen där vi föddes. Denna ständiga repetition av platsens betydelse är emellertid inte oskyldig. Varje gång frågan ställs och varje gång vi besvarar den tränas känslan för platsen, bygden/staden/landet, in och sätter sig i kroppen. Det handlar om ett brett spektrum av känslor. Nostalgin skapar och framkallar en känsla av förlust. Den kan leda till en upplevelse av att ha förlorat sig själv.¹⁰⁸

Att känna tillhörighet till en plats blir därmed en viktig psykologisk faktor. På samma sätt blir att sakna rötter, det vill säga att vara rotlös, något problematiskt. Rotlösheten uppfattas inte sällan som en fundamental brist som individen eller gruppen kan ta skada av. Den kan också få samhällsliga negativa konsekvenser. Människor som anses sakna rötter, såsom exempelvis romer och resandefolk (nedsättande benämnda tattare), har genom århundradena utsatts för diskriminering, förföljelse och förtryck.¹⁰⁹

Liisa Malkki menar att metaforen om rötter har en närmast mytisk klang, som knyter ihop föreställningar kring ursprung, plats och tillhörighet. Genom rotmetaforen skapas även de som inte anses tillhöra platsen, de som betraktas som främlingar eller inkräktare. Rotmetaforen har därför också gett upphov till kategorier som migranter, invandrare och flyktingar.¹¹⁰ Att människor kan kategoriseras och delas upp i olika folkgrupper som hör hemma på olika platser blir genom rotmetaforen och ursprungsmyten ett självklart sätt att betrakta och förstå världen. Enligt detta synsätt består världen av platser – nationer – som är åtskilda inte bara genom gränser och geografiska avstånd utan också genom exempelvis språk, kultur, traditioner och de speciella egenskaperna hos de "folk" som lever där. Att

107 Brah 2001, s. 180-185.

108 M. Edgren 2009, s. 15.

109 Svanberg & Tydén 2006.

110 Malkki 1992, s. 24-26.

delar upp världen i nationer och folkgrupper blir därigenom något fullständigt naturligt, det blir "the national order of things" som Malkki kallar naturliggörandet av föreställningen att alla människor tillhör ett land och ett folk.¹¹¹

Att rotmetaforen har blivit så etablerad och naturliggjord är ingen tillfällighet. Malkki pekar på att talet om ursprung och tillhörighet inte sällan uttrycks i termer av natur och växtlighet. Särskilt begrepp som "träd", "stam", "grenar" och "rötter" används ständigt för att illustrera såväl nationell och folklig gemenskap som familjetillhörighet. Växtlighetsmetaforerna kopplar samman människors ursprung och tillhörighet med naturen och det naturliga genom att likna dem med något som har växt upp ur jorden och är för evigt sammanlänkad med den. Malkki lyfter också fram att nationen eller folket ofta jämförs med en stor familj eller släkt. Som exempel kan nämnas uttrycken "moderland", "landsfader", "nationens söner" och "broderfolk". Genom att använda familjetermer impliceras ett biologisk-genetiskt släktskap mellan folket eller nationens invånare som inte bara knyter människorna till platsen utan också till varandra.¹¹²

Att människor liksom växter har rötter eller att ett folk är besläktade med varandra genom ett grenverk är metaforer som blivit så etablerade i det allmänna medvetandet att vi knappt reflekterar över dem längre. De är så kallade osynliga metaforer. Genom att synliggöra dessa metaforer går det att problematisera och ifrågasätta den "sanning" om människan som metaforerna reproducerar. Metaforer är nämligen inte enbart oproblematiska omskrivningar av olika fenomen, utan de reproducerar också vissa föreställningar. George Lakoff och Mark Johnson menar att metaforerna påverkar människors världsbild och självförståelse och får oss att tänka kring ett visst fenomen på ett visst sätt.¹¹³ Hade nationen och familjen liknats vid något annat istället för ett träd, exempelvis en byggnad eller en maskin, hade det förmodligen gett helt andra associationer. Kanske hade de då inte betraktats som naturgivna storheter på samma sätt, utan snarare som moderna och föränderliga konstruktioner.

111 Malkki 1992, s. 25-27.

112 Malkki 1992, s. 27-28. Andra som har uppmärksammat växtlighetsmetaforen i detta sammanhang är McClintock 1993, s. 63-65; Carsten 2005, s. 136-162.

113 Lakoff & Johnson 2003, s. 3-6. Se även Ortony 1993. Jag har själv använt mig av växtlighetsmetaforerna i utförandet av min avhandling, eftersom jag påfallande ofta stött på formuleringar och liknelser som bygger på dessa när jag gått igenom källmaterialet. Detta ska dock inte enbart ses som ett poetiskt eller retoriskt stilgrepp. Tanken är snarare att synliggöra hur talet om tillhörighet och ursprung begripliggörs och normaliseras genom kopplingar till natur och växtlighet.

Mellan stat och medborgare

Staten, eller nationalstaten, kan beskrivas som de institutioner som innehar auktoriteten att styra folket i en nation. Nira Yuval-Davis har försökt sammanfatta det statsteoretiska forskningsfältet. Inom traditionell historieforskning har staten ofta setts som en mer eller mindre tydlig aktör med särskilda intressen och befogenheter knutna till sin funktion som maktcentrum, menar Yuval-Davis. Kungen, den styrande eliten eller den dominerande klassen har personifierat statsmakten, som framför allt uppfattats som repressiv. Andra statsteoretiker har snarare sett staten som en samhällelig institution vars agenda formas av olika intressegruppers inflytande. Vad som ska anses ingå i statsbegreppet har också diskuterats, om det endast handlar om den styrande funktionen och staten som upprätthållande av lag och ordning, eller om alla de olika institutioner (vid sidan av myndigheter och rättsväsendet även skolor, hälsovården, kyrkor och liknande) knutna till staten också kan sägas ingå. Bilden av den homogena statsapparaten har alltså ställts mot en mer pluralistisk och inkluderande förståelse av staten som en arena för skilda intressen och med olika funktioner.¹¹⁴

Jag ansluter mig till det synsätt där staten ses som pluralistisk och inkluderande, vilket också ligger i linje med Foucaults statsteori. Enligt en foucauldiansk förståelse av staten är en förutsättning för statens existens att befolkningen disciplineras och normaliseras för att därigenom underlätta sammanhållningen och stärka den nationella gemenskapen. Utifrån det perspektivet kan den moderna välfärdsstaten ses som ett effektivt styrmedel, eftersom samhörigheten främjas av att det råder en viss nivå av juridisk, ekonomisk och social jämlikhet mellan medborgarna. I den här studien tar jag fasta på välfärdsstatens dubbla karaktär som både disciplinerande och normaliserande och som omhändertagande och emanciperande. Å ena sidan betonas kontroll, reglering och begränsningar, å andra sidan jämlikhet, öppenhet, demokrati och oberoende i förhållande till marknaden och kapitalet. Välfärdsstaten kännetecknas av ett välutvecklat socialförsäkringssystem, en hög materiell levnadsstandard, en strävan efter full sysselsättning, ekonomisk tillväxt, stabila samhällsförhållanden och politisk demokrati. Den bygger på principerna om lika möjligheter, en rättvis fördelning av välstånd och ett ansvar för dem som av olika anledningar inte kan ta hand om sig själva. En förutsättning för detta är givetvis att de statliga institutionerna har vissa befogenheter, att statliga utsagor och påbud kan påverka invånarna och att lagar och regler efterföljs. Detta är naturligtvis en generaliserande beskrivning av välfärdsstaten. Begreppet omfattar i själva verket en mängd olika organisationsformer. Den svenska välfärdsstaten har

114 Yuval-Davis & Anthias 1989, s. 5; Yuval-Davis 2007, s. 12-15.

mycket gemensamt med de andra nordiska välfärdsstaterna men skiljer sig en del från exempelvis den amerikanska.¹¹⁵

Medborgarskapet anses vara viktigt i det senmoderna samhället, kanske viktigare än någonsin. Att vara statslös och att sakna pass är något av det värsta som kan drabba en människa, menar Björn Hettne, Sverker Sörlin och Uffe Østergård.¹¹⁶ Relationen mellan stat och medborgare kan sägas bestå i statens kontroll och interaktion med medborgarna, samt medborgarnas skyldigheter och rättigheter. Aleksandra Ålund skriver: ”Medborgarskapet definierar den enskildes relation till staten och de grundläggande betingelserna för position i samhället, och omfattar såväl formellt rättsliga och kulturellt ideologiska som substantiellt materiella aspekter i form av verkliga möjligheter för politiskt deltagande, socialt medlemskap, kulturellt förverkligande och ekonomisk delaktighet.”¹¹⁷ Denna teoretiska förståelse av medborgarskapet kan härledas till ett äldre arbete av T.H. Marshall, i vilket han belyser sambandet mellan välfärdsstaten och medborgerliga rättigheter. Marshall skiljer mellan de civila rättigheter som utvecklades på 1700-talet, de politiska rättigheter som skapades på 1800-talet och de sociala rättigheter som tillkom under 1900-talet.¹¹⁸ Olika grupper har fått tillgång till dessa rättigheter vid olika tillfällen. Först när en individ eller grupp omfattas av alla rättigheter kan man säga att den uppnått fullt medborgarskap. Exempelvis har feministiska forskare pekat på att kvinnor inte har haft samma rättigheter som män, och även att andra sociala kategorier har uteslutits.¹¹⁹ Tillhörighet och medborgarskap är alltså betydelsefulla beståndsdelar i välfärdsstaten och hur välfärdens gränser skapas, återskapas och omskapas genom reproduktionspolitiken är av intresse för denna studie. Hur den svenska välfärdsstaten har organiserats och problematiserats är föremål för nästa avsnitt.

Samhällsförändringar och samlevnadsvillkor

Den historiska kontexten för en studie är inte på förhand given, utan något som forskaren konstruerar, exempelvis utifrån källmaterial och tidigare forskning, som i mitt fall. I de avsnitt som nu följer presenteras de historiska händelser och sammanhang som jag har funnit relevanta för denna avhandlings problemområde. Tanken är att ge läsaren en djupare förståelse för de tidsmässiga, sociala

115 För en utförligare diskussion kring välfärdsstaten, se Esping-Andersen 1990; Rothstein 1996; Sainsbury 1999; Daly 2000; Fink, Lewis & Clarke 2001; Åmark 2005.

116 Hettne, Sörlin & Østergård 1998, s. 210.

117 Ålund 2003, s. 292-293.

118 Marshall 1950.

119 Fink, Lewis & Clarke 2001, s. 25.

och institutionella ramar inom vilka utredningstexterna producerats. Här väver jag ihop trådarna från den teoretiska diskussionen om familj, släktskap, nation och välfärdsstat och visar hur de kan förstås i en svensk, senmodern kontext. Det handlar om den svenska välfärdsstatens framväxt och förändring, vad som utmärker svensk familjepolitik, hur familjelivet har organiserats i Sverige samt villkoren för de ofrivilligt barnlösa. Jag kommer sedan att återknyta till dessa resonemang i analyskapiteln och se hur utredningarnas utsagor kan förstås i ljuset av samtida och historiska företeelser och föreställningar.

Välfärdsstaten och det (sen)moderna samhället

Avhandlingens tidsmässiga och rumsliga kontext utgörs av den svenska välfärdsstaten i det senmoderna samhället. Enligt Per Thullberg och Kjell Östberg har välfärdsstaten i Sverige utmärkts av det som brukar kallas för den svenska modellen. Detta begrepp har olika betydelser. Exempelvis kan det syfta på det så kallade *folkhemmet*, vilket innebär ekonomisk utjämning, sociala trygghetsystem och en stark offentlig sektor. Begreppet kan också syfta på den svenska politiska beslutsprocessen som kännetecknas av kompromiss och samförstånd. Även förhandlingssystemet mellan fackföreningar och arbetsgivarorganisationer brukar betecknas som den svenska modellen.¹²⁰ För min studie är det framför allt de två första definitionerna som är relevanta.

Folkhemstanken förknippas med den socialdemokratiska välfärdspolitik som format det svenska samhället, särskilt under mitten av 1900-talet. Den socialdemokratiska partiledaren Per Albin Hansson lanserade idén om folkhemmet i ett tal i riksdagen 1928, i vilket han presenterade en vision om ett Sverige präglad av demokrati, klassförsoning, jämlikhet och välstånd. I denna vision skulle den svenska nationen vara som ett hem och alla invånare som en stor familj inom vilken omsorgen om allas välbefinnande var en självklarhet och solidaritet, samverkan och gemenskap var rådande.¹²¹ Henrik Berggren ser folkhemsidéologin och utbyggandet av välfärdsstaten som en strävan att ena och därmed nationalisera befolkningen. Själva begreppet folkhem härrör ur en nationalistisk diskurs genom att förena föreställningarna om "folket" och deras gemensamma "hem".¹²²

Martin Wiklund är en av flera forskare som menar att folkhemmet ofta uppfattas som ett uttryck för modernitet och som en viktig del i konstruktionen av den svenska nationella självbilden. Det moderna projektet brukar knytas till begrepp som kapitalism, industrialisering, urbanisering, sekularisering, rationalisering,

120 Thullberg & Östberg 1994, s. 5-6.

121 Linderborg 2002, s. 355; Wiklund 2006, s. 75-76.

122 Berggren 2001, s. 80-84.

disciplinering och civilisering. För svenskt vidkommande har viktiga komponenter också varit internationalism, neutralitet, global rättvisa, mångfald, jämlikhet, jämställdhet, välbästand, social planering, utbildning, vetenskap, samt teknologiska och medicinska framsteg.¹²³ Idealiseringen av den svenska utvecklingen gör det motiverat att som Bo Stråth tala om en *välståndsnationalism*.¹²⁴ I denna form av nationalism görs välfärden till en viktig nationell symbol, och företeelser som anses hota välfärden uppfattas följaktligen som ett hot mot nationen. Framhävandet av välfärden medför också att Sverige konstrueras som en nation överlägsen andra länder och som följd av detta konstrueras svensken som mer modern, civiliserad och upplyst. Jenny Andersson ser också tendensen att framväxten av välfärds-samhället uppfattas som ett resultat av en specifik svensk mentalitet. Orsaken till folkhemmets uppkomst anses då ligga i själva folksjälen, ett essentialistiskt synsätt som Andersson kritiserar.¹²⁵

År 1934 utkom makarna Myrdals debattskrift *Kris i befolkningsfrågan*, som kan ses som startskottet för det stora folkhemsprojektet.¹²⁶ Paret Myrdal hävdade att Sverige hotades av en avfolkning och därmed även minskad produktivitet och en sänkt levnadsstandard för invånarna. I sin bok förespråkade de en rad socialpolitiska reformer som skulle motverka problemet. Enligt Ann-Katrin Hatje innebar deras bok och den efterföljande debatten att svensk socialpolitik fick en mer folkvårdande inriktning där invånarnas välbefinnande skulle stå i centrum.¹²⁷ Men debatten kom också att handla om vilka människor som skulle befolka Sverige och hade tydliga nationalistiska och rasbiologiska drag. Under 1930-talet och efterföljande decennier försökte statens institutioner genom sterilisering och påtvingade aborter förhindra de som ansågs vara olämpliga föräldrar att skaffa barn. Detta har av den senare forskningen utmålats som en av folkhemmets mörka sidor.¹²⁸

Åsa Linderborg beskriver perioden mellan 1940 och 1976 som de stora reformernas era, då idén om folkhemmet realiserades av det socialdemokratiska partiet med stöd av de andra riksdagspartierna, bland annat genom införandet av flera allmänna försäkringar och en ökad trygghet för anställda. Folkhemsbygget innebar också en satsning på bättre bostäder och fler jobb, samt omfattande investeringar i sjukvård, skola och vägar.¹²⁹ Kännetecknande för denna välfärds-politik var en tydlig förankring i samhällsvetenskaplig forskning, där politiska åtgärder grundades i samtida vetenskapliga rön i kombination med de ideologiska

123 Wiklund 2006, s. 75-76. Se även Qvaresell 1986, s. 15; A. Johansson 2001.

124 Stråth 2000, s. 394.

125 J. Andersson 2009.

126 Myrdal & Myrdal 1934.

127 Hatje 1974, s. 8.

128 Hatje 1974, s. 178-187; Broberg & Tydén 1998, s. 89-93; Palmblad 2000, s. 14.

129 Linderborg 2001, s. 356-358.

målsättningarna. Samspelet mellan vetenskap och politiskt reformarbete har uppmärksamats av flera forskare.¹³⁰ På så vis har begreppet social ingenjörskonst kommit att förknippas med folkhemmet. Social ingenjörskonst kan beskrivas som de omfattande insatser (lagstiftning, reglering, planering och utbildning) som syftar till att omdana samhället. Hirdman menar att politikens förankring i vetenskapligt kunnande skulle bereda vägen för ett samhälle där statsmakten betraktades som modern, upplyst och demokratisk, och som en välvillig instans med medborgarnas bästa för ögonen.¹³¹

Folkhemmet kan ses som ett gemensamt projekt där alla skulle bidra och sträva efter samma mål. Implicit i det sociala reformprogrammet fanns en idé om ett slags ömsesidigt givande och tagande mellan stat och medborgare. Staten skulle erbjuda social välfärd i utbyte mot öppenhet och samarbetsvilja från invånarnas sida. Hirdman problematiserar i detta hänseende välfärdsstatens intervensering i människors privatliv och pekar på att tillrättslägandet inte enbart innebar en omtanke eller omsorg, utan också en ökad kontroll och till och med en kränkning av vissa individers rättigheter.¹³² Likartade tankegångar framförs av Ulf Olsson, som menar att svensk socialpolitik kan sägas innehålla både emancipatoriska och manipulerande aspekter. Å ena sidan skulle medborgarna erbjudas olika former av stöd, å andra sidan gjordes stora ansträngningar från statens sida för att styra befolkningen i önskvärd riktning.¹³³ Enligt Therborn exporterades den svenska modellen som en förebild för efterkrigstidens välfärdsstater, men i början på 1980-talet blev kritiken mot den allt vanligare både innanför och utanför landets gränser. Missnöjet riktade sig inte minst mot de överdrivna modernitets- och rationalitetssträvanden som ansågs präglade det svenska välfärdssamhället.¹³⁴ Kritik riktades också mot statens oförmåga att åstadkomma en jämlik inkomstfördelning, framför allt mellan kvinnor och män, vilket Esping-Andersen ser som en starkt bidragande orsak till den svenska modellens kris. När fler grupper ville in på arbetsmarknaden samtidigt som arbetslösheten växte och kostnaderna för att upprätthålla välfärden ökade försvagades stödet för den socialdemokratiska folkhemsvisionen och den svenska modellen.¹³⁵

Under den sociala ingenjörskonstens storhetstid på 1940- och 1950-talen var den manliga familjeförsörjaren idealet och få gifta kvinnor ansåg sig ha förvärvsarbetet som sin huvudsysselsättning. Hirdman kallar denna period för husmoderskontraktets tidevarv. Under 1960-talet började detta ideal att utmanas,

130 Se t.ex. Lundqvist & Roman 2009.

131 Hirdman 1989, s. 97-101. Se även G. Nilsson 1994.

132 Hirdman 1989, s. 217-234.

133 Olsson 1997, s. 147-150.

134 Therborn 1987, s. 25-36. Se även Zander 2001, s. 405-414.

135 Esping-Andersen 1994, s. 94-96. Se även Svallfors 1989; Frenander 1996, s. 35-46; Giertz 2008, s. 297-306.

kritiska röster ifrågasatte de rådande föreställningarna kring kvinnors och mäns påstådda olikheter och könsrollsbegreppet introducerades och etablerades inom svensk politik. En av de kritiska rösterna tillhörde författaren och debattören Eva Moberg, vars uppmärksammade artikel ”Kvinnans villkorliga frigivning”, publicerad i *Unga Liberaler* 1961, brukar anges som startskottet för den så kallade könsrollsdebatten. Feministiska idéer spreds, kvinnoorganisationerna fick större utrymme i det offentliga samtalet och kvinnor tog mer plats inom politik och arbetsliv. Tanken om den manlige familjeförsörjaren övergavs och kvinnor krävde rätten till arbete, lika villkor och egen ekonomi. Politikerna gick dem till mötes och med hjälp av lagstiftning och sociala reformer skulle det jämlika samhället skapas. 1970-talet var decenniet då barnomsorgen byggdes ut, föräldraförsäkringen infördes och sambeskattningen avskaffades. År 1972 använde Olof Palme huvuddelen av sitt tal inför socialdemokraternas partikongress till att belysa relationen mellan könen. Palme målade upp en visionär bild av en ny samhällsordning som byggde på jämlikhet mellan könen.¹³⁶ Under 1970-talet kom jämlikhetsbegreppet att ersättas av jämställdhetsbegreppet och 1979 fick Sverige sin första jämställdhetslag på det arbetsmarknadspolitiska området.¹³⁷

Paulina de los Reyes har studerat relationerna mellan könen på arbetsmarknaden under 1900-talets andra hälft. Hon menar att kvinnornas ökade förvärvsarbete måste förstås i ljuset av invandringen. Efter andra världskriget rekryterades ett stort antal utländska arbetare till Sverige, framför allt från Balkan, Sydeuropa och de övriga nordiska länderna, för att tillgodose den växande industrins behov av arbetskraft. Under 1960-talet började fackföreningarna i allt större utsträckning ifrågasätta den utomnordiska arbetskraftsinvandringen, vilket först ledde till en åtstramning av regelverket och sedan till ett definitivt stopp år 1972. Istället prioriterades den inhemska arbetskraften eftersom den ansågs vara både pålitligare och billigare, vilket i realiteten innebar de svenska kvinnorna. Samtidigt började invandringen konstrueras som ett problem i den politiska och allmänna debatten. Arbetslösheten bland invandrare ökade och deras förmodade bristande språkkunskaper, låga utbildningsgrad och avvikande kultur lyftes fram som något negativt, vilket bidrog till stigmatiseringen och marginaliseringen. Olika grupper ställdes alltså mot varandra på arbetsmarknaden enligt en särskiljande logik, där kön och etnicitet fungerade som strukturerande principer.¹³⁸

Ingvar Svanberg och Mattias Tydén konstaterar att invandringen till Sverige från 1980-talet och framåt till stor del har handlat om flyktingar som tagits emot av humanitära skäl och inte av arbetsmarknadspolitiska. Förändringarna i värld-

136 Hirdman 1994, s. 184-192; Frangeur 1998; Hirdman 2001, s. 162-168. Se även Dahlström 1992; Florin & Nilsson 2000; Freidenvall 2006; Lundqvist 2007, s. 211-212; Schmitz 2007.

137 Florin & Nilsson 2000, s. 10.

138 de los Reyes 2000, s. 35-40. Se även Kyle 1979; Hirdman 2005.

den utanför Europa har också lett till att fler kommer från geografiskt avlägsna platser.¹³⁹ Under 1990-talet har strukturomvandlingen från industri till tjänstesamhälle, den ekonomiska krisen och nedskärningarna i den offentliga sektorn lett till en ökad konkurrens på arbetsmarknaden. Magnus Dahlstedt och Ingegar Lindberg menar att integrationen har försvårats av att välfärdspolitiken har försvagats och de socioekonomiska klyftorna växt. Som orsak till detta anges att socialpolitiken i Sverige, liksom i övriga EU, har rört sig i en marknadsorienterad riktning. Nyliberala idéer, privatiseringar och avregleringar anses ha urholkat välfärden.¹⁴⁰ Svanberg och Tydén menar att detta skapat en oro och osäkerhet som riktat sig mot de nyanlända svenskarna och underblåst främlingsfientliga strömningar. Debattklimatet har hårdnat och rasistiska och invandringsfientliga organisationer har fått ett allt större utrymme i offentligheten. Dessa grupper försöker framställa invandringen som ett hot mot svenskheten.¹⁴¹

I den svenska självbilden utmålas Sverige ofta som både kulturellt och etniskt homogent, vilket sedan förändras i och med efterkrigstidens invandring. Svanberg och Tydén påpekar att en sådan beskrivning döljer den etniska och kulturella pluralism som länge präglat landet. De framhåller att invandring från andra områden har förekommit i alla tider och att Sveriges gränser har förändrats under historiens gång och inrymt flera olika folkgrupper och kulturer, icke att förglömma inhemska minoriteter såsom samer och tornedalingar. Denna pluralism tonas dock ofta ned av invandringens motståndare, som ser svenskheten som något självklart och oproblemiskt.¹⁴² Samtidigt visar forskning att främlingsfientligheten hos flertalet svenskar har minskat sedan 1960-talet. Att sortera och nedvärdera människor på grund av deras utseende eller kulturella bakgrund anses inte förenligt med ett modernt och upplyst tankesätt.¹⁴³ Enligt Irene Molina och Paulina de los Reyes har detta medfört en ovilja att erkänna att rasistiska strukturer fortfarande präglar dagens samhälle.¹⁴⁴

Enligt Bo Petersson finns det i västvärlden huvudsakligen tre sätt att utforma invandringspolitiken; genom assimilation, integration eller mångkulturalism. Sedan 1970-talet har Sverige i alla fall i den offentliga politiska retoriken bekänt sig till ett mångkulturellt ideal, menar Petersson. Mångkultur kan egentligen inkludera flera olika kulturer (exempelvis arbetarkulturer, ungdomskulturer eller kvinno- och manskulturer), men används oftast för att beteckna etnisk mångfald. Mångkulturalism innebär att invandrare och minoriteter ska behålla och bejaka sina sedvänjor och levnadssätt och därigenom berika majoritetsbefolkningens

139 Svanberg & Tydén 2005, s. 340-343. Se även Lundh & Ohlsson 1994.

140 Dahlstedt & Lindberg 2002, s. 23-24.

141 Svanberg & Tydén 2005, s. 346-347.

142 Svanberg & Tydén 2005, s. 7.

143 Svanberg & Tydén 2005 s. 346-347.

144 Molina & de los Reyes 2003, s. 296-298.

kultur. En svårighet med mångkulturalismen är risken för att den inhemska kulturen hamnar i skymundan, vilket kan skapa en oro för att nationen ska förlora sin identitet. Mångkulturalism har även kritiserats för att förstärka gränser och splittra samhället genom att understryka skillnader mellan ”vi” och ”dem”.¹⁴⁵

Identitetspolitik och mångkulturalism går i många avseenden hand i hand. Catharina Eriksson, Maria Eriksson Baaz och Håkan Thörn skriver att ”globaliseringen har medfört en paradoxal utveckling med å ena sidan en homogenisering, där gemensamma kulturella referensramar skapas, och å andra sidan en fragmentarisering som innebär att en rad lokala identiteter förstärks, skapas eller återaktiveras”.¹⁴⁶ Enligt Charles Taylor präglas dagens politik av att flera marginaliserade grupper träder fram och kräver att få en röst och att få berätta sin historia. Denna *erkännandets politik* innefattar inte enbart olika etniska och religiösa minoriteter, utan också kvinnor, hbt-personer, funktionshindrade och andra missgynnade grupper. Hur dessa gruppers krav ska bemötas och hanteras pekas av Taylor ut som en av det senmoderna samhällets stora utmaningar.¹⁴⁷ Den ökade individualiseringen i samhället har även uppmärksamats av flera senmodernitetsteoretiker. Individualisering kan beskrivas som en process i vilken den enskilde ses som mer och mer fristående från traditionen. Ulrich Beck och Elisabeth Beck-Gernsheim diskuterar den institutionaliserade individualismen, vilken bland annat innebär att välfärdsstatens rättigheter riktas mot individen och inte mot familjen och att familjen i allt större utsträckning förlorat sin kraft som sammanhållande enhet.¹⁴⁸ Jag kommer i det följande att gå närmare in på hur välfärdsstaten har strukturerat familjelivet och hur familjepraktikerna har förändrats i Sverige under de senaste decennierna.

Familjeliv och familjepolitik

Som tidigare nämnts är kärnfamiljen att betrakta som ett västerländskt ideal. Men denna bild av den ideala samlevnadsformen har ingen lång historia. Jonas Frykman och Orvar Löfgren förlägger kärnfamiljsideologins framväxt i Sverige till 1800-talets borgerliga kultur.¹⁴⁹ För även om människor i Sverige, enligt David Gaunt, redan innan 1800-talet levde i mindre enheter tillsammans med sina närmaste, kan de knappast sägas ha omhuldat ett kärnfamiljsideal.¹⁵⁰ Kärn-

145 B. Petersson 2006, s. 13-14. Se även Friedman & Friedman 2006; Roth 2006.

146 Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 40.

147 Taylor 1999. Se även Borevi 2002; Lozic 2010.

148 Beck & Beck-Gernsheim 1992.

149 Frykman & Löfgren 1979, s. 5.

150 Gaunt 1996, s. 85-102. Gaunt menar att hushållen i det äldre bondesamhället sällan var större än fyra till sex personer. Ofta bestod de av en man och en kvinna, deras överlevande barn och

familjsidealet var ett resultat av nya samlevnadsmönster och en ny hemideologi, menar Frykman och Löfgren. När hem och försörjning separerades från varandra på grund av sociala och ekonomiska omvandlingar sågs hemmet som en plats för trygghet och omsorg. Meningen var att familjen skulle fungera som en känslomässig oas, en avskild rekreationsplats, där föräldrar och barn kunde vila ut efter dagens vedermödor. Kvinnan fick i denna idealiserade tillvaro en särskild roll, som skulle passa hennes förmodat vårdande egenskaper.¹⁵¹

Att kärnfamiljen framhölls som ett ideal innebar inte att folk levde i enlighet med detta. Under den senare delen av 1800-talet sjönk äktenskapsfrekvensen, både bland borgar- och arbetarklassen. Detta hängde enligt Ann-Sofie Ohlander ihop med strukturomvandlingarna i det svenska samhället, som höll på att övergå från agrart till industriellt med folkökning, proletarisering och urbanisering. Allt fler människor blev jordlösa och fick försörja sig genom lönearbete, vilket försvårade och försenade familjebildandet. Att det inte fanns någon jord som kunde gå i arv minskade också incitamentet att ingå äktenskap. Kärleksrelationer och sexuella förbindelser förekom givetvis ändå, och resultatet blev en ökning av antalet barn födda utanför äktenskapet, så kallade oäkta barn. Ensamstående mödrar och deras barn hade det ofta svårt. Den hårda behandlingen av oäkta barn går enligt Ohlander långt tillbaka i tiden. Oäkta barn har till exempel inte fått arva sina föräldrar, vilket i praktiken har gjort dem jordlösa och ställt dem utanför samhället.¹⁵² Detta kan förstås som att sociala band prioriterades över biologiska i släktskapandet. Vurmen för kärnfamiljen under 1800-talet och 1900-talets första hälft förstärkte dessa föreställningar och bidrog till att de ogifta mödrarna och deras barn fortsatte att marginaliseras och stigmatiseras. Helena Bergman understryker dock att mycket gjordes från samhällets sida för att komma tillrätta med de oäkta barnens utsatthet. Detta låg helt i linje med det gryende välfärdssamhällets intresse för barns välbefinnande.¹⁵³

Kajsa Ohlander har undersökt den socialpolitiska debatten vid 1900-talets början och visat hur betydelsefull tanken om "barnets bästa" var. Flertalet röster menade att det låg i nationens intresse att barnen växte upp till fungerande medborgare, och här blev familje- och socialvårdslagstiftningarna viktiga redskap

kanke någon av deras föräldrar om de fortfarande fanns i livet. Dödligheten var hög och det var vanligt att man snabbt gifte om sig om man blev änklings eller änka för att kunna driva gården vidare. Det var också vanligt att man hade pigor och drängar och fram till slutet av 1700-talet innefattade familjbegreppet även tjänstefolket. Hushållsstrukturen varierade dock mellan olika sociala grupper. Försörjningsmöjligheterna i omgivningen styrde hur produktionen (och reproduktionen) organiserades. Produktionen byggde på att hushållsmedlemmarna arbetade och bodde tillsammans. Därför argumenterar Gaunt för att man kan tala om en familjeekonomi, eftersom familj och försörjning var nära sammanlänkade i det agrara samhället.

151 Frykman & Löfgren 1979, s. 5.

152 Ohlander 1992, s. 71-85; Se även M. Edgren 1994, s. 177-199.

153 Bergman 2003, s. 59-66.

i styrningen.¹⁵⁴ Den svenska välfärdsstaten har gjort stora ansträngningar för att skapa goda familjer och uppväxtmiljöer för barnen, och för att korrigera, uppfostra och kontrollera både föräldrar och barn inom ramen för en normativ barnomsdiskurs.¹⁵⁵ Således går det, i likhet med Bengt Sandin och Gunilla Halldén, att argumentera för att barnet som politiskt subjekt har kommit att inta den centrala rollen i svensk välfärdspolitik, och att barnets bästa har blivit ett begrepp med hegemonisk status som det är mycket svårt att argumentera mot.¹⁵⁶

Under 1900-talets första hälft steg äktenskapsfrekvensen samtidigt som giftermålsåldern sjönk. Förbättrade ekonomiska villkor för arbetarna och en förhöjd levnadsstandard för befolkningen i stort bidrog till att kärnfamiljen med den manlige familjeförsörjaren kunde realiseras även bland de lägre klasserna. Kärnfamiljen var inte längre enbart ett ideal utan även norm. Yvonne Hirdman menar att det svenska kärnfamiljsidealet nådde sin höjdpunkt under 1950-talet.¹⁵⁷ Den förda politiken understödde i mångt och mycket denna familjeform. Den kan ses som en moderskapscentrerad politik, där kvinnorna gavs ett omsorgsansvar och männen ett försörjningsansvar. Med olika typer av ekonomiska transfereringar, såsom mödrahjälp (1931), barnbidrag (1948) och familjebostadsbidrag (1948), försökte staten underlätta för kärnfamiljen.¹⁵⁸ Samtidigt förhindrades eller bestrafades andra familjepraktiker eller de som inte lyckades skapa en idyllisk familj. Lena Eriksson har påvisat hur exempelvis ensamstående mödrar och deras barn missgynnats av den statliga politiken.¹⁵⁹ Ett stort antal barn tvångsomhändertogs av myndigheterna eftersom familjen och hemmet inte ansågs hålla måttet, något som Maija Runcis har uppmärksammat.¹⁶⁰ Tidigare nämndes att människor som ansetts olämpliga som föräldrar har tvångssteriliserats och övertalats till att göra abort.¹⁶¹ Medan vissa kvinnor uppmanades att föda barn för nationens bästa förhindrades andra. Påfallande ofta var det svenska, friska och heterosexuella kvinnor med god ekonomi som förväntades stå för barnafödandet och fostrandet, påpekar Runcis.¹⁶²

1960- och 1970-talen har av bland andra Lena Lennerhed, Birgitta Sandström och Erika Alm beskrivits som en period då den statliga kontrollen över reproduktionen minskade och en sexualliberal ideologi växte fram. Exempelvis infördes fri abort och steriliseringslagen avskaffades. Samtidigt med liberaliseringen skedde

154 Ohrlander 1992, s. 62.

155 Förutom Ohlander 1992 och Bergman 2003, se även Hammarlund 1998; Holmdahl 2000; Gleichmann 2004.

156 Sandin & Halldén 2003, s. 7. Se även Singer 2000, s. 48-98; Söderlind 2002.

157 Hirdman 2001, s. 148.

158 Bergman & Johansson 2002, s. 8.

159 Eriksson 2002, s. 52-82.

160 Runcis 2007.

161 Broberg & Tydén 1991; Runcis 1998; Palmblad 2000.

162 Runcis 1998, s. 289-292.

en motstridig process som innebar att flera tidigare oreglerade områden drogs in i den statliga familje- och sexualpolitiken och att fler experter kopplades in för att ange vad som var ett önskvärt och ansvarsfullt beteende.¹⁶³ Under denna period omstöptes den svenska familjepolitiken radikalt anser flera forskare. Äktenskapets minskade popularitet, kvinnors ökade lönearbete och kritiken av husmodersideologin bidrog till att synen på familjen förändrades. Som tidigare nämnts ersattes det manliga familjeförsörjaridealet med ett tvåförsörjarideal, vilket innebar att både kvinnor och män förväntades förvärvsarbeta. Till följd av detta byggdes barnomsorgen ut och en rad könsneutrala lagar som skulle underlätta för föräldrar instiftades.¹⁶⁴ Bland andra har Roger Klinth uppmärksammat att fäder nu förväntades ta ansvar för sina barn, och det omsorgsbetonade faderskapets betydelse för barnets välbefinnande uppvärderades. Här spelade inte bara jämställdhetstanken en roll, utan även nya barnpsykologiska rön.¹⁶⁵ Den psykologiska vetenskapen har gradvis kommit att vinna tolkningsföreträde beträffande förståelsen av barn och barndom under 1900-talet, menar KG Hammarlund. Enligt Hammarlund etablerades utvecklingspsykologin i Sverige samtidigt som barnomsorgen började debatteras som en statlig angelägenhet. Utifrån psykologisk, sociologisk och pedagogisk forskning kunde alltså det jämställda föräldraskapet legitimeras.¹⁶⁶

Hirdman tecknar en bild där den svenska statens välfärdsstrategier beträffande familjen har gått från en moderskapsideologi till det jämställda föräldraskapet, och från befolkningspolitik till familjepolitik. Föräldraledighet, äktenskapslagstiftning och skattesystem har utformats för att stödja en familj där båda föräldrarna arbetar.¹⁶⁷ Margareta Bäck-Wiklund, Birgitta Bergsten och Åsa Lundqvist för fram liknande tankegångar. Bäck-Wiklund och Bergsten konstaterar att sett ur ett internationellt perspektiv har svensk familjelagstiftning de senaste decennierna blivit starkt individualiserad eftersom rättigheter och skyldigheter knutits till individen och inte till familjen som enhet.¹⁶⁸ Lundqvist har visat att de ojämlika villkoren mellan kvinnor och män, men även mellan olika familjeformer (framför allt mellan kärnfamiljen och ensamstående mödrar), har kommit att utjämnats allt mer under 1900-talet. Trots detta ifrågasätts sällan de normativa föreställningarna om kärnfamiljen inom den statliga politiken. Kärnfamiljens hegemoni har varit stark.¹⁶⁹

Under de senaste decennierna har andelen människor som lever i traditionella kärnfamiljer minskat. Flera familjeforskare har noterat stigande skilsmässotal och

163 Lennerhed 1994; Sandström 2001, s. 159-170; Alm 2006.

164 Hinnfors 1992, s. 37-55; Hirdman 2001; Lundqvist 2007; Lundqvist & Roman 2008.

165 Klinth 2002, s. 13-16.

166 Hammarlund 1998, s. 12. Se även Hultqvist 1990.

167 Hirdman 2001.

168 Bäck-Wiklund & Bergsten 1997, s. 14-19.

169 Lundqvist 2007, s. 29-30.

att det har blivit allt vanligare att leva tillsammans utan att vara gifta. Även ensamhushållen har ökat, eftersom människor flyttar ihop, gifter sig och skaffar barn allt senare. Andra familjekonstellationer i form av nyfamiljer (med styvmödrar, styvfäder och styvsyskon, o.s.v.), särbofamiljer och regnbågsfamiljer har också blivit accepterade samlevnadsformer, vilket återspeglas i lagstiftningen.¹⁷⁰ Thomas Johansson kallar dessa för ”postnukleära familjer” och menar att den förändrade synen på familj och familjebildning har destabiliserat kärnfamiljen och öppnat upp för alternativa samlevnadsätt. Även de biologisk-genetiska banden mellan föräldrar och barn har mist sin betydelse menar Johansson och pekar bland annat på de familjerelationer som adoption och nya reproduktionsteknologier har bidragit till i den så kallade ”postbiologiska familjen”.¹⁷¹

Trots att de postnukleära och postbiologiska familjerna har blivit allt vanligare förekommande i dagens Sverige och genom sin blotta existens utmanar kärnfamiljsideologin är det tydligt att bilden av kärnfamiljen fortfarande har ett starkt fäste i människors medvetande. Att vilja träffa någon, gifta sig och bilda familj ses av många som en naturlig önskan och som det bästa sättet att organisera samlivet. Det framhåller i alla fall Lissa Nordin, Anna Adeniji och Sara Eldén som har studerat föreställningar och normer kring samlevnad, tvåsamhet och äktenskap i dagens Sverige.¹⁷² I att bli en riktig familj ingår också att skaffa barn, menar Susanne Lundin och Katarina Westerlund, och att vara ofrivilligt barnlös upplevs som en existentiell kris.¹⁷³ Frågan är alltså inte *om* kärnfamiljsidealet fortfarande lever kvar och reproduceras i samhället, utan *på vilket sätt* det lever kvar och *vilka delar* av det som lever kvar. Likaså kan man ställa sig frågan vad staten spelar för roll i denna process. De senaste decennierna har statens intresse i allt större utsträckning vänts mot de ofrivilligt barnlösa, både kvinnor och män, som genom statens försorg önskar skaffa barn. Barnlöshet har därmed blivit ett nytt kunskapsområde för statlig reglering och kontroll. Jag kommer i det följande att diskutera bakgrunden till att barnlöshet och de metoder som finns för att avhjälpa den har blivit en del av en medveten statlig politik.

Politiseringen av barnlösheten

Adoption som metod för att skaffa barn är ingen ny företeelse, menar Naomi Cahn och Joan Heifetz Hollinger. Adoption som social och kulturell praktik har förekommit i alla tider och samhällen, exempelvis nämns adoption i den baby-

170 Se exempelvis bidragen i Bäck-Wiklund & Johansson 2003.

171 T. Johansson 2009, s. 82-106.

172 Nordin 2007; Adeniji 2008; Eldén 2009.

173 Lundin 1997, s. 21-23; Westerlund 2002, s. 133-146.

loniska lagsamlingen, i den indiska sanskritlitteraturen och i lagar från antikens Rom. Den form av adoption som praktiseras i västvärlden idag har växt fram under de senaste hundra eller hundrafemtio åren. Tanken med denna adoptionslagstiftning är att se till att både barnets och den vuxnes intressen tillgodoses och innebär att det rättsliga förhållandet mellan adoptant och adoptivbarn ska likna det som finns mellan föräldrar och deras biologiska barn. Den första moderna adoptionslagen tillkom i Massachusetts år 1851.¹⁷⁴ I Sverige, liksom i övriga Norden och i stora delar av Europa, började man under 1900-talets första decennier att stifta lagar på adoptionsområdet.¹⁷⁵ Cecilia Lindgren har studerat hur den svenska adoptionslagen har tolkats. Den instiftades 1917 och har sedan dess genomgått ett antal förändringar. Lagändringarna har i de flesta fall rört vårdnad, förmyndarskap, underhåll och arv, samt hur adoptionsverksamheten bör regleras i offentlig och privat regi.¹⁷⁶

När den svenska adoptionslagen tillkom var det främst svenskfödda barn som adopterades. Att adoptera barn från utlandet var relativt ovanligt, och inträffade framför allt i krigstider, exempelvis vid första och andra världskriget då tusentals barn från de krigshärjade länderna, inte minst Tyskland och Finland, adopterades eller togs emot som fosterbarn.¹⁷⁷ Under 1950-talet i samband med Koreakriget började internationella adoptioner växa fram som ett omfattande globalt fenomen. Barn från fattiga och krisdrabbade länder i den så kallade tredje världen adopterades för att bli omhändertagna av en ny familj i det rikare väst. Det första barnet som adopterades från Korea till Sverige anlände 1957, och därefter ökade antalet internationella adoptioner hastigt.¹⁷⁸ Framför allt kom barnen från Asien och Latinamerika, men också från Afrika och Östeuropa.¹⁷⁹ Anledningarna till varför utlandsadoptionerna kom att öka var flera och kan enligt Hanna Markusson Winkvist ”måhända krasst uttryckt” sägas handla om tillgång och efterfrågan.¹⁸⁰ Även Lindgren menar att det var strukturella förändringar i givar- och mottagarländerna som låg bakom ökningen: ”I industriländerna bildade många familj relativt sent och barnlösheten var ett ökande problem. Detta samtidigt som allt färre barn lämnades för adoption i dessa länder. Förbättrade villkor för ensamstående mödrar och ökade möjligheter att undvika oplanerade graviditeter var några av de faktorer som bidrog till en sådan utveckling.”¹⁸¹

174 Cahn & Hollinger 2004, s. 7.

175 Lindgren 2006, s. 14-15.

176 Lindgren 2006, s. 26-28; SFS 1917:378.

177 G. Andersson 2000, s. 347-348.

178 Hübinette 2003, s. 252-253.

179 G. Andersson 2000, s. 346.

180 Markusson Winkvist 2005, s. 194.

181 Lindgren 2010, s. 11.

I slutet av 1960-talet blev utlandsadoptioner för första gången en politisk fråga i Sverige. Vid den här tiden reglerades de av en lag från 1904 om internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmyndarskap och adoption, samt en lag från 1931 som specifikt rörde de nordiska länderna. Den befintliga lagstiftningen ansågs inte möta de behov som de som önskade adoptera ett barn från utlandet hade. Under 1970-talet stiftades därför nya lagar om hur verksamheten skulle organiseras och regleras, vilket skulle underlätta processen för svenskar som ville adoptera ett barn från utlandet.¹⁸² När de internationella adoptionerna ökade i mitten på 1950-talet var det Socialstyrelsen som fick uppgiften att förmedla kontakten mellan de sökande adoptivföräldrarna och myndigheterna i det andra landet. År 1973 inrättades en särskild avdelning inom Socialstyrelsen, Nämnden för internationella adoptionsfrågor (NIA), som ansvarade för dessa ärenden. I samband med lagen om internationell adoptionshjälp upphörde NIA år 1979 att förmedla barn och denna uppgift övertogs istället av ett antal auktoriserade sammanslutningar, varav den största var Adoptionscentrum (AC). NIA blev en självständig nämndmyndighet 1981 med främsta uppgift att övervaka och besluta om auktorisation av adoptionsförmedling.¹⁸³ År 2005 blev NIA en egen myndighet under Socialdepartementet och fick namnet Myndigheten för internationella adoptionsfrågor (MIA).¹⁸⁴

Från 1970-talet och framåt har runt 1000 barn kommit till Sverige varje år för att adopteras av en svensk familj. Totalt beräknas det idag finnas drygt 50 000 utlandsfödda adoptivbarn i Sverige, vilket gör det till ett av de främsta mottagarländerna i världen i relation till folkmängden. Sverige beskrivs ofta som ett föregångsland på området, eftersom internationella adoptioner etablerades tidigt och blev en omfattande verksamhet.¹⁸⁵ Lagarna som reglerar adoption har omarbetats några gånger efter 1970-talet. De största förändringarna har rört barnets bästa och barnets rätt i adoptionsprocessen.¹⁸⁶ Detta blev tydligt i den politiska och mediala debatt om homosexuellas föräldraskap som blossade upp i slutet på 1990-talet och som kulminerade i och med att samkönade par fick rätt att adoptera samt tillgång till assisterad befruktning.¹⁸⁷ Även frågan om barnets rätt till ursprung har debatterats flitigt under de senaste decennierna.¹⁸⁸

Enligt Judith Masson påverkas den förda adoptionspolitiken av huruvida man betraktar internationella adoptioner som någonting positivt eller negativt, som något som borde uppmuntras och stödjas eller motverkas och begränsas. Masson

182 Lindgren 2010, s. 32-49; SFS 1971:796; SFS 1979:552.

183 Lindgren 2010, s. 33-56.

184 www.mia.eu (2010-12-04).

185 Selman 2000, s. 20-21.

186 Singer 2000, s. 241; Lindgren 2010, s. 81-83; SFS 1997:191; SFS 1997:192.

187 Barr 2009, s. 100-101.

188 Lindgren & Lind 2009; Lindgren 2010, s. 127-151.

har urskiljt tre möjliga förhållningssätt till de internationella adoptionerna: en förespråkande, en antagonistisk och en pragmatisk inställning. Förespråkarna är positivt inställda och vill öka antalet adoptioner och underlätta adoptionsprocessen för både barnens och föräldrarnas skull. Antagonisterna är negativa och anser att internationella adoptioner är problematiska, inte minst ur ett etiskt perspektiv. Helst ser de att de internationella adoptionerna helt upphör. Pragmatikerna befinner sig någonstans mitt emellan dessa två positioner. De vill inte förbjuda eller förhindra de internationella adoptionerna, men menar att verksamheten måste regleras av en tydlig lagstiftning. De vill inte heller se en ökning av adoptionsärendena, utan vill arbeta för att förbättra förhållandena i givarländerna så att barnen kan omhändertas där.¹⁸⁹ Samtliga ståndpunkter har existerat under hela undersökningsperioden, men de har varit olika framträdande i olika sammanhang och tidsperioder, vilket kommer att bli tydligare längre fram när jag går in på empirin.

Assisterad befruktning som metod har också gamla anor, exempelvis påstås det att inseminationsexperiment på djur utfördes redan under antiken. Under 1800-talet började vetenskapliga inseminationsmetoder framställas även för människor och tekniken har sedan dess blivit allt mer avancerad. I Sverige omfattade verksamheten till en början endast makeinseminationer, men på 1920-talet började också givarinseminationer praktiseras inom den svenska sjukvården.¹⁹⁰ Under 1950-talet höjdes för första gången röster för en rättslig reglering av inseminationsverksamheten. I en statlig utredning från 1953 diskuterades ett lagförslag som innebar att endast gifta par skulle omfattas av lagstiftningen, att bara auktoriserade läkare skulle få utföra behandlingen och att i de fall en donator var inblandad skulle hans identitet hållas hemlig. Detta förslag ledde dock aldrig till någon lagstiftning, eftersom det ansågs röra sig om alldeles för få människor som begagnade sig av tekniken.¹⁹¹ Inseminationsmetoderna var under denna tid inte så avancerade och de flesta behandlingar resulterade inte i en graviditet. Enligt Riita Burrell är assisterad befruktning i sin moderna form en relativt ny företeelse som kan hänföras till Storbritannien år 1978 och födseln av Louise Brown, det första ”provrörsbarnet”. Sveriges (och även Nordens) första IVF-barn såg dagens ljus i Göteborg 1982. Idag omfattar assisterad reproduktionsteknologi alla medicinska åtgärder där ägg och spermier behandlas för att en graviditet ska uppnås.¹⁹²

Inseminationsdebatten blossade upp på nytt i Sverige i början på 1980-talet, till stor del på grund av det uppmärksammade Haparandafallet. Fallet återges av Petra Liljestrand i hennes studie av den debatt som föregick den svenska insemi-

189 Masson 2001, s. 141-166.

190 Liljestrand 1990, s. 35-40.

191 SOU 1953:9.

192 Burrell 2006, s. 11-15.

nationslagen. Enligt Liljestrand publicerades under hösten 1981 en rad artiklar om en man som vänt sig till rätten för att få sitt faderskap upphävt för ett barn som fötts efter givarinsemination. Mannen låg i skilsmässa med barnets mor och hävdade att han aldrig hade gett sitt medgivande till inseminationen och därför inte ville ha något ansvar för barnet. Vid tingsrätten i Haparanda beslutades att mannens önskan skulle beviljas. Fallet gick ända upp i Högsta domstolen, som slog fast tingsrättens dom. Att barnet plötsligt blivit faderlöst väckte starka känslor och röster höjdes om att en lagstiftning måste komma till stånd.¹⁹³

En statlig utredning tillsattes som fick i uppdrag att utarbeta ett lagförslag, och den 1 mars 1985 fick Sverige sin första inseminationslag, som dessutom var den första inseminationslagen i sitt slag i världen. Liljestrand menar att den svenska lagstiftningen var unik, eftersom den starkt betonade barnets rätt att få kännedom om sitt biologiska ursprung. Lagen innebar att donatorn inte längre hade rätt att vara anonym och att alla uppgifter om donatorn måste sparas så att barnet hade möjlighet att inhämta dessa uppgifter då det uppnått tillräcklig mognad. Lagen stipulerade dessutom att det bara var par som levde i äktenskapsliknande förhållanden som skulle ha rätt till behandling.¹⁹⁴ De striktare bestämmelserna kring vilka som hade rätt att ansöka om insemination och att donatorn inte längre var anonym gjorde att många barnlösa sökte sig till andra länder, främst Danmark och Finland, för att där insemineras med sperma från anonyma givare.¹⁹⁵

Utredningen fick sedan i uppdrag att även undersöka andra former av assisterad befruktning. Dess andra betänkande ledde till lagen om befruktning utanför kroppen, som trädde i kraft i januari 1989. I betänkandet slogs bland annat fast att spermadonationer inte skulle få utföras i samband med befruktning utanför kroppen och att äggdonation och surrogatmoderskap inte skulle vara tillåtet.¹⁹⁶ Dessa två lagar har sedan tillkomsten på 1980-talet blivit väldigt omdebatterade – inte minst angående sådant som rör sekretessfrågan, gränserna för teknikens utveckling och användande, samt vilka som ska ha tillgång till vården – samtidigt som antalet behandlingar har ökat kraftigt. På senare tid har lagstiftningen omarbetats och bland annat har äggdonationer blivit tillåtet och lesbiska kvinnor som lever i parförhållande har fått rätt till assisterad befruktning inom den svenska sjukvården. Inseminationslagen och lagen om befruktning utanför kroppen har också slagits samman till en övergripande lag om genetisk integritet som trädde i kraft den 1 juli 2006.¹⁹⁷

I antologin *Comparative Biomedical Policy: Governing Assisted Reproductive Technologies* diskuteras varför de nationella lagstiftningarna på det reproduktions-

193 Liljestrand 1990, s. 75-77.

194 Liljestrand 1990, s. 1-7; SFS 1984:1140.

195 Burrell 2006, s. 27-28.

196 Barr 2009, s. 67; SFS 1988:711.

197 Barr 2009, s. 62; SFS 2006:351.

teknologiska området ser ut som de gör och de jämförs även sinsemellan. En av antologins huvudpoänger är att lagarnas utformning är avhängig det sammanhang i vilket de tillkom. En viktig omständighet är vilken inställning lagstiftarna har haft till den nya tekniken – en teknikoptimistisk eller en teknikfientlig. Något som karaktäriserar reglerna kring assisterad befruktning är att tekniken ofta har utvecklats snabbare än allmänhetens och politikernas inställning till fenomenet. Därför kan lagstiftningen på detta område beskrivas som ett brokigt lapptäcke som fått sin utformning beroende på vilka tekniker som omfattas, när själva beslutsprocessen ägde rum och vilka aktörer som var involverade i processen. Artikelförfattarna i antologin visar att vissa länder, såsom Belgien, Kanada och USA, har en mer tillåtande lagstiftning, medan andra länder, såsom Tyskland, Schweiz och Italien, är mer restriktiva. I de liberalare länderna är det reproduktionsteknologiska området vanligtvis relativt oregerat. Ofta är det utövarna själva (läkare, sköterskor, barnmorskor och annan medicinsk personal) som utarbetar en praxis och i fokus står individens rätt till självbestämmande. I de mer restriktiva länderna är målet för politiken att skydda såväl de enskilda patienterna som samhället i stort från de potentiellt negativa effekterna med den nya tekniken. I dessa länder är många former av assisterad befruktning förbjudna och vad som är tillåtet är noga reglerat.¹⁹⁸ Den svenska lagstiftningen har gått från att vara tämligen strikt till att ha blivit allt mer tillåtande, även om verksamheten fortfarande är kontrollerad och reglerad. Riita Burrell menar att Sverige idag kan anses vara ett land vars lagstiftning hamnar mitt emellan liberal och restriktiv.¹⁹⁹

Den politik som reglerar tillkomsten av adoptivfamiljer och ART-familjer har flera beröringspunkter, då det handlar om människor som av olika anledningar är ofrivilligt barnlösa och som genom statens hjälp vill skaffa barn. Enligt min mening påminner de teoretiska resonemangen kring de nationella adoptionslagarnas och ART-lagarnas utformning om varandra. Massons begreppsapparat – förespråkande, antagonistisk och pragmatisk – menar jag därför kan appliceras på båda områdena. Gemensamt för båda frågorna är att det råder många och ofta polariserade åsikter kring metodernas tillämpning. Det tycks vara föreställningarna kring fenomenet och huruvida lagstiftarna är positivt eller negativt inställda till detta fenomen som avgör om lagarna blir tillåtande eller restriktiva. Om synen på fenomenet förändras så förändras sannolikt även lagtexten. Allmänhetens åsikter, expertutlåtanden och såväl kulturella som materiella omständigheter påverkar också lagarnas utformning. Det gör det relevant att jämföra hur dessa familjepraktiker har betraktats och hanterats, och utifrån vilken kunskap lagstiftning och reformer har föreslagits.

198 Rothmayr, et al. 2004, s. 228-253.

199 Burrell 2006, s. 17.

Besläktad forskning

I det här avsnittet presenterar jag den forskning kring adoption och reproduktionsteknologi som har relevans för min egen studie, och som har inspirerat och influerat mina frågeställningar, resonemang och tolkningar. Forskning om dessa familjebildningspraktiker har bedrivits inom flera discipliner med något skilda forskningstraditioner och perspektiv, exempelvis historia, etnologi, socialantropologi, sociologi och genusvetenskap. Gemensamt för den forskning som inkluderas här är att den har studerat dessa företeelser med kritiskt analytiska utgångspunkter. Fokus ligger därför på forskning som har problematiserat adoption och assisterad befruktning utifrån främst postmoderna och kulturanalytiska perspektiv. Kartläggningen av forskningsfältet synliggjorde vilka aspekter som den tidigare forskningen fokuserat på, men också vad den har valt att bortse från. Något som tydligt framgår är att adoption och assisterad befruktning sällan studeras tillsammans, trots att det finns många beröringspunkter mellan dem. Ett syfte med denna forskningsöversikt är därför att visa på dessa likheter. Först presenterar jag den inriktning som jag valt att kalla för kritisk adoptionsforskning, därefter feministisk forskning om nya reproduktionsteknologier och slutligen vad sammanförandet av dessa frågor har tillfört forskningsfältet.

Av intresse för min avhandling är såväl nationell som internationell forskning om adoption och reproduktionsteknologi. Inte minst i den anglosaxiska världen är kritisk forskning kring dessa fenomen stora forskningsfält. Anglosaxiska forskare kan ses som föregångare på området, och framför allt amerikanska studier har kommit att influera den skandinaviska och svenska forskningen, såväl teoretiskt som empiriskt. Viktigt att ha i åtanke är dock att förhållandena mellan olika ekonomiska, sociala och kulturella kontexter varierar. Den amerikanska adoptions- och ART-verksamheten skiljer sig på många sätt från den svenska. Det kräver att jag som forskare är medveten om de skilda sammanhangen och är försiktig med att oreflekterat överföra resultat från andra länder.

I det här avsnittet tecknar jag en ”analytisk karta” över de frågor och tankegångar som har präglat tidigare forskning. Det svenska forskningsläget kommer dessutom att diskuteras ännu mer ingående i anslutning till den empiriska analysen. Där har jag avgränsat mig till de studier som använder sig av liknande källmaterial som jag, det vill säga statliga utredningar om internationell adoption och assisterad befruktning. Därigenom kommer skillnaden mellan min avhandling och tidigare svensk forskning att bli tydligare. De främsta skillnaderna är enligt min mening att jag har anlagt ett historiskt perspektiv på en tidsperiod som tidigare inte har studerats i sin helhet, att jag sammanför internationell adoption

och assisterad befruktning och att jag analyserar dessa frågor på ett sätt som inte gjorts förut med hjälp av mina teoretiska perspektiv och metodologiska verktyg.

Kritisk adoptionsforskning

Adoptionsforskningen i Sverige har fram till ganska nyligen till största delen bedrivits inom psykologi, socialvetenskap och pedagogik. Denna forskning har främst fokuserat på adoptivbarnen och deras relationer till familjen och omgivningen. Tyngdpunkten har legat på barnens anpassning, utveckling, identitet och psykiska hälsa. Utgångspunkten har nästan alltid varit att adoptioner är något problematiskt, vilket knyter an till debatten om hur dåligt adoptivbarnen mår och att de är överrepresenterade i statistiken när det gäller psykiska sjukdomar, missbruk, kriminalitet och självmordsförsök. Som förklaring till adoptivbarnens avvikelser har forskarna i första hand lyft fram barndomens separationer och trauma. Problematiseringen av andra sociala sammanhang eller samhällsliga strukturer som påverkar de adopterade har saknats och ofta har forskningen utgått från en normativ förståelse av familj, släktskap, tillhörighet och ursprung som snarare befäster bilden av adopterade som avvikande än ifrågasätter den.²⁰⁰

Jag är inte intresserad av denna forskning annat än som en kontextuell ram till min studie, då den kan sägas avspegla hur samhället i allmänhet och de som arbetar med de här frågorna i synnerhet uppfattar adoption och adopterade. Istället ansluter jag mig till det framväxande forskningsfält som kallas för kritiska adoptionsstudier. Det som utmärker detta fält är att adoption sätts in i ett större historiskt och samhällsligt sammanhang och att analysen ofta utgår från ett socialkonstruktivistiskt perspektiv där makt och normer står i fokus. Forskningen bedrivs inte i första hand av psykologer och socialvetare, utan av forskare från andra samhällsvetenskapliga och humanistiska discipliner, exempelvis historiker, etnologer, sociologer och socialantropologer. Internationellt har studier av adoptionsfrågor utifrån ett kritiskt granskande perspektiv vuxit fram som ett stort forskningsfält de senaste åren. Framför allt handlar det om amerikansk forskning, men också om skandinavisk forskning, eftersom länderna i dessa geografiska områden länge har varit några av de främsta mottagarna av internationellt adopterade barn.

Adoption som ett historiskt och samhällsligt fenomen kan studeras utifrån flera olika perspektiv och frågeställningar. I den här forskningsöversikten har jag identifierat fyra sätt att närma sig adoption med relevans för den här avhandling-

200 Se t.ex. Halldén 1981; Cederblad, Irhammar, Mercke & Norlander 1994; Irhammar 1997; von Greiff 2000; Lindblad 2004; Irhammar & Cederblad 2006; Lindblad, Hjern & Vinnerljung 2007.

en: adoption som ett sätt att studera familj, adoption som offentlig angelägenhet, adoption som ett sätt att studera föreställningar kring ras, etnicitet och nation, samt adoption som en fråga om identitet, ursprung och rättigheter. Många adoptionsstudier berör flera av dessa aspekter eftersom det inte går några vattentäta skott mellan dem, men vanligtvis har de någon av aspekterna som sitt huvudsakliga fokus.

En av dem som tidigt började intressera sig för adoption som en sätt att bilda familj och knyta släktband är rättshistorikern Elizabeth Bartholet som 1993 utgav en personligt hållen studie av den amerikanska adoptionspolitikens historia. Bartholet menar att adoptionspolitiken har strävat efter att konstruera adoptivfamiljer som efterliknar den traditionella kärnfamiljen. På så vis upprätthålls den biologiska familjen som norm, vilket får som konsekvens att adoptivfamiljen uppfattats som mindre ”äkta”. Enligt Bartholet har adoptivfamiljen – som är en social och juridisk konstruktion med potential att utmana familjens gränser och förändra synen på släktskap, tillhörighet och ursprung – istället blivit en konservativ och bakåtsträvande institution.²⁰¹

Adoptivfamiljen som en särskild familjeform har i synnerhet intresserat antropologer.²⁰² Inom antropologin är släktskapsstudier ett populärt forskningsfält och de frågor som står i fokus handlar oftast om hur släktskapsförbindelser uppstår, upplevs och förändras. När antropologen Judith Modell började intressera sig för adoptioner var detta ett nytt kunskapsområde inom antropologin. I sin banbrytande studie från 1994 betonar Modell att det är viktigt att studera adoptivfamiljen eftersom den så tydligt synliggör hur betydelsefullt ”biology, birth and blood” är för förståelsen av släktskap i västvärlden. Genom att studera adoptivfamiljen går det att närma sig de normer och dolda försanthållanden som samhället villar på.²⁰³ Antropologen Signe Howell har studerat internationella adoptioner i Norge med fokus på familjebildning, släktskap och nationella och kulturella ursprungsdiskurser. Begreppet kinning skulle kunna översättas med släktskapande och fångar processen som barn och föräldrar går igenom för att bli en ”riktig” familj, men också den process i vilket barnet upptas i den nationella gemenskapen och blir en ”riktig” norrman.²⁰⁴

En annan inriktning inom adoptionsforskningen studerar adoption som en offentlig angelägenhet och hur politik och praktik kring adoptioner växt fram i mötet mellan statliga myndigheter, experter och individen.²⁰⁵ Historiker som

201 Bartholet 1993, s. 170.

202 Carsten 2000; Lebnier 2000; Howell 2001; Howell 2003; Bowie 2004; Volkman 2005; Briggs 2006; Howell 2009.

203 Modell 1994, s. x.

204 Howell 2006, s. 63-83.

205 Se t.ex. Nordlöf 2001; Solinger 2001; Carp 2002; Gill 2004; Balcom 2006; Strong-Boag 2006.

Julie Berebitsky och Barbara Melosh menar att historien om adoption minst lika mycket är historien om socialarbetarnas professionalisering och ökade inflytande över adoptionspolitiken. Det var de som avgjorde vilka barn som skulle adopteras och vilka människor som ansågs vara lämpliga föräldrar. Socialarbetarna utvecklade praktiken att försöka matcha ett barn med lämpliga föräldrar, så att det skulle kännas som deras " eget", biologiska barn. I denna matchning tog man hänsyn till faktorer som utseende, intellektuell förmåga, temperament samt religiös, etnisk och rasmässig tillhörighet för att skapa den ideala familjen.²⁰⁶ Historikern Ellen Herman kallar skapandet av den ideala familjen för "kinship by design" och betraktar detta som en form av social ingenjörskonst. I denna process spelade vetenskapen en framträdande roll. Genom att skapa ideala familjer garanterades människors trygghet och samhällets fortbestånd.²⁰⁷ Socialvetaren Tim O'Shaughnessy ser förstatligandet och professionaliseringen av adoptionsverksamheten som en del av den ökade kontrollen över människors privatliv. Utifrån Foucaults teorier om social styrning tolkar O'Shaughnessy regleringen av adoptionerna som en normaliseringsprocess som syftade till att återföra utomäktenskapligt födda barn och ogifta mödrar till de sammanhang där de ansågs höra hemma, nämligen kärnfamiljen och äktenskapet. På så sätt kunde samhällets traditionella institutioner bevaras.²⁰⁸ I ett svenskt sammanhang har historikern Cecilia Lindgren undersökt myndigheternas reglering av adoptionsverksamheten. Lindgrens teoretiska förståelse av adoption som socialt fenomen bygger huvudsakligen på forskare som Berebitsky, Melosh, Herman och O'Shaughnessy, och hon ser likheter mellan den amerikanska och den svenska adoptionsverksamheten.²⁰⁹

Ytterligare en fråga som diskuterats inom adoptionsforskningen är hur olika föreställningar kring ras, etnicitet, nation och ursprung har påverkat synen på adoption och adopterade. Inom det här området finns en hel del amerikansk forskning sprungen ur och sammanlänkad med "ethnic studies" som under de senaste decennierna har växt fram som ett stort och viktigt forskningsfält.²¹⁰ I en amerikansk kontext blir dessa frågor extra laddade eftersom USA har en delvis annan historia när det gäller etniska minoriteter och rasdiskriminering. Melosh visar exempelvis hur framför allt den amerikanska ursprungsbefolkningen och afroamerikaner har ignorerats, diskriminerats och exploaterats av ett orättvist och rasistiskt adoptionssystem, men hur dessa grupper också protesterat och gjort motstånd.²¹¹ Även internationella adoptioner har studerats och en forsknings-

206 Berebitsky 2000, s. 128-165; Melosh 2002, s. 51-104, 238-286.

207 Herman 2008, s. 121-154.

208 O'Shaughnessy 1994, s. 29-30.

209 Lindgren 2006; Lindgren 2010.

210 Roberts 1997; Patton 2000; Haslanger 2005; Katz Rothman 2005; Trenka, Oparah, & Shin 2006.

211 Melosh 2002, s. 158-159, 194.

inriktning utvecklats som fokuserar på det problematiska förhållandet mellan givarland och mottagarland. Denna forskning har uppmärksammat de skilda ekonomiska och politiska villkor som är förutsättningen för den internationella adoptionsverksamheten och kritiserar dessa ojämlika förhållanden ur ett postkolonialt perspektiv.²¹² Den skandinaviska forskningen på detta område är inte lika omfattande men har under senare år uppmärksammat problematiken allt mer.²¹³ I en svensk kontext har språkvetaren Tobias Hübinette varit något av en pionjär och explicit fördömt de internationella adoptionerna.²¹⁴ Tillsammans med sociologen Carina Tigervall har han också studerat hur rasifieringen och etnifieringen av icke-vita kroppar påverkar adopterade och deras familjer. De anser att ras som analytisk kategori behövs inom adoptionsforskningen för att förklara adopterades erfarenheter av rasism och diskriminering i det svenska samhället.²¹⁵

Avslutningsvis vill jag presentera den forskning som studerat adoption som en fråga om identitet, ursprung och tillhörighet. Inom denna forskningstradition har stor vikt lagts vid adopterades egna erfarenheter och berättelser.²¹⁶ Historikern Wayne E. Carp har skrivit den amerikanska adoptionsrörelsens historia och om hur rörelsens krav på att adopterade ska få kännedom om sitt biologiska ursprung påverkat lagstiftningen. Carp kritiserar adoptionsrörelsen för att representera en essentialistisk syn på familj, släktskap och tillhörighet. Konsekvenserna av deras krav blev att adoptivfamiljen som så många gånger tidigare i adoptionshistorien konstruerades som mindre "äkta" och underordnades den biologiska familjen.²¹⁷ Enligt den amerikanska socialantropologen Barbara Yngvesson har det funnits huvudsakligen två sätt att berätta kring adoptivbarnets bakgrund. I "the clean break story" konstrueras barnet som utan tidigare historia och framställs som föräldralöst och övergivet medan barnet i "the preservation story" fortfarande ses som en del av sin biologiska familj eller sitt födelseland. Vilket synsätt som anammas får sedan konsekvenser för hur adoptionsverksamheten struktureras och om adoption ses som något som ska befrämjas eller bekämpas. Yngvesson menar att föreställningarna kring identitet, tillhörighet och ursprung måste problematiseras och vill hitta ett nytt sätt att tänka kring banden mellan adoptivbarn och adoptivförälder, adoptivfamilj och biologisk familj, samt givarland och mottagarland.²¹⁸ Yngvessons slutsatser har influerat den socialkonstruktivistiskt inspi-

212 Dorow 2006; Eng & Han 2006; Howell 2006; Shiao & Tuan 2008; King 2009; Marre & Briggs 2009.

213 Hübinette 2005; Hübinette 2007; M. Andersson 2008; Myong Petersen 2009; M. Andersson 2010.

214 Hübinette 2004.

215 Hübinette & Tigervall 2008, s. 281-283.

216 Wegar 1997; Yngvesson & Mahoney 2000; Melosh 2002; Leighton 2005; Lindgren & Lind 2009.

217 Carp 1998, s. 222.

218 Yngvesson 2003, s. 8.

rerade socionomen Elizabeth Martinell Barfoed. I sin avhandling genomför hon ett antal intervjuer med personer som adopterats till Sverige som barn. Analysen visar att erfarenheten av att vara adopterad kan upplevas som mer eller mindre komplicerad beroende på om den adopterade känner sig som ett övergivet barn eller som ett önskebarn. Huvudpoängen i avhandlingen är att visa att adoption är en komplex fråga och att adoptivbarns uppfattningar om vilka de är skiljer sig åt beroende på fler faktorer än bara det faktum att de är adopterade.²¹⁹

Feministisk forskning om reproduktionsteknologi

Inom feministisk forskning har de nya reproduktionsteknologierna problematiserats ända sedan slutet på 1970-talet då tekniken började utvecklas, framför allt i USA och Storbritannien. De frågor som diskuterats har i första hand rört den nya teknikens möjligheter och konsekvenser för kvinnor. Vad som är en feministisk ståndpunkt i frågan är dock inte givet. Åsikterna om reproduktionsteknologin skiljer sig åt mellan olika feministiska inriktningar och det har också skett en gradvis förskjutning över tid. 1980-talets radikalfeminister var kritiska till hur reproduktionsteknologin användes eller kunde användas och betraktade teknologin som en form av patriarkal kontroll eftersom den ansågs vara utvecklad av män och för mäns intressen. Teknologin innebar en objektifiering av kvinnor vars kroppar reducerades till enbart behållare för foster, vilket i sin tur legitimerade tvivelaktiga experiment på kvinnokroppen. Dessa studier återspeglar en teknologirädsla då tekniken ses som något potentiellt farligt eller skadligt. Moderskap å andra sidan framställs inte sällan som något naturligt och självklart.²²⁰ Jag menar att en sådan utgångspunkt kan vara problematisk då den befäster traditionella föreställningar kring kön och sexualitet. De möjligheter som teknologin erbjuder i form av alternativa familjekonstellationer och kvinnlig kontroll över reproduktionen uppmärksammas inte. Andra feministiska forskare har lyft fram denna aspekt och betonat teknologins frigörande potential. Få har dock gått så långt som Shulamith Firestone som i den kontroversiella och inflytelserika debattboken *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution* kallar barnafödande för barbari och föreslår att all mänsklig fortplantning ska äga rum i laboratorium.²²¹

Den nyare feministiska forskningen fokuserar varken på farligheterna eller förtjänsterna med teknologin, utan studerar istället dess mening. Det är i första hand denna forskning som intresserar mig. Det som utmärker den här forsk-

219 Martinell Barfoed 2008, s. 225-228.

220 Se t.ex. Holmes, Hoskins & Gross 1981; Arditti, Duelli Klein & Minden 1984; Corea 1985; Corea, et al. 1987; Duelli Klein 1989; Scutt 1990; Raymond 1993.

221 Firestone 1970.

ningen är att reproduktionsteknologin analyseras ur ett socialkonstruktionistiskt perspektiv som problematiserar föreställningarna kring bland annat kropp, kön och sexualitet istället för att befästa dem. Gemensamt för forskningen är intresset för relationen mellan natur och kultur, det äkta och det artificiella, det naturliga och det onaturliga. Inom detta fält har jag identifierat tre forskningsinriktningar med relevans för denna avhandling där reproduktionsteknologi kan vara ett sätt att studera familj och släktskapsförbindelser, ett sätt att studera statlig kontroll över reproduktionen, och ett sätt att studera samhällsliga processer av teknologisering, medikalisering och biologisering. Det bör påpekas att det även här kan finnas en viss överlappning mellan dessa forskningsinriktningar, men jag menar att det ändå går att avgränsa dem som tre olika intresseområden.

Inom den första inriktningen, den som studerar familj och släktskapande, intar den antropologiska forskningen en särställning, precis som när det gäller adoption.²²² En av föregångarna kan sägas vara Marilyn Strathern. Strathern undersöker hur de nya reproduktionsteknologierna påverkar vår släktskapsförståelse, men också omvänt, hur vår släktskapsförståelse påverkar användandet av teknologin. Stratherns huvudpoäng är att hur vi ser på familj och släktskap, biologi och genetik, är kontextbundet och historiskt föränderligt och därmed kan betraktas som kulturellt skapat.²²³ Etnografiska studier har blivit ett vanligt förekommande sätt att undersöka familjebildning och släktskap. Antropologen Charis Thompson har under många år följt verksamheten vid flera amerikanska fertilitetskliniker där hon kommit i kontakt med patienter som blivit behandlade mot barnlöshet och kunnat se hur tekniken uppfattas och används av de närmast berörda. Thompson visar att tekniken vidmakthåller traditionella föreställningar om kön, sexualitet och föräldraskap genom att moderskap och faderskap konstrueras på olika sätt på kliniken. Enligt Thompson förstärker användandet av tekniken traditionella uppfattningar om kön då personalen på klinikerna strävar efter att göra processen ”naturlig” och heterosexuellt kodad. Thompson påpekar dock att även om teknologin återskapar traditionella föreställningar sker detta återskapande på ”nya” sätt.²²⁴

I en svensk kontext har etnologen Susanne Lundin och antropologen Stine Adrian genomfört liknande studier och för snarlika resonemang.²²⁵ Lundin påpekar att reproduktionsteknologin inte bara skapar barn utan också föräldrar i och med att den förvandlar kvinnor till mödrar och män till fäder. Enligt Lundin

222 Edwards et al. 1993; Franklin 1997; Franklin & Ragoné 1998; Tjørnhøj-Thomsen 1999; Kahn 2000; Melhuus 2001; Lie 2002; Inhorn 2003; Hargreaves 2006; Spilker 2006; Edwards & Salazar 2009.

223 Strathern 1992, s. 14-20; Strathern 1995, s. 5.

224 Thompson 2005, s. 142.

225 Lundin 1997, s. 49-73; Adrian 2006, s. 129-292.

bidrar tekniken till att forma specifika ”kvinnliga” och ”manliga” identiteter.²²⁶ Adrian jämför i sin avhandling kliniker i Sverige och Danmark, och drar slutsatsen att den svenska jämställdhetsideologin påverkar rutinerna på klinikerna i Sverige eftersom både personal och patienter strävar efter delaktighet och symmetri mellan könen.²²⁷ Assisterade befruktningar kan därmed ses som bekönade processer som skapar skillnad mellan kvinnor och män, men som andra forskare visat också mellan kategoriseringar knutna till exempelvis klass, ras, etnicitet och nationalitet.²²⁸

Även den politik som omger tekniken drar upp gränser och skapar skillnader. Hur reproduktionsteknologin har reglerats i lagstiftningen är i fokus för den andra forskningsinriktningen jag vill presentera. I det här sammanhanget finns det framför allt flera skandinaviska studier av intresse. Marit Melhuus har studerat den norska lagstiftningen kring bruket av reproduktionsteknologi. Den norska lagen brukar pekas ut som en av de mer restriktiva på detta område. Melhuus menar att lagens utformning grundar sig i en naturlighetsdiskurs som betonar biologi och genetik och som innebär att den heterosexuella kärnfamiljen ses som naturlig och barnalstrande utanför denna familjeform som onaturligt. Därmed kom lagen att bli strikt angående vilka som skulle få tillgång till tekniken och vad som skulle vara tillåtna behandlingar.²²⁹ Mette Bryld har skrivit en artikel om hur inseminationsfrågan hanterats i Danmark. Hon argumenterar för att traditionella föreställningar kring kön och sexualitet i relation till föräldraskap i allmänhet och moderskap i synnerhet bidrog till att skapa en lagstiftning som skulle förhindra att lesbiska kvinnor fick tillgång till tekniken. Den danska lagstiftningen blev dock inte lika strikt som den norska och det fanns också sätt att kringgå lagens bestämmelser.²³⁰ Petra Liljestrand och Petra Nordqvist har problematiserat den svenska lagen ur ett feministiskt perspektiv. Både Liljestrand och Nordqvist kritiserar den starka ställning som den heterosexuella kärnfamiljen har i svensk familjepolitik och ser lagen som ett uttryck för patriarkal makt.²³¹ Slutligen har Riita Burrell och författarna i antologin *Regnbågsfamiljers ställning i Norden: Politik rättigheter och villkor* gjort jämförelser mellan de nordiska lagstiftningarna och konstaterat att de ser rätt olika ut, men också att de påverkat varandra.²³² Sammantaget visar den tidigare forskningen på svårigheterna med att stifta lagar

226 Lundin 1995, s. 36-39.

227 Adrian 2006, s. 62.

228 Se t.ex. Ginsburg & Rapp 1995; Roberts 1997; Ragone & Twine 2000; Thompson 2005, s. 145-178; Wade 2007; Davis 2009.

229 Melhuus 2005.

230 Bryld 2001.

231 Nordqvist 2006.

232 Burrell 2006; Westlund 2009.

på det reproduktionsteknologiska området, men också hur teknologins globala spridning påverkar den nationella lagstiftningen.

Det leder mig in på det tredje sättet att närma sig reproduktionsteknologin, nämligen genom att studera hur den påverkar och påverkas av samhälleliga processer av teknologisering, medikalisering och biologisering. Inom detta område finns det mycket forskning, och i centrum står ofta en problematisering av dikotomin natur/kultur. Antropologen Sarah Franklin har i ett par artiklar uppmärksammat hur distinktionen mellan natur och kultur har "imploderat" i och med bio- och genteknikens utveckling. Detta innebär att det har blivit allt svårare att skilja mellan vad som är "naturligt" och vad som är "artificiellt". Franklin menar att reproduktionsteknologin har blivit allt mer naturlig, den har *naturaliserats*, eftersom den både efterliknar och ersätter den "vanliga" fortplantningen. Reproduktionsteknologin har kommit att uppfattas som ett legitimt sätt att hjälpa den "bristfälliga" naturen på traven. Samtidigt har själva naturen *denaturaliserats* eftersom den "naturliga" fortplantningsprocessen inte längre kan tas för given.²³³ Nina Lykke pekar också på hur reproduktionen har desexualiserats och förvetenskapligats i och med att befruktningen sker i ett laboratorium istället för genom ett samlag. Detta destabiliserar föreställningarna om vad som är naturligt och utmanar argument grundade i biologisk determinism.²³⁴

Sammansmältningen av natur och kultur eller biologi och teknik suddar även ut gränserna mellan människan och hennes ting. Hur reproduktionsteknologin skapar cyborger – en organism som är både biologisk och artificiell – är i fokus för en stor del av den feministiska teknikforskningen.²³⁵ Denna forskning är bland annat inspirerad av vetenskapshistorikern Donna Haraway, som synliggör cyborgens gränsöverskridande potential – både som ett hot och som ett löfte – och överför detta till resonemanget om reproduktionsteknologin och de människor som berörs av den.²³⁶ Här vill jag återigen lyfta fram argumentet att även om synen på det "naturliga" har förändrats i och med biotekniken, så har tekniken också medfört ett växande intresse för biologi och genetik, inte enbart inom vetenskapen utan också i människors vardag. Bioteknik och biologism kan därmed sägas gå hand i hand. Reproduktionsteknologi kan således ses som en komplex företeelse som bevarar traditionella uppfattningar kring familj, föräldraskap och släktskap men också utmanar dem och skapar nya.

233 Franklin 1995, s. 331-334; Franklin 2001, s. 303.

234 Lykke 2000.

235 Balsamo 1996; Davis-Floyd & Dumit 1998; Kaplan & Squier 1999, Lykke 2000.

236 Haraway 1991; Haraway 1997.

Ömsesidigt befruktande forskningsfält

Min strävan i de två ovanstående avsnitten var att strukturera den forskning som intresserat sig för adoption och assisterad befruktning för att belysa det sätt som man har analyserat dessa frågor. En strukturering av tidigare forskning kräver en viss grad av förenkling för att urskilja framträdande och återkommande teman. Samtidigt är denna något förenklade redogörelse fruktbar, eftersom den synliggör likheterna i tematik mellan de två forskningsfält som jag här vill sammanföra. Vid kartläggningen av dessa forskningsfält framträdde flera, ibland överlappande, intresseområden. När det gäller adoptionsforskningen var den inriktad på att studera familj och familjebildning, adoptionsverksamhetens organisering och den statliga adoptionspolitiken, föreställningar kring ras, etnicitet och nation, samt adoption som en fråga om identitet, ursprung och rättigheter. Forskningen kring reproduktionsteknologi inriktade sig på familj, föräldraskap och släktskapsförbindelser, den statliga kontrollen över reproduktionen, samt samhällliga processer av teknologisering, medikalisering och biologisering.

Således visade kartläggningen att forskningen kring adoption och assisterad befruktning har både gemensamma och skilda intresseområden. De gemensamma handlar om normer kring familj, familjebildning och släktskap samt hur staten och samhället har hanterat och organiserat verksamheten. Här finns det en tydlig poäng med att sammanföra och jämföra forskningsresultaten. Men även beträffande de andra frågorna kan det vara av intresse att se om forskningsfälten kan befrukta varandra. Vad händer till exempel om man studerar ras, etnicitet och nation i relation till reproduktionsteknologi? Är frågor om identitet, ursprung och rättigheter relevanta även för barn tillkomna efter assisterad befruktning? På vilket sätt har samhällliga processer av teknologisering, medikalisering och biologisering påverkat uppfattningarna om adoption? Vad som blev tydligt vid genomgången är att adoptionsforskningen i större utsträckning har utgått från en postkolonial teoribildning, medan reproduktionsteknologiforskningen oftare har ett feministiskt perspektiv. Det finns alltså en teoretisk poäng med att sammanföra forskningsfälten.

Utifrån detta resonemang är det av intresse att vända sig till den forskning som med kritiskt analytiska utgångspunkter har studerat både adoption och assisterad befruktning. Som exempel kan ges den forskning som undersöker villkoren för homosexuella föräldrar. Här ligger fokus i första hand på lagstiftningens begränsningar eller vardagslivets förhandlingar.²³⁷ Ett annat forskningsområde är studier om infertilitet. I fokus här är ofta synen på och upplevelsen av att vara ofrivilligt barnlös och hur läkarvetenskapen har bemött och behandlat infertila

237 Se t.ex. Holmberg 1993; Mallon 2004; Rydström 2004; Sullivan 2004; Edenheim 2005; Hamrud 2005; Zetterqvist Nelson 2007; Westlund 2009.

par.²³⁸ Av särskilt stort intresse för den här studien är den forskning som undersöker politiska diskussioner och rättsliga praktiker kring adoption och assisterad befruktning med inriktning på familjenormers och familjepraktikers föränderlighet. På det här området har jag inte funnit särskilt många studier, men i det följande kommer jag att presentera tre studier som jag menar har gjort detta på ett intressant och givande sätt och som jag har haft nytta av i arbetet med denna avhandling.²³⁹

Anna Singer har skrivit en avhandling om synen på föräldraskap i svensk lagstiftning, med särskilt fokus på fastställande av faderskap, adoption och assisterad befruktning. Singer är rättsvetare och har intresserat sig för den rättsliga regleringen av dessa företeelser. Utifrån ett rättsdogmatiskt, sociologiskt och historiskt perspektiv undersöks de grunder som lagarna vilar på och vad som blivit deras konsekvenser, men också hur de skulle kunna förändras.²⁴⁰ Angreppssättet skulle kunna beskrivas som en sorts rimlighetsanalys, där syftet är att ifrågasätta om lagstiftningen är lämplig eller om den bör förändras. Detta är ett tillvägagångssätt som ligger ganska långt bort från min diskursanalytiska metod, vilket gör att våra studier ser ganska olika ut, även om vi delvis har använt oss av samma material. Det finns alltså en materialmässig överensstämmelse mellan våra studier, vilket gör den extra intressant.²⁴¹

Materialet som Singer har studerat består av betänkanden, propositioner, lagtext, rättsfall och andra statliga dokument som tillkommit under 1900-talet. Ett viktigt påpekande är dock att Singers syfte, även om den har ett historiskt perspektiv, främst är att undersöka och ifrågasätta den rådande lagstiftningen. Eftersom hennes avhandling utkom år 2000 så slutar hennes undersökning då. Mycket har hänt sedan dess på det här området, vilket medför att en del av hennes resonemang och slutsatser inte längre är aktuella. Mycket av Singers argumentation är dock relevant för min egen analys. Genom att sammanföra lagen om adoption och lagen om assisterad befruktning visar hon att liknande normativa tankegångar ligger bakom lagarnas utformning. Singer lyfter fram både likheter och skillnader mellan hur frågorna har hanterats. Hennes slutsats är att lagarna inte är konsekventa i hur de behandlar det rättsliga föräldraskapet eller vad som ska anses vara barnets bästa. Framför allt är det spänningen mellan biologi och socialitet som gör att lagen i många fall blir inkonsekvent. Singer menar att det är problematiskt att det biologiska släktskapet har en så stark ställning inom familjerätten. Istället efterfrågar hon en lagstiftning som särskiljer mellan biologiskt,

238 Se t.ex. May 1995; Marsh & Ronner 1996; Westerlund 2002.

239 Se även Appleton & Weisberg 2009; Goodwin 2010.

240 Singer 2000, s. 40-42.

241 Singer har liksom jag undersökt SOU 1953:9, SOU 1983:42, SOU 1985:5, SOU 1989:100 och SOU 1994:137.

socialt och juridiskt föräldraskap och där det biologiska föräldraskapet inte ses som överordnat de andra två formerna.²⁴²

I en nordisk kontext har Marit Melhuus och Signe Howell studerat adoption och assisterad befruktning med Norge som utgångspunkt. Både Melhuus och Howell har arbetat med dessa frågor under en längre period och publicerat ett antal böcker och artiklar i ämnet, ibland inom ramen för samma forskningsprojekt eller i samma antologi, vilket visar att de har en förståelse för vikten av att sammanföra dessa forskningsfält.²⁴³ I en gemensam artikel undersöks båda familjepraktikerna. Melhuus och Howell argumenterar här för att adoption och assisterad befruktning ingår i samma "universe of unnatural procreation". Detta innebär att de påverkas av samma praktiker och föreställningar om mänsklig fortplantning och därmed aktualiserar liknande frågor kring förhållandet mellan biologi och socialitet. Vidare hävdar de att: "Despite their intrinsic link, however, adoption and assisted conception have rarely been seen in conjunction by anthropologies or other social scientists. Our suggestion is that by examining them in parallel, exploring their continuities as well as discontinuities, the understanding of each practice is enhanced."²⁴⁴ Jag instämmer i detta konstaterande, och pläderar också för att det prokreativa universum som adoption och assisterad befruktning ingår i behöver utforskas vidare.

Som antropologer är Melhuus och Howell i första hand intresserade av hur släktskapande sker och på vilka grunder. Artikeln kretsar kring hur den norska lagstiftningen betraktar, beskriver och bildar biologiska och sociala familjerelationer, och därigenom både befäster och utmanar vår förståelse av vad en familj är. Analysen utgår från Foucaults governmentalitetsbegrepp.²⁴⁵ Det finns alltså en metodologisk överensstämmelse mellan deras och min studie. Studien har ett historiskt perspektiv och täcker in perioden mellan åren 1917 och 2003. Slutsatsen är att lagarna ömsesidigt har påverkat varandra, men att den sociala relationen brukar betonas i adoptionssammanhang och det biologiska släktskapet när det gäller assisterad befruktning. Att lagarna påverkar varandra är dock inte helt oproblematiskt. Många gånger har lagstiftarna tämligen oreflekterat antagit att det som ska gälla för adoption även ska gälla för assisterad befruktning och tvärtom, trots att det inte alltid funnits forskning som bekräftat detta. Vidare menar Melhuus och Howell att de två familjepraktikerna allt mer håller på att naturaliseras i det norska samhället. Det som tidigare betraktats som onaturliga familjebildningar ses idag som helt normalt.²⁴⁶

242 Singer 2000, s. 542.

243 Se t.ex. Melhuus & Howell 2001; Howell 2007; Melhuus 2007.

244 Melhuus & Howell 2009, s. 146.

245 Melhuus & Howell 2009, s. 147.

246 Melhuus & Howell 2009, s. 158-159.

Slutligen vill jag också ta upp Mary Lyndon Shanley, som har undersökt den rättsliga regleringen av adoption och assisterad befruktning i USA. Det som främst intresserar Shanley är de samhälleliga strukturer och sociala kategoriseringar som påverkar hur adoption och ART uppfattas och utförs. Jag uppfattar det som att Shanley har ett intersektionellt förhållningssätt till hur skillnad mellan olika sociala kategorier skapas. Det finns alltså en teoretisk överensstämmelse mellan hennes och min studie. Bland annat undersöker hon hur föreställningar kring ras och etnicitet påverkar adoptionsverksamheten, den biologiska faderns rättigheter i adoptionssammanhang, kommersialiseringen av kvinnokroppen vid surrogatmoderskapsarrangemang samt lagens oförmåga att hantera homosexuellas föräldraskap.²⁴⁷ Shanley visar att det regelverk som omgärdar dessa frågor utgår från normativa föreställningar kring kropp, kön, sexualitet, ras och etnicitet, vilket får som konsekvens att skillnad mellan olika individer och grupper skapas och upprätthålls. Hennes huvudpoäng är att det inte är givet hur lagen ska se ut eller vilka individer och grupper som lagstiftningen bör straffa/skydda eller hur detta ska ske. Hon pläderar för "the ethic of care" (på svenska ofta översatt till omsorgsetik) som ledsagande princip, vilket innebär att hänsyn ska tas till alla inblandade, inte bara den ena parten (vilket ju ofta sägs vara barnet) och att empati och omtanke bör präglade såväl politikens utformning som besluten i enskilda ärenden.²⁴⁸

Den forskning som presenterades i det här avsnittet framhåller vinsterna med att studera adoption och assisterad befruktning tillsammans. Dessa familjepraktiker kan ses som en del av samma prokreativa universum och omgärdas med liknande föreställningar kring biologi/socialitet, arv/miljö och natur/kultur. Utifrån vad denna forskning har visat menar jag att det även för mig är relevant att sammanföra dessa frågor och peka på likheter och skillnader mellan dem, för att på så sätt nå en fördjupad kunskap om de normer som omgärdar familj och släktskap och om reproduktionspolitikens utformning i det senmoderna Sverige. I de följande fyra empiriska kapitlen kommer jag att undersöka detta utifrån det teoretiska och metodologiska ramverk som har presenterats i det här inledningskapitlet.

247 Shanley 2001, s. 8-10.

248 Shanley 2001, s. 148-157.

En ny uppväxtmiljö

I det här kapitlet diskuterar jag varför och på vilket sätt internationella adoptioner konstrueras som ett problem i slutet på 1960-talet. Jag inleder med att teckna en bild av den historiska kontexten genom att presentera materialet, tidigare forskning och min förstudie. Därefter följer analysen av de statliga utredningarna. Analysen är uppdelad i tre avsnitt. Först kommer ett avsnitt om konstruktionen av adoptivbarnet som en "främling" och därefter ett avsnitt om den "goda" familjen. Jag undersöker talet om barnen och de blivande adoptivföräldrarna, vilka inkluderingar och exkluderingar som skapas, samt vilka normaliserande tekniker som opererar genom utredningstexterna. I det tredje avsnittet klarlägger jag vilken kunskap som var gångbar i den adoptionspolitiska diskursen under 1960-talet och vilken roll detta spelade för utredningens resonemang och ställningstaganden. I utredningens betänkande citeras, refereras och kommenteras flera olika röster i adoptionsdebatten som alla har olika utgångspunkter och synsätt. Jag undersöker vilken kunskap som skapas och återskapas genom utredningstexten och vilka kunskapsproducenter som har tolkningsföreträde i frågan.

Texter och tankar kring utländska adoptivbarn

De två betänkanden som den empiriska analysen i detta kapitel bygger på är *SOU 1967:57 Adoption av utländska barn* och *SOU 1969:11 Internationell adoptionsrätt*. Utredningen om adoption av utländska barn tillsattes den 23 oktober 1964 och leddes av ordföranden Mary Holmqvist. Den hade som uppdrag att undersöka vilka möjligheter den svenska staten hade att hjälpa de som ville adoptera ett barn från ett annat land. Utredningens arbete presenterades på dagen tre år efter tillsättandet och resulterade i att adoptionsavtal slöts med Grekland och Sydkorea och att det upprättades rutiner för hur adoptionsärendena skulle handläggas. Socialstyrelsen utsågs till den myndighet som skulle bistå med stöd och information. Betänkandet består av utredningsdirektiven, en redogörelse för gällande rätt,

en kartläggning av verksamheten i Sverige, en undersökning av förhållandena i givarländerna, utredningens förslag samt en avslutande sammanfattning.

Den andra utredningen har karaktären av en ensamutredning. Justitierådet Sigurd Dennemark tillkallades som utredningsman den 27 augusti 1965, men avled bara några månader senare och ersattes av det före detta justitierådet Gösta Walin. Uppdraget bestod i att ge förslag till hur den svenska adoptionslagen skulle regleras i relation till internationella rättsförhållanden om Sverige ratificerade 1965 års Haagkonvention rörande adoption. Betänkandet består av direktivet, en redogörelse för gällande internationell adoptionsrätt i Sverige och andra europeiska länder, en presentation av Haagkonventionen, förslag på lagändringar samt en sammanfattning. Walins förslag, som presenterades den 31 mars 1969, ledde sedermera till en lagändring som innebar att kravet på att adoptionen också skulle bli gällande i barnets födelseland togs bort, vilket avsevärt underlättade den juridiska processen.²⁴⁹ Härnäst kommer jag att närmare presentera den forskning som utifrån detta utredningsmaterial också har studerat adoptionsfrågan under denna tid.

Den svenska adoptionshistorien var fram till nyligen ett tämligen outforskat område. Den hittills mest omfattande studien är gjord av historikern Cecilia Lindgren. I sin avhandling gör Lindgren en genomgång av svensk adoptionspolitik och praktik från 1917 till 1975. Källmaterialet utgörs av lagar och statliga utredningar, handböcker för adoptionsutredare/utredare som getts ut av institutioner och myndigheter, samt protokoll från handlagda ärenden vid Stockholms rådhusrätt och tingsrätt. Lindgren undersöker hur familjeidealen förändrats och gör nedslag i den svenska adoptionsverksamheten under 1920-, 1950 och 1970-talen.²⁵⁰ Materialet analyseras utifrån principen om barnets bästa, som enligt Lindgren är ett svårdefinierat begrepp som fylls med olika innehåll i olika tider.²⁵¹ På 1920-talet var det de blivande adoptivföräldrarnas engagemang och vilja att ta hand om barnet som avgjorde om de ansågs vara lämpliga adoptivföräldrar, på 1950-talet var det normalitet som eftersträvades och på 1970-talet värdesattes familjens öppenhet och sociala kontakter. Av detta drar Lindgren slutsatsen att familjen är en föränderlig institution.²⁵²

Lindgrens resultat har betydelse för min egen forskning, inte minst på grund av historiseringen av den svenska adoptionspolitiken. Både tidsmässigt och materialmässigt går våra studier in i varandra, då Lindgrens undersökning sträcker sig fram till 1975 och även hon har analyserat statliga utredningar (dock endast SOU 1967:57). Min forskning blir därmed en viktig komplettering till hennes arbete

249 SFS 1971:796.

250 Lindgren 2006, s. 58-68.

251 Lindgren 2006, s. 49-52.

252 Lindgren 2006, s. 208-211.

eftersom våra studier tillsammans täcker in hela den svenska adoptionspolitikens historia. Att våra undersökningar delvis överlappar varandra menar jag kan ge en fördjupad förståelse för det historiska skeendet, våra olika tidsperspektiv innebär att det Lindgren ser som slutet av en process ser jag som startpunkten, vilket rimligtvis får konsekvenser för tolkningen.²⁵³

Det finns också andra skillnader mellan mig och Lindgren, vilka framför allt består i vår skilda användning av teorier. Till skillnad från Lindgren försöker jag att definiera familjebegreppet och problematisera familj och familjenormer genom att knyta an till företrädesvis feministisk familjeforskning. Lindgren har istället valt att avgränsa diskussionen om hur adoptivfamiljen konstrueras till forskning från det adoptionshistoriska fältet och för inget teoretiskt resonemang kring kön och sexualitet. Lindgren anknyter inte heller till postkoloniala studier eller förklarar problematiken kring utlandsadoptionerna utifrån begrepp som ras, etnicitet och nation, vilket är min ambition i denna studie.

Däremot är Lindgren, liksom jag, intresserad av Foucault och governmentalitysbegreppet. Lindgren diskuterar styrningens olika former i välfärdsstaten och kopplar detta till den svenska adoptionspolitiken. Det som intresserar henne är vilka institutioner som deltar i beslutsfattandet kring adoptionerna och relationen dem emellan. Staten definieras som ett tredelat beslutsorgan i vilket lagstiftare, domstol och sociala myndigheter samspelar. I det här sammanhanget lyfter Lindgren fram den betydelse som Foucault tilldelar relationen mellan politik och vetenskap, och menar att detta även gällde för den svenska adoptionsverksamheten där barnexperterna (det vill säga tjänstemännen vid Barnavårdsnämnden) hade det främsta tolkningsföreträdet i definierandet av vad som var ”en riktig familj”.²⁵⁴ Jag har låtit mig inspireras av Lindgrens angreppssätt, men tror att det går att vidareutveckla analysen av den sociala styrningen. Lindgrens undersökning är, som jag ser det, mer ett försök att rekonstruera det förflutna än ett försök att se hur styrningen fungerar.²⁵⁵ Min förhoppning är därför att jag ska kunna bidra med en djupare förståelse av styrningsteknikerna i 1960-talets utredningar och de sociala och politiska sammanhang som de tillkom inom.

Även Hanna Markusson Winkvist har studerat problematiken kring utlandsadoptionerna under 1960- och 1970-talen.²⁵⁶ Hennes undersökning bygger på

253 Lindgren har efter sin doktorsavhandling även skrivit en forskningsrapport om den svenska adoptionsverksamhetens utveckling i Sverige från 1960-talet till 1990-talet åt Myndigheten för Internationella Adoptionsfrågor. Denna rapport kommer jag att återkomma till i kapitel fyra. De delar som behandlar 1960-talet i denna rapport bygger till stor del på de resultat som presenteras i hennes avhandling och innehåller inget nytt med relevans för min studie. Jag kommer därför inte att hänvisa till rapporten i det här kapitlet. Se Lindgren 2010, s. 21-54.

254 Lindgren 2006, s. 45-49.

255 Se även L. Edgren 2007.

256 Markusson Winkvist 2005.

statliga dokument (betänkandet SOU 1967:57), rådgivningslitteratur och pressmaterial. Det som Markusson Winkvist är på jakt efter är hur det talades om adoptivbarnens utseende och vilka föreställningar om ras som går att skönja i materialet. Det är en kort men kärnfull artikel som belyser en aspekt som är betydelsefull för min avhandling. Markusson Winkvist anknuter dock inte till någon teoretisk litteratur och går inte på djupet med problematiken (vilket är fullt rimligt med tanke på artikelns blygsamma längd). Jag ser därför min egen studie som en vidareutveckling och teoretisering av Markusson Winkvists tankar angående rasmässiga diskurser och nationell tillhörighet. Utifrån ovanstående genomgång av tidigare svensk forskning kan alltså konstateras att det fortfarande finns mer att göra på detta område.

Färgade adoptivbarn välkomna till Sverige?

1960-talet beskrivs ofta av historiker som en turbulent tid, då stora förändringar ägde rum runt om i världen. Kim Salomon menar att detta var en tid då många etablerade föreställningar ifrågasattes och nya värderingar började göra sig gällande.²⁵⁷ Det var en tid som bland annat präglades av internationella konflikter, kolonialkrig, proteströrelser och politisk aktivism. Dessa konflikter beskriver Salomon utifrån de fyra väderstrecken. Dels var det en konflikt mellan väst och öst med ideologiska förtecken, där den kapitalistiska och liberala västvärlden stod mot det totalitära och socialistiska östblocket, dels var det en konflikt mellan nord och syd med ekonomiska förtecken, där de rikare i-länderna ställdes till svars för exploateringen av de mindre utvecklade länderna, med en intensiv avkoloniseringsprocess som följde.²⁵⁸

Sverige, som efter andra världskriget upplevde den snabbaste ekonomiska tillväxten i sin historia, sågs som ett av världens främsta i-länder på grund av den höga graden av välfärd och välstånd.²⁵⁹ Välfärden var, som nämndes i föregående kapitel, en viktig komponent i den svenska självbilden. I den svenska välfärdsnationalismen ingick också en strävan efter att omstöpa andra länder efter den svenska modellen, som av svenska politiker framställdes som en god förebild. Enligt Bo Stråth var många av den uppfattningen att den alliansfrihet och neutralitetsprincip som utmärkte svensk utrikespolitik skulle främja världsfreden. Den svenska neutraliteten bidrog till utvecklandet av ”den tredje vägens politik”, som innebar en opartisk position mellan de två supermakterna och ett stödande av

²⁵⁷ Salomon 1996, s. 9-10.

²⁵⁸ Salomon 1996, s. 47-48.

²⁵⁹ Salomon 1996, s. 45-47.

befrielseörelsernas kamp i de forna kolonierna. Den tredje vägens politik höjde Sveriges status på den internationella arenan och understödde den svenska identiteten som moraliskt högtstående och världssamvete.²⁶⁰

Under 1960-talet utformades en aktiv svensk biståndspolitik med stöd av en politiskt betydelsefull opinion. Den så kallade u-landshjälpen bestod av ekonomiska och humanitära insatser, såsom hjälp med familjeplanering, utdelning av mat och andra förnödenheter och byggandet av vägar och brunnar. Enligt Göran Hägg hjälpte även detta till att forma bilden av Sverige som ett generöst, solidariskt och moraliskt land.²⁶¹ Salomon menar att den internationella solidariteten också medförde ett ställningstagande mot rasism och förtrycket av etniska minoriteter. I andra världskrigets efterdyningar ansågs det inte längre politiskt korrekt att företräda rasbiologiska åsikter och många tog ett tydligt avstånd från samtida företeelser som den sydafrikanska apartheidregimen och de amerikanska raslagarna.²⁶²

Samtidigt ökade inflyttningen från andra länder till Sverige, vilket gjorde att talet om solidaritet och tolerans blev konkret i människors vardag. Inte minst handlade det om arbetskraftsinvandring från de sydligare delarna av Europa, vilka rekryterades för att tillgodose den växande industrins behov av arbetskraft. Christina Johansson menar att det svenska förhållningssättet mot dessa grupper var att de skulle bosätta sig permanent och integreras i samhället. En assimileringstanke dominerade därmed invandringspolitiken under denna tid.²⁶³ Det är mot bakgrund av dessa samhällsförhållanden som jag menar att diskussionen om de utlandsfödda adoptivbarnen ska förstås.

Min första förstudie ägde rum på Riksarkivet i Stockholm. Där förvaras de pärmar som efterlämnats av utredningen om adoption av utländska barn. I dessa pärmar återfinns förarbetet till utredningens betänkande, SOU 1967:57. Betänkandet i sig är en ganska tunn bok med endast ett hundratal sidor, men förarbetet består av två tjocka volymer innehållandes brev, skrivelser, diskussionsprotokoll och utlåtanden från dels de tillkallade utredarna, dels diverse myndigheter, organisationer och tjänstemän med intresse i frågan. Bland materialet finns också en sorts klippbok, i vilken utredningen har samlat tidningsartiklar, reportage och debattinlägg med anknytning till frågan publicerade i olika kvälls- och dagstidningar. Vid en genomgång av detta tidningsmaterial blir det tydligt att det fanns en stark opinion kring utlandsadoptionerna, framför allt kring de adoptioner som rörde barn som kom från geografiskt mer avlägsna platser. Utifrån den mediala debatten kan jag urskilja tre huvudsakliga förhållningssätt i frågan under

260 Hur pass opartisk och neutral den svenska utrikespolitiken egentligen var kan naturligtvis diskuteras. Stråth 2000, s. 394-395.

261 För en problematisering av den svenska biståndspolitikerna se Hägg 2005, s. 191-192.

262 Salomon 1996, s. 82-83.

263 C. Johansson 2005, s. 212.

denna tid. Det fanns de som var positivt inställda till att adoptera barn från andra länder och ville öka antalet sådana adoptioner genom att underlätta processen för de blivande adoptivföräldrarna, det fanns de som var negativt inställda och inte ville att den här typen av adoptioner skulle förekomma överhuvudtaget och slutligen de som var tveksamma till adoptionerna, men som ändå inte ville förbjuda verksamheten helt och hållet, även om de inte ansåg att det var statens sak att hjälpa dem som ville skaffa ett barn från utlandet.

De som var positivt inställda till utlandsadoptionerna framhöll att det inte bara var ett sätt att avhjälpa barnlöshet, utan att man också fick möjlighet att hjälpa föräldralösa barn från fattigare delar av världen till ett bättre liv. Dessa artiklar framställer utlandsadoptionerna som något alla vinner på. ”Staten bör inte vara främmande för att aktivt propagera bland allmänheten om att genom adoption göra ett antal svultna u-barn till svenska A-barn” skriver en debattör *Expressen*.²⁶⁴ Bland de positiva artiklarna finns också flera solskenshistorier om utländska adoptivbarn som har anpassat sig bra i det svenska samhället och som trivs hos sina nya föräldrar. Exempelvis står det i *Kvällsposten* om en grekisk liten flicka: ”Hon kommer att få en alltigenom svensk uppfostran och så småningom blir det bara hennes sydländska yttre med den olivfärgade huden och svarta lockarna som skvallrar om att hon kommer från sydligare nejder.”²⁶⁵

Andra skribenter är direkt negativt inställda till utlandsadoptionerna. Under rubriken ”Barnarov skamlig u-hjälp” i *Aftonbladet* kritiserar förfarandet att flytta barn från en del av världen till en annan.²⁶⁶ Här framställs utlandsadoptionerna som ett sätt för rika människor att profitera på de fattigare länderna. Denna typ av kritik är dock ganska sällsynt i de artiklar som återfinns i klippboken. Ett vanligare förekommande argument mot utlandsadoptionerna är att barnen inte passar in i det svenska samhället på grund av rasmässiga olikheter. I ett debattinlägg i *Dagens Nyheter* framhåller en skribent att det finns skillnader mellan olika folkgrupper som ”kan bero på arv eller miljö”, och risken är att dessa skillnader kommer att försvåra barnets anpassning i Sverige.²⁶⁷

I debatten anklagades inte minst svenska myndigheter för att ha en restriktiv hållning gentemot adoption av barn med en mörkare hudfärg. En av dem som påpekar detta är Eva Moberg. Under rubriken ”Vill ni rädda ett barn?” i veckotidningen *Idun* skriver Moberg att ”svenska myndigheters rastänkande och pappersexercis” sätter käppar i hjulet för dem som önskade adoptera.²⁶⁸ Själv ville hon se en ökning av utlandsadoptionerna. Gerhard Bungerfeldt, socialinspektör vid Stockholms stads Barnavårdsnämnd, bemötte kritiken några dagar senare i

264 *Expressen* 1964-10-03.

265 *Kvällsposten* 1963-10-08.

266 *Aftonbladet* 1964-12-04.

267 *Dagens nyheter* 1964-09-10.

268 *Idun* 1964-09-11.

Kvällsposten under rubriken ”Färgade adoptivbarn välkomna till Sverige men kan bli politisk fråga”. Där påstår han att han ”liksom Barnavårdsnämnden är kemiskt fri från fördomar”, men vill ändå höja ett varningens finger till presumtiva adoptivföräldrar: ”De måste få klart för sig att det kan uppstå svårigheter, på grund av olikheter, i bland annat temperament.”²⁶⁹ Således intar han det tredje förhållningssättet till utlandsadoptionerna, det försiktigt avvaktande. Bungerfeldts uttalande gjorde kritikerna ännu mer upprörda och förstärkte uppfattningen att svenska myndigheter är rasistiska. En förargad skribent menar i *Dagens Nyheter* att ”det citat som hr Bungerfeldt själv återger tyder på att han har märkliga föreställningar om att det ’givetvis’ finns olikheter i temperament hos barn av ’främmande’ ursprung i förhållande till ’oss’, och att dessa olikheter ’kan’ vara mycket svåra. Om detta inte är rasfördomar, är det förvillande likt”.²⁷⁰

Jag menar att det i mediedebatten blir tydligt att de internationella adoptionerna var en känslig fråga, som synliggjorde olika föreställningar kring etnicitet, ras, nation, tillhörighet och ursprung. De som förespråkade ett mer tillåtande regelverk begagnade sig av ett språk som betonade tolerans, solidaritet och likheten mellan människor, medan de som ville ha ett återhållsamt regelverk främst använde argument som byggde på olikheter och rasåtskillnad. I denna snåriga terräng av motstridiga uppfattningar skulle alltså de två utredningarna om internationella adoptioner försöka manövrera sig fram och presentera en lösning.

Främlingen

Något som utmärker talet om de internationellt adopterade är att de av olika anledningar betraktas som avvikande. Adoptionen gör att barnet uppfattas som annorlunda jämfört med barn som inte flyttas till en ny familj och uppväxtmiljö. I det här avsnittet undersöker jag på vilket sätt adoptivbarnet konstrueras som annorlunda i utredningsmaterialet och hur utredningarna väljer att hantera avvikelsen. Jag beskriver hur särskiljandet sker och därefter normaliseringens former och förutsättningar.

”Barnet löper en mycket stor risk att växa upp som en särling”

Jag har alltså kunnat urskilja tre möjliga förhållningssätt till utlandsadoptionerna, en positiv inställning, en negativ samt en något avvaktande som ställde sig någon-

²⁶⁹ *Kvällsposten* 1964-09-18.

²⁷⁰ *Dagens Nyheter* 1964-09-24.

stans mitt emellan. Här vill jag återknyta till Judith Massons diskussion om de olika förhållningssätten till internationella adoptioner, som hon menar kan vara förespråkande, antagonistiska eller pragmatiska.²⁷¹ Jag menar att den pragmatiska inställningen dominerar den statliga adoptionspolitiken under denna tid. Denna försiktiga hållning går bland annat att skönja i direktiven till utredningen om adoption av utländska barn, som tillkom under ledning av den dåvarande socialministern Ulla Lindström:

Av yttranden som gjorts av olika myndigheter i denna fråga framgår att delade meningar råder om huruvida det är principiellt riktigt att svenska staten engagerar sig för främjandet av adoptioner som nu sagts. Sätillvida bör frågan besvaras nekande som det knappast kan vara statens uppgift att medverka till att barn från främmande länder i stort antal överförs hit för adoptionsändamål. Lika självklart är, att det inte kan bli tal om att i Sverige tillämpa restriktioner, som motiveras av rassynpunkter. Adoptionsfall måste under alla förhållanden prövas individuellt och fördomsfritt. I sådana individuella fall kan det emellertid vara betydelsefullt att samhället genom sina organ bistår med råd och hjälp, som minskar de svårigheter som nu föreligger att adoptera utländska barn.²⁷²

Utredningens uppgift blev således dubbel och något motsägelsefull, dels skulle den undersöka hur adoptionsprocessen kunde underlättas för de svenskar som önskade adoptera ett barn från utlandet, dels skulle den inte ”medverka till att barn från främmande länder i stort antal överförs hit för adoptionsändamål”. Denna balansgång var inte helt enkel. Uppenbart är att internationella adoptioner sågs som något problematiskt, samtidigt som det var något som efterfrågades av många barnlösa svenskar. Den svenska adoptionsverksamheten hade successivt krympt på grund av bristen på inhemska barn medan allt fler vände sig till adoptionsbyråerna i hopp om att få hjälp med sin barnlöshet. Det ökade intresset för internationell hjälpverksamhet bidrog också till intresset för utlandsadoptioner. De utländska barnens närvaro i det svenska samhället verkar dock vålla stora bekymmer för staten. Framför allt är det adoptivbarnen som konstrueras som problem. Det problematiska är att barnen inte är svenska. Utredningen måste alltså förhålla sig till detta problem och presentera gångbara lösningar, utan att riskera att bli anklagad för rasfördomar och diskriminering. Hur klarar man denna balansakt? Lösningen blir att låta andra röster formulera problemet. Genom att i betänkandet citera långa stycken ur skrivelser från några av de organisationer och individer som har uttalat sig i frågan belystes argumenten för och emot internationell adoptioner utan att utredningen själv uttryckligen behöver ta ställning.

En av dessa röster tillhör Rädda barnen som i en promemoria från 1963 diskuterar för- och nackdelar med adoptioner av utländska barn. Som fördelar anges att föräldralösa barn får en ”trygg uppväxtmiljö, familjeanknytning, möjlighet till

271 Masson 2001, s. 148.

272 SOU 1967:57, s. 7.

skolgång och yrkesutbildning m.m.” och slipper ”svält, sjukdomar, okunnighet m.m.” samtidigt som ”[b]arnlösa svenskar förses med barn”.²⁷³ Överlag framställer Rädde barnen adoptioner av utländska barn som något positivt. De menar att man bör jämföra med de förhållanden som barnet hade växt upp i om det inte hade blivit adopterat, och då är en uppväxt i Sverige att föredra. Dock anses det ändå finnas vissa nackdelar med utlandsadoptionerna:

Barnet löper en mycket stor risk att växa upp som en särpling, vilket lätt kan leda till sociala komplikationer. Även utan att vara impopulärt avviker det från lekkamraterna och förblir en främling. Om det till sitt utseende starkt avviker från omgivningens (t.ex. neger), riskerar det att i vuxen ålder få svårigheter att finna en äktenskapspartner. Under uppväxtåren riskerar det att uteslutas från kamratrekretsen; även om detta naturligtvis långt ifrån alltid behöver inträffa, kommer barnet med stor sannolikhet att inta en särställning bland andra barn.²⁷⁴

De utländska barnen definieras alltså som avvikande på grund av utseendet och denna olikhet förväntas leda till utanförskap. Utanförskapet antas yttra sig i svårigheten att skapa sociala relationer, särskilt kärleksrelationer. Det som ligger till grund för den slutsatsen är föreställningen om att människor föredrar en partner som ser likadana ut som de själva och inte avviker från omgivningen. Likhet utmålas därmed som en viktig komponent i gemenskapandet.

Släktskapsantropologerna Dianne Marre och Joan Bestard menar att föreställningen om tillhörighet präglas av en likhetsdiskurs och att ”likhet” är ett nyckelord i talet om familjen. I en familj förutsätts medlemmarna vara lika varandra om de är biologisk släkt. Det är inte ovanligt att man direkt börjar leta efter likheter mellan de nyblivna föräldrarna och den lilla bebisen och försöker reda ut vems utseende och egenskaper den har tagit efter. Enligt Marre och Bestard kan likheten bidra till en känsla av samhörighet, även om det bara rör sig om en fiktiv likhet. Adoptivfamiljen kan därför utifrån ett likhetsperspektiv framstå som en sämre sorts familj.²⁷⁵ Cecilia Lindgren menar att det, framför allt under 1950-talet, var vanligt att utseende- och personlighetsmässigt försöka matcha adoptivbarn och adoptivföräldrar så att barnet skulle framstå som föräldrarnas biologiska barn. Lindgren skriver: ”Det fanns en önskan om att erbjuda barnet en vanlig familj som kunde passera utan uppmärksamhet, utan undrande blickar, frågor och kommentarer. Detta motiverades med utgångspunkt från barnens väl och den outtalade innebörden var att barnet skulle känna samhörighet i familjen, att det av utomstående skulle bli betraktat som tillhörande familjen, och att tillhörighet kommer till uttryck bland annat genom utseende”.²⁷⁶

273 SOU 1967:57, s. 16.

274 SOU 1967:57, s. 16.

275 Marre & Bestard 2009, s. 64-67. Se även Lundin 1997, s. 62-64; Westerlund 2002, s. 142.

276 Lindgren 2006, s. 127.

Att försöka matcha barn och föräldrar var ingen unik svensk företeelse. Barbara Melosh, Julie Berebitsky och Ellen Herman har skrivit om matchningens praktik i den amerikanska adoptionsverksamheten.²⁷⁷ Matchningen handlade inte enbart om att hitta ett passande barn, utan också ett *dugligt* barn. Enligt Melosh fanns det i USA en rädsla bland de inblandade i adoptionsverksamheten för att barnet skulle vara genetiskt defekt och av sämre kvalitet än andra barn, eftersom man inte kände till dess bakgrund och antog att det fötts av en kvinna med låg moral och sociala problem. Att adoptera ett främmande barn med okänd bakgrund framställdes som en risk och det var bland annat därför en noggrann utredning behövdes för att utreda huruvida barnet överhuvudtaget var adopterbart.²⁷⁸ Praktiken att matcha barn, inte minst utifrån etnisk och religiös tillhörighet, var vanligt i den amerikanska adoptionsverksamheten långt in på 1970-talet. Nya psykologiska rön som betonade betydelsen av uppväxtmiljön och den sociala omgivningen för individens utveckling framför rasbiologiska och arvmässiga förklaringar bidrog till att matchning uppfattades som omodernt och till och med olämpligt.²⁷⁹

I Sverige upphörde praktiken att matcha barn och föräldrar efter likhetsprincipen under 1960-talet när utlandsadoptionerna ökade i antal. Barnen hade ett alltför avvikande yttre för att en utseendemässig matchning skulle vara möjlig. Dessutom ansågs det svårt att göra en personlighetsmässig matchning. I Rädda barnens skrivelse står det att en särskild svårighet med utlandsadoptionerna är att ”införskaffa tillförlitliga uppgifter om barnet, varigenom lämplig matchning med adoptivföräldrarna kan ske”.²⁸⁰ I utredningstexten från 1967 finner jag inget som tyder på att det ses som problematiskt att barnen inte ser ut som sina nya föräldrar och de anses inte heller vara genetiskt defekta. Problemet är istället att de skiljer sig utseendemässigt från resten av omgivningen eftersom de inte ser svenska ut. Därmed har problemet förflyttats från bristen på likhet inom familjen till bristen på likhet med nationens invånare. Här vill jag anknyta till diskussionen om folknationalismens exkluderande karaktär. I en folknationalistisk diskurs betonas ursprung, likhet och renhet, och det som avgör om en människa har tillträde till den nationella gemenskapen är det föreställda släktskapet med de övriga invånarna i nationen. Att adoptivbarnen till det yttre inte liknar den svenska befolkningen gör att de konstrueras som främlingar. Enligt en folknationalistisk logik exkluderas de således från den nationella gemenskapen och anses inte vara en del av ”vi”.

277 Berebitsky 2000, s. 128-147; Melosh 2002, s. 51-104; Herman 2008, s. 123-154.

278 Melosh 2002, s. 39-45.

279 Melosh 2002, s. 104. Se även Lindgren 2006, s. 183-187.

280 SOU 1967:57, s. 16-17.

Ylva Brune benämner den särskiljande process då en individ eller en grupp konstrueras som avvikande som andrafiering. I enlighet med Edward Saids teorier om "den andra" beskriver Brune andrafieringen som en uppdelning i dikotomin vi/de, där "vi" konstrueras som överlägsna "de". "Vi" och "de" definieras från "vår" referenspunkt, och "våra" definitioner av vilka "vi" och "de" är blir normen i samhället.²⁸¹ Enligt min mening blir de utländska adoptivbarnen andrafierade i utredningstexten, men vad får detta för konsekvenser för hur de ska hanteras? Och vad får det för konsekvenser för hur svenskhet, det vill säga normen, konstrueras? För genom att konstruera adoptivbarnen som annorlunda sägs också något om vad som anses vara normalt. När barnens utseende pekas ut som annorlunda innebär det att "vi", det vill säga svenskarna och de som ska adoptera barnen, också konstrueras på ett särskilt sätt genom att alla i detta "vi" förväntas se likadana ut. Även om det kanske inte sägs rakt ut så är det ljusa svenskar som förväntas ta hand om mörka barn, och det som skiljer "de" från "oss" blir således dikotomiseringen vit/mörk. Det säger också något om vilka som inkluderas i detta "vi" och hur en riktig svensk ska se ut. Att "vi" skulle kunna se ut som "de" blir därmed en omöjlig tanke.

Omgivningens attityder och samhällets fostran

Barnen konstrueras som avvikande från den svenska majoritetsbefolkningen, men de är i första hand *utseendemässigt* avvikande. Utredningarna anknyter inte till den rasåtskiljande retorik som återfinns hos till exempel Gerhard Bungefeldt från Barnavårdsnämnden som talar om barnens avvikande egenskaper och förmodade temperamentsskillnader. Inte heller påstår utredningarna att barnen skulle vara genetiskt defekta eller rasmässigt undermåliga. Ett sådant resonemang har sina rötter i en äldre rasbiologisk diskurs. Gunnar Broberg och Mattias Tydén spårar rastänkandet beträffande människor tillbaka till åtminstone 1700-talet. Enligt Broberg och Tydén växte rasbiologin fram i slutet av 1800-talet som en vetenskaplig lära inom vilken man studerade den mänskliga rasens variation. Rasbiologin fick stort genomslag, inte minst i Sverige. Statens institut för rasbiologi inrättades i Uppsala år 1921 och var det första i sitt slag i världen. Den forskning som bedrevs där syftade till att skydda nationen från inre fiender genom att skilja ut defekta, asociala, abnorma, sjuka och brottsliga människor. Genom olika rashygieniska åtgärder, såsom steriliseringar och aborter, skulle befolkningen bli bättre och sundare.²⁸² Historiskt sett har rasläran i många fall lett till förtryck och diskriminering. Rasism är, enligt Brune, "ett klassificeringssystem av människor,

281 Brune 2004, s. 36.

282 Broberg & Tydén 1991, s. 9-14.

som arbetar med kroppsliga kännetecken på 'ras', där vissa fenotypiska markörer blir tecken för djupliggande, oöverstigliga och hierarkiska skillnader mellan redan kategoriserade grupper".²⁸³ Det handlar alltså om att sortera och rangordna människor enligt en rasmässig logik.

Efter andra världskriget och nazisternas förföljelse av judar ändrade den svenska rasbiologin karaktär. Rasbegreppet fick en dålig klang och istället för rasbiologi föredrog man termen arvsbiologi. Broberg och Tydén menar att det inte längre var politiskt korrekt att tala om biologiska skillnader mellan olika grupper och rasstudier sågs som ovetenskapliga.²⁸⁴ Detta innebär dock inte att rasismen försvann, snarare antog den andra former. Istället för kropp började man tala om kultur. Det finns en skillnad mellan den så kallade vetenskapliga rasismen (rasbiologin) och kulturrasismen. Étienne Balibar beskriver kulturrasismen som en "rasism vars dominerande tema inte är det biologiska arvet utan de kulturella skillnadernas orubbliga karaktär, en rasism som, vid första anblicken inte postulerar att vissa grupper eller folk är överlägsna utan 'bara' talar om det skadliga i att avskaffa gränser och om oförenligheten mellan olika livsätt och traditioner".²⁸⁵ I praktiken är det svårt att skilja mellan rasbiologin och kulturrasismen, eftersom föreställningarna om ras och etnicitet ofta går in i varandra. Att det i båda fallen handlar om rasism är dock uppenbart menar Balibar, även om kulturrasismen ofta betecknas som främlingsfientlighet eller intolerans, och därmed framställs som ytligare och mer ideologiskt oskyldig.²⁸⁶

Även om utredningen om adoption av utländska barn inte använder rasismbegreppet tar den avstånd från den negativa inställning till olika raser som vissa röster i adoptionsdebatten framför under denna tid. Denna rasbiologiska diskurs får inget fäste i svensk adoptionspolitik. Däremot förekommer begreppet ras tämligen oproblematiserat av utredningen.²⁸⁷ Betyder det att det ändå finns ett dolt rastänkande bakom utredningens ord? Detta är i det här sammanhanget omöjligt att svara på och syftet med diskursanalys är inte heller att leta efter den bakomliggande meningen i textens utsagor. Det intressanta är snarare att se hur rasbegreppet används. Enligt vad jag kan se använder utredningen endast rasbegreppet för att beskriva barnens utseende och utan att lägga någon egentlig värdering i det annat än att det av olika anledningar är problematiskt att vara utseendemässigt avvikande. Det problematiska är inte att barnen skulle vara sämre eller mindre

283 Brune 2004, s. 33.

284 Broberg & Tydén 1991, s. 161-172.

285 Balibar 2002, s. 38-39.

286 Balibar 2002.

287 Se t.ex. SOU 1967:57, s. 16 ("barnets avvikande ras"), s. 21 ("barn som rasmässigt mera markant skiljer sig från den svenska omgivningen" och "barn som på grund av ras företer yttre särdrag") och s. 84 ("någon diskriminering av vissa barn med hänsyn till deras ras självklart icke får förekomma").

värda som människor, utan att omgivningen kan reagera på deras avvikelse på ett negativt sätt. När utredningen oroar sig över barnens rasmässiga avvikelse kan det alltså tolkas som en sorts omtänksamhet om barnen, snarare än ett sätt att skapa skillnad och ojämlikhet mellan olika (folk)grupper.

Utredningens oro handlar om att barnen kanske inte kommer att accepteras av omgivningen. Människor i Sverige förutsätts inte bara se svenska ut, de antas också reagera på icke-svenskhet på ett negativt sätt. Att det råder en allmänt utbredd främlingsfientlighet i Sverige och att fördomar är vanligt blir således den sanning om verkligheten som utredningen producerar. För att de utländska barnen ska kunna anpassa sig i det svenska samhället krävs således att det svenska samhället förändras:

Största betydelse för frågan om barnets anpassning har den utomstående omgivningens hållning till dessa barn med starkt avvikande yttre drag. Detta är en omständighet, som det åtminstone till mycket stor del ligger utanför både barnavårdsmyndigheternas och adoptivföräldrarnas förmåga att påverka. En allmän upplysningsverksamhet måste tillgripas för att skapa tolerans och förståelse hos allmänheten så att de främmande barnen uppnår en lycklig tillvaro hos oss.²⁸⁸

Staten skulle alltså aktivt ingripa för att informera och utbilda Sveriges befolkning till att bli mer toleranta. Dessa ambitioner kan ses som en form av disciplinering som syftar till att göra Sverige till ett mer öppet, tolerant och modernt samhälle. Denna strävan har även uppmärksammats av Hanna Markusson Winkvist, som menar att statliga myndigheter skulle ”fostra till färgblindhet”.²⁸⁹ I detta ingick inte endast att människor skulle lära sig att bortse från hudfärg och yttre drag, föreställningarna om ”den andra” gick ju ibland djupare än så (vilket bland annat Gerhard Bungerfeldts uttalande vittnar om), utan det handlade också om att komma bort från ett rastänkande. Fostrandet till färgblindhet skulle inte enbart bedrivas genom kunskapsförhöjande insatser. I den skrivelse från Rädda barnen som utredningen citerar presenteras några fördelar med utlandsadoptionerna, och en fördel sägs vara att barnens utländska utseende kan användas för att förändra det rådande samhällsklimatet: ”Större kunskap om och förståelse för främmande länders problem vinnas för svenskar; möjligen med tiden mindre avståndstagande från personer som till utseendet starkt avviker från skandinaver.”²⁹⁰ Förhoppningen här är alltså att adoptivbarnen genom sin blotta närvaro ska fostra samhället till öppenhet, tolerans och färgblindhet.

288 SOU 1967:57, s. 81.

289 Markusson Winkvist 2005, s. 198-199.

290 SOU 1967:57, s. 16.

”Frågan om möjligheterna till anpassning”

I SOU 1967:57 omtalas barnet som ”en särpling” och ”en främling” som troligen kommer att få problem i relationerna till andra människor, särskilt ”om det till sitt utseende starkt avviker från omgivningens.”²⁹¹ En uppgift för utredningen blir därför att undersöka om barnen kan anpassa sig och accepteras i det svenska samhället:

Såsom tidigare nämnts har i den allmänna debatten om adoption av utländska barn berörts frågan om möjligheterna till anpassning i Sverige för barn, som rasmässigt mera markant skiljer sig från den svenska omgivningen. För att få detta spörsmål belyst har socialstyrelsen på utredningens begäran låtit verkställa en undersökning rörande ett ganska stort antal barn, varvid särskilt intresse ägnats sådana barn som på grund av ras förete ytterligare särdrag.²⁹²

Undersökningen inriktade sig på hur barnen ”funnit sig tillrätta i sin nya miljö och huruvida särskilda svårigheter mött dem i hemmet, i skolan eller överhuvud taget i kontakten med andra människor”.²⁹³ Omkring 240 barn omfattades, de flesta från Grekland, Polen, Ungern, Korea, Indien, Japan och Iran, men även från Etiopien, Jugoslavien, Kina, Pakistan, Thailand och Tjeckoslovakien. I undersökningsgruppen ingick dessutom en grupp adoptiv- och fosterbarn med en svensk mor och en utländsk, mörkhyad man.

Att kartlägga, kontrollera och analysera medborgarnas hälsa och välbefinnande kan ses som en biopolitisk strävan som syftar till att utarbeta strategier för att både förbättra livskvaliteten för den enskilde och höja kvalitén på befolkningen. Målet med utredningens undersökning var att ta reda på om barnen mår bra och om de utvecklades normalt. Att undersöka barn på detta sätt är ingen unik företeelse. Enligt Helena Hörnfeldt kan den svenska offentliga barnhälsovårdens historia spåras tillbaka till 1700-talet, men det var kring sekelskiftet 1900 som barns hälsa och välbefinnande verkligen började uppmärksammas. Under denna tid växte det fram en diskussion om ”det normala barnet”, och resultatet blev en rad statliga åtgärder för att öka barns och i slutändan nationens hälsotillstånd. Hälsovårdsarbetet genomfördes med hjälp av ett antal familjepolitiska reformer, statliga bidrag till barnhälsovården, inrättandet av barnavårdcentraler och rådgivningsverksamheter som riktade sig till mödrar. Här skulle barnen observeras, undersökas, mätas och vägas. Uppgifter om barnen fördes in i speciella journaler som också innehöll tabeller och tillväxtkurvor.²⁹⁴ Även skolan blev en viktig instans för att kontrollera, klassificera och korrigera barnen. Särskilda praktiker

291 SOU 1967:57, s. 16.

292 SOU 1967:57, s. 21.

293 SOU 1967:57, s. 21.

294 Hörnfeldt 2009, s. 93-117. Se även Ohrlander 1992; Hammarberg 2001.

utvecklades för att mäta begåvning, utveckling och mognad, något som uppmärksammats av flera forskare.²⁹⁵

Det var inte bara de avvikande barnen som intresserade läkarna, lärarna, psykologerna, socialarbetarna och andra så kallade barnexperter. Intresset riktades mot *alla* barn. Under 1900-talet expanderade vetandet om barn och barns egenskaper, och de biopolitiska strategierna och teknikerna kom att omfatta och påverka i stort sett alla barn. Hela denna period har diskussionerna om vad som är normalt och onormalt pågått, men också hur avvikelserna ska förklaras och hanteras. Grundläggande för dessa diskussioner är tilltron till barnexperternas kunskap och deras förmåga att definiera normalitetens gränser. Utgångspunkten är att det finns ett rätt beteende och ett rätt sätt att utvecklas på, en norm mot vilken alla mäts. I definitionen av det normala sägs också vad som är önskvärt och bra. Barnexperternas utsagor anger hur ett normalt, svenskt barn bör vara.²⁹⁶

Enligt undersökningen hade de allra flesta barnen anpassat sig bra och i betänkandet ägnas stort utrymme åt att gå igenom olika exempel på ”god anpassning” respektive de enstaka fall, vilka var totalt fem till antalet, där anpassningen inte gått så bra.²⁹⁷ Ett exempel på god anpassning låter så här:

Den nya lärarinnan uppger, att flickan är alldeles utomordentligt välanpassad. Hon är begåvad och hör till de bättre i skolan. Hon är beundrad av barnen, särskilt var detta förhållandet i början. Hon talar rart om sin nya mamma. Barnen har fått hålla små föredrag i skolan. Denna flicka valde som ämne för sitt föredrag ”När jag kom till Sverige”. [...] Flickan har helt anammat svenska språket. Hon tar det naturligt att hon kommer från Korea. Hon ser trevlig ut och kamraterna finner det nog snarast intressant hos henne.²⁹⁸

I barnkonsulenternas berättelser lyfts vissa positiva egenskaper och beteenden fram som bevis på barnens goda anpassning och normala utveckling. Att barnen är friska, sover bra och är lugna och harmoniska är exempelvis tecken på god anpassning. Andra goda egenskaper är att vara mjuk, känslig, tillgiven och hemkär, och också väluppfostrad, lydig, tålmodig och samarbetsvillig. Att barnen är glada, charmiga, humoristiska och aktiva är också bra, vilket kan illustreras genom att de leker, sjunger, spelar gitarr eller är konstnärliga. Hur barnen klarar sig i skolan är också viktigt och välanpassade barn beskrivs som begåvade, intelligenta och duktiga i svenska språket.²⁹⁹ Det verkar också viktigt att barnen lärt sig svenska snabbt. En konsulent skriver: ”Hon kom i augusti månad och hade vid jultiden lärt sig förstå och tala svenska mycket bra” och ”Efter ca 14 dagar förstod hon det

295 Se t.ex. Börjesson & Palmblad 1992; Qvarsebo 2006; Axelsson 2007.

296 Hörnfeldt 2009; Börjesson & Palmblad 1992, s. 7-14.

297 SOU 1967:57, s. 23-28.

298 SOU 1967:57, s. 25.

299 SOU 1967:57, s. 23-28.

viktigaste av svenska språket”.³⁰⁰ Därmed ställs nästan högre krav på de utländska barnen än på andra barn, eftersom de förväntas göra bättre ifrån sig än genomsnittet och även vara särskilt språkbegåvade.

Beskrivningarna av barnens beteende bygger på dikotomiseringar relaterade till begreppsparet normalt/onormalt och anger vad som är önskvärt beteende genom att producera den ena aspekten i begreppsparet som motpol: frisk/sjuk, glad/ledsen, aktiv/passiv, lugn och harmonisk/nervös och rädd, sällskaplig/tillbakadragen, omtyckt/retad, populär/utanför, snäll/arg, lydig/stridslysten, begåvad/obegåvad och så vidare. Samtidigt är det inte bra om barnen är *för mycket* av vissa av de positiva egenskaperna. Även om de välanpassade barnen beskrivs som aktiva och livliga uttrycks ibland oro för att de kanske är alldeles för livliga och temperamentsfulla, vilket ses som ett bekymmer. En barnavårdskonsulent skriver att: ”[d]et har varit rätt arbetsamt med flickan, då hon är rätt okoncentrerad, livlig och temperamentsfull. Hon får det nog på så sätt själv lite arbetsamt. Hon är mycket aktiv och vill gärna byta sysselsättning. Föreståndarinnan har dock ej uppfattat detta som något negativt.”³⁰¹ Likadant är det med en pojke som konsulenten menar ”hängde med modern i kjolarna jämt och ständigt” och därmed ansågs vara för sällskaplig.³⁰² Barn som är för livliga och temperamentsfulla eller för sällskapliga visar alltså inte heller prov på tillräckligt god anpassning. Detta säger något om den svenska självbilden och hur ett normalt, svenskt barn betar sig. En svensk är inte för mycket eller för lite av det ena eller det andra, han eller hon är helt enkelt *lagom* (men gärna lite extra duktig). Barnen måste lära sig att anpassa sig till denna svenskhetsmall.

Det allra viktigaste tycks dock vara barnets samspel med omgivningen, inte bara med sin nya familj och släkt, utan kanske i ännu högre grad med barn och personal på daghemmet eller i skolan och med andra barn och vuxna på bostadsorten. Omgivningen förutsattes ju ha en negativ inställning till barnens avvikande utseende. Något som barnavårdskonsulenterna och utredningen lagt stor vikt vid är hur barnen uppfattar sin egen avvikelse och hur de hanterar omgivningens reaktioner. Om barnen, liksom flickan i det längre citatet ovan, ”tar det naturligt” att de är annorlunda och inte reagerar negativt på uppmärksamheten från andra människor ses det som ett tecken på god anpassning:

Vuxna människor som de möter brukar observera henne, då hon har ganska mörk hudfärg. Då hon en gång varit ute och gått med dagmamman och hennes barn, hade någon yttrat att det var ”en svart och en vit”, vilket flickan hade talat om när hon kom hem. Annars är det

300 SOU 1967:57, s. 24, 25.

301 SOU 1967:57, s. 24.

302 SOU 1967:57, s. 27.

mest positiva påpekanden som gjorts. Flickan är själv framåt och ej rädd och blyg för främmande människor och hon har ej reagerat nämnvärt för folks uppmärksamhet.³⁰³

Om barnen däremot inte kan hantera kommentarerna om utseendet tolkas det som problematiskt. En pojke som till största delen anpassat sig bra och som beskrivs som väluppfostrad, trevlig, duktig i skolan och helt inlemmad i familjen, omtalas ändå som något besvärlig när det gäller just detta:

Men det är svårigheter med honom på rasterna, då han måste hävda sig mot kamraterna för sitt utseende. Han är stridslysten och blir mycket ond om han märker att barnen tittar på honom. Då slår han gärna till och slår hårt. Men han kan också vara lustig istället om han är på det humöret. Han är favorit bland vissa barn. Andra är rädda för honom, men de får skylla sig själva, menar läraren, då de retats med honom.³⁰⁴

Att barnet betar sig rätt, genom att ignorera eller skratta bort en nyfiken eller elak kommentar, betyder alltså att det har lyckats anpassa sig väl. På så sätt läggs ansvaret för barnens anpassning på i första hand barnen själva och inte på en omgivning som kanske inte alltid accepterade det avvikande. I samtliga fem fall där anpassningen anses ha gått mindre bra är det omgivningens negativa reaktioner som ligger till grund för misslyckandet. I några fall, när det har gällt ett fosterbarn som ännu inte blivit adopterat av familjen, har problemen varit av så allvarlig art att man funnit det bäst att skicka tillbaka det till sina biologiska föräldrar i hemlandet eller också har det slussats runt mellan olika barnhem och fosterfamiljer.³⁰⁵ I de fallen har konsulenterna starkt motsatt sig internationella adoptioner och framhållit att de leder till allt för mycket lidande, både för barn och förälder. Ett exempel på en misslyckad anpassning kunde låta så här:

Gossen skiljer sig avsevärt från andra barn både till sätt och utseende. Då han placerades i hemmet bodde adoptivföräldrarna i en stad i västra Sverige. Omgivningen där accepterade aldrig pojken och ju äldre han blev, desto större blev problemen. Människor demonstrerade hur illa de tyckte om den färgade rasen. Modern blev ofta tillfrågad på gatan hur hon kunde ta hand om pojken. För det mesta blev han kallad neger. Han blev nervös, orolig, okoncentrerad och sömlös. Han blev helt isolerad från jämnåriga kamrater, ville ej gå ut och leka med dem. För övrigt vågade han sig aldrig ut ensam. Hängde med modern i kjolarna jämt och ständigt. Vid 5 års ålder började han fundera över sin ras. Ville ha en förklaring på varför han var svart då alla andra barn var vita.³⁰⁶

När så familjen flyttar till en annan plats upphör trakasserierna. Pojken trivs utmärkt på den nya orten, där människor är snälla och han får många kamrater. Det

303 SOU 1967:57, s. 23-24.

304 SOU 1967:57, s. 26.

305 SOU 1967:57, s. 28.

306 SOU 1967:57, s. 27.

är uppenbart att det är omgivningen som utmålas som orsak till problemet, men det är barnet och hans familj som får ta konsekvenserna och lösa det.

Gunilla Petersson menar att denna styrningsteknik kan kallas för *reflexiv styrning* eller *empowerment*, och kopplar sitt resonemang om den reflexiva styrningens roll i den svenska socialpolitiken till governmentalitysforskare som Michel Foucault och Nikolas Rose.³⁰⁷ Enligt Petersson innebär den reflexiva styrningen att individen reglerar sig själv genom att han eller hon lär sig att hantera sina svårigheter och att individens självkänsla stärks:

Den reflexiva styrningen kännetecknas av att målet för styrningen blir ett medel för att uppnå detsamma, samt att de som skall styras görs ansvariga för sin egen reglering. [...] Denna inriktning mot att reformera genom självkänsla och självförtroende påverkar inte bara den enskilde [...] utan också det sociala arbetets grunder. Den förvandlar det som skulle kunna ses som en politisk fråga till något privat och det som skulle kunna uppfattas som ett strukturellt problem till ett individuellt.³⁰⁸

Individerna, i det här fallet adoptivbarnet och dess familj, ska alltså lära sig att hantera en problematisk situation, i det här fallet omgivningens negativa reaktioner. Detta kan ske genom att barnet lär sig att acceptera sitt avvikande utseende, att det inte tar illa upp av uppmärksamheten och att det försvarar sig mot påhopp och trakasserier. I värsta fall får familjen flytta och börja om någon annanstans. Ansvar för individens välbefinnande vilar alltså till stor del på de avvikande och deras familjer, men inte enbart. Som konstaterats ovan förväntas även omgivningen att förändra sig och bli mer öppen, tolerant och färgblind.

Barnens avvikande utseende konstrueras för det mesta som ett problem i utredningstexten, men det finns också exempel på när utseendet beskrivs som en tillgång. Några barnavårdskonsulenter berättar att barnen är populära bland kamraterna *just på grund av* att de har en annan bakgrund och ser annorlunda ut. Ett exempel handlar om en flicka adopterad från Korea: "Hon ser trevlig ut och kamraterna finner det nog snarast intressant hos henne."³⁰⁹ Om samma flicka skrivs också: "Kamraterna var mycket förtjusta i henne och tyckte att hon var mycket fascinerande. Hon kunde sjunga en koreansk folksång som hon gjorde rörelser till." Det finns också fler sådana historier, om en flicka adopterad från Pakistan sägs det: "Barnen beundrar henne, särskilt på somrarna för att hon blir så brun".³¹⁰ Om en pojke från Korea skriver barnavårdskonsulenter: "Man hörde ibland tonåringar som, när de fick se honom, lät undslippa sig uttryck som 'titta vad söt han är' och liknande".³¹¹

307 G. Petersson 2003, s. 140-141.

308 G. Petersson 2003, s. 167.

309 SOU 1967:57, s. 25.

310 SOU 1967:57, s. 23.

311 SOU 1967:57, s. 25.

De positiva omnämningarna är dock inte enbart rena beskrivningar av barnens utseende. Barnen anses vara söta eller beundras av sina kamrater just för att de är annorlunda. Därmed sker en exotisering av det avvikande, vilket är att betrakta som en andrafrigerande process som inte är helt oskyldig. Catharina Eriksson, Maria Eriksson Baaz och Håkan Thörn skriver:

I den efterkrigstida västerländska kulturens massmedialt präglade symbolvärld manifesteras rasismens stereotyper allt oftare i form av exotism (vilket förvisso utgjorde en betydelsefull kulturell form också under kolonialismens epok). Här sker på ett plan en omkastning i förhållande till den rasism som explicit nedvärderar, föraktar och diskriminerar den Andra. Rasismens projektioner – t.ex. den aggressivitet, expressiva sexualitet eller autentiska känslsamhet som kan tillskrivas de Andra – tas här som utgångspunkt för idealisering och fascination, för hyllning och härmning.³¹²

Att det ständigt framhålls att barnen kan uppfattas som söta och behagliga att titta på visar att detta inte ses som en självklarhet. Dessa uttalanden antyder också att anpassningen hade kunnat bli mer problematisk om barnen hade uppfattats som till exempel fula eller motbjudande. I min läsning av utredningstexten blir det tydligt att omnämmandet av barnens trevliga yttre och beundransvärda exotiska egenskaper ska bidra till känslan av att de trots sin avvikelse kanske ändå kan accepteras av det svenska samhället.

Assimilerings förutsättningar

Centralt i studiet av olika sorters gemenskapande är att undersöka vilka som anses tillhöra och vilka som står utanför. Inom denna forskning används inte sällan ”främlingen” som ett teoretiskt begrepp.³¹³ Sara Ahmed har utforskat hur främlingen kan förstås som en diskursiv figur. Ahmed menar att främlingen i motsats till vad man kanske kan tro inte är en figur som *inte* känns ingen, utan snarare en figur som *känns igen just som* en främling. Våra föreställningar om vad en främling är och hur denne ser ut föregår således den eventuella främlingens uppdykande. Främlingen blir därmed snarare en tankefigur som fylls med olika innehåll i olika sammanhang snarare än en reell person. Ahmed menar att främlingen kan conceptualiseras och hanteras på två sätt. Antingen genom att dess avvikelse uppfattas som någonting positivt och att den välkomnas in i gemenskapen som ”the origin of difference”, eller att dess avvikelse ses som något hotfullt och att den därför stöts bort och utesluts ur gemenskapen som ”the origin of danger”.³¹⁴

312 Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 38-39.

313 Se t.ex. Simmel 1950.

314 Ahmed 2000, s. 3-4.

I sitt resonemang kring främlingen hänvisar Sara Ahmed till immigrationsforskaren Bülent Diken:³¹⁵ "Diken takes up the figure of the stranger as the one who is excluded from forms of belonging and identity, particularly within the context of discourses of nationhood. He defines the stranger as the one who inhabits a space of ambivalence, in which one is not quite 'us' or 'them'."³¹⁶ Främlingen intar därmed en sorts mellanposition som innebär att den ännu inte är men skulle kunna bli en av "oss", men huruvida detta är möjligt handlar om hur pass främmande den är och om den är tillräckligt lik "oss" för att kunna anpassas. Eller som Ahmed uttrycker det: "some others are designated as *stranger than other others*", och dessa andra andra tros ha svårare att smälta in i gemenskapen.³¹⁷

Här vill jag föra in begreppet assimilering som är en normaliseringsprocess som innebär att nykomlingarna i ett samhälle anpassar sig till majoritetskulturen. Enligt Bo Petersson är assimilation ett av flera sätt att hantera invandring.³¹⁸ Christina Johansson skriver i sin avhandling om svensk migrationspolitik att assimileringssproblematiken var en av de mest framträdande frågorna under 1960-talet. Enligt Johansson antogs anpassningsproblemen "antingen härröra till migranternas bristande kunskaper av olika slag *eller* till att de är kulturellt, socialt och religiöst avvikande".³¹⁹ Beträffande de bristande kunskaperna var det främst de otillräckliga färdigheterna i svenska språket som åsyftades, men också att invandrarna hade för lite kunskaper om Sverige och svenska förhållanden. De migrantgrupper som pekades ut som mest "kulturellt, socialt och religiöst avvikande" var i första hand människor från Grekland, Italien, Spanien, Turkiet och Jugoslavien, och de sågs som mer svårpassade än folk som kom från länder i närområdet.³²⁰ De uppfattades därmed i en invandrarkontext som "stranger than other others". I Johanssons analys diskuteras migranternas utseende inte alls i det här sammanhanget och konstrueras därmed inte som ett problem. Istället är det deras egenskaper och beteende som riskerar att försvåra integreringen. I ljuset av den svenska invandrings- och assimileringsspolitiken under 1960-talet är det intressant att undersöka talet om de utländska adoptivbarnens anpassning under samma tid.

I utredningstexten konstrueras det utländska adoptivbarnet som en främling med potential att anpassa sig i det svenska samhället. Som jag visar ovan är en förutsättning för en lyckad anpassning att barnen accepteras av omgivningen. Här görs en distinktion mellan de barn som utseendemässigt kan passera som svenskar och barn som utredningen menar avviker starkt från hur svenskar anses

315 Diken 1998.

316 Ahmed 2000, s. 5.

317 Ahmed 2000, s. 6.

318 B. Petersson 2006, s. 13-14.

319 C. Johansson 2005, s. 229.

320 C. Johansson 2005, s. 228-229.

se ut. I den undersökning som utredningen sammanställt för att ta reda på hur utländska foster- och adoptivbarn anpassat sig i Sverige har ”särskilt intresse ägnats sådana barn som på grund av ras företer yttre särdrag”. I adoptionssammanhang var det alltså dessa barn som pekades ut som ”stranger than other others”. Dock sägs i princip ingenting om barnens kulturella, sociala och religiösa bakgrund. I motsats till hur assimileringproblematiken formuleras på andra områden i den svenska invandringpolitiken existerar ingen oro för att barnen ska vara allt för kulturellt, socialt och religiöst avvikande för att kunna passa in, trots att många av dem kommer från Asien, Afrika och Sydamerika, vilket är betydligt mer geografiskt avlägsna platser än de länder de flesta arbetskraftsmigranterna kom från under denna tid.

Vad kan det bero på att utredningen väljer att inte diskutera barnens kulturella, sociala och religiösa, det vill säga etniska, bakgrund? Ett rimligt antagande är att den etniska bakgrunden inte ansågs spela någon större roll då barnen oftast anlände till Sverige i väldigt ung ålder. Vid något tillfälle nämns att en flicka kan sjunga en koreansk folksång och göra rörelser till, men detta uppfattas mest som fascinerande och kanske lite exotiskt, snarare än problematiskt. Barnens etniska ursprung konstrueras med andra ord inte som ett problem av utredningen, deras låga ålder innebär att de ses som lättare att integrera i det svenska samhället än de vuxna arbetskraftsinvandrarerna. Utredningen gör således en distinktion mellan etnicitet och ras. Åldern blir därför en viktig faktor för möjligheten att assimileras i det svenska samhället. Här vill jag anknyta till Barbara Yngvessons resonemang om att det finns två sätt att konstruera adoptivbarnet, antingen som ett föräldralöst barn utan bakgrund eller som ett barn som fortfarande är sammanlänkad med sin biologiska familj eller sitt födelseland. ”In the clean break version of this myth, the adoptive child is set free from the past (constituted as ‘abandoned’ or ‘motherless’) so that he or she can be assimilated completely into the adoptive family. In the preservation story, on the other hand, the child is imagined as part of his or her birth mother or birth nation, imagined as being constantly pulled back to that ground.”³²¹ I utredningstexterna från 1960-talet är det tydligt att det är ”the clean break story” som definierar hur man berättar om adoptivbarnens bakgrund. Att barnen ses som lösgjorda från sitt tidigare sammanhang och fria att inkluderas i ett nytt underlättar deras möjligheter till anpassning.

Detta menar jag hänger ihop med synen på barns utveckling under denna tid. Enligt flertalet barndomsforskare dominerades diskursen om barn under 1900-talets första decennier av naturvetenskapliga och medicinska förklaringar. Biologiska faktorer och ärftliga anlag ansågs ligga bakom barns egenskaper och beteenden, och brister i karaktären sades bero på dåliga arvsanlag och/eller olämpliga föräldrar. Efter andra världskriget skedde en omsvängning i synen på barnen,

321 Yngvesson 2003, s. 8.

och psykoanalytiska och utvecklingspsykologiska teorier vann företräde. Då kom förklaringarna allt mer att sökas i den omgivande miljön och i relationen till andra människor. Det går alltså att tala om ett skifte i barndomsdiskursen från arvlära till psykologi, från biologi till socialitet.³²² Detta ser jag som en förklaring till varför barnavårdskonsulenterna och utredningen ansåg att en anpassning av de utländska barnen var möjlig. Barnens beteende ansågs inte bero på medfödda egenskaper, utan miljön var det avgörande. Utredningen gör således en tydlig åtskillnad mellan kropp och psyke.

Jag vill nu återvända till Ahmeds teoretisering av främlingen. Enligt Ahmed kan främlingens avvikelse uppfattas som antingen positiv eller negativ – bejakas och beundras eller fruktas och förkastas – vilket leder till antingen en inkludering eller en exkludering från gemenskapen. I min analys av betänkandet från utredningen om adoption av utländska barn är bemötandet av främlingen inte så enkelt. Barnens avvikande utseende uppfattas som någonting som både kan vara till fördel och till nackdel, både för dem själva och för resten av samhället. Deras ursprung konstrueras därmed som en blandning av ”the origin of difference” och ”the origin of danger”. Barnen kan inkluderas i gemenskapen om omgivningen accepterar avvikelsen, men det krävs också att barnen tar ansvar för och accepterar att de är annorlunda. Därmed varken bejakas eller förkastas barnens avvikelse, utan den ska antingen tonas ned eller användas i politiskt syfte för att fostra omgivningen till färgblindhet. Barnen måste även bete sig normalt i enlighet med hur ett välanpassat barn ska vara. De ska vara glada, charmiga och aktiva, men samtidigt fogliga och behagliga. Helst ska de också vara duktiga i skolan och lära sig svenska snabbt, och därmed prestera lite bättre än det genomsnittliga barnet. Barnen ska helt enkelt bli duktiga, normala svenskar. Att barnen accepteras, assimileras, fostras och försvenskas, samtidigt som de kan behålla vissa exotiska egenskaper, är alltså förutsättningarna för att de ska kunna uppnå ”en lycklig tillvaro hos oss”.³²³

Den goda familjen

Viljan att skapa ”goda” familjer är en del av den svenska välfärdsstatens historia. Enligt Kajsa Ohrlander innebar det tidiga 1900-talet en nyordning i förhållandet mellan familj och samhälle. Under denna period uppkom det som skulle kunna ses som den moderna, centralt utformade familje- och socialpolitiken. Reformerna byggde på nya normer för föräldraskap och barnuppfostran som syftade

322 Hammarlund 1998, s. 39; Börjesson 1999, s. 127-133; Hörmfeldt 2009, s. 182.

323 SOU 1967:57, s. 81.

till att skapa trygga och respektabla hem bestående av ansvarsfulla och duktiga medborgare. De familjer som inte kunde leva upp till detta skulle disciplineras genom uppfostring, utbildning och stöd. Att underlåta att försörja och ta hand om barnen blev straffbart. I många fall omhändertogs barnen och placerades i familjeliknande institutioner.³²⁴ Symptomatiskt är att Sverige under denna tid fick sin första adoptionslag, vilket innebar att omsorgen för många föräldralösa barn förflyttades från den statliga fattigvården till adoptivfamiljerna.³²⁵

I den framväxande välfärdsstaten sågs det som viktigt att goda förebilder för familjelivet skapades. Margareta Bäck-Wiklund och Birgitta Bergsten menar att insatserna i första hand riktades mot kvinnorna. Det var kvinnorna som var ansvariga för barnens omvårdnad och uppfostran, och även de som skulle se till att bostaden motsvarade borgerlighetens bild av ett gott hem.³²⁶ Föreställningen om familj och föräldraskap kom dock att förändras. Som jag nämnde i inledningskapitlet var 1960-talet en tid då relationerna mellan könen ifrågasattes och utmanades. Sociologer, psykologer och pedagoger presenterade forskning som visade att socialt konstruerade "könsroller" skapade ett samhälle som byggde på manlig överordning och kvinnlig underordning. Kvinnans frigörelse blev därmed en central fråga i debatten. Hemmafruidealet kritiserades, faderskapets betydelse lyftes fram och jämlikhet mellan könen förespråkades. Samtidigt ökade kvinnors förvärvsarbete och kvinnor tog mer plats på den offentliga arenan. Den politik som reglerade familj och arbetsliv behövde därför reformeras för att möta de förändrade förhållandena. Även om stora förändringar på det socialpolitiska området hade genomförts decennierna innan 1960-talet ansåg man att det fanns mycket kvar att göra. Under 1960-talet tillsattes två större utredningar som hade till uppgift att undersöka hur staten kunde underlätta tillvaron för barnfamiljerna: 1962 års familjebereidning och 1965 års familjepolitiska kommitté. Enligt Åsa Lundqvist blev konsekvenserna av dessa utredningars arbete att det ekonomiska stödet till barnfamiljerna ökade, barnomsorgen byggdes ut, särbeskattningen avskaffades och socialförsäkringssystemet blev mer könsneutralt.³²⁷

1960-talet kan framför allt ses som en ideologisk brytpunkt då nya tankar och idéer lanserades samtidigt som gamla vanor och levnadssätt fanns kvar. Genomförandet och effekterna av de flesta jämställdhets- och familjepolitiska reformer kom först senare. Exempelvis infördes den könsneutrala föräldraförsäkringen 1973, även om det inte innebar att reell jämställdhet i föräldraskapet hade uppnåtts.³²⁸ Det som är viktigt att ha i åtanke är att idéerna fanns där och att debatten pågick, och detta påverkade rimligtvis det politiska arbetet under denna tid. Det

324 Ohrlander 1992, s. 292-298. Se även Runcis 2005.

325 Lindgren 2006, s. 28.

326 Bäck-Wiklund & Bergsten 1997, s. 18-19.

327 Lundqvist 2007, s. 213-240.

328 Lundqvist 2007, s. 252.

är utifrån detta åsiktsklimat som jag menar att diskussionen om adoptivfamiljerna ska förstås. I det här avsnittet undersöker jag på vilket sätt den normala och önskvärda familjen konstrueras i utredningsmaterialet. Jag diskuterar hur adoptivfamiljen omtalas som problematisk och med vilka tekniker denna avvikande familjepraktik disciplineras och normaliseras.

Strävan efter normalitet

Inom kritisk adoptionsforskning har det konstaterats att adoptionsverksamheten under 1900-talet allt mer kom att präglas av en strävan efter att på olika sätt försöka normalisera adoptivfamiljen för att den ska se ut som en riktig familj.³²⁹ Ellen Herman skriver: "In the regulated, scientific and therapeutic operation that modern adoption came to be, normalisation rivalled and eventually overtook charity, sentiment, commerce, impulse, accident and other traditional and haphazard family-making paradigms. The triumph of normalisation was never monolithic, but it was a historically novel development, a hallmark of twentieth-century modernity."³³⁰ I det här avsnittet diskuterar jag hur denna normaliseringsprocess tar sig uttryck i mitt material genom att undersöka dikotomin lämplig/olämplig adoptivförälder såsom den konstrueras i utredningens tal.

Den familjeform som man har försökt få adoptivfamiljen att efterlikna är den hegemoniska kärnfamiljen. Vilka komponenter i kärnfamiljen som betonas är dock beroende av den historiska och kulturella kontexten. Även föreställningarna kring kärnfamiljen förändras ju. Därför kan en historisk bakgrund till adoptivfamiljens växlande villkor inom den svenska adoptionsverksamheten vara på sin plats, något som Cecilia Lindgren har studerat i sin avhandling. Lindgren menar att under 1920-talet var adoptivfamiljens sammansättning och ekonomiska status inte så betydande, istället handlade det om engagemanget i barnet. Detta gjorde att ensamstående men också äldre sågs som lämpliga adoptanter. Det var också vanligt att människor från alla samhällsskikt adopterade, även sådana som levde under mycket knappa ekonomiska förhållanden. Resonemanget löd att det var bättre att ha en familj än ingen alls. Att adoptioner var billigt för staten och bidrog till att minska fattigvårdens kostnader var också ett tungt vägande skäl.³³¹

Under 1950-talet blev det informella regelverket striktare, trots att inga egentliga ändringar i själva adoptionslagen skett. Det nya var att så kallad stark adoption infördes 1958. Stark adoption betyder att alla (juridiska, men i praktiken

329 Modell 1994, s. 3-10; Berebitsky 2000, s. 2-6; Singer 2000, s. 300-303; Howell 2006, s. 63-74; Melosh 2002, s. 2-10; Lindgren 2006, s. 156-160; Herman 2008, s. 1-4.

330 Herman 2006, s. 205.

331 Lindgren 2006, s. 111-112.

även sociala) band klipps mellan barnet och den biologiska familjen. Den nya lagstiftningen innebar att barnet inte längre hade rätt att arva medlemmar ur sin biologiska släkt, utan istället fick arvsrätt efter adoptivfamiljens släkt. Det innebar också att möjligheten att häva en adoption som inte fallit väl ut – ur barnets eller adoptivföräldrarnas perspektiv – blev starkt begränsat. Enligt Lindgren skulle barnet därigenom knytas närmare till den nya familjen. Barnets rätt till sina båda familjer övergick till rätten att tillhöra endast en familj.³³² Således betonades föräldraskapets exklusivitet i och med att lagen slog fast att ett barn endast kan ha två föräldrar. Lindgren visar också att 1950-talet präglas av en ökad normalisering av adoptivfamiljen för att den skulle likna den biologiska familjen. Genom noggrann matchning skulle enhetliga kärnfamiljer skapas. Antalet ensamstående som tilläts adoptera minskade kraftigt, eftersom det framhölls att ett barn behöver både en mor och en far. Fadern skulle försörja familjen och modern skulle sköta hemmet. Då hemmafruidealet stärktes gick trenden mot färre arbetarklassfamiljer och fler medel- och överklassfamiljer.³³³

Under 1960-talet förändrades återigen praxis utan att lagen egentligen satte upp några nya kriterier för en adoptants lämplighet. Antalet svenskfödda barn minskade samtidigt som intresset för att adoptera ökade. De internationella adoptionernas etablering förändrade synen på hur en familj kunde och borde se ut. De utländska barnens avvikande utseende gjorde att matchning efter likhetsprincipen försvårades. Enligt Lindgren blev det under 1960- och 1970-talen inte längre möjligt att försöka modellera adoptivfamiljen efter den biologiska familjen. Istället eftersträvades – i enlighet med tidens nya psykologiska och pedagogiska rön – den sociala familjen, det vill säga en familj som hade goda relationer till omgivningen och varandra.³³⁴ Lindgren poängterar att eftersom adoptivfamiljen inte längre såg ut som den biologiska familjen utmanades den biocentriska normen: ”En ny förståelse av familj och barn etablerades, som möjliggjorde tilltron till familjebildning som inte följde biologins mall. I en tid då solidaritet, gemenskap och relationer stod i fokus var en trygg förankring i familjen, men också en plats i samhället, ’barnets bästa’. En riktig familj var en familj som kunde slussa sitt barn ut i samhället, och för det krävdes en social familj.”³³⁵

Detta är en intressant och viktig poäng, men jag skulle vilja problematisera och utveckla Lindgrens resonemang något. Enligt min mening är strävandet efter att skapa den sociala familjen ingen oskyldig process. Det handlade inte enbart om den plötsliga insikten att barn mår bra av att ha kontakter med andra människor. Det handlade även om, som jag visade i föregående avsnitt, att de utlandsadop-

332 Lindgren 2006, s. 81-84. Hävningsmöjligheten togs bort helt och hållet 1970. Singer 2000, s. 247.

333 Lindgren 2006, s. 157-158.

334 Lindgren 2006, s. 202.

335 Lindgren 2006, s. 211.

terade barnen skulle anpassas i det nya hemlandet genom assimilering, fostran och försvenskning. I denna normaliseringsprocess spelade den nya familjen en viktig roll, en familj som alltså inte enbart var en social familj utan även en normal familj. Lindgren menar att ökningen av utlandsadopterade barn medförde att det inte längre var möjligt att modellera adoptivfamiljen efter den biologiska familjen. Jag är inte lika säker på att de biocentristiska dragen i skapandet av adoptivfamiljen försvagades i och med utlandsadoptionernas ökning. Förvisso tonades likhetsidealet ned, men andra biologiska komponenter fortsatte att reproduceras i släktskapandet. Jag kommer i det följande att närmare undersöka hur detta sker.

”De skulle kunna vara barnets naturliga föräldrar”

Adoptivfamiljen bygger i motsats till den biologiska familjen enbart på juridiska och sociala band, och i teorin innebär det att den egentligen skulle kunna se ut hur som helst. Eller som Barbara Melosh uttrycker det: ”Adoption can bring together families whose members are more diverse than any imaginable biological family.”³³⁶ Därmed har den också potentialen att utmana den hegemoniska kärnfamiljen. Dock finns det vissa regler att förhålla sig till när det gäller vilka som får lov att adoptera. Det övergripande regelverket återfinns i den svenska adoptionslagen och rör i första hand adoptantens ålder, psykiska och fysiska hälsa samt civilstånd. Utöver det finns det i praxis en mängd mer eller mindre uttalade regler som socialarbetarna har att ta ställning till vid behandlingen av en ansökan. Dessa kan exempelvis handla om sökandens personliga kvalifikationer, familjeförhållanden och andra sociala relationer, arbetssituation och ekonomiska villkor eller motiven till varför personen önskar adoptera ett barn. Adoptionslagen sätter alltså upp de yttre ramarna för vilka som kan komma ifråga för att få adoptera, sedan är det upp till barnavårdsnämndens anställda att i hemutredningen avgöra om de blivande föräldrarna är lämpliga och kan tillgodose barnets behov.

Det intressanta i det här sammanhanget är inte enbart vilka krav som skulle ställas på adoptanterna, utan även vilka föreställningar som låg bakom formulerandet av dessa krav och genom vilka normaliserande tekniker som den goda familjen skulle realiseras. Framför allt går det att utläsa detta ur SOU 1967:57, i vilken utredningen ger råd och anvisningar till barnavårdsnämnderna angående prövningen av de sökande.³³⁷ Ett kriterium för lämplighet är att adoptanten har rätt ålder. Enligt lagen måste de blivande adoptivföräldrarna vara minst tjugofem år fyllda, vilket förklaras med att man då förväntas ha uppnått en tillräckligt hög

336 Melosh 2002, s. 53.

337 SOU 1967:57, s. 80-88.

mognad för att kunna bli en bra och ansvarstagande förälder.³³⁸ Någon övre åldersgräns finns inte angiven, något som utredningen diskuterar kring:

Enligt en allmänt godtagen princip bör adoptivföräldrar ej vara äldre än att de skulle kunna vara barnets naturliga föräldrar. Detta iaktas i allmänhet vid adoption av svenska barn. Ifråga om utländska barn synes emellertid bedömningen ibland vara en annan, i det att även personer i 50- och 60-årsåldern fått barnavårdsnämndens godkännande. Anledningen härtill torde vara den förut berörda föreställningen att det under alla förhållanden är till fördel för barnet att omhändertas i Sverige. Även i detta hänseende anser utredningen att samma regler bör gälla för de utländska som för de svenska barnen.³³⁹

Utredningen skriver här att adoptanterna inte borde vara ”äldre än att de skulle kunna vara barnets naturliga föräldrar”. Utredningen riktar kritik mot att barnavårdsnämnden i flera fall godkänt äldre sökande och menar att regelverket måste bli striktare. Naturlighet i det här sammanhanget blir därmed likställt med bra och eftersträvansvärt. Jag menar att kravet på naturlighet är ett exempel på hur adoptivfamiljen konstrueras för att efterlikna den biologiska familjen. Föreställningen om att det naturliga också är det bästa kan problematiseras. I SOU 1969:11 går utredningen igenom hur adoptionslagstiftningen ser ut i andra europeiska länder. Denna genomgång visar att åldersgränserna varierar mellan länderna.

Krav på viss ålder hos adoptanten gäller i många rättssystem. Åldern kan åtminstone tidigare ha satts hög, t.ex. till 50 år. Ålderskravet kan ha eftergivits för makar som varit gifta minsta tid utan att få barn. Som nu gällande ålderskrav kan nämnas 40 år i bl.a. Schweiz, 35 år i Italien och Tyskland, 30 år för man och 28 år för kvinna i Österrike, 25 år i de nordiska staterna och England, myndig ålder i Japan och vissa öststater. Ålderskravet kan i många fall nedsättas genom dispens e.l.³⁴⁰

De höga åldergränserna var till för att minimera risken att adoptanten senare skulle skaffa biologiska barn, vilket ansågs vara skadligt för det adoptivbarn som redan fanns i familjen. I en del länder tilläts man inte adoptera överhuvudtaget om man redan hade biologiska barn med hänsyn till adoptivbarnet.³⁴¹ Naturlighetsidealet var alltså inte allena rådande i den internationella adoptionsdiskursen under denna tid.

Enligt min mening går det att säga att föreställningen om familjen som upprätthålls av utredningarna och den svenska lagstiftningen präglas av en *naturlighetsdiskurs*. Utredningens tal avslöjar vad som ska anses vara naturligt eller onaturligt och när en person ska betraktas som äldre. I de fall som utredningen talar om rörde det sig om ”personer i 50- och 60-årsåldern”. Efter det anses man alltså inte kunna få barn på naturlig väg och borde därför inte ha möjligheten att adop-

338 SOU 1967:57, s. 10.

339 SOU 1967:57, s. 85.

340 SOU 1969:11, s. 17-18.

341 SOU 1969:11, s. 18.

tera. Intressant i det här sammanhanget är att betänka varför många människor väljer att adoptera överhuvudtaget. Ofta är det just för att de *inte kan* få barn på naturlig väg. Men om de befinner sig i vad utredningen definierar som fertil ålder anses detta inte vara ett problem. Eftersom de är i den åldern där de rent teoretiskt *skulle kunna* få barn på naturlig väg betraktas deras vilja att adoptera som en legitim önskan. Äldre människor – oavsett om de i praktiken kan skaffa barn eller ej – ses inte som lämpliga på grund av att de passerat det som borde vara deras fertila ålder. Här kan man också reflektera över att den fertila åldern för män och kvinnor i realiteten skiljer sig åt. Hos kvinnor inträffar menopausen vanligen i 40- eller 50-årsåldern, medan män kan vara fertila livet ut. Det verkar alltså vara den kvinnliga fertiliteten som får definiera var gränsen för det lämpliga föräldraskapet ska gå. Föräldraskap i det här sammanhanget blir därmed liktydigt med moderskap.

Ålder, fertilitet och föräldraskap knyts samman i utredningens resonemang och skapar dikotomierna ung/gammal, fertil/infertil, naturligt/onaturligt samt lämplig/olämplig och dessa dikotomier hänger ihop med varandra på ett särskilt sätt. Att vara ung och fertil blir i det här sammanhanget det naturliga och önskvärda, medan äldre människor som vill skaffa barn anses vara olämpliga och kanske till och med onaturliga. Dock får adoptanten inte vara *för* ung, eftersom ungdom också kopplas ihop med omognad. Ålderskravet handlar alltså både om lämplighet och ansvar, och om naturlighet och äkthet. Vidare anger lagen att de sökande måste ha en god hälsa, såväl fysiskt som psykiskt, något som utredningen om adoption av utländska barn också tar upp i sitt betänkande:

Att adoptivföräldrarna har god hälsa såväl fysiskt som psykiskt är viktigt. I samband med barnavårdsnämndens utredning skall anskaffas läkarintyg angående sökandena. De får ej lida av allvarlig sjukdom som kan inverka menligt på deras förmåga att ta hand om barnet.³⁴²

Utredningen lyfter i detta sammanhang fram några adoptionsfall som avskräckande exempel då barnavårdsnämnden bifallit ansökningar för adoptioner från Korea, trots att de sökande led av en sjukdom och egentligen inte borde ha blivit beviljade.³⁴³ Det eftersträvansvärda i det här sammanhanget är alltså den friska och normala kroppen.

Strävandet efter att skapa den psykiskt och fysiskt friska familjen är inte unik för svensk adoptionspolitik. Enligt Gunnar Broberg och Mattias Tydén var denna strävan en viktig beståndsdel i den nationalistiska befolkningspolitik som kännetecknar det svenska folkhemsbygget, då steriliseringar, institutionalisering och rashygien var legitima politiska instrument som användes för att kontrollera fort-

342 SOU 1967:57, s. 85.

343 SOU 1967:57, s. 84.

plantningen, öka nativiteten och förbättra ”folkstammen”.³⁴⁴ Jag menar att det går att dra en parallell mellan utredningarnas vilja att normalisera familjen och tidigare socialpolitiska interventioner riktade mot familjen eller mot oönskade föräldrar, även om styrningsteknikerna ser annorlunda ut. En viktig skillnad är också hur normaliseringen motiveras. Syftet med folkhemmets befolkningspolitik var att skapa friska och sunda individer utifrån en föreställning om ”folkstammens” renhet. Adoptionsverksamheten utgår istället från vad som anses vara bäst för det enskilda barnet. Viljan att reglera och kontrollera och viljan att kategorisera och hierarkisera bra och dåliga föräldrar är dock densamma.

Föräldraskapets bekönade positioner

Föreställningarna om vad som är barnets bästa handlade också om föräldrarnas kön, sexualitet och civilstånd. Utredningen om adoption av utländska barn redogör i sitt betänkande för innehållet i den gällande lagstiftningen:

Tillstånd att adoptera kan lämnas ensamstående person eller äkta makar. Makar får i regel adoptera endast gemensamt. Make kan dock adoptera ensam exempelvis om andre maken vistas på okänd ort eller är sinnessjuk eller sinnesslö. Andra än makar får inte adoptera gemensamt.³⁴⁵

Detta innebär bland annat att par som levde i samboförhållande inte tilläts adoptera ett barn tillsammans. Enligt Åsa Lundqvist fanns det under denna tid en diskussion om huruvida par som inte var gifta skulle tillåtas adoptera.³⁴⁶ Denna diskussion har dock inte fått något genomslag i utredningen, som överhuvudtaget inte tar upp frågan.

Att endast gifta par får lov att gemensamt adoptera ett barn menar jag återspeglar en *traditionsdiskurs* och bidrar till att upprätthålla äktenskapets normativa status i det svenska samhället. Äktenskapets hegemoni har diskuterats och problematiserats av flera feministiska och genusintresserade familjeforskare.³⁴⁷ Författarna till en bok om äktenskap i Norden skriver: ”Äktenskapet är en ram kring personliga relationer och innefattar som sådan intimitet, närhet och omsorg. Men äktenskap handlar också om politik och makt, om vem som har tolkningsföreträdet – såväl i det lilla, i det vardagliga äktenskapliga livet, som i det stora, i lagar och påbud.”³⁴⁸ Äktenskapet är således inte endast en känslomässig relation eller en traditionell institution, utan har setts som ett praktiskt och ofta nödvändigt

344 Broberg & Tydén 1991, s. 9-14.

345 SOU 1967:57, s. 9.

346 Lundqvist 2007, s. 232.

347 Se t.ex. Melby et al. 2006; Rosenbeck & Sanders 2010.

348 Melby et al. 2006, s. 15.

sätt att organisera samlivet genom att fungera som en juridisk, ekonomisk och social enhet. Helena Bergman menar att barn födda inom äktenskapet haft rätt till trygghet och försörjning av fadern, medan så kallade oäkta barns rättställning varit betydligt svagare. I Sverige fanns särskilda regler för barn utom äktenskap fram till år 1971, och de var alltså fortfarande giltiga när utredningen författade sitt betänkande.³⁴⁹ Inställningen att det är till gagn för ett barn att födas inom äktenskapet är således inte enbart en normativ föreställning eller en rest från det förflutna, utan även en realitet. Kärnfamiljens äktenskapsideal reproduceras därmed, både genom adoptionslagen och genom utredningstexten.

Ogifta par skulle enligt utredningen och lagen inte kunna adoptera ett barn tillsammans, men inte heller människor som lever i andra typer av familjebildningar. Det innebär exempelvis att ett syskonpar eller andra släktingar inte kan adoptera ihop, vilket enligt Annika Hamrud är tillåtet i vissa andra länder.³⁵⁰ På så vis kopplas barnlängtan och reproduktion på ett självklart sätt ihop med den romantiska relationen mellan man och kvinna. Anna Singer påpekar att bakom den heterosexuella tvåsamhetens norm finns en föreställning om det naturliga och biologiska föräldraskapet.³⁵¹ Den heterosexuella tvåsamheten handlar i adoptionsammanhang alltså inte enbart om traditionella föreställningar, trygghet och omsorg, utan också om naturlighet. Tanken tycks vara att för att avla ett barn krävs att en man och en kvinna har en intim relation och även om paret ifråga är infertila *skulle* de rent teoretiskt kunna få barn på naturlig väg, vilket också motiverar varför de ska ha rätt att adoptera. Om exempelvis två syskon adopterade skulle det kanske uppfattas som onaturligt eftersom syskon enligt samhällets normer inte får skaffa barn tillsammans.

Jag skulle här vilja diskutera heterosexualitetens roll i konstruktionen av adoptivfamiljen under denna tid. Att endast heterosexuella par skulle få adoptera ses som något så självklart att det inte ens behövs kommenteras av utredningen. Någon diskussion kring homosexuellas önskan att adoptera förs inte. Detta kanske inte är särskilt förvånande med tanke på 1960-talets politiska idéklimat. Martin Andreasson menar att även om homosexualitet diskuterades i andra sammanhang i samhället under denna tid kopplades dessa frågor sällan eller aldrig samman med familj och föräldraskap. De frågor som stod på dagordningen handlade istället om de sexuella praktikerna och deras eventuellt skadliga verkningar. En förklaring till detta kan vara att homosexualitet fortfarande klassades som en sjukdom och ofta konstruerades som en samhällsfara, vilket gjorde att många betraktade

349 Bergman 2003, s. 19-25.

350 Hamrud 2005, s. 86. Se även den populära kanadensiska barnboken *Anne på Grönkulla*. Den handlar om barnhemsbarnet Anne Shirley som kommer till Marilla och Matthew Cuthbert, två ogifta syskon som bor på farmen Grönkulla. Boken är en av världens mest lästa och uppskattade barnböcker och tas ofta upp av adoptionsforskare. Se t.ex. Strong-Boag 2006.

351 Singer 2000.

homosexuella som olämpliga föräldrar.³⁵² Enligt Åsa Lundqvist var homosexuellas föräldraskap i stort sett osynligt i den familje- och adoptionspolitiska diskursen under denna tid.³⁵³

Att homosexuella föräldrar inte diskuterades behöver i det här sammanhanget dock inte enbart ses som något negativt. Homosexuella par kunde förvisso inte gifta sig och därmed inte heller adoptera ett barn tillsammans, men juridiskt sett fanns det inget som hindrade att en homosexuell person ensam adopterade ett barn, eftersom lagen inte uttryckligen förbjöd någon att adoptera på grund av sexualitet – det kunde den inte heller göra eftersom den homosexuella föräldern inte ”fanns” som subjekt i den adoptionspolitiska diskursen.³⁵⁴ Anledningen till att jag påpekar detta är att synen på homosexuella föräldrar förändras längre fram i tiden, vilket är något jag kommer att återkomma till i senare kapitel.

Civilstånd är alltså en viktig skillnadsmarkör i den adoptionspolitiska diskursen. Huruvida de sökande är gifta eller inte avgör om de kan definieras som lämpliga föräldrar. Att utredningen föredrar gifta par innebär dock inte att ensamstående ska förbjudas eller förhindras från att adoptera:

Även om det som regel är lämpligast för barnet att bli adopterat av äkta makar, bör det inte vara uteslutet för ensamstående att adoptera. Erfarenhetsmässigt kan sådan adoption utfalla mycket väl. Lämpligheten får bedömas från fall till fall.³⁵⁵

Detta kan sägas bryta mot den praxis som rådde under 1950-talet då ensamstående oftast inte ansågs vara lämpliga som adoptivföräldrar.³⁵⁶ Tvåsamhetsnormen utmanas därmed av utredningen som för fram ett synsätt där tvåsamhet inte alltid är överordnat ensamhet. Dikotomin gift/ogift destabiliseras på så vis när den ställs mot begreppsparet samboende/ensamstående, där de förstnämnda som lever i äktenskapsliknande förhållanden men inte är gifta inte tillåts adoptera medan den som lever ensam får göra det.

Dock vill utredningen att barnavårdsnämnden ska upplysa den ensamstående adoptanten om de särskilda svårigheter som kan uppstå med ett utländskt barn:

Enligt utredningens mening är det betydelsefullt att barnavårdsnämnden klargör de speciella problemen, som kan möta en ensamstående som adopterar ett barn. Det har nämligen i flera fall visat sig att barnen, särskilt under den första tiden efter ankomsten till det svenska hemmet, haft ett stort behov av att få vara i fostermoderns omedelbara närhet. För en förvärvsarbetande kvinna kan det vara svårt att vistas i hemmet under så långa perioder som är erforderligt.³⁵⁷

352 Andreasson 2000, s. 36-43; Lennerhed 2000, s. 132-141; Rydström 2004, s. 37-44.

353 Lundqvist 2007, s. 232.

354 Jämför med resonemanget om ”uppkomsten” av den homosexuelle i Foucault 2004.

355 SOU 1967:57, s. 86.

356 Lindgren 2006, s. 157-158.

357 SOU 1967:57, s. 86.

I detta citat får vi veta att det kan vara krävande att ta hand om ett utländskt adoptivbarn. Den ensamstående adoptanten ska därför bereda sig på att få ägna mycket tid åt att ge barnet tillsyn, vård och omsorg efter att det anlänt till Sverige. Konstruktionen av den ensamstående adoptanten är dock tydligt bekönad. I citatet framgår att den som ska stanna hemma och ta hand om barnet förutsätts vara en kvinna, vilket uttrycken "fostermodern" och "förvärvsarbetsande kvinna" vittnar om. Att utredningen utgår från att den ensamstående adoptanten är en kvinna anser jag säger en del om synen på begreppsparet kvinnligt/manligt. Kvinnor och män tillskrivs olika kompetenser och ansvarsområden. Män förutsätts inte ha samma längtan efter barn eller intresse av att vårda dem. Följaktligen antas barnen också ha "ett stort behov av att få vara i fostermoderns omedelbara närhet", men inte i faderns. Detta trots att adoptivmodern knappast förväntades amma barnet, vilket ytterligare förstärker strävandet att få adoptivfamiljen att likna den biologiska familjen. Mannens uppgift i familjen framställs som något annat än att stanna hemma och ta hand om barnen, kvinnor ses som mer lämpade för detta. Det förklarar också varför en ensamstående kvinna kan godkännas som adoptivförälder. En riktig familj kunde under denna tid mycket väl bestå av en mor och hennes barn, medan den ensamstående fadern eller fadern som stannar hemma och tar hand om sina barn inte figurerar i utredningstexten. Inte heller diskuterar utredningen faderns betydelse för barnets välbefinnande. Moderskapet får på så vis sin naturliga plats i familjeprojektet.

Föreställningarna om det naturliga moderskapet och den omvårdande kvinnan är inte unik för utredningens resonemang. Att kvinnor bär på särskilda egenskaper som gör dem lämpade att ta hand om barn är en uppfattning som ständigt reproduceras. Yvonne Hirdman hävdar att i det svenska folkhemmet frodades en moderskapsideologi som hyllade moderskapet under nästan kultliknande former och gjorde barnafödandet till en samhällelig angelägenhet.³⁵⁸ Idén om mäns och kvinnors olika uppgifter i samhället förstärktes inom ramen för folkhemprojektet. Hirdman har lanserat begreppet husmoderskontrakt för att beskriva folkhemmets könsarbetsdelning. Tanken var att mannen var familjens huvudförsörjare och att han skulle ha så pass mycket i lön att hans fru inte behövde stå till arbetsmarknadens förfogande. Hon kunde då istället som hemmafru sköta sin egentliga uppgift, vilken skulle värderas lika högt som mannens arbete.³⁵⁹

Det betänkande som analyseras här är från slutet av 1960-talet, ett decennium som av många genusforskare karaktäriserats som en brytningstid då förändringarnas vindar blåste och könsrelationerna omförhandlades. Åsa Lundqvist menar att enförsörjaridealet började ifrågasättas och ersättas av tanken om en familj som försörjdes av två parter. Att kvinnor förvärvsarbetade sågs både som en nödvän-

358 Hirdman 2001, s. 146.

359 Hirdman 2001, s. 148.

dighet och en rättighet, vilket genomsyrar de familjepolitiska utredningar och lagförslag som presenterades under denna period.³⁶⁰ Att yrkesverksamma kvinnor av utredningen ses som möjliga adoptanter menar jag är ett tecken på detta. Här har en förändring skett. Lindgrens analys av synen på den önskvärda adoptivfamiljen under 1950-talet visar att den förvärvsarbetande modern inte uppfattats lika positivt bara några år tidigare.³⁶¹

Enligt Christina Florin och Bengt Nilsson handlade de förändrade könsrelationerna inte bara om en tvåförsörjarmodell, utan också om en tvåföräldersmodell.³⁶² Roger Klinth menar att 1960-talets könsrollsdebatt problematiserade synen på mäns och kvinnors egenskaper som fäder och mödrar. Fadernskapet lyftes fram som betydelsefullt, både för barnet och för det jämställda samhället.³⁶³ Trots att tankarna om tvåföräldersmodellen påverkade den familjepolitiska diskursen under denna tid menar jag att den inte fick något större genomslag hos adoptionsutredningen, eftersom det var kvinnorna som gjordes ansvariga för barnens omvårdnad. Detta ligger i linje med Lundqvists konstaterande att även om målet i det familjepolitiska arbetet var jämlikhet lyste föreställningarna om könsolikhet igenom i de konkreta diskussionerna.³⁶⁴ Detta anknyter också till mitt inledande resonemang om att gamla och nya idéer och praktiker kring familj och föräldraskap existerade sida vid sida under denna tid.

”Endast högt kvalificerade svenska familjer”

Hitills har jag diskuterat hur adoptivfamiljen normaliseras för att likna den biologiska kärnfamiljen. Denna normaliseringsprocess kallar Ellen Herman för *naturalisering*. Herman skriver: ”Few ideals have been more compelling in adoption than nature, and its hold over modern adoption is explicit in techniques that sought to mirror the appearance and feeling of ‘real’ kinship. Naturalization affirmed allegedly stable biogenetic truths as the correct measure of authenticity for social policies, privileging arrangements that appeared ‘only natural’ and demoting those spoiled by artifice.”³⁶⁵ Naturalisering är en form av släktskapande som

360 Lundqvist 2007, s. 222.

361 Lindgren 2006, s. 211. Lindgrens analys visar att det under adoptionsverksamhetens första decennier var vanligt att ensamstående adopterades, men att kärnfamiljsnormen blev allt starkare under 1940- och 1950-talen. Detta menar Lindgren berodde på att målet från början varit att se till att så många föräldralösa barn som möjligt togs om hand, men i takt med att antalet föräldralösa barn minskade blev definitionen av en lämplig familj allt snävare. Lindgren 2006, s. 111-112.

362 Florin & Nilsson 2000, s. 8.

363 Klinth 2002, s. 63-64.

364 Jmf Lundqvist 2007, s. 208-213.

365 Herman 2008, s. 2.

syftar till att inlemma adoptivbarnet i den nya familjen, men också i samhället, genom att få det att framstå som föräldrarnas biologiska avkomma.³⁶⁶ Denna process bygger på föreställningar kring vad som anses vara naturligt och onaturligt, och knyter samman biologiska uppfattningar om kropp, kön, sexualitet, reproduktion och familjebildning. Det viktigaste i detta naturliggörande är att få något att framstå som äkta, sant och önskvärt. I föregående avsnitt har jag visat hur de biologiska komponenter som ingick i kärnfamiljen – såsom den naturliga ålderskillnaden mellan föräldrar och barn, den heterosexuella tvåsamheten och den moderliga omvårdnaden – överfördes till och reproducerades inom adoptivfamiljen i utredningens tal.

Naturaliseringen är dock inte någon oskyldig process. I likhet med många andra antropologiska släktskapsforskare menar Signe Howell att det biologiska släktskapet i västvärlden har en överordnad ställning gentemot det sociala: "Although flesh and blood as constituent defining criteria for kinship are far from universal, the metaphors are central in most contemporary European and North American understandings, and make kinship or genealogical relations unlike any other social bonds."³⁶⁷ Enligt Elizabeth Bartholet påverkar det biologiska släktskapets överordnade ställning synen på adoptivfamiljen. Genom att skapa adoptivfamiljen som en imitation av den biologiska familjen framstår denna som en bättre familjeform och som ett ideal, medan adoptivfamiljen underordnas och ses som ett sämre alternativ.³⁶⁸

I min läsning av utredningsmaterialet framkommer det att adoptivfamiljen ska likna den biologiska familjen, men naturalisering är inte den enda normaliseringsprocessen. Jag menar att adoptivfamiljen inte bara skulle vara en normal och naturlig familj, utan helst också en ideal familj. För på samma sätt som adoptivbarnet måste vara lite extra duktig för att passa in, så ska adoptivfamiljen vara lite bättre än en vanlig familj. Höga krav ställs på familjemedlemmarna för att de ska få adoptera ett barn. Detta innebär att de problem eller avvikelser som kan finnas i andra familjer inte får förekomma i adoptivfamiljen. Denna process skulle kunna ses som en form av *övernormalisering* eller *idealisering*.³⁶⁹ Jag ska i det följande undersöka hur detta sker i utredningsmaterialet.

Till att börja med ställer jag mig frågan varför idealiseringen sker. I SOU 1967:57 resonerar utredningen kring hur placeringen av ett utländskt adoptivbarn ska gå till och vilka krav som bör ställas på den tilltänkta adoptivfamiljen:

366 Herman 2008, s. 2-4.

367 Howell 2006, s. 66.

368 Bartholet 1993, s. 170.

369 Här är jag inspirerad av Anna Adenijis begrepp "hypernormalisering" och "hypernormativitet". Adeniji 2008, s. 235.

Det måste betraktas som en oavvislig skyldighet för svenska myndigheter att, såvitt det är möjligt, tillse att de utländska barnen, som här omplanteras i en helt ny miljö, erhåller lika goda möjligheter att växa upp till harmoniska människor, som man försöker tillförsäkra svenska foster- och adoptivbarn. Fordringarna på det mottagande hemmet bör alltså inte vara lägre i fråga om utländska barn än beträffande svenska. Tvärtom är en särskild omsorg påkallad vid placering av ett utländskt barn med hänsyn till de svårigheter som kan vänta barnet just på grund av det utländska ursprunget.³⁷⁰

Här säger utredningen att det inte är någon enkel sak att ta hand om ett utländskt adoptivbarn och att det krävs ”en särskild omsorg” när ett sådant barn ska ”omplanteras i en helt ny miljö”, vilket beror på ”de svårigheter som kan vänta barnet just på grund av det utländska ursprunget”. Barnen konstrueras därmed som problematiska och detta motiverar varför adoptivfamiljen bör väljas med särskild omsorg. Att utredningen menar att det borde ställas höga krav på dem som ville adoptera ett barn från utlandet är något som även Cecilia Lindgren och Hanna Markusson Winkvist har uppmärksammat i sina studier.³⁷¹ Utredningen oroar sig för att det i praktiken ofta är tvärtom, det vill säga att det ibland ställs lägre krav än när det gäller svenska barn. Som nämnts tidigare godkändes ibland personer som ansågs vara för gamla, men också människor som sades vara sjuka:

I en del fall av adoption från Korea har utredningen kunnat konstatera att vederbörande barnavårdsnämnd givit förhandsgodkännande till sökande, vars lämplighet kunnat ifrågasättas av olika anledningar, t.ex. sjukdom. Vid en närmare undersökning har framgått, att nämnden själv ansett att godkännande ej bort lämnas, om det gällt ett svenskt barn, men att man ej velat motsätta sig att det utländskt barn får omhändertas, eftersom man ansett att det i varje fall skulle vara bättre för barnet att komma till Sverige än att leva i misär i sitt hemland.³⁷²

Att barnen riskerar att hamna i vad som anses vara sämre familjer beror alltså enligt utredningen på att den personal som handlägger fallet kan resonera som så ”att det under alla förhållanden är till fördel för barnet att omhändertas i Sverige”.³⁷³ Detta är ett resonemang som utredningen inte kan godta. Istället framhåller den vikten av att barnen hamnar i familjer där föräldrarna är unga och friska och kan ge en god omvårdnad. Även adoptantens civilstånd spelar roll:

Det är en utbredd uppfattning att ett barn bör placeras i en familj, där det erhåller både far och mor. Så sker också i regel när det gäller svenska barn. I fråga om barn från vissa länder t.ex. Grekland, har endast gifta par möjlighet att få adoptera. I fråga om barn från Korea däremot har ensamstående kvinnor ej haft svårighet att få fosterhemsgodkännande eller tillstånd till adoption.³⁷⁴

370 SOU 1967:57, s. 84.

371 Markusson Winkvist 2005, s. 199; Lindgren 2006, s. 172.

372 SOU 1967:57, s. 84.

373 SOU 1967:57, s. 85.

374 SOU 1967:57, s. 85-86.

Även om utredningen inte vill förbjuda eller förhindra ensamstående att adoptera ser den helst att barnen kommer till en familj med två föräldrar. Enligt utredningen är det framför allt barn från Korea som adopteras av ensamstående, eftersom den koreanska staten inte ställer några särskilda krav på adoptanterna utan förlitar sig på de sociala myndigheterna i mottagarlandet. I andra länder, såsom i Grekland, är adoptionslagstiftningen betydligt striktare: "I fråga om grekiska barn har de stora krav som de grekiska myndigheterna uppställer på adoptanterna medfört, att endast högt kvalificerade svenska familjer fått tillstånd till adoption."³⁷⁵ Formuleringen "högt kvalificerade" familjer syftar alltså på familjer bestående av ett gift par, vilket antyder att familjer med en ensamstående föräldrar definieras som lite sämre och därmed som mindre lämpliga.

Men det är inte endast adoptantens ålder, hälsa och civilstånd som avgör lämpligheten. Utredningen framhåller också att det är viktigt – kanske till och med det allra viktigaste – att undersöka anledningarna till varför någon ansöker om att adoptera ett barn från utlandet.³⁷⁶ Det finns alltså en misstanke om att dessa motiv kan vara annorlunda än motiven för att adoptera ett svenskfött barn. I den citerade skrivelsen från Rädda barnen uttrycks dessa farhågor:

Sannolikt tilldrar sig denna adoptionsform intresse hos personer som ej lämpar sig som adoptivföräldrar, möjligen intellektuellt folk som ställer allt för stora krav på barnet, möjligen de litet sensationellt inställda, möjligen folk som ej får adoptivbarn i Sverige.³⁷⁷

För att undvika sökanden med tvivelaktiga motiv understryker utredningen vikten av att handläggaren från barnavårdsnämnden noggrant granskar bevekelsegrunden för adoptionen och att denne gör en ordentlig bedömning av den sökandes kvalifikationer. De som önskar adoptera från utlandet ska alltså inte bara vara lämpliga föräldrar, de ska också vilja skaffa barn av *rätt* anledningar. Exakt vilka som är rätt anledningar specificeras inte, utan dessa verkar tas för givna. Viljan att skaffa barn framställs därmed som ett självklart behov med naturliga orsaker. Men vid sidan om denna naturliga önskan finns också en annan godtagbar anledning till att vilja adoptera ett utländskt barn. I SOU 1969:11 står det:

I direktiven för utredningen nämnde föredragande departementschefen, statsrådet Kling, inledningsvis, att det under senare tid i vårt land framträtt ett stigande intresse för adoption av utländska barn. Särskilt riktade sig intresset mot vissa avlägsna länder med stora skaror föräldralösa och andra barn som led nöd. Önskemål att få adoptera ett sådant barn hade sin grund ej endast i en naturlig önskan efter barn utan även i en önskan att göra en humanitär insats för att rädda barn från undergång.³⁷⁸

375 SOU 1967:57, s. 83.

376 SOU 1967:57, s. 86.

377 SOU 1967:57, s. 17.

378 SOU 1969:11, s. 11.

Utlandsadoptionerna beskrivs här som ”en humanitär insats för att rädda barn från undergång”. Att adoptera barn från fattiga och krisdrabbade delar av världen konstrueras därmed som en rättfärdig och god handling. Denna bild understöddes av massmedias nyhetsrapportering om svältkatastrofer, krig och misär.³⁷⁹ Den föranledde också debattörer som Eva Moberg och andra att skriva tidningsartiklar och insändare som propagerade för att rädda de nödställda barnen. Genom att ta hand om dessa barn kunde man visa sitt medkännande och göra en insats för världen. Adoptivföräldern konstrueras därmed som en upplyst, solidarisk och socialt medveten individ. Jag föreslår här begreppet *moralisering*, vilket kan ses som en normaliseringsprocess i vilken någon konstrueras som moraliskt överlägsen någon annan.³⁸⁰ Jag menar att det sker en moralisering av adoptanten, som antas vara en person som på en delvis altruistisk grund vill hjälpa ett litet barn. Här döljer sig alltså ädlare motiv än att bara vilja skaffa barn för den egna sakens skull.

Adoptivföräldrarna konstruerades alltså i utredningstexterna som socialt medvetna individer. Det finns också en bild av att de ofta är välutbildade och intellektuella. Som syntes i ett tidigare citat oroar sig utredningen för att ”intellektuellt folk” ska ställa för stora krav på barnet, ”t.ex. i form av planer på yrkesval”.³⁸¹ Adoptionsverksamheten har alltid genomströmts av en klassdimension. Julie Berebitsky menar att den vanligaste föreställningen är att det är välbeställda familjer som tar hand om barn från mindre bemedlade hem.³⁸² Enligt Lindgren har vikten av ett bra jobb och en god ekonomi betonats allt mer i den svenska adoptionsverksamheten från 1950-talet och framåt.³⁸³ Att de sökande förutsätts ha en god ekonomi sägs aldrig rakt ut av utredningarna, men impliceras genom talet om de kostnader som utlandsadoptionen medför. Kostnaden tros kunna uppgå till mellan fyratusen och tiotusen kronor beroende på vilket land barnet kommer från och denna summa ska täcka bland annat advokatarvodet, betalningen till adoptionsförmedlaren, barnets uppehälle före resan samt eskorten av barnet till Sverige. Adoptanten förväntas själv stå för alla utgifter.³⁸⁴

Det är rimligt att tänka sig att de ekonomiska kostnaderna gjorde att många utestängdes från möjligheten att adoptera ett barn från utlandet. Särskilt ensamstående torde ha problem att finansiera adoptionen, inte minst efter att barnet anlant till Sverige och föräldern förväntades stanna hemma en längre tid. Enligt Lindgren var i realiteten socialgrupp 1 och 2 överrepresenterade som adoptiv-

379 För en utförligare analys av medias roll i populariseringen av utlandsadoptionerna, se Briggs 2003, s. 179-181.

380 Jämför med hur begreppet används av Sara Edenheim. Edenheim 2005, s. 183.

381 SOU 1967:57, s. 17, 86.

382 Berebitsky 2000, s. 2.

383 Lindgren 2006, s. 157-158.

384 SOU 1967:57, s. 105-110.

föräldrar, medan andelen tillhörande socialgrupp 3 låg under tio procent.³⁸⁵ Att vissa grupper i samhället inte har råd med utlandsadoptioner problematiseras inte av utredningarna. Inte heller diskuteras möjligheten till ekonomiskt bistånd. Förvisso menar utredningen om adoption av utländska barn att adoptivfamiljen borde ha samma rätt till stöd och sociala förmåner som andra familjer, även under tiden innan barnet blivit svensk medborgare, men den föreslår inget särskilt stöd för de extra adoptionskostnaderna.³⁸⁶

Ofrivillig barnlöshet är ett problem som troligen är ungefär lika stort i alla samhällsgrupper och snedfördelningen bland adoptivföräldrarna kan förmodligen till stor del förklaras utifrån den ekonomiska aspekten. De som inte hade råd att adoptera fick helt enkelt fortsätta att vara barnlösa, vilket visar att barn inte ansågs vara en rättighet, utan snarare en möjlighet för de som hade råd. Internationella adoptioner under denna tid sågs därmed inte som en generell statlig välfärdsverksamhet, utan som ett privat projekt för de med tillräckliga ekonomiska resurser. På så sätt blev utlandsadoptionerna en klassrelaterad företeelse. Det var familjer ur medel- eller överklassen som förväntades adoptera barn från andra länder, och de som kom att ses som högt kvalificerade familjer.

I min läsning av utredningarnas betänkanden framträder en ideal familj bestående av ett gift par i lämplig ålder, som är sunda och friska och har god ekonomi. De antas också vilja adoptera barn av naturliga och moraliska skäl. De som inte kan leva upp till dessa kriterier ses som mindre lämpliga föräldrar. Här vill jag anknyta till resonemanget om statsnationalismens exkluderande karaktär och hur människor som är medborgare i staten ändå kan uteslutas från vissa rättigheter på grund av sin strukturella position. Som jag har visat utestängs många från möjligheten att adoptera utifrån föreställningar om ålder, funktionalitet, kön, sexualitet, civilstånd och klass. Utestängningsprocedurerna ser dock olika ut för olika grupper och kan exempelvis handla om ett förbud (t.ex. för unga eller för gamla, sjuka, ogifta par eller andra familjekonstellationer), ett degraderande tal (t.ex. ensamstående kvinnor och yrkesarbetande kvinnor) eller ett osynliggörande av vissa grupper (t.ex. ensamstående män, homosexuella). Anledningen till att dessa exkluderingar är möjliga är för att utlandsadoptionerna inte anses vara en rättighet, utan snarare en möjlighet.

Föreställningen om den ideala familjen såsom utredningen framställer den återspeglar den biologiska kärnfamiljen. Adoptionsforskare som Elizabeth Bartolet, Julie Berebitsky och Barbara Melosh anser att adoptivfamiljen har poten-

385 Siffrorna baserar sig på åren 1973–1975 och adoptionsbyråer i Stockholm, men Lindgren hänvisar till flera undersökningar som visar samma tendenser. Lindgren 2006, s. 191.

386 SOU 1967:57, s. 90-92.

tialen att utmana kärnfamiljsnormen, men att den i många fall bekräftar den istället.³⁸⁷ Berebitsky beskriver detta förhållande på följande sätt:

Adoption came to mirror biology, since "blood" and "birth" serve as the primary symbols of kinship in American culture. I am arguing that adoption came to mirror the biogenetic family so closely not just because blood symbolize "true" family but because social experts and middle-class Americans in the twentieth century increasingly focused on the nuclear, democratic family – the sexually satisfied, playfully compatible heterosexual couple with "planned for" children living in an "emotionally healthy" home – as the ideal and only legitimate family.³⁸⁸

Jag menar att utredningens uppfattning om den ideala adoptivfamiljen återskapar bilden av kärnfamiljen, snarare än utmanar den. Förvisso ser jag, liksom Cecilia Lindgren, att kraven på utseendemässig likhet inom familjen tonades ned när utlandsadoptionerna ökade i antal, men samtidigt fortsatte andra av kärnfamiljens biologiska komponenter att reproduceras inom adoptivfamiljen och kanske till och med förstärktes i vissa avseenden då utredningen menar att ännu högre krav på normalitet och naturlighet borde ställas på de blivande adoptanterna. Genom att försöka (åter)skapa den ideala familjen befästes kärnfamiljens hegemoni eftersom kärnfamiljen framhölls som det ideal som adoptivfamiljen skulle efterlikna, vilket alltså fick den paradoxala konsekvensen att adoptivfamiljens underordnade ställning och andrahandsstatus bestod. Därigenom blir idealiseringen och stigmatiseringen av adoptivfamiljen två samverkande processer.

Adoption av utländska barn som...

Den genealogiska metodens grundläggande fråga handlar om vad som gör att ett visst fenomen under en viss tidsperiod problematiseras och blir föremål för debatt, vetande och utvecklande av sociala praktiker. En viktig fråga i det sammanhanget är vad det är för kunskap som ligger till grund för identifieringen, beskrivningen och hanteringen av fenomenet. I det här avsnittet ska jag därför undersöka vilken kunskap och vilka kunskapsproducenter som formade utredningarnas vetande om utlandsadoptionerna under 1960-talet. Analysen utgår i första hand från SOU 1967:57, eftersom den har en mer ingående diskussion kring för- och nackdelar med internationell adoption, medan SOU 1969:11 kan sägas ha en mer lagteknisk karaktär.

387 Barthelet 1993, s. 170; Berebitsky 2000, s. 2-11; Melosh 2002, s. 51-52.

388 Berebitsky 2000, s. 3.

... en välfärdsfråga

I det betänkande som utredningen om adoption av utländska barn presenterar spåras orsaken till att utlandsadoptionerna hamnade på dagordningen till de politiska aktörer som vände sig till staten med krav på förändring. Direktivet för utredningen anger att ”flera framställningar ingivits till svenska myndigheter med begäran om råd och bistånd vid adoption av föräldralösa barn från främmande länder”.³⁸⁹ Innan utredningen tillsattes tycks den allmänna uppfattningen ha varit att den som önskar adoptera ett utländskt barn får sörja för detta själv. Staten har inte ansetts ha något ansvar för att bistå invånarna med detta. Eller som det står i direktivet:

Av yttranden som gjorts av olika myndigheter i denna fråga framgår att delade meningar råder om huruvida det är principiellt riktigt att svenska staten engagerar sig för främjandet av adoptioner som nu sagts. Sätillvida bör frågan besvaras nekande som det knappast kan vara statens uppgift att medverka till att barn från främmande länder i stort antal överförs hit för adoptionsändamål.³⁹⁰

Bland dem som framförde krav på förändring och inkom med skrivelser fanns ett antal politiska organisationer. En av dessa organisationer var Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund, vars brev till socialminister Ulla Lindström återges i betänkandet:

Önskemål har framförts att åtgärder skall vidtas för att underlätta adoptioner från u-länder. Inom olika internationella organisationer pågår även ett intensivt arbete i dessa frågor, bl.a. inom en expertkommitté i Europarådet. Mot denna bakgrund och med hänsyn till önskvärdheten att de svenskar, som önskar adoptera ett utländskt barn, skall få samhällets hjälp att genomföra beslutet synes det Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund uppenbart att en utredning om hithörande frågor är nödvändig. Det synes uppenbart att denna utredning bör ta upp problemet i dess vidaste aspekter. En översyn av den svenska lagstiftningen beträffande adoption liksom procedurmöjligheterna bör ingå i utredningens uppdrag. Det föreligger starka skäl att överväga, vilka möjligheter svenska myndigheter har att skaffa representanter för fosterföräldrarna i adoptionslandet. En samordning av samhällets service ifråga om råd och upplysningar i dessa frågor synes nödvändig för att inte enskilda initiativ skall hindras av samhällets bristande resurser att hjälpa med information och bisträckning.³⁹¹

Kvinnoförbundet kan sägas inta en förespråkande inställning, för att anknyta till Judith Massons begreppsapparat. För kvinnoförbundet tycks det vara en självklarhet att staten ska hjälpa dem som vill adoptera ett barn från utlandet. Svenska myndigheter förväntas bistå med råd och upplysningar, men också konkret hjälpa till i kontakterna med det andra landet. Lagen bör också ändras så att adop-

389 SOU 1967:57, s. 7.

390 SOU 1967:57, s. 7.

391 SOU 1967:57, s. 17.

tionsprocessen underlättas för de sökande. I kvinnoförbundets resonemang är det tydligt vilken roll staten ska spela. Den måste bli mer aktiv, stödjande och informerande. Kvinnoförbundets framställan bottenar därmed i en *välståndsdiskurs* som betonar förhållandet mellan individ och stat, där staten ses som garant för medborgarnas välbefinnande.

I det socialdemokratiska kvinnoförbundets framställan om statligt ansvar ikläds de internationella adoptionerna en språkdräkt som betonar statens skyldighet gentemot invånarna. Istället för att vara en privat angelägenhet för den enskilde ska utlandsadoptionerna inordnas i välfärdspolitiken. Att adoptera från utlandet skrivs därmed fram som en rättighet. Det kan i det här sammanhanget vara intressant att reflektera kring vilken typ av rättighet det rör sig om. Hur kan kravet på statligt ingripande förstås och definieras? Det kan givetvis tolkas på många sätt, men en tänkbar möjlighet är att skriva in adoptionsfrågans politisering i ett diskursivt sammanhang som handlar om kropp, politik och reproduktiva rättigheter. Det innebär att frågan inte ses som en isolerad företeelse, utan ses som en händelse i en serie av reproduktionspolitiska händelser. Adoptionsfrågan var bara en av flera reproduktionspolitiska frågor som diskuterades under denna tid. Erika Alm beskriver 1960-talet ”som en period som präglas av ett specifikt intresse för frågeställningar kring kropp, kön och begär” och lyfter fram den framväxande sexualliberalismen, könsrollsdebatten och abortfrågan som exempel.³⁹² Det som utmärkte 1960-talets hantering av dessa frågor var dess bakgrund i en kulturradikal tradition. Alm menar att de aktörer som deltog i debatterna själva karakteriserade 1960-talet som radikalt och att detta kom att genomsyra flera av detta och nästföljande decenniums reproduktionspolitiska utredningar.³⁹³ Även Birgitta Sandström har uppmärksammat de radikala anspråken i de sexual- och reproduktionspolitiska diskussioner som fördes under denna tid. Sandström menar att en grundläggande tanke var att ”befria” människan från förtryck.³⁹⁴

I Alms och Sandströms analyser av det radikala 1960-talets reproduktionspolitik kopplas individens rätt ihop med frihet och självbestämmande. Båda menar att den statliga styrningen kan ses som på samma gång reglerande och frigörande, då individens frihet är beroende av samhällets insatser. Enligt dem syftade utredningarna till att ge individerna möjligheter att bestämma över den egna reproduktionen.³⁹⁵ Det radikala tankegodet i fråga om individens rätt som Alm och Sandström anser genomsyrar de reproduktionspolitiska utredningarna under den undersökta tidsperioden är inte lika framträdande i de adoptionspolitiska utredningarna. En förklaring till detta kan vara att Alm och Sandström studerar andra

392 Alm 2006, s. 74.

393 Alm 2006, s. 75.

394 Sandström 2001, s. 59.

395 Sandström 2001, s. 214-216; Alm 2006, s. 186-193.

typer av reproduktiva frågor, såsom abort, sterilisering, preventivmedel och sexualupplysning. Dessa frågor har en något annorlunda karaktär än adoptionsfrågan, eftersom de handlar om barnbegränsning och rätten till den egna kroppen. Efter flera decenniers restriktiv reproduktionspolitik, som till stor del hade sin grund i en rashygienisk ideologi, fanns ett starkt motstånd till statliga ingripanden i människors samliv och man började ifrågasätta exempelvis tvångssteriliseringar och abortförbud. Jag menar att adoptionsfrågan inte kunde inrymmas i denna kroppspolitiska rättighetsdiskurs, eftersom de som ville adoptera inte kunde åberopa att de utsatts för en kränkning. Man skulle kunna formulera det som att rätten att *inte* bli förälder vägde tyngre än rätten att bli förälder.

Rätten att skaffa barn kan istället ses som en villkorad rättighet. Som jag diskuterat tidigare uteslöts i utredningens tal olika individer och grupper från möjligheten att bli adoptivföräldrar på grund av ett strikt regelverk och stora ekonomiska kostnader. Kvinnoförbundet och de andra politiska organisationerna uttalar sig bara om adoptionsverksamheten i generella drag, i det här sammanhanget kan de inte ses som intresseorganisationer som företräder en viss grupps rättigheter. Att tala om en ovillkorad rätt till barn var det alltså aldrig frågan om. Jag menar ändå att kvinnoförbundets (med fleras) krav kan tolkas som ett sätt att ordna in utlandsadoptionerna i välfärdspolitiken. En anledning till att ett sådant synsätt är möjligt är den förändrade inställningen till adoptionernas syfte. Enligt Cecilia Lindgren sågs adoptioner från början som ett sätt att hjälpa föräldralösa barn. Genom att placera dem i redan existerande hem belastades inte fattigvården, vilket minskade samhällets omvårdnadskostnader. På 1960-talet hade dock förutsättningarna ändrats. Barn utan hem och försörjning var inte längre ett problem, istället fanns det i Sverige fler som ville adoptera än det fanns föräldralösa barn.³⁹⁶

Även inställningen till själva familjeprojektet kan sägas ha förändrats. Signe Howell skriver: "Due to a sharp decline in infants being made available for adoption locally, involuntarily childless couples in Western Europe and North America who wish to create a family have to look to the developing world. As infertility increases amongst couples in Western Europe and North America, at the same time as the value of parenthood takes on new dimensions, to remain childless is becoming an unacceptable condition."³⁹⁷ Värdet av att vara förälder är alltså, enligt Howell, en orsak till varför fler önskar adoptera. Att vilja skaffa barn blir därmed en önskan som ligger i tiden, något som utmärker den moderna välfärdsmänniskan och dess strävan efter självförverkligande, samtidigt som den

396 Lindgren 2006, s. 89-90.

397 Howell 2006, s. 3. Se även Lundin 1997, s. 21-23; Westerlund 2002, s. 133-146. Som anledningar till att infertiliteten har ökat i västvärlden brukar anges att kvinnor väljer att föda barn allt senare och att kvalitén på mäns sperma har blivit sämre på grund av miljöföroreningar och gifter. Howell 2006, s. 20.

knyter an till ett rådande kärnfamiljsideal. Adoption utifrån ett sådant perspektiv handlar inte längre enbart om att hjälpa föräldralösa barn, utan i kanske ännu högre grad om att hjälpa ofrivilligt barnlösa att bilda en riktig familj. Detta skulle alltså vara välfärdstatens uppgift.

... en behjärtansvärd och humanitär verksamhet

Andra röster som framträder i den adoptionspolitiska diskursen under denna tid tillhör de biståndsorganisationer och missionsförbund som utredningen om adoption av utländska barn hänvisar till i sitt betänkande. Utredningen genomförde en undersökning för att kartlägga intresset bland dessa organisationer att bistå de som ville adoptera ett barn från ett annat land.³⁹⁸ Undersökningen fick som resultat att de allra flesta organisationerna, av olika anledningar, inte kunde tänka sig att syssla med adoptionsverksamhet. Organisationerna kan med Judith Massons begreppsapparat därmed sägas företräda en antagonistisk inställning till utlandsadoptionerna. De flesta hänvisade till att det var för komplicerat att adoptera från just den delen av världen där de var verksamma eller att det inte låg inom ramen för deras uppdrag.³⁹⁹ Några var dessutom direkt negativt inställda till internationella adoptioner: ”Från några förbund har uppgivits att de av principiella skäl ansett sig ej böra medverka till att barn omplanteras i en helt främmande miljö. Fadderbarnsverksamheten inom missionsområdet har ansetts vara den bästa formen av hjälp åt nödlidande barn.”⁴⁰⁰ I ett sådant resonemang uppfattas internationella adoptioner som en sämre variant av biståndsarbete och u-landshjälp som inte bör befrämjas. Tanken tycks vara att det är bättre att hjälpa de nödlidande barnen i deras hemländer än att flytta dem till Sverige för adoption. Dels för att man då kan hjälpa fler, dels för att det är bättre för barnen att få stanna kvar i sina hemmiljöer. Här är det barnens behov som är i fokus snarare än de barnlängtande svenskarnas.

Trots biståndsorganisationernas antagonistiska hållning hade internationella adoptioner under denna tid ändå karaktären av en sorts u-landshjälp. Som jag nämnde tidigare kan 1960-talet beskrivas som en tid präglad av internationalism och solidaritet med den så kallade tredje världen. Jämlikhet, välfärd och social

398 Dessa organisationer var Svenska röda korset, Rädda barnen, Svenska baptistsamfundet, Svenska missionsförbundet, Svenska kyrkans mission, Filadelfiaförsamlingen i Stockholms yttre mission, Svenska israelsmissionen, Svenska missionen i Kina och Japan, Svenska alliansmissionen, Örebro missionsförening, Lutherska världsförbundet, Kvinnliga missionsarbetare, Evangeliska fosterlandsstiftelsen, Inomeuropeisk mission, Missionssällskapets bibeltrogna vänner och Metodistkyrkans yttre mission. SOU 1967:57, s. 20.

399 SOU 1967:57, s. 20-21.

400 SOU 1967:57, s. 21.

rättvisa stod på dagordningen, och intresset för utlandsadoptioner underblåstes av Sveriges engagemang i internationella biståndsfrågor. Att utredningen överhuvudtaget vänder sig till organisationer som sysslar med internationellt hjälparbete bidrar också till att utlandsadoptionerna skrivs in i en specifik sorts *tredjevärldendiskurs*, som betonar att ”de”, det vill säga människor i den tredje världen, är i behov av ”vår”, det vill säga västvärldens, hjälp.⁴⁰¹ På så sätt sker också en *viktisiering* av de utländska adoptivbarnen. Elizabeth Martinell Barfoed har studerat konstruktionen av barnet inom adoptionsdiskursen. Hon menar att bilden av adoption som en räddningsaktion och barnet som offer har en stark ställning inom denna diskurs. Offerkonstruktioner är ett effektivt sätt att framkalla känslor av sympati, hävdar Martinell Barfoed. Inte minst är barn lätta att konstruera som offer, på grund av att de uppfattas som små, hjälplösa och oskyldiga. Genom att framställa barnen som oskyldiga offer för omständigheterna i deras födelseländer kan man hävda att de bör räddas och på så sätt legitimeras den internationella adoptionsverksamheten.⁴⁰²

Min förstudie visade att alla under denna tid inte är överens om denna verklighetsbeskrivning. I ett fåtal artiklar i utredningens klippbok framförs åsikten att internationella adoptioner är omoraliska och ett sätt för de rika länderna att profitera på u-länderna. Detta är inget synsätt som utredningen anammar eller ens diskuterar.⁴⁰³ Inte heller diskuteras barnens biologiska föräldrar och deras önsningar eller behov. Barnens biologiska bakgrund tillmäts därmed inte betydelse i enlighet med logiken i ”the clean break story”. Utlandsadoptionerna framställs inte som en separation mellan barnet och dess biologiska familj, utan mellan barnet och det fattiga och krisdrabbade födelselandet. Således konstrueras utlandsadoptionerna som ett sätt att minska lidandet i världen och som en behjärtansvärd och humanitär verksamhet:

Utredningen är å andra sidan angelägen understryka, att de svårigheter och problem som här antytts inte får förstoras eller skymma blicken för den behjärtansvärda, humanitära verksamhet det här är frågan om, med den påföljd att denna verksamhet kanske hämmas.⁴⁰⁴

401 Lindgren menar dock att detta synsätt efterhand försvann ur den adoptionspolitiska diskursen. Enligt Lindgren sågs internationella adoptioner under 1970-talet inte längre som u-landshjälp, utan istället som en hjälp från andra länder till svenska barnlösa par: ”I beskrivningen av internationell adoption betonades nu istället ömsesidighet, förtroende och tacksamhet”. Lindgren 2006, s. 176.

402 Martinell Barfoed 2008, s. 96-98.

403 Denna postkoloniala kritik mot internationella adoptioner som fenomen etableras inte i den adoptionspolitiska diskursen förrän flera decennier senare, vilket jag kommer att återkomma till i senare kapitel.

404 SOU 1967:57, s. 81. Liknande tankegångar återfinns som redan nämnts i SOU 1969:11 där utlandsadoptioner betraktas som ”en humanitär insats för att rädda barn från undergång”. SOU 1969:11, s. 11.

Därmed blir att kartlägga möjligheterna för svenska medborgare att adoptera ett barn från utlandet en av utredningens väsentligaste uppgifter. Utredningen kontaktade därför ett antal ambassader och konsulat runt om i världen för att genom dem få upplysningar kring dessa länders inställning till att adoptera bort barn till Sverige.⁴⁰⁵ I första hand vände sig utredningen till länder i Afrika och Asien där Sverige utförde biståndsinsatser, men också till några länder i Sydamerika och Östeuropa. Undersökningen ledde till att adoptionsavtal slöts med Grekland och Sydkorea. I många av de andra länderna verkade det av olika anledningar vara svårt att få till ett avtal.

Det intressanta i det här sammanhanget är dock inte själva resultatet av utredningens undersökning, utan snarare att se hur den utlandsstationerade ambassad- och konsulatanställda personalen framträder som viktiga kunskapsproducenter i den adoptionspolitiska diskursen i sina beskrivningar av länderna de är verksamma och hur utredningen anammar dessa beskrivningar och gör dem till sina egna. Inte minst förstärks viktigmiseringen av barnen i dessa utsagor. Det mest slående är hur behovet av adoptioner formuleras. Utgångspunkten tycks vara att de berörda länderna borde dela uppfattningen att det bästa för de föräldralösa barnen är att adopteras till Sverige istället för att fortsätta leva i fattigdom och nöd. När några av de kontaktade myndigheterna istället uppger att de inte vill att barnen adopteras till Sverige går det emot den svenska självbilden och deras negativa inställning bemöts med förvåning eller oförståelse. Här är ett exempel på detta:

Ortvivelaktigen är antalet nödlidande barn i Indien stort, helt naturligt med tanke på den misär större delen av landets befolkning lever i parad med de stora barnakullarna. Myndigheternas förmåga att träda emellan är begränsad. [...] Med tanke på ovanstående, i korthet berörda, förhållanden här synes det rimligt att antaga att berörda indiska myndigheter med glädje skulle hälsa utländska medborgares intresse att taga indiska fosterbarn. Vid genomläsandet av ambassadens dossier i dylika ärenden och i samtal med vederbörande får man dock intrycket att så inte är fallet.⁴⁰⁶

Här uttrycker alltså utredningen förvåning över att indiska myndigheter inte ”med glädje” hälsar utländska medborgares intresse för att adoptera indiska barn. Istället beskrivs myndigheternas principiella inställning som närmast negativ.

Som förklaring till att vissa länder inte vill adoptera barnen till Sverige lyfts olika saker fram i utredningens undersökning: I Indien förekommer adoptioner av tradition endast mellan personer av hinduisk trosåskådning.⁴⁰⁷ I Hong Kong får barnen i princip endast adopteras till föräldrar med kinesiskt ursprung för att de ska kunna växa upp med kinesiska traditioner och trosåskådningar.⁴⁰⁸ I Iran

405 SOU 1967:57, s. 33-69.

406 SOU 1967:57, s. 55.

407 SOU 1967:57, s. 54.

408 SOU 1967:57, s. 52.

omhändertags föräldralösa barn enligt muslimsk tradition och några oäkta barn anses inte finnas på grund av polygamisystemet och en faders skyldighet att sörja även för barn födda utanför äktenskapet.⁴⁰⁹ I Nigeria sägs sammanhållningen inom stammen vara väldigt stark, vilket innebär att övriga släktmedlemmar känner sig förpliktigade att ta hand om ett barn vars föräldrar inte kan sörja för det.⁴¹⁰ Även i Tunisien lyfts sammanhållningen inom slakten fram som en orsak: "Att adoptera bort sina barn utanför slakten ter sig för tunisiska föräldrar helt främmande även i en nödsituation".⁴¹¹ I Etiopien anses det inte finnas något behov av att låta utländska medborgare adoptera barn, eftersom landet påstås vara "underbefolkat" och snarare i behov av fler invånare än färre.⁴¹² Även Brasilien och Liberia anses vara underbefolkade.⁴¹³ I flera av länderna, exempelvis Thailand och Libanon, sägs det juridiska systemet vara utvecklat och adoptionsproceduren vara så krånglig att utredningen på grund av de praktiska omständigheterna inte rekommenderar att svenska medborgare försöker adoptera ett barn därifrån.⁴¹⁴

Det finns många fler exempel på hur situationen för föräldralösa barn skilde sig i olika länder. Anledningen till varför jag tar upp de här exemplen är för att belysa dels hur adoptionsverksamheten uppfattades, dels hur de länder från vilka barnen skulle adopteras betraktades. Talet om givarländernas beskaffenhet säger också någonting om hur utredningen såg på Sverige som mottagarland. Utlandsadoptioner konstrueras i det här sammanhanget som en tjänst som Sverige kan erbjuda fattiga länder. De föräldralösa barn som de inte kan sörja för erbjuder sig Sverige att ta hand om. Sverige utmålas därmed som ett bättre alternativ för barnen att växa upp i. I min läsning av utredningstexten framträder dikotomierna rik/fattig, underbefolkad/överbefolkad, utvecklad/underutvecklad och modern/traditionell. Barnens hemländer konstrueras som fattiga, mindre utvecklade och i behov av bistånd. Oftast anses länderna vara överbefolkade, vilket innebär att de borde ha ett överskott på barn som kan tas om hand. Myndigheterna i landet anses inte kunna ta hand om barnen på ett riktigt sätt och därför bör barnen flyttas till Sverige. När myndigheterna visar sig ovilliga att adoptera bort barnen antas det bero på de religiösa och kulturella traditioner eller omoderna strukturer som finns i landet. I några fall beror det också på att landet inte är överbefolkat utan underbefolkat, vilket verkar vara en legitim orsak till att inte vilja att landets invånare flyttar därifrån.

Föreställningen om att ett land kan vara över- eller underbefolkat hänger samman med synen på nationen som en självförsörjande enhet. Det som avgör om

409 SOU 1967:57, s. 59.

410 SOU 1967:57, s. 62.

411 SOU 1967:57, s. 66.

412 SOU 1967:57, s. 49.

413 SOU 1967:57, s. 46-47, 61.

414 SOU 1967:57, s. 59, 66.

ett område anses vara överbefolkat eller inte är folkmängdens storlek i förhållande till försörjningsresurserna. Istället för att säga att världens samlade resurser inte används på rätt sätt för att försörja alla människor, pekas antalet invånare i vissa områden ut som problemet. Genom att använda begreppsparet överbefolkad/underbefolkad reproducerar utredningen bilden av att det finns ett överskott av människor i vissa länder som till exempel Indien och ett underskott i andra som i Sverige. En lösning blir då att flytta människor från en del av världen till en annan för att utjämna skillnaderna. Detta förstärker ytterligare bilden av utlandsadoption som en form av u-landshjälp. Det synsätt som vinner företräde i utredningen är att internationella adoptioner är något som i slutändan gynnar både mottagarland och givarland. Även om vissa röster hävdar att det skulle vara bättre för barnen att stanna kvar i sina hemländer får detta inget större genomslag i det slutgiltiga förslag som utredningen presenterar. Trots att utgångspunkten var att det ”knappast kan vara statens uppgift att medverka till att barn från främmande länder i stort antal överförs hit för adoptionsändamål”, så innebar inskrivandet av adoptionsfrågan i en biståndscentrerad tredjevärldendiskurs som betonade solidaritet och rättvisa att just den möjligheten öppnade sig.

... en uppgift för barnexperterna

Helena Bergman menar att välfärdssamhället utmärks av att allt fler uppgifter lämnas över till experter, vars roll är att planera, administrera och implementera den förda politiken. Inte minst inom socialt arbete har en betydande professionaliseringsprocess skett. I sin undersökning har Bergman studerat professionaliseringen av barnavårdsnämndens personal. Enligt Bergman handlar professionalisering om att en yrkesgrupp försöker skapa en gemensam yrkesidentitet, uppnå expertstatus och få inflytande inom den byråkratiska organisation de ingår i.⁴¹⁵ Julie Berebitsky och Barbara Melosh har visat att den amerikanska historien om adoption också är en historia om socialarbetarna som förmedlade adoptionerna och professionaliseringen av deras verksamhet. Denna process bidrog till att särskilda kunskaper om barnen och deras familjer skapades och att en rad praktiker utvecklades.⁴¹⁶ Adoptionerna inlemdes därmed i en *barnexpertdiskurs*.

I min analys av SOU 1967:57 framstår barnexperterna, det vill säga barnavårdsnämndens personal som handhade utlandsadoptionerna, som viktiga kunskapsproducenter. Deras kunskap handlar främst om hur barnen, de blivande adoptivföräldrarna och det omgivande samhället *är* och *bör* vara. Det är barnavårdskonsulenter som, utifrån riktlinjerna i lagen, genomför hemutredningarna

⁴¹⁵ Bergman 2003, s. 35-37.

⁴¹⁶ Berebitsky 2000, s. 128; Melosh 2002, s. 15-18.

och bestämmer vad som ska anses vara en lämplig familj. I den undersökning som utredningen om adoption av utländska barn beställer är det de barnavårdskonsulenter som handlagt fallen med de utländska foster- och adoptivbarnen som har makten att definiera vad som ska betraktas som normalt/onormalt beteende samt om och i så fall hur barnen har anpassat sig, vilket sedan bildar underlag för utredningens eget resonemang. I det följande ska jag undersöka hur barnavårdskonsulenternas utsagor bidrar till vetandet om utlandsadoptionerna.

I konsulenternas berättelser om de anpassade/missanpassade barnen framträder olika åsikter om utlandsadoptionerna, vilka kan relateras till Judith Massons resonemang om förespråkande, antagonistiska och pragmatiska förhållningssätt. Symptomatiskt är att de konsulenter som erfarit ett eller flera fall av lyckad anpassning är betydligt mer välvilligt inställda till adoptioner av utländska barn än de konsulenter som lämnar uppgifter om fall där anpassningen inte har gått så bra. Dock är vittnesmålen om de lyckade fallen betydligt fler till antalet och det är också de berättelserna som bidrar till att utredningens slutsats blir att barnen med rätt stöd och hjälp förhoppningsvis kan anpassas i det svenska samhället. En konsulent som kan sägas företräda en förespråkande hållning skriver i sitt utlåtande:

När det gäller adoption av barn från länder, där man vet att många barn lever under nästan ofattbart svåra förhållanden, finner vi det trängande angeläget att hjälpen utökas så mycket som möjligt, även i form av adoptioner. Vi menar em. att det samtidigt är oerhört viktigt att man vid bedömningen av presumtiva adoptivhem för dessa barn inte gör avkall på de allmänna krav för adoptivplaceringar, som erfarenheten lärt oss är relevanta. Vid genomgång av dessa krav t.ex. beträffande adoptivföräldrarnas personliga mognad, relationen mellan makarna, deras status bland grannar och i samhället f.ö., deras ekonomi, ja, på snart sagt varje punkt finner vi snarast en skärpning av kraven önskvärd med tanke på de speciella påfrestningar, som ändå måste beräknas kunna möta både för barn och adoptivföräldrar.⁴¹⁷

I det här uttalandet anknuter konsulenten till tanken om adoption som u-lands-hjälp vilket diskuterades i föregående avsnitt. Men konsulenten menar att de för den skull inte kan ge avkall på de krav som ska ställas på de mottagande adoptivföräldrarna. Precis som diskuterats tidigare framhålls det att det inte ska ställas mindre krav på dem som önskar adoptera ett barn från utlandet bara för att dessa barn kommer från sämre förhållanden, utan tvärtom ska kraven vara högre på grund av de ”speciella påfrestningar” som förväntas uppstå. Föräldrarna måste därför vara särskilt lämpade beträffande levnadsförhållanden och personliga egenskaper. Liknande synpunkter framförs av en annan konsulent:

Vid valet av lämpliga hem är det möjligt att man får välja inom en trängre krets än när det gäller ordinära adoptivbarn. Troligen bör man utse hem, som ligger i städer och större tätorter, där det finns flera tillfällen till kontakter i olika avseenden. De blivande adoptivföräldrarna bör givetvis vara vidsynta, gärna intellektuellt lagda personer. Säkerligen kommer de att

417 SOU 1967:57, s. 28.

möta speciella påfrestningar vid uppfostran av ett färgat barn, och det är troligt att det behövs goda personliga förutsättningar för att bereda ett sådant barn en lycklig uppväxtid.⁴¹⁸

Även här används uttrycket ”speciella påfrestningar” för att beskriva vad man tror kommer att vänta de barn och föräldrar som ingår i denna familjekonstellation. Återigen understryks att föräldrarna för att klara dessa påfrestningar måste ha särskilda förutsättningar och vara förberedda på de svårigheter som kan uppstå. Den familj som skapas måste helt enkelt vara en högt kvalificerad familj. Detta blir också den sanning om adoptionsverksamheten och adoptivfamiljens beskaffenhet som sedan övertas och reproduceras av utredningen.

Några av konsulenterna är inte övertygade om att barnen skulle bli accepterade i det svenska samhället. En av konsulenterna som företräder en antagonistisk hållning är av åsikten att ”utländska barn som vad utseendet beträffar skiljer sig allt för mycket från svenska fosterföräldrar ej bör placeras här”.⁴¹⁹ En annan barnavårdskonsulent skriver:

Man har nog det intrycket att utredningen är ute efter resultat vid en alltför tidig tidpunkt. De här i landet adopterade barn, som på grund av ras eller hudfärg skiljer sig från omgivningen, ha sannolikt inte till något större antal kommit till den ålder, då de ställs inför konkurrensproblem vare sig beträffande undervisning efter grundskolan, arbetstillfällen, bostäder, det motsatta könets gunst och i sistnämnda fallet också trycket från den ”helsvenska” pojken eller flickans föräldrar och släkt. Så länge utläningar t.ex. italienare och finnar ha så pass starka tendenser att isolera sig – om på grund av vilja att behålla sin särart eller befolkningens i det nya hemlandets bristande intresse att få dem helt aklimatiserade och accepterade – finns risk att svårigheter skall uppstå, särskilt för de individer som på ett märkbart sätt skiljer sig från omgivningen och stundom uppfattas som inkräktare.⁴²⁰

Här konstrueras det utländska adoptivbarnet synnerligen som ”the origin of danger”, som kanske varken vill eller kan anpassa sig i Sverige. Samtidigt skildras framtiden i dystra ordalag, och det svenska samhällets potential att förändras beivras. Enligt ett sådant synsätt kommer människor som ser annorlunda ut alltid att bemötas med misstro och en assimilering är helt enkelt inte möjlig. Enligt en folknationalistisk princip betonas likhetens betydelse för känslan av nationell tillhörighet. Den motsatta åsikten framförs av en annan konsulent:

De rådande fördomarna gentemot människor med annorlunda utseende är alltså mycket stora. Genom att kommunikationerna folken emellan blir livligare blir det allt vanligare att människor från olika länder umgås med varandra. Att utläningar med avvikande utseende så småningom ganska väl kan flyta in i den svenska miljön bevisas enligt min mening av de greker och jugoslaver, som i ganska stort antal på sista tiden kommit till glasbruken i Småland. De är lätt igenkända genom sitt mörka utseende, men kontaktsvårigheterna för

418 SOU 1967:57, s. 30.

419 SOU 1967:57, s. 27.

420 SOU 1967:57, s. 29.

deras del föreligger givetvis främst i språkförhållandena, en omständighet som dessbättre icke behöver tagas med i beräkningen, då det gäller adoption av små barn från andra länder. [...] För egen del har jag uppfattningen att det till stor del är fråga om uppfostran och upplysning hur en adoption av ett annorlunda barn skall lyckas. Säkerligen kan ett dylikt barn anpassas i vårt samhälle, om omgivningen, såväl barn som vuxna, och dessutom adoptivbarnet självt, bibringas en positiv syn på alla samlevnadsfrågor med respekt för och hänsyn till medmänniskorna oavsett ras och hudfärg.⁴²¹

Jag läser det som att konsulenterna är övertygade om att en förändring av samhället till att bli mer öppet, tolerant och pluralistiskt är möjlig. Bara invånarna informeras och utbildas kommer fördomarna mot avvikande människor att försvinna. Det är dock inte det mångkulturella samhället som visualiseras här, utan förutsättningarna är att de avvikande anpassar sig och assimileras och att svenskarna lär sig att acceptera dem. Även här är det likhet som lyfts fram som det väsentliga, men skillnaden är att konsulenterna i det här resonemanget anser att olikheter inte är essentiella och eviga och därför kan överkommas. Jag menar att det är denna tanke som har övertagits av utredningen, som hoppas att utlandsadoptionerna ska bidra till att människor i Sverige fostras till färgblindhet, och att de främmande barnen trots allt kan uppnå en lycklig tillvaro i Sverige.

Majoriteten av barnavårdskonsulenterna är positivt inställda till utlandsadoptionerna, och det är på deras linje som utredningen går. Barnavårdsnämndens personal framträder därmed som viktiga i kunskapsbildningen kring adoptionerna. Utredningen diskuterar också hur barnavårdskonsulenternas kunskaper ska kunna utvidgas och fördjupas:

Som utredningen förut påpekat är det fråga om en tämligen ny verksamhetsgren för barnavårdsmyndigheterna där såväl tillräckliga praktiska erfarenheter som forskningsrön saknas. Utredningen vill därför förorda, att *kurser* och *konferenser* anordnas för dem som sysslar med hithörande frågor. [...] Det är emellertid särskilt angeläget att barnavårdskonsulenterna och barnavårdsombuden, som skall ge anvisningar och råd till barnavårdsnämnderna, inhämtar kunskaper och erfarenheter om de problem som sammanhänger med fosterhems- och adoptionsansökningar. [...] Upplysningsverksamheten bör innefatta dels föredrag av expertis på olika områden, dels diskussioner och frågestunder. [...] Slutligen finner utredningen det önskvärt, att *uppgifter om de utländska barnens anpassning* i sin nya miljö fortlopande insamlas och sammansätts av barnavårdskonsulenterna under medverkan av barnavårdsnämnderna och barnavårdsombuden samt av konsulenterna vidarebefordras till socialstyrelsen för att ligga till grund för nya eller ändrade anvisningar och råd.⁴²²

Vetandet om de utländska adoptivbarnen skulle således öka, och barnavårdskonsulenterna gjordes till huvudansvariga för kunskapsinsamlandet. Politiseringen av de internationella adoptionerna ska alltså också innebära en ökad professionalisering av socialarbetarkåren. Styrningen riktar sig på så sätt inte enbart mot de

421 SOU 1967:57, s. 30.

422 SOU 1967:57, s. 87.

utländska adoptivbarnen och deras familjer utan även till de tjänstemän som ska hantera dem.

Assimileringens tid: Sammanfattande slutsatser

Under 1960-talet ökade antalet internationella adoptioner i Sverige, vilket för-
anledde tillsättningen av två statliga utredningar vars uppdrag var att undersöka
förhållandena för utländska adoptivbarn, möjligheterna att underlätta adoptions-
processen samt hur lagstiftningen skulle utformas. Under denna tid var den po-
litiska hållningen till utlandsadoptionerna en något försiktigt avvaktande. Å ena
sidan sågs de som något positivt, eftersom fattiga och föräldralösa barn kunde få
en ny familj i Sverige, samtidigt som barnlängtande svenskar fick möjlighet att
skaffa barn då det rådde brist på inhemska barn. Å andra sidan sågs de också som
något problematiskt, eftersom det befarades att barnen inte skulle lyckas anpassa
sig i Sverige. Som det problematiska pekades främst barnens avvikande utseende
ut. Andrafringen kunde ta sig uttryck i en exotisering, där barnens avvikande
utseende och kulturella bakgrund lyftes fram som något positivt, vilket paradox-
alt nog bidrog till att deras möjligheter till anpassning skulle kunna öka.

Den governmentalitet som genomsyrar utredningstexten utmärks av en strä-
van efter normalitet, assimilering och likhet. Detta bygger på en förståelse av
nationell tillhörighet och gemenskap som något kulturellt och utseendemässigt
homogent. Utseendemässigt kunde "de" (barnen) inte bli lika "oss" (de svenska
invånarna), men genom att barnen normaliserades och försvenskades hoppades
man ändå att det fanns en möjlighet att de skulle kunna passa in i sin nya miljö.
Det svenska samhället utmålades som främlingsfientligt och fördomsfullt, men
förhoppningen var att staten genom upplysning och utbildning kunde få befolk-
ningen att bli mer öppet och tolerant. I denna disciplineringsprocess antogs de
utländska adoptivbarnens närvaro i det svenska samhället spela en viktig roll.

För att barnen skulle kunna bli en del av det svenska samhället var det allra
viktigaste att de hamnade i en familj som kunde underlätta anpassningen. Därför
måste de familjer som skulle ta hand om dem vara högt kvalificerade. Föräldrar-
nas lämplighet blev i utredningens tal avhängigt olika föreställningar kring ålder,
funktionalitet, kön, sexualitet, civilstånd och klass, som hämtade näring både i
en naturlighetsdiskurs och i en traditionsdiskurs. Den familj som utredningen
eftersträvade var den ideala kärnfamiljen och via förbud, osynliggöranden eller
ett deklasserande tal utestängdes vissa grupper från möjligheten att bilda familj
genom att adoptera ett barn från utlandet. Adoption av utländska barn sågs inte
som en rättighet, utan som en möjlighet för vissa, även om några politiska orga-

nisationer, såsom det socialdemokratiska kvinnoförbundet, argumenterade för att samhället måste underlätta adoptionsproceduren för den enskilde medborgaren. Utredningens tal kan förstås både som ett uttryck för en samhällelig vision om den goda familjen och som en normativ och gränsdragande princip som reproducerar hierarkiska maktordningar där skillnad och ojämlikhet skapades och vissa grupper dömdes ut som mindre lämpliga och önskvärda föräldrar.

I denna process gör sig viljan till normalitet och likhet gällande, då adoptivfamiljen i utredningens resonemang naturaliseras och övernormaliseras för att i så stor utsträckning som möjligt se ut som en riktig familj. Den önskvärda adoptivfamiljen beskrevs som den friska och sunda medelklassfamiljen, bestående av ett gift (heterosexuellt) par i fertil ålder, där modern tar huvudansvaret för barnen och kan fostra dem till skötsamma och duktiga medborgare. Genom att reproducera och förstärka flera bärande komponenter inom den traditionella kärnfamiljen framstår adoptivfamiljen som en biocentrisk, hierarkisk, heteronormativ och klassmässig konstruktion som istället för att utmana och destabilisera kärnfamiljens hegemoni bidrar till att upprätthålla den. Dock hade utredningens tal inte enbart exkluderande och disciplinerande effekter. Ibland uppstod även öppningar där det hegemoniska kärnfamiljsidealet utmanades, exempelvis genom att yrkesarbetande kvinnor och ensamstående ansågs kunna vara lämpliga som adoptivföräldrar. Tystnaden kring homosexuellas föräldraskap möjliggjorde också skapandet av normbrytande familjekonstellationer.

Adoptivföräldrarna konstruerades som moraliska individer genom att adoption av utländska barn utmålades som en moraliskt god handling. Synen på barnens födelseländer var att de var underutvecklade och inte förmådde att ta hand om "sina" barn själva, en bild som understöddes av biståndsorganisationer och utlandsstationerade ambassad- och konsulentanställda. Utifrån en biståndscentrerad tredjevärldendiskurs som betonade "deras" behov av "vår" hjälp skrevs Sverige fram som ett generöst, solidariskt och ansvarstagande land. Sverige framställdes också som ett välfärdssamhälle som tar hand om sina medborgare. Att barnens välbefinnande tillgodosågs skulle garanteras av barnavårdskonsulenternas granskning av adoptivfamiljen och den ökade kunskapsbildningen kring adopterade, vilket innebar en ökad professionalisering av socialarbetarkåren. De internationella adoptionerna inlemdes därmed i en barnexpertsdiskurs och frågan förvetenskapligades och institutionaliserades. I de följande kapitlen ska jag undersöka hur synen på utlandsadoptionerna förändrades och på vilket sätt detta skedde i samspel med andra samhälleliga förändringar, exempelvis etablerandet av en svensk inseminationspolitik.

Den naturliga livsprocessen

Detta kapitel handlar om hur och varför assisterad befruktning framskrivs som ett problem under 1980-talet. Jag börjar med att presentera källmaterialet, forskningsläget och förstudien. I fokus för den empiriska analysen står de två betänkanden som avgavs av inseminationsutredningen under denna tid, men även den utredning från 1950-talet som var den första att behandla inseminationsfrågan men vars lagförslag aldrig ledde till någon lagstiftning. Betänkandet från 1950-talet ska dock i första hand betraktas som en historisk bakgrund till min studie. Analysen av utredningarnas material är uppdelad i tre delar. I det första avsnittet om den ”onaturliga” inseminationsfamiljen undersöker jag föräldraskapet och vilka normaliserande tekniker som används för att skapa den lämpliga och önskvärda familjen. Utifrån dikotomin naturligt/onaturligt dekonstrueras utredningarnas tal om vad som ska anses vara barnets bästa. Inseminationsbarnet står i centrum i det andra avsnittet där jag diskuterar varför behovet av ursprung blir en central fråga för inseminationsutredningen och hur barnet konstrueras som en individ som tillerkänns medborgerliga rättigheter och samhällets omsorg. Analysen avslutas med ett avsnitt om vilken kunskap om assisterad befruktning som fenomen som utredningarna skapar och återskapar, och utifrån vilka diskurser detta sker.

Texter och tankar kring konstgjord befruktning

Den första statliga utredningen som behandlar assisterad befruktning resulterade i *SOU 1953:9 Förslag till lagstiftning om insemination*. I december 1947 tillkallades fem sakkunniga för att ”verkställa utredning rörande de rättsliga och medicinska frågor som ha samband med artificiell insemination”.⁴²³ Bland de sakkunniga fanns jurister, läkare och teologer. I betänkandet diskuteras inseminationsverksamheten i läkarpraxis, rättsläget i Sverige och utomlands, rättsställningen för

423 SOU 1953:9, s. 7.

barn, föräldrar och donator, tystnadsplikten samt straffbestämmelser.⁴²⁴ Det lagförslag som presenterades, men som dock aldrig antogs, skulle gälla gifta par och innebära att insemination endast fick äga rum på sjukhus av anställda läkare med specialutbildning i gynekologi, att läkaren skulle utse en lämplig donator och att maken måste samtycka till att behandlingen utfördes. Framför allt betonades att donatorn skulle ha rätt att vara anonym.⁴²⁵

Nästan tre decennier senare blev frågan återigen aktuell för det statliga utredningsväsendet. Inseminationsutredningen tillsattes den 3 december 1981 och som ordförande utsågs Tor Sverne, som tidigare varit ansvarig för utredningen om barnets rätt.⁴²⁶ Till hjälp hade han ett antal sakkunniga och experter, bland annat jurister, läkare, psykologer och teologer. Utredningens direktiv var följande: ”Utredaren bör i den utsträckning det är möjligt kartlägga omfattningen av och formerna för artificiella inseminationer i Sverige. Med denna kartläggning som underlag bör utredaren ta ställning till om det behövs reglering för själva verksamheten som sådan och hur en sådan reglering i så fall bör utformas. Av betydelse för detta ställningstagande är bl.a. de synpunkter av etisk och medicinsk natur som kan anläggas på en verksamhet av detta slag.”⁴²⁷

Utredningen valde att dela upp arbetet i två omgångar. Huvudbetänkandet är *SOU 1983:42 Barn genom insemination*, i vilken utredningen diskuterar de infertilitetsbehandlingar där sperma förs in i en kvinnas livmoder för befruktning av hennes ägg. I betänkandet redogör utredningen för inseminationsverksamheten i Sverige och i utlandet. Den diskuterar vilka krav som bör ställas på de sökande och på donatorerna, hur faderskapet ska fastställas och om barnet ska ha rätt att få veta sitt ursprung. Lagförslaget som presenteras innebär bland annat att insemination endast får utföras på en gift eller en samboende kvinna, att hennes make eller sambo ska anses vara barnets far, att donatorn inte ska kunna vara anonym och att barnet ska ha rätt att få information om honom när det uppnått tillräcklig mognad. Förslaget antogs av riksdagen 1984 och Sverige fick då sin första inseminationslag – som också var den första av sitt slag i världen.⁴²⁸ I det andra betänkandet, *SOU 1985:5 Barn genom befruktning utanför kroppen m.m.*, diskuteras befruktning av ägg utanför en kvinnas kropp som sedan förs in – implanteras – i hennes livmoder för fortsatt utveckling. Betänkandet tar upp IVF, äggdonation, surrogatmoderskap, frysning av befruktade ägg och embryobanker. De lagförslag som utredningen framför i detta betänkande antogs och ledde också till en lagstiftning.⁴²⁹

424 SOU 1953:9, s. 5.

425 SOU 1953:9, s. 9.

426 SOU 1978:10; SOU 1979:63.

427 SOU 1983:42, s. 25.

428 SFS 1984:1140.

429 SFS 1988:711.

Utredningen från 1950-talet har inte i någon större utsträckning varit föremål för den tidigare forskningens intresse.⁴³⁰ Däremot har 1980-talets utredning studerats av flera forskare. Petra Liljestrand har i sin avhandling kartlagt debatten kring donatorinseminationer i början på 1980-talet. I avhandlingen undersöker hon hur debattörer, journalister och politiker talade om inseminationerna och hur man såg på donatorer, föräldrar och barns rättigheter. Det analyserade materialet består av en stor mängd pressmaterial, intervjuer och politiska dokument (däribland SOU 1983:42).⁴³¹ Även om Liljestrand i sin analys utgår från ett feministiskt perspektiv så skiljer sig hennes teoretiska ansats från min. Det Liljestrand intresserar sig för är frågor kring förtryck, underordning och hur patriarkatet begränsar kvinnors handlingsutrymme. Patriarkatsbegreppet är ganska vagt definierat hos Liljestrand, men utgångspunkten är att alla kvinnor är förtryckta som kvinnor medan män inte är förtryckta som män.⁴³² Den restriktiva inseminationslagen tolkar hon som ett uttryck för mäns förtryck av kvinnor och ett försök att upprätthålla den traditionella, heterosexuella kärnfamiljen.⁴³³ Hur föreställningar kring andra kategoriseringar än kön och sexualitet samspelar i förtrycket av kvinnorna diskuteras inte. Inte heller intresserar sig Liljestrand för social styrning. Vilka makttekniker och normaliseringsprocesser som skapar och upprätthåller de könsmissiga skillnaderna är inte i fokus i hennes studie.

Även metodologiskt skiljer sig min och Liljestrands studie åt. Liljestrand har ett socialantropologiskt förhållningssätt till sitt studieobjekt och närmar sig den svenska inseminationspolitiken från ett amerikanskt perspektiv då hon är bosatt och verksam i USA sedan många år. Den metod som Liljestrand arbetar efter går ut på att kartlägga de sociala strukturer och "cultural scripts" (värderingar, egenskaper och beteenden) som ligger till grund för ett visst samhälle och utifrån dessa antaganden dra slutsatser om olika fenomen. En viktig uppgift för Liljestrand blir därmed att först slå fast vad som är typiskt "svenskt" för att sedan utifrån detta kunna ge en förklaring till inseminationsdebattens och sedermera lagens utformning.⁴³⁴ Liljestrand gör en närläsning av källmaterialet utifrån Grounded Theory, en metod som kan ses som en form av empirism och därmed står i direkt motsats till ett poststrukturalistiskt förhållningssätt.⁴³⁵ Enligt min mening är Liljestrands avhandling förvisso både intressant och relevant för min studie, men även något problematisk då hennes teoretiska och metodologiska utgångspunkter medför en

430 Anna Singer är den enda som har undersökt SOU 1953:9. Hennes studie och hur jag förhåller mig till den problematiseras i inledningskapitlet under rubriken "Ömsesidigt befruktande forskningsfält".

431 Liljestrand 1990, s. 81.

432 Liljestrand 1990, s. 301-302.

433 Liljestrand 1990, s. 232-237.

434 Liljestrand 1990, s. 27-33.

435 Liljestrand 1990, s. 304-311.

essentialiserande och statisk syn på studieobjektet. I min avhandling är jag mer intresserad av hur synen på sociala fenomen skapas och förändras.

Riita Burrell är forskare i medicinsk juridik och har på uppdrag av Nordiska ministerrådet sammanställt en rapport om assisterad befruktning. I rapporten går Burrell igenom de nordiska ländernas lagstiftning på det reproduktionsteknologiska området och gör en jämförande analys. Hennes genomgång visar att reglerna skiljer sig väldigt mycket åt mellan de olika länderna. Norge anses ha den striktaste lagen medan Finland helt saknar lagstiftning på området. Sverige placerar sig enligt Burrell mitt emellan, men har under de senaste två decennierna gått mot ett allt mer tillåtande regelverk.⁴³⁶

Som förklaring till lagarnas utformning lyfter Burrell fram de politiska omständigheter som rådde vid deras tillkomst. Exempelvis pekar Burrell på lagstiftningens tidpunkt och menar att orsaken till varför den svenska inseminationslagen blev så restriktiv var för att den skrevs i början på 1980-talet då osäkerheten kring tekniken fortfarande var stor.⁴³⁷ Även vilka aktörer som var involverade och hur stort inflytande de hade har varit av betydelse menar Burrell.⁴³⁸ Andra faktorer som kan ha påverkat lagstiftarnas beslut är allmänhetens inställning i frågan, medias rapportering och eventuella positiva eller negativa händelser som föregått lagen.⁴³⁹ I Sverige spelade exempelvis det så kallade Haparandafallet (som jag beskrev i inledningskapitlet) en betydande roll. De skillnader som inte går att förklara utifrån dessa variabler antar Burrell beror på ”kulturella skillnader som går djupare än tekniken i sig”, men vilka de skulle tänkas vara anser hon inte sig kunna svara på inom ramen för sin studie.⁴⁴⁰ Även Burrells studie finner jag intressant och relevant, inte minst på grund av jämförelsen med de andra nordiska länderna. Som jag ser det är Burrell i första hand inriktad på att undersöka policyprocesser i strikt statsvetenskaplig mening (hon studerar både SOU 1983:42 och SOU 1985:5). Studien ger en god överblick över hur den svenska lagstiftningen växt fram, men saknar ett maktkritiskt perspektiv. Föreställningar kring exempelvis kön, sexualitet, etnicitet, nationalitet, tillhörighet, släktskap och ursprung problematiseras inte.

Petra Nordqvist är genusvetare och sociolog och har skrivit en artikel som berör inseminationslagens uppkomst (utifrån SOU 1983:42). Liksom Liljestränd kommer Nordqvist fram till att den svenska lagstiftningen förstärkte det dominerande familjeidealet och den manliga kontrollen över familj, reproduktion

436 Burrell 2006, s. 11-15. (Sedan rapporten utkom har flera av de nordiska ländernas lagstiftningar ändrats, exempelvis har Finland fått en striktare lag och Sverige och Norge en allt mer tillåtande lag.)

437 Burrell 2006, s. 76-77.

438 Burrell 2006, s. 80.

439 Burrell 2006, s. 83.

440 Burrell 2006, s. 86.

och kvinnlig sexualitet, men Nordqvist utgår i sin analys från queerteori istället för patriarkatsteori.⁴⁴¹ I motsats till Liljestrand och Burrell förs ingen diskussion kring omständigheterna runt lagens tillkomst och inte heller sätts frågan in i en vidare historisk kontext, vilket är förstäeligt med tanke på artikelns ringa omfattning. Den historiska kontextualiseringen är dock något jag saknar när det gäller samtliga studier i denna forskningsgenomgång, vilket kanske kan förklaras av att de inte är genomförda av historiker.

Detta gäller i lika hög grad den artikel som författats av den danska genusvetaren Bonnie Barr. Barrs artikel är det senaste bidraget till forskningen och handlar om den politiska debatten kring assisterad befruktning såsom den kan utläsas i utredningar (SOU 1983:42 och SOU 1985:5), propositioner och lagtext.⁴⁴² Det är en för mig relevant artikel eftersom den undersöker normskapandet kring familj och familjebildning, men på grund av dess deskriptiva karaktär är den kanske mer att betrakta som en forskningsrapport än en vetenskaplig artikel. Det saknas en metodologisk diskussion kring teori och tillvägagångssätt och slutsatserna bygger till största delen på andras forskningsresultat. Barr hänvisar till Burrell och Nordqvist, men anmärkningsvärt nog inte till Liljestrand, som ändå måste anses vara den som hittills har gjort det mest omfattande historiska undersökningen av svensk inseminationspolitik. Den tidigare forskningen har alltså berört flera frågor som intresserar mig, men som framgår av ovanstående genomgång kan diskussionen fördjupas, och framför allt kan mina teoretiska och metodologiska utgångspunkter ge svar på andra typer av frågor. Eftersom den tidigare forskningen inte har inkluderat SOU 1953:9 i sina studier menar jag också att min analys kan ge en djupare historisk förståelse genom sin tidsmässiga spännvidd.

Drivhusbarnen och teknologins (o)möjligheter

Enligt Thomas Achen ökade under 1970- och 1980-talen medvetenheten kring de etiska och miljömässiga problemen i samband med spridningen och tillämpningen av bioteknik och genteknik. Denna medvetenhet spred sig från USA till Europa och i mitten på 1980-talet initierade flera europeiska länder diverse lagstiftningsprocesser för att reglera användningen av den nya tekniken. Detta gäller även Sverige. Den centrala frågan, enligt Achen, var de etiska ställningstagandena till tekniken, och lagstiftningsarbetet handlade mycket om att utarbeta etiska principer för verksamheten och att sammanväga dessa med politiska hänsyn. Det gällde att finna en balans mellan ”för lite” och ”för mycket” rättslig reglering. För

441 Nordqvist 2006, s. 32-33, 42-43.

442 Barr 2009, s. 65-68.

lite reglering kunde leda till att man tappade kontrollen över teknikens utveckling och praktiska tillämpning, medan man med för mycket reglering riskerade att förhindra och till och med förstöra teknikens medicinska och industriella potential.⁴⁴³

Ann-Sofie Bakshi påpekar att oron för teknikens möjligheter löper som en röd tråd genom det moderna samhällets historia. Industrialiseringen med dess naturvetenskapliga och tekniska upptäckter har medfört såväl optimism och framtidstro som pessimism och rädsla.⁴⁴⁴ Bakshi menar att all teknik kan förstås utifrån två dikotoma förhållningssätt – en teknikoptimistisk och en teknikpessimistisk. Den teknikoptimistiska ser teknikens möjligheter, betonar dess positiva effekter och ser ljus på framtiden. Den teknikpessimistiska talar istället om brottet med naturen och samhällets värderingar och präglas av en rädsla och osäkerhet inför teknikens användning. Diskursen om teknikens (o)möjligheter inrymmer således både en utopisk och en dystopisk samhällssyn som kämpar om tolkningsföreträdet.⁴⁴⁵ Inställningen till gen- och bioteknik kan alltså sägas ligga i spänningsfältet mellan möjlighet och risk, eller mellan tilltro och misstanke för att använda Bakshis ord. Bio- och gentekniken har gjort det möjligt att diagnostisera sjukdomar, utveckla nya läkemedel och förbättra jordbruket, men omges också av olika föreställningar om faror och risker. Idag ses exempelvis stamcells forskning som något kontroversiellt, medierna larmar om farorna med genmodifierade livsmedel och miljöforskare varnar för de störningar i den ekologiska balansen som växtförädlingen kan medföra. Det är mot bakgrund av den teknologiska diskursens inreboende spänningar som jag menar att diskussionerna kring reproduktionsteknologins utveckling ska förstås. Enligt Petra Liljestrand blossade en sådan diskussion upp i början på 1980-talet till följd av det så kallade Haparandafallet som jag beskrev i inledningskapitlet. Fallet startade en intensiv politisk och medial debatt om reproduktionsteknologins möjligheter och risker.⁴⁴⁶

Tidningen *Ottar* utgav 1981 ett specialnummer om ”konstgjord befruktning” som finns på många svenska bibliotek. *Ottar* ges ut av Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) och är inriktad på att diskutera frågor som rör sexualitet och samlevnad. Temanumret, som fått namnet *Drivhusbarn: Om spermabanker, insemination, fosterdiagnostik och andra manipulationer med fortplantningen*, handlar

443 Achen 1997, s. 3-5.

444 Ett exempel på detta är införandet av maskiner i fabriker och den allt mer automatiserade tillverkningsprocessen. Maskinerna ansågs beröva människor på jobb och vara farliga och skadliga för hälsan. Samtidigt skapade de också nya arbetstillfällen, underlättade arbetet och ökade produktionen. Ett annat exempel är utvecklingen inom kärnfysiken som har medfört tillverkningen av atombomben men också möjligheten att framställa energi genom kärnkraft. Liknande exempel är uppfinningen av bilen, införandet av elektriciteten och framväxten av informationstekniken. Bakshi 2000, s. 11-12.

445 Bakshi 2000, s. 246. Se även Strathern 1995, s. 41-47.

446 Liljestrand 1990, s. 75-80.

om olika aspekter av den nya reproduktionsteknologin och artiklarna tar upp för- och nackdelarna med bland annat fosterdiagnostik, insemination, spermabanker, surrogatmoderskap och ”andra manipulationer med fortplantningen”.⁴⁴⁷ Anledningen till varför jag har valt att låta min förstudie handla om denna skrift är att jag anser att den på ett tydligt sätt belyser den ambivalenta hållningen till reproduktionsteknologi som präglade debatten under denna tid.⁴⁴⁸ I förordet diskuterar redaktörerna de senaste årens utveckling på det reproduktionsteknologiska området och varnar för konsekvenserna:

Insemination kan vara av godo. Den ger barnlösa par möjlighet att få barn. *Men den kan också vara ett farligt sätt att ta skapelsen i egna händer.* Donatorer, spermagivare, kan väljas rasmässigt, elitistiskt. Det har vi sett exempel på i Sverige redan. Vi får okända superfäder. Till rättslösa barn – eftersom det inte finns några som helst lagar som ger skydd åt inseminationsbarn, t.ex. i vårdnads- och arvstvister.⁴⁴⁹

Många av artiklarna i specialnumret genomsyras av en teknikrädsla, skepsis och oro. Inseminationerna framställs som en tvivelaktig verksamhet som kan nyttjas av människor med suspekta motiv. Donatorer och läkare utmålas som oansvariga och omoraliska genom citat som ”Insemination är inget etiskt problem”, ”Den politiska klåfingrigheten får inte komma och förstöra det som vi har byggt upp” och ”[D]et känns roligt att alstra barn”.⁴⁵⁰ Läsarna varnas för onaturliga metoder, galna experiment och science fiction. Artikelförfattarna uttrycker farhågor för att den nya tekniken ska användas för att specialkonstruera människor och skapa ett elitsamhälle och i både text och bild förekommer kopplingar till rasbiologi och nazism (exempelvis genom en bild på ett hakkors).⁴⁵¹ Det spekuleras i teknikens utveckling och framtida konsekvenser: spermabanker med nobelpristagare som donatorer, möjligheten att välja kön på fostret, kloning av människor och andra oönskade avarter. I en artikel diskuteras möjligheterna att låta foster utvecklas i behållare istället för i livmodern, i en annan berättas det om en schimpans som inseminerats med mänsklig sperma och i en tredje oroar man sig för att forskarna ska råka skapa ett Frankensteins monster.⁴⁵² Budskapet tycks vara att det kan vara farligt att manipulera naturens ordning. I detta debattklimat skulle alltså inseminationsutredningen genom att ta hänsyn till etiska och medicinska aspekter försöka utarbeta ett lagförslag.

447 *Ottar* 1981:2. Samtliga artiklar i numret är författade av de två redaktörerna Marie-Louise Steiner och Holger Nilén.

448 Tidskriften *Ottar* är inte inkluderad i Liljestrands studie, som i första hand är inriktad på nyhetsmedia och dagspress. Liljestrand 1990, s. 312-314.

449 *Ottar* 1981:2, s. 2.

450 *Ottar* 1981:2, s. 45-46, 54-62.

451 *Ottar* 1981:2, s. 48-53.

452 *Ottar* 1981:2, s. 1-2, 50, 76-89.

Den onaturliga familjen

Precis som med adoption så syftar assisterad befruktning till att skapa familjer, föräldrar och barn. Även ART-familjen omges med föreställningar kring vad som är den lämpliga och önskvärda familjen. I detta sammanhang är det därför intressant att undersöka om, och i så fall hur, talet om familjen har förändrats sedan 1960-talets adoptionsutredning, och vad som skiljer eller förenar synen på adoptivfamiljen och ART-familjen. Den politiska kontext i vilken 1980-talets inseminationsutredning verkade såg på många sätt annorlunda ut jämfört med 1960-talet. Om jämlikhet mellan könen på 1960-talet var en radikal vision så hade jämställdheten enligt Christina Florin och Bengt Nilsson institutionaliserats under 1980-talet.⁴⁵³ Kvinnors lönearbete hade ökat markant, tvåförsörjarfamiljen blivit norm, den offentliga sektorn byggts ut (och enligt Hirdman blivit till en kvinnoarbetsmarknad) och därmed hade även antalet dagis- och förskoleplatser blivit mångdubbelt fler.⁴⁵⁴ Roger Klinth har studerat de politiska diskussionerna kring föräldraförsäkringens utformning under denna tid, och han menar att det aktiva faderskapet uppvärderats och att pappaledighet nu sågs som både önskvärd och betydelsefull.⁴⁵⁵ Samtidigt betonar såväl Hirdman och Klinth som Åsa Lundqvist och Christine Roman att talet om jämställdhet i mångt och mycket var en retorisk strategi. I realiteten var det fortfarande långt kvar till det jämställda samhället.⁴⁵⁶ Jag menar att det ändå går att argumentera för att jämställdhetssträvandet medförde en förändrad syn på familjen, och det är mot denna bakgrund som föreställningarna kring den lämpliga och önskvärda familjen kan förstås. I det här avsnittet studerar jag således synen på ART-familjen och med vilka tekniker denna avvikande familjepraktik disciplineras och normaliseras.

Mellan tradition och modernitet

Jan Johansson menar att när en utredning tillsätts för att undersöka ett nytt socialt fenomen är det ett sätt att politisera en fråga och också ett sätt att försöka kontrollera ett tidigare oreglerat fält.⁴⁵⁷ Tillsättningen av inseminationsutredningen på 1980-talet kan alltså ses som ett försök att reglera inseminationsverksamheten och förändra en praxis som uppfattades som oönskad och kanske rent av oetisk. Det ökade användandet av reproduktionsteknologi, teknikens snabba utveckling

453 Florin & Nilsson 2000, s. 8.

454 Hirdman 2001, s. 176-177.

455 Klinth 2002, s. 301-305.

456 Hirdman 1988; Klinth 2002, s. 304-305; Lundqvist & Roman 2008, s. 228-229.

457 J. Johansson 1992, s. 3.

och det uppmärksammade Haparandafallet bidrog enligt utredningen till att en lagstiftning ansågs vara nödvändig.⁴⁵⁸ Utredningen kan därmed tolkas som ett motstånd mot denna förändring och dess oönskade konsekvenser. Motståndet behöver dock inte enbart förstås som något negativt, som att det rör sig om ett bakåtsträvande synsätt eller ett försök att stoppa verksamheten. Lika gärna kan utredningens arbete uppfattas som ett reformarbete i syfte att modernisera verksamheten i enlighet med det rådande samhällets normer. I min analys kommer jag att läsa utredningsmaterialet utifrån båda dessa perspektiv.

Ett sätt att skriva fram något som nytt och annorlunda är att använda sig av den historiska narrationen, vilket utredningen gör. I historiken över inseminationsverksamhetens framväxt skriver utredningen: ”Från år 1834 finns en säker uppgift om att ett barn fötts efter inseminationsbehandling. Redan på 1860-talet togs insemination upp bland läkare i USA och Frankrike som en tänkt behandlingsform. Det var då i första hand fråga om makeinsemination. Givarinsemination har förekommit i Sverige sedan i vart fall 1920-talet.”⁴⁵⁹ Därefter fortsätter utredningen med att beskriva verksamhetens utveckling i Sverige och berättar att första gången inseminationerna blev föremål för politikernas intresse var i mitten av 1940-talet då en utredning tillsattes för att undersöka behovet av en lagstiftning som reglerade området. Utredningen presenterade efter sju års arbete sitt betänkande, SOU 1953:9.⁴⁶⁰ Jag läser det som att det är mot detta betänkande samt nuvarande praxis på inseminationsområdet som den senare utredningen formulerar sitt lagförslag. Jag kommer därför i det följande att jämföra de två utredningarnas resonemang.

För det första slår 1953 års utredning fast att det kan finnas flera skäl till varför någon ansöker om en inseminationsbehandling och att det därför finns flera aspekter att ta hänsyn till vid en eventuell lagstiftning.

Insemination kan äga rum under väsentligt skilda förutsättningar och har med hänsyn därtill olika karaktär. Vid sterilitet i äktenskap kan ibland graviditet framkallas genom insemination med äkta makens säd. Vidare kan i äktenskap, där befruktning icke kan åstadkommas med äkta makens säd, insemination ske med säd från annan än äkta mannen. Även makar vilka icke äro sterila kunna, om hos äkta maken finnes ärftligt sjukdomsanlag eller liknande egenskap, önska insemination med säd från annan man. Slutligen kan det inträffa, att insemination begäres av ogift kvinna.⁴⁶¹

Insemination med makens sperma kallar utredningen för homolog insemination och används donerad sperma (antingen på en gift eller ogift kvinna) kallas det för heterolog insemination. Utredningen påpekar dock att heterolog insemination

458 SOU 1983:42, s. 13-15.

459 SOU 1983:42, s. 31.

460 SOU 1983:42, s. 32-34.

461 SOU 1953: 9, s. 11.

på gift och ogift kvinna måste hållas isär och behandlas som olika problem.⁴⁶² Utredningens resonemang utmynnar så småningom i ett lagförslag i vilket anges att i första hand gifta kvinnor ska ha tillgång till inseminationsbehandlingen.⁴⁶³

I min jämförelse mellan de två utredningarna framkommer att på några punkter är den äldre och den yngre utredningen överens, men på väsentliga punkter skiljer sig resonemangen åt. Den äldre utredningen menar att lagen endast ska omfatta äkta makar, medan den nya utredningen även vill inkludera ogifta men samboende par.⁴⁶⁴ Om lagförslaget i SOU 1953:9 skriver den nya utredningen: "Förslaget utgår enligt den tidens synsätt från att kvinnan vill och skall föda barn och att detta skall ske inom äktenskapet. Kommittén var inte odelat positiv till insemination och förordade en restriktiv lagstiftning."⁴⁶⁵ I och med denna historiebeskrivning menar jag att 1980-talets utredning försöker positionera sig mot äldre tiders kvinnosyn och familjeideal och istället ge en bild av sig själv som modern, upplyst och jämställd, det vill säga goda egenskaper som ligger i tiden.⁴⁶⁶ Den äldre utredningens lagförslag avfärdas därmed som någonting som står för ett förlegat synsätt, medan det nya förslaget ska uppfattas som ett brott mot det gamla.

Utredningen kritiserar även adoptionslagen, som ju inte tillåter samboende par att adoptera tillsammans och menar att: "De svenska adoptionsbestämmelserna har inte följt med i den senaste utvecklingen på familjelagstiftningens område".⁴⁶⁷ Således formulerar utredningen sitt lagförslag även mot adoptionslagen och tidigare adoptionsutredningar.

Även om flera paralleller kan dras mellan adoption och givarinsemination anser vi det inte nödvändigt att i nu ifrågavarande hänseende göra lagstiftningen likformig. Vi anser det istället rimligt att lagstiftningen på ett realistiskt sätt överensstämmer med samhällets syn i fråga om mönstret för familjebildning. I konsekvens med detta bör det godtas att såväl gifta som ogifta samboende kvinnor får tillgång till givarinsemination.⁴⁶⁸

Analogin mellan adoption och givarinsemination återkommer gång på gång i utredningsmaterialet och är som jag ser det ett sätt att kategorisera och begripliggöra inseminationsfamiljen. Dessa två familjeformer likställs av utredningen och konstrueras som en motsats till den normala och naturliga familjen. Därmed kan den också motivera att inseminations- och adoptivfamiljen bör hanteras på liknande sätt. När det gäller samboende pars föräldraskap är dock utredningen

462 SOU 1953:9, s. 11-12.

463 SOU 1953: 9, s. 9.

464 SOU 1983:42, s. 22.

465 SOU 1983:42, s. 32.

466 Se t.ex. Florin & Nilsson 2000; Klinth 2002; Lundqvist 2007, s. 246-249; Eilard 2008.

467 SOU 1983:42, s. 69.

468 SOU 1983:42, s. 69.

noga med att påpeka att adoption och insemination inte alltid behöver anses vara samma sak eller bedömas på liknande sätt. Adoptionslagen framställs i det hänseendet som utdaterad, och därför bör inseminationslagen enligt utredningen få en annan utformning.

Den nya utredningen vill alltså att inseminationer även ska få utföras på samboende par. Utredningens anspråk på att vara modern och upplyst destabiliserar på så vis dikotomin gift/ogift i utpekandet av den lämpliga familjen. Däremot ska ensamstående kvinnor och lesbiska inte omfattas av lagstiftningen anser utredningen, eftersom barn anses behöva föräldrar av båda könen.

Utredningen föreslår att givarinsemination tillåts på både gifta kvinnor och ogifta kvinnor som sambor med en man. Däremot föreslås att givarinsemination på en ensamstående kvinna eller en kvinna, som lever i ett lesbiskt förhållande, inte skall vara tillåtet. Detta ställningstagande grundas på att ett barn enligt utredningens uppfattning behöver både en faders- och en modersgestalt för att ha de bästa förutsättningarna att växa upp under goda förhållanden.⁴⁶⁹

I utredningens lagförslag anges tydligt att insemination endast ska få utföras på en kvinna som lever tillsammans med en man. I det avseendet menar jag att 1980-talets utredning kan ses som striktare än den från 1950-talet. Även den äldre utredningen framhåller förvisso att lagen endast ska omfatta gifta par, men den vill inte helt och hållet förbjuda insemination på ogifta och/eller ensamstående kvinnor. I SOU 1953:9 står det:

Ur barnets synpunkt synas betänkligheter tala mot insemination på ogift kvinna; den omständigheten att barnet kommer att sakna fader måste innebära en risk för barnets sunda och lyckliga utveckling och medför ekonomiskt att barnet får underhålls- och arvsrätt endast i förhållande till modern. Dessa betänkligheter kunna självfallet vara av större eller mindre styrka beroende på kvinnans personliga egenskaper och ekonomiska ställning. De sakkunniga anse för sin del, att skälen mot insemination på ogift kvinna överväga. Framför allt finna de sakkunniga olämpligt, att antalet utomäktenskapliga barn utan känd fader skulle ökas. Å andra sidan anse de sakkunniga ur principiell synpunkt betänkligt att ingripa med ett förbud på detta ömtåliga område. [...] De sakkunniga finna därför icke tillräckligt motiverat att överhuvud meddela några bestämmelser om insemination på ogift kvinna.⁴⁷⁰

1950-talets utredning är alltså av den åsikten att vissa ogifta kvinnor kan vara lämpliga som föräldrar – om de har rätt egenskaper och god ekonomi – och vill därför inte införa ett förbud mot att ogifta kvinnor insemineras. Enligt 1980-talets utredning ska detta vara förbjudet.⁴⁷¹ Den nyare utredningen är dock inte av åsikten att lagen även ska förbjuda ensamstående och lesbiska att inseminera sig utomlands eller i hemmet, trots att de barn som kommer till efter en sådan

469 SOU 1983:42, s. 15.

470 SOU 1953: 9, s. 74-75.

471 SOU 1983:42, s. 22-23.

insemination också riskerar att växa upp utan en fadersgestalt. Det är endast tillgången till den offentligt bekostade sjukvården som dessa kvinnor ska utestängas från.

Det lagförslag som presenteras av 1980-talets utredning skiljer sig i detta avseende även från adoptionslagstiftningen. I kapitlet om utlandsadoptionerna visade jag hur tvåsamhetsnormen utmanades då den ställdes mot begreppsparet samboende/ensamstående. Enligt adoptionsutredningen skulle ensamstående ha möjlighet att adoptera, men inte samboende par. I den nya inseminationsutredningen överordnas istället de samboende paren de ensamstående. Utredningen är medveten om denna diskrepans:

Det kan mot detta hävdas att samhället vid adoption godtar att ensamstående får barn. Vi anser emellertid inte att situationen vid insemination och adoption är helt jämförbar i detta hänseende. En bärande tanke när det gäller att tillåta en ensamstående att adoptera har varit att det finns barn som behöver tas om hand. Denna situation föreligger inte vid insemination.⁴⁷²

Återigen används alltså adoptionsanalogin, men inte heller i detta fall anses bestämmelserna i adoptionslagen vara applicerbara på inseminationsverksamheten med argumentet att det vid en adoption redan finns ett barn att ta hand om. Jag förstår det som att när det redan finns ett barn behöver man alltså inte vara lika restriktiv. Reproduktionsmetoden avgör således vilka som ska ses som lämpliga föräldrar.

Jag tolkar det som att inseminationsutredningen definierar det goda föräldraskapet som tvåsamt i ännu högre grad än de tidigare utredningarna, vilket förklarar inställningen att enbart kvinnor som lever med en man ska få tillgång till behandlingen. Att alla barn har ett behov av både en far och en mor blir den sanning om barns behov som 1980-talets utredning (re)producerar. Förvisso är utredningen medveten om att många barn föds varje år utan att ha en känd far, men ser inte detta som ett godtagbart argument för att tillåta insemination på ensamstående.

I Sverige föds drygt 90 000 barn om året. Den övervägande delen av dessa har vid födseln en känd far. Vid givarinsemination på en ensamstående kvinna är det redan från början förutsatt att ett barn kommer att födas till världen utan att ha en fadersgestalt. Det kan hävdas att tusentals barn ändå föds varje år utan att ha en känd far. Det är emellertid en annan sak om samhället medverkar till att barnet redan från början berövas en fadersgestalt.⁴⁷³

När det gällde samboende pars rätt till insemination åberopade utredningen det rådande samhällets syn på familjebildning och samlivsmönster, men i fallet med insemination på ensamstående används alltså inte förekomsten av ensamstående

472 SOU 1983:42, s. 70.

473 SOU 1983:42, s. 69-70.

mödrar som ett argument för att detta ska vara tillåtet. Här kan alltså utredningens förslag inte sägas vara i samklang med familjepraktikerna i det omgivande samhället. Att det inte är en självklarhet att ensamstående kvinnor ska nekas tillgång till insemination framkommer om man studerar utredningsdirektivet. I direktivet är utgångspunkten inte att kvinnan nödvändigtvis måste ha en make eller sambo, utan där står att utredningen ”bör också överväga vilka regler som kan behövas av hänsyn till givaren, kvinnan och i förekommande fall hennes make eller sambo”.⁴⁷⁴ Att utredningens lagförslag om att enbart par ska ha rätt till behandlingen ändå antogs menar jag visar på en förskjutning inom den familjepolitiska diskursen mot att i ännu större utsträckning försöka skapa ideala familjer som bygger på tvåsamhet.

Hur kan den ökade betoningen på tvåsamheten förstås? Jag menar att det handlar om en ny syn på föräldraskap i allmänhet och faderskap i synnerhet. Enligt Helena Bergman och Barbara Hobson har fädernas roll i den traditionella kärnfamiljen förändrats över tid. Fäderna som tidigare i första hand sågs som familjeförsörjare har i det senmoderna samhället fått ökade förväntningar på sig att ta ett större ansvar för barn och hushållsarbete.⁴⁷⁵ Roger Klinth har undersökt framväxten av den svenska pappapolitiken. Med begreppet pappapolitik menas den politiska ambitionen att förändra mäns förhållningssätt till familj och barn och skapa jämställda fäder som tar ansvar för omvårdnaden om barnen.⁴⁷⁶ Det handlade om att, med Roger Klinths ord, ”skaffa mamma jobb och göra pappa med barn”.⁴⁷⁷ Talet om fäders betydelse för barnen blev därmed strategiskt betydelsefullt för många av jämställdhetsförespråkarna. Genom att upplösa symbiosen mellan mor och barn kunde kvinnors yrkesarbete legitimeras och ökad jämställdhet uppnås.⁴⁷⁸ Utredningens betoning på faderskapet skulle alltså kunna förstås som en strävan efter ökad jämställdhet.

I det senmoderna Sverige har jämställdhet blivit en målsättning som genom-syrar hela samhället. Strävan efter jämställdhet är dock ingen oskyldig företeelse. Jämställdhetspolitik kan ses som en form av disciplinering som riktar sig mot både kvinnor och män. Jämställdhetsbegreppet har kritiserats av queerteoretiska forskare för att det riskerar att reproducera föreställningar kring kön och sexualitet och att upprätthålla det heterosexuella samlivet som norm. Exempelvis Ulrika Dahl pekar på begreppets problematiska sidor. Hon kritiserar att den jämställdhetspolitik som syftar till jämlika relationer mellan kvinnor och män alltid utgår från heterosexualitet som norm och att talet om jämställdhet döljer andra relationer och maktordningar. Enligt Dahl förutsätter jämställdheten att kvinnligt

474 SOU 1983:42, s. 25.

475 Bergman & Hobson 2002, s. 93.

476 Klinth 2002, s. 49.

477 Klinth 2002, s. 17.

478 Klinth 2002, s. 83.

och manligt skapas i binär opposition till varandra, men även i kontrast till det som uppfattas som onormalt och avvikande. Därmed synliggör hon också det paradoxala i att jämställdhetspolitiken upprätthåller den ordning som den strävar efter att förändra.⁴⁷⁹

Även Klinth har uppmärksammat jämställdhetens paradoxer. Han menar att för att kunna understryka vikten av att barnet har tillgång till både sin mor och sin far krävs en förståelse av moderskapet och faderskapet som i grunden olika. Enligt honom blev därför en komplementär genusordning som betonar skillnaden mellan kvinnor och män gångbar för jämställdhetsförespråkarna i föräldraförsäkringsdebatten, ett synsätt som stöddes inte minst av den etablerade psykologin.⁴⁸⁰ Dikotomin moderskap/faderskap genomgick därmed en förändring. Tidigare kan moderskapets sägas ha haft en överordnad ställning i fråga om barnens välbefinnande, men i och med den nya pappapolitiken blir begreppen mer jämställda. De är dock fortfarande *olika*. Genom att konstruera moderskapet och faderskapet som olika, men lika nödvändiga, fick faderskapet från 1970-talet och framåt sin naturliga plats i familjeprojektet, menar Klinth.⁴⁸¹ Jag anser att detta resonemang går att överföra på inseminationsfrågan. Inseminationsutredningens betoning på tvåsamhet kan alltså sägas förstärka föreställningarna kring vad som är kvinnliga och manliga egenskaper, samtidigt som föräldraskap inte längre kodas som i första hand kvinnligt utan som jämställt. Därigenom upprätthåller utredningens tal om tvåsamhet både traditionella och moderna samlevnadsstrukturer och inseminationsfamiljen konstrueras både som naturlig och traditionell *och* modern och upplyst.

Närvaron av en fader behöver dock inte alltid vara positivt menar Christine Roman. I vissa fall har uppvärderingar av faderskapet skett på bekostnad av kvinnors intressen och rättigheter.⁴⁸² Petra Liljestrand hävdar att så är fallet när det gäller inseminationsutredningen. Liljestrand tror inte att inseminationsfrågan främst handlade om barnets bästa. Talet om barnets bästa kan, enligt Liljestrand, ses som en ”rökridå” för att dölja att det egentligen handlar om patriarkatets vilja att bibehålla makten över reproduktionen.⁴⁸³ Liljestrand är mycket kritisk mot utredningens förslag att förhindra ensamstående och lesbiska par att skaffa barn genom insemination. Utifrån sin feministiska patriarkatsteori tolkar hon syftet med inseminationsutredningen som ett sätt att kontrollera och förtrycka kvinnor. Liljestrand menar att kvinnoförtrycket och förtrycket av homosexuella

479 Dahl 2005, s. 68.

480 Klinth 2002, s. 63.

481 Klinth 2002, s. 84-87.

482 Som exempel lyfter Roman fram vårdnadstvister där begrepp som jämställdhet och barnets bästa använts för att stärka mäns rättigheter, vilket ibland har fått som konsekvens att kvinnor och barn i en utsatt situation har varit ännu mer illa. Roman 2008, s. 113.

483 Liljestrand 1990, s. 202.

härstammar ur samma källa. Detta förtryck kommer enligt henne att fortgå så länge ensamstående och lesbiska marginaliseras, exkluderas och förnekas rättigheter enbart på grund av att de inte är tillsammans med en man.⁴⁸⁴

Jag menar att en patriarkatsteori som enbart utgår från mäns förtryck av kvinnor inte är tillräcklig när det handlar om att förstå inseminationsfrågan som en fråga om makt och kontroll. Med mitt maktperspektiv där makt ses som något relationellt och intersektionellt blir analysen av den sociala styrningen mer komplex.⁴⁸⁵ Inseminationsfrågan såsom utredningen identifierade, beskrev och hanterade den var inte enbart en kvinnofråga. Det var inte kvinnornas förmåga att bli goda mödrar eller moderskapet i sig som ifrågasattes. Snarare framställde utredningen det som en fråga om barnet och barnets bästa, vilket definierades som behovet av både en moders- och en fadersgestalt. Det var dessutom inte alla män som skulle omfattas av lagen, utan endast de män som levde tillsammans med en kvinna. Vidare kan inseminationsutredningens lagförslag ses som en försämring för spermadonatorerna som inte längre kunde välja om de ville vara anonyma. Således var det inte endast *kvinnorna* som skulle disciplineras genom att förmås skaffa barn tillsammans med en man, utan även *männen* genom förväntningarna att de skulle vara närvarande, engagerade och ansvarstagande fäder och goda förebilder för sina barn – det vill säga jämställda, moderna män. Det var alltså mot familjen som enhet som disciplineringen riktades.

Både en faders- och en modersgestalt

Både den äldre och den yngre utredningen ser helst att det är gifta par som får tillgång till assisterad befruktning. Detta grundas på en uppfattning om att barn behöver både en faders- och en modersgestalt för att ha de bästa förutsättningarna att växa upp under goda förhållanden. I detta avsnitt undersöker jag hur utredningarna legitimerar denna utsaga. I min läsning av SOU 1953:9 framkommer att utredningen oroar sig för att ska skapa oäkta barn. ”Den avgörande skillnaden ligger i barnets ställning, eftersom vid insemination på ogift kvinna barnet icke får vare sig en känd biologisk fader eller rättslig fader och i alla sammanhang kommer att hänföras till den kategori av barn utom äktenskap, som icke har känd fader.”⁴⁸⁶ Barnet riskerade därmed att inte få underhåll och arv efter fadern och enligt utredningen förelåg det också ”en risk för barnets sunda och lyckliga utveckling”.⁴⁸⁷ Som jag nämnt tidigare var lagstiftningen som rörde barn utanför

484 Liljestrand 1990, s. 216.

485 För en kritik av patriarkatbegreppet se t.ex. Carlsson Wetterberg 2004, s. 135-156.

486 SOU 1953: 9, s. 74.

487 SOU 1953: 9, s. 75.

äktenskapet gällande fram till år 1971. Att 1950-talets utredning understryker vikten av att inseminationsbarnet har en biologisk och juridisk far ser jag som ett försök att förhindra att illegitima och marginaliserade barn skapas.

Enligt Helena Bergman och Barbara Hobson skedde under 1970-talet en förändring i synen på oäkta barn. Denna förändring hängde samman med den förändrade synen på faderskap. I den svenska välfärdsstaten har det alltid funnits en strävan efter att fastslå faderskap för barn födda utom äktenskapet, men detta har enligt Bergman och Hobson främst handlat om att göra fadern underhållsskyldig för barnet så att den ensamstående modern inte ska ligga samhället till last. I och med de familjepolitiska utredningar och lagar som tillkom på 1970-talet konstruerades föräldraskapet som könsneutralt och de ogifta fäderna fick inte bara underhållsskyldighet utan också umgängesrätt. Bergman och Hobson kallar denna förändring ”the shift from cash to care”.⁴⁸⁸ Samtidigt avskaffades lagen om barn födda utom äktenskap och även barnavårdsmannainstitutionen som haft till uppgift att utöva tillsyn över alla utomäktenskapliga förbindelser. Oäkta barn fick då rätt till arv efter fadern och släktingar på faderns sida. Eftersom det hade blivit allt vanligare och mer accepterat att föräldrar bodde ihop utan att vara gifta och äktenskapet därigenom förlorat sitt sociala, moraliska och ekonomiska värde ansågs det förlegat att särskilja barn med ogifta föräldrar från barn med gifta föräldrar, menar Bergman. Därmed var inte utomäktenskapligt barnafödande längre socialt stigmatiserande.⁴⁸⁹

Jag kan inte se att 1980-talets utredning talar om risken för att skapa utomäktenskapliga barn. Utsagan om att barn behöver både en mor och en far legitimeras snarare utifrån aktuell psykologisk forskning som betonar barnets bästa.

Bland barnpsykiatrer och barnpsykologer betonas särskilt vikten för barnets utveckling att det har både en mor och en far. För ett barn som får växa upp med endast en förälder minskar med detta synsätt möjligheterna att utvecklas gynnsamt. Tillåts givarinsemination på en ensamstående kvinna innebär det enligt vår uppfattning ett godtagande från samhällets sida att barn kommer till världen under dessa mindre gynnsamma betingelser.⁴⁹⁰

Det är alltså barnets psykiska utveckling som står på spel. Familjebildning utan en närvarande far blir utifrån ett sådant perspektiv problematiskt, ja kanske till och med oetiskt. Roger Klinth jämför talet om fadersfrånvaron med talet om modersfrånvaron: ”Med tydlig adress till denna debatt betonade ett flertal debattörer att fädernas frånvaro i barnens dagliga liv utgjorde ett minst lika stort hot som mödrarnas dito.”⁴⁹¹ Frånvaron av en fadersgestalt konstrueras därigenom, enligt

488 Bergman & Hobson 2002, s. 100.

489 Bergman 2003, s. 23-25.

490 SOU 1983:42, s. 70.

491 Klinth 2002, s. 80.

Klinth, som ett hot mot såväl barnets som samhällets välbefinnande.⁴⁹² Detta synsätt kan ses som en bidragande orsak till att inseminationsutredningen betonade att inseminationsbarnet måste ha både en far och en mor.

Ståndpunkten att barn behöver både en far och en mor definierar det goda föräldraskapet inte bara som tvåsamt utan också som heterosexuellt. När det gäller lesbiska par är 1980-talets utredning orolig för att ”barnets utveckling kan komma att påverkas av de förebilder i fråga om samlevnad som det lesbiska paret utgör och den effekt på barnets utveckling som avsaknaden av en fadersgestalt kan ha”.⁴⁹³ Därefter hänvisar utredningen till ett antal amerikanska studier som visar att en uppväxt med lesbiska föräldrar *inte* påverkar barnens utveckling: ”I USA har några studier gjorts om barn till bl.a. lesbiska kvinnor. Undersökningsresultaten ger inte belägg för att det skulle finnas några skillnader vad gäller dessa barns utveckling jämfört med hur barn till föräldrar som lever i ett heterosexuellt förhållande utvecklas.”⁴⁹⁴ Dessa forskningsresultat väger dock inte tillräckligt tungt för utredningen. Den amerikanska forskningen om barn med homosexuella föräldrar får stå tillbaka för de barnpsykiatrer och barnpsykologer som hävdar att barn behöver föräldrar av bägge könen (även om dessa inte har studerat uppväxtförhållandena för homosexuella föräldrars barn). Av de konkurrerande forskningsresultat som finns på området väljer utredningen alltså att luta sig mot dem som stöder dess egen uppfattning, som så ofta är fallet när det gäller statligt utredningsarbete.⁴⁹⁵

Frågan är om det finns skäl att göra avsteg från denna princip. Vad som skulle tala för ett sådant avsteg är de ovan nämnda undersökningsresultaten om barns utveckling hos lesbiska mödrar. Ett annat skäl skulle vara en strävan efter likformig behandling av homosexuella och heterosexuella människor. Som vi deklarerat i andra sammanhang ser vi inte insemination som en allmän mänsklig rättighet. Metoden bör då användas endast om den är förenlig med det blivande barnets bästa. Enligt vår uppfattning behöver barnet i princip förebilder från både en faders- och en modersgestalt för att ha de bästa förutsättningarna att utvecklas gynnsamt.⁴⁹⁶

Den forskning som talar för att lesbiska ska få insemineras godtas alltså inte av utredningen och inte heller argumentet att samma rättigheter bör gälla för homosexuella som för heterosexuella. Detta motiveras med att insemination inte är ”en allmän mänsklig rättighet” och att en insemination av kvinnor som lever i ett lesbiskt förhållande inte ”är förenlig med det blivande barnets bästa” eftersom barnet behöver ”förebilder från både en faders- och modersgestalt”. Barnets rät-

492 Klinth 2002, s. 80-81.

493 SOU 1983:42, s. 70.

494 SOU 1983:42, s. 70.

495 Se J. Johansson 1992.

496 SOU 1983:42, s. 71.

tigheter överordnas därmed de vuxnas, något jag återkommer till längre fram i kapitlet.

Det jag finner intressant i det här sammanhanget är att lesbiska kvinnor överhuvudtaget nämns i utredningstexten. Som påpekades i föregående kapitel diskuterades homosexuellas föräldraskap överhuvudtaget inte i adoptionsutredningen från slutet av 1960-talet. Det var helt frånvarande i den adoptionspolitiska diskursen och nästan osynligt inom svensk familjepolitik i stort. Lesbiska mödrar nämns inte heller i SOU 1953:9. Att det på 1980-talet är möjligt att tala om homosexualitet och föräldraskap visar på en förändring i diskursen. Något som tidigare varit en omöjlig tanke blir plötsligt möjligt. Hur kan detta förstås ur ett historiskt perspektiv? Enligt Martin Andreasson uppstod först på 1970-talet frågan om hur homosexuell samlevnad skulle regleras och därmed erkännas av samhället och lagen. Därigenom uppmärksammades även homosexuellas önskan att bilda familj och skaffa barn.⁴⁹⁷

Mette Bryld menar i analogi med Foucaults teorier om ”uppkomsten” av den homosexuelle att den lesbiska kvinnan ”uppfins” i samband med att inseminationsfrågan blir politisk i Danmark under 1980-talet. Innan dess hade bilden av den homosexuelle alltid varit en man, men när homosexualitet börjar sammankopplas med föräldraskap i allmänhet och moderskap i synnerhet blir lesbiska plötsligt en synlig kategori i detta sammanhang. Insikten att lesbiska kvinnor kan och vill bli mödrar blev ett politiskt problem menar Bryld, eftersom lesbiska mödrar uppfattades som onaturliga då en kvinna inte kan skaffa barn med en annan kvinna. Den danska lagstiftningen utformades därför så att den skulle förhindra att inseminationer utfördes på lesbiska kvinnor.⁴⁹⁸ Jag menar att detta resonemang även skulle kunna appliceras på den svenska kontexten. Att homosexuellt föräldraskap börjar uppmärksammas i den svenska debatten är alltså inte enbart något positivt. Tystnaden kring homosexuellas föräldraskap i SOU 1967:57 innebär förvisso att homosexuella par förhindrades att adoptera tillsammans, men det möjliggjorde samtidigt att homosexuella kunde adoptera som ensamstående. På samma sätt lämnade tystnaden kring lesbiska mödrar och avsaknaden av förbud mot insemination på ensamstående i SOU 1953:9 en öppning för lesbiska kvinnor att bli mödrar. I och med att den homosexuelle föräldern ”uppfins” i samband med 1983 års inseminationsbetänkande stoppas dock den möjlighet som – åtminstone i teorin – tidigare funnits för lesbiska att bli föräldrar genom insemination.

Att barn behöver föräldrar av bägge könen motiveras alltså av utredningarna med argument om oäkta barns rättsliga ställning och argument som bygger på

497 Andreasson 2000, s. 44-45.

498 Bryld 2001, s. 299-301. Dock lämnades oavsiktligt en lucka i lagen som ändå möjliggjorde att lesbiska och ensamstående kvinnor kunde få tillgång till behandling i Danmark.

psykologisk forskning, men utredningarna begagnar sig också av argument som bottnar i en naturlighetsdiskurs för att utestänga ensamstående kvinnor och lesbiska från inseminationsverksamheten. Argumentet handlar om hur själva reproduktionsakten går till och att det behövs en man och en kvinna (eller åtminstone spermier och ett ägg) för att ett barn ska bli till. Eftersom ensamstående och lesbiska inte kan reproducera på det naturliga sättet ifrågasätts om de borde ha rätt till behandling. I SOU 1953: 9 redogör utredningen för sin syn på detta:

Då en ogift kvinnas önskan om insemination sällan äger något samband med sterilitet, kan här ännu mycket mindre än vid heterolog insemination på gift kvinna sägas vara fråga om en läkarmässigt motiverad behandling. Istället spela här överväganden av icke-medicinsk art större roll än vid insemination i övrigt och problemställningen är en annan.⁴⁹⁹

Utredningen ifrågasätter alltså om inseminationer på ensamstående är ”en läkarmässigt motiverad behandling”. Ett liknande resonemang återfinns i SOU 1983:42:

Vi ser givarinsemination som en metod för att i vissa fall hjälpa familjer som inte kan få barn på grund av mannens ofruktsamhet. Inseminationen skall vid avlande av ett barn ersätta samlaget. Medger man insemination till kvinnor som lever i ett lesbiskt förhållande avviker man från denna grundläggande princip.⁵⁰⁰

Inseminationen ska enligt utredningen ”ersätta samlaget”. Barnlöshet konstrueras därmed som ett medicinskt problem. Lesbiska och ensamstående anses inte vara drabbade av (manlig) infertilitet och därför kan man också motivera att de inte ska ha rätt till medicinsk behandling eftersom bristen på en man inte är ett sjukdomstillstånd. Talet om det tvåsamma, heterosexuella föräldraskapet kan alltså sägas ha både en rättslig, psykologisk, medicinsk och naturlighetsförespråkande aspekt. Talet om det biologiska och det naturliga kommer jag att utforska vidare i följande avsnitt.

Betydelsen av biologiskt släktskap

Eftersom insemination betraktas som en mindre naturlig form av familjebildning och därigenom jämföras med adoption menar utredningarna att särskilda krav bör ställas på det sökande inseminationsparet. Dessa krav ska säkerställa att barnets bästa tillgodoses. Dels handlar det om medicinska krav, dels om sociala och psykologiska. När det gäller de medicinska kraven handlar de främst om att de inblandade måste vara friska så att inte barnets hälsa riskeras. I SOU 1953:9 skriver utredningen att det gäller för läkaren att avgöra ”om utsikt finnes att på

⁴⁹⁹ SOU 1953:9, s. 64.

⁵⁰⁰ SOU 1983:42, s. 71.

denna väg framkalla befruktning, samt att tillse att åtgärden icke sker i sådana fall där medicinskt eller eugeniskt olyckliga följder kunna uppkomma”.⁵⁰¹ Dessa krav ska enligt utredningen gälla både vid homolog och heterolog insemination.⁵⁰² I SOU 1983:42 står det:

Insemination får enligt vår utgångspunkt endast förekomma om det kan antas att verksamheten är förenligt med det blivande barnets bästa. I fråga om givarinsemination ställer detta synsätt bl.a. krav på de medicinska förhållandena vid inseminationen är sådana att de bästa förutsättningarna för avlande av ett friskt barn skapas. En viktig faktor i detta sammanhang är att barnet inte ärver någon förutsebar sjukdom från sina föräldrar eller andra medicinska förhållanden vid inseminationen äventyrar det blivande barnets hälsa. Detta ställer krav på att vissa medicinska undersökningar genomförs på spermagivaren och den mottagande kvinnan.⁵⁰³

När det gäller makeinsemination anses det dock inte motiverat att ”genom lagreglering fastställa de medicinska normer som bör gälla för att makeinsemination skall få komma till stånd”.⁵⁰⁴ Jag tolkar det som att utredningen anser att kraven på verksamheten ska vara högre när barnet inte kommer att vara biologiskt länkat till båda föräldrarna. Detta gällde inte endast de medicinska kraven, utan även de psyko-sociala. Ur SOU 1953:9:

Med hänsyn till den heterologa inseminationens psykologiskt ömtåliga natur bör emellertid läkaren mycket mer ingående än vid homolog insemination söka bedöma, om åtgärden är lämplig ur psykologisk synpunkt. Om psykologiska skadeverkningar av heterolog insemination kunna väntas, beror bl.a. på makarnas personliga egenskaper, och läkaren bör taga särskild hänsyn därtill.⁵⁰⁵

Angående de psyko-sociala kraven anser utredningen att läkaren ska bedöma huruvida en insemination är lämplig, men att en läkare med särskild kompetens krävs när en heterolog insemination ska beviljas. ”Det är ett allmänintresse att heterolog insemination icke sker i olämpliga fall, och enda möjligheten att i någon mån tillgodose detta intresse synes vara att förbehålla vissa läkare rätten att utföra åtgärden.”⁵⁰⁶

Resonemanget i SOU 1983:42 påminner om det i SOU 1953:9. De sociala och psykologiska krav som 1980-talets utredning vill att det sökande paret ska uppfylla handlar om att de ska vara lämpliga som föräldrar och kunna erbjuda en trygg miljö för ett barn att växa upp i.⁵⁰⁷ Viktigt är också att de har en god relation

501 SOU 1953:9, s. 71.

502 SOU 1953:9, s. 72.

503 SOU 1983:42, s. 81-82.

504 SOU 1983:42, s. 81.

505 SOU 1953:9, s. 72.

506 SOU 1953:9, s. 77.

507 SOU 1983:42, s. 86.

till varandra. Precis som när det gäller adoptioner måste föräldrarna också vilja ha barn av rätt anledningar (vilka inte specificeras) för att vara lämpliga:

Paret bör ha ett stabilt förhållande till varandra. De bör ha diskuterat sina känslor när det gäller deras fruktsamhet och ha en likartad syn på denna. Mannen måste ha godtagit sin sterilitet. Kvinnan får inte använda inseminationen som ett medel att hämnas på maken för att denne inte kunnat ge henne ett barn. Parets motiv för att vilja ha barn måste vara noga övervägt.⁵⁰⁸

Utredningens önskan är att de som ansöker om givarinsemination ska undersökas och godkännas av både läkare (för de medicinska kraven) och de sociala myndigheterna (för de psyko-sociala kraven).⁵⁰⁹ När det gäller makeinsemination anses denna undersökning inte vara nödvändig eftersom paret är barnets biologiska föräldrar, men med givarinseminationer anses det finnas vissa risker, vilket gör att extra försiktighet måste tillämpas.

I fråga om givarinsemination får saken enligt vårt förmenande ses på ett annat sätt. Liksom vid en adoption är åtminstone en av föräldrarna inte biologisk förälder till barnet. Detta skapar en speciell situation i familjen och ställer särskilda krav på föräldrarna. Det sätt på vilket barnet kommit till är också en faktor som gör utgångsläget för familjen skilt från andra familjers.⁵¹⁰

Givarinseminationsfamiljen särskiljs därmed som en avvikande familjeform. Det som gör givarinseminationer svårhanterliga, enligt båda utredningarna, är att det inte finns ett biologiskt band mellan fadern och barnet, vilket tros kunna leda till särskilda problem, både för föräldrarna och för barnet. I SOU 1953:9 skriver utredningen:

Hos äkta mannen kan medvetandet om att barnet biologiskt härstammar från en annan man störa hans förhållande till såväl hustrun som barnet, och även den underlägsenhetskänsla, som till följd av steriliteten kan finnas hos honom, kan bidra härtill. Hustrun kan oroas av att barnets fader är en annan än maken, och då hon vid heterolog insemination vanligen icke vet vem sädgivaren är, berör kanske detta förhållande henne särskilt obehagligt.⁵¹¹

Liknande tankegångar återfinns i SOU 1983:42: ”En svårighet som tillkommer för inseminationsparet är dessutom att en av föräldrarna är biologisk förälder medan den andra inte har denna relation till barnet. Detta skapar ett ojämnt utgångsläge för föräldrarna i förhållande till barnet.”⁵¹² Utredningarnas resone-

508 SOU 1983:42, s. 88.

509 När inseminationslagen senare behandlades av regering och riksdag ströks dock kravet på en särskild psyko-social undersökning. Möjligen för att det ansågs vara för kontroversiellt eller för att det av de flesta inte sågs som nödvändigt, eftersom kvinnan trots allt var biologiskt länkad till barnet.

510 SOU 1983:42, s. 86-87.

511 SOU 1953:9, s. 36.

512 SOU 1983:42, s. 56.

mang i detta sammanhang är inte unikt. Susanne Lundin har i sina etnografiska studier uppmärksammat det osymmetriska föräldraskapet som givarinseminationerna anses kunna ge upphov till, där den ena föräldern (modern) upplevs ha en överordnad ställning gentemot den andre (fadern) på grund av att hon har ett biologiskt band till barnet. Detta kan i sin tur leda till känslor av utanförskap och mindervärde hos den sociale fadern, vilket i sin tur påverkar familjrelationerna negativt.⁵¹³ Enligt Petra Liljestrand florerade på sina håll även föreställningar om att givarinseminationer var en form av otrohet och att det fanns en risk för att modern skulle utveckla varma känslor för mannen vars biologiska barn hon bar och födde.⁵¹⁴

Utredningarnas utgångspunkt är sålunda att det inte bara är annorlunda utan också svårare att vara en riktig familj när det biologiska bandet saknas, vilket kan illustreras ytterligare med följande citat ur SOU 1983:42:

Å andra sidan kan man enligt vår uppfattning inte bortse från att de speciella problem av inte minst känslomässig art, som en givarinsemination inrymmer, på sikt kan medföra att svårigheter och konflikter uppstår i familjen. En av de viktigaste faktorerna för att lindra dessa påfrestningar är att de blivande föräldrarna före inseminationen är medvetna om vad de ger sig in på och att de är motiverade för sin kommande roll som inseminationsföräldrar. Det är en uppgift för samhället att hjälpa föräldrarna till denna insikt.⁵¹⁵

Att det finns ett biologiskt släktskap mellan föräldrar och barn och att föräldrarna lever tillsammans under äktenskapsliknande former ses alltså som en garanti för den goda familjen. Saknas detta biologiska band krävs särskilda insatser från samhället. Logiken tycks vara att ju mer familjen efterliknar bilden av den ideala kärnfamiljen desto mindre behöver staten oroa sig över familjebildningens tillkomst och lämplighet. Här kan paralleller dras till adoptivfamiljen eftersom adoptioner av samma anledning har utmålats som ett problem. Lösningen på problemet är, enligt utredningarna, att föräldrarna erbjuds hjälp och stöd. De ska helt enkelt vara förberedda på de särskilda svårigheter som kan uppstå för dem som inseminationsfamilj – på samma sätt som adoptivfamiljen ska vara medveten om de svårigheter som omhändertagandet av ett adoptivbarn kan medföra och kunna hantera dessa. Den reflexiva styrningen framträder således även här, då inseminationsfamiljen med samhällets hjälp ska lära sig att överkomma sina svårigheter och reglera sig själv för att bli funktionsduglig. Här menar jag att det finns en spänning mellan dikotomin biologi/socialitet, vars inbördes relation ständigt omförhandlas. Inseminationsfamiljen ska utåt sett likna en riktig familj, men samtidigt ska den vara medveten om att den inte är det.

513 Lundin 1997, s. 62-64.

514 Liljestrand 1990, s. 34.

515 SOU 1983:42, s. 87.

Den heliga naturen

I det här avsnittet ska jag närmare undersöka talet om det naturliga genom att ytterligare problematisera dikotomin naturligt/onaturligt. Enligt Carolyn Merchant ställs naturen ofta i kontrast till artificiellt skapade ting.⁵¹⁶ I vissa sammanhang ses det som är naturligt också som bättre. Malin Ideland menar att naturen ofta uppfattas som det goda och tekniken som hotet när det gäller bioteknik.⁵¹⁷ Till grund för detta argument ligger föreställningen om naturens okränkbarhet. Flera forskare har intresserat sig för denna föreställning, inte minst de som sysslar med frågor som rör relationen mellan natur och teknologi, biologi och socialitet samt arv och miljö. En av dem är Nils Uddenberg som har undersökt den svenska natursynen. Uddenberg menar att ”svenskarna ofta uppfattar naturen och dess ordning som helig – det vill säga som ett mäktigt och outgrundligt sammanhang inför vilket människorna bör erkänna sin egen obetydlighet och otillräcklighet”.⁵¹⁸ Enligt Uddenberg tillmäts naturen ofta normativa innebörder vilket innebär att det som anses vara naturligt gärna uppfattas som ideal.⁵¹⁹ Stine Adrian menar att naturlighetsdiskursen ofta sammanfaller med en moralisk eller etisk diskurs. Det som ses som naturligt blir också rätt och riktigt.⁵²⁰ Utifrån ett sådant synsätt blir det givetvis problematiskt att störa naturens ordning och manipulera det naturliga. Talet om det naturliga är inget oskyldigt tal. Genom att framhålla något som naturligt pekats samtidigt det avvikande, onaturliga och dåliga ut. Föreställningen om naturens okränkbarhet kan alltså sägas ligga till grund för sammankopplingen av naturligt, normalt och gott som motsats till onaturligt, onormalt och dåligt eller rent av farligt.

Talet om det naturliga framträder bland annat i samband med make- och givarinseminationerna. Båda utredningarna gör en åtskillnad mellan dessa två reproduktionsmetoder. Eftersom makeinsemination ses som något naturligt anses denna metod inte behöva regleras i samma utsträckning som inseminationerna med donerad sperma. I SOU 1953:9 skriver utredningen:

Sådan insemination innebär ju ingenting annat än en hjälp till makarna att fullgöra den barnalstrande uppgift, som de vilja men icke kunna utföra på naturlig väg, och det ter sig självfallet riktigt att läkare äro oförhindrade att lämna denna hjälp, liksom i andra fall steriliseringsbehandling kommer till utförande som en rent läkarmässig behandling. Annorlunda är förhållandet med den heterologa inseminationen.⁵²¹

516 Merchant 1994, s. 21.

517 Ideland 2002, s. 112.

518 Uddenberg 2000, s. 22-23.

519 Uddenberg 2000, s. 23-24.

520 Adrian 2006, s. 366.

521 SOU 1953:9, s. 63-64.

Att ett gift par vill skaffa barn tillsammans skrivs här fram som något självklart, ja det ses till och med som en ”uppgift”. Enligt ett sådant synsätt blir givarinseminationerna mindre naturliga eftersom en utomstående mans sperma används. Ett liknande resonemang återfinns i SOU 1983:42:

Makeinsemination kan enligt vår uppfattning jämföras med andra gynekologiska åtgärder för att avhjälpa barnlöshet. Från barnets synpunkt torde det sakna betydelse om det tillkommit på naturlig väg eller genom insemination, så länge det är den gifte mannen eller sambon som är spermagivare.⁵²²

Däremot ses det inte som lika naturligt att använda donerad sperma. Enligt 1983 års utredning kan detta till och med ta sig fysiska uttryck.

Det förhållandet att många kvinnor, som normalt har en regelbunden ägglossning, får rubbningar i denna i samband med behandling med givarinsemination kan tyda på att kvinnan själsligt inte är beredd att skaffa barn genom denna konstlade metod.⁵²³

Naturlighetsdiskursen blir ännu tydligare när det handlar om olika former av befruktning utanför kroppen. Jag kommer därför i det följande att närmare studera SOU 1985:5, som behandlar dessa frågor. Dessa frågor var ju inte aktuella under den tidsperiod då SOU 1953:9 tillkom. Som redan nämnts anser inte 1980-talets utredning det vara något större problem med insemination eller befruktning utanför kroppen genom IVF så länge ägg och sperma kommer från en kvinna och en man som lever tillsammans i ett parförhållande. En annan sak blir det dock om sperman skulle komma från en annan man. Utredningen anser inte att IVF bör tillåtas med donerad sperma. Logiken tycks vara att givarinseminationer är onaturliga men ändå kan tillåtas med vissa restriktioner, men att givarinsemination i kombination med IVF blir *för* onaturligt och därför bör förbjudas.

Vi har emellertid redan vid godtagandet av givarinsemination ställt oss tveksamma bl.a. med hänsyn till att metoden innebär ett avsteg från den naturliga livsprocessen. En kombination av spermadonation och befruktning utanför kroppen innebär ett större avsteg från denna process. Det förutsätts att varken mannen eller kvinnan i parförhållandet kan få barn på naturligt sätt.⁵²⁴

Utredningen menar att ”det inte är en ovillkorlig mänsklig rättighet att få föda barn” och att man måste ”dra en gräns för hur långt man ska få gå i fråga om manipulation för att avhjälpa barnlöshet”.⁵²⁵ En kombination av spermadonation och befruktning utanför kroppen anses överskrida denna gräns. Ännu mer besvärligt blir det när äggdonationer förs in i diskussionen. Äggdonationer var

522 SOU 1983:42, s. 62.

523 SOU 1983:42, s. 54.

524 SOU 1985:5, s. 49.

525 SOU 1985:5, s. 49.

under denna tid ytterst ovanliga.⁵²⁶ Enligt utredningen hade hittills bara ett enda barn i världen fötts med hjälp av denna reproduktionsteknik, och i Sverige hade försöksverksamhet ännu inte kommit igång.⁵²⁷ Men möjligheterna fanns där, och utredningen ansåg att verksamheten snarast behövde regleras.

Utredningens första dilemma är hur man ska betrakta äggdonationerna. I direktiven för utredningen står det: ”I den mån en sådan eller liknande verksamhet börjar förekomma i vårt land reser det ytterligare problem vid sidan av de som angetts, bl.a. av etisk art”, men att det står utredningen fritt att behandla frågan som den önskar.⁵²⁸ Vid en första anblick torde äggdonationer inte vara särdeles problematiska då de skulle kunna jämföras med spermadonationer: ”Skäl skulle därför kunna tala för att se på äggdonation på samma sätt som givarinsemination. Om man godtar detta resonemang borde man alltså tillåta befruktning utanför kroppen med en utomstående kvinnas ägg.”⁵²⁹ Dock värjer sig utredningen mot ett sådant synsätt. Det finns ändå någonting som gör att ägg- och spermadonation skiljer sig åt menar den. För det första är äggdonationer en betydligt mer komplicerad metod. Det går inte att utföra äggdonationer hemma, utan utrustning och utbildad personal, på samma sätt som med hemmainseminationer. Eftersom metoden med äggdonationer är ganska tekniskt komplicerad anser utredningen att man inte behöver oroa sig för ”en okontrollerbar verksamhet om metoden förbjuds”.⁵³⁰ Detta möjliggör också en strikt lagstiftning som det blir svårt att försöka kringgå. För det andra anses äggdonationer, på grund av den komplicerade tekniken, strida mot naturens ordning:

Metoden strider helt mot den naturliga livsprocessen – inte bara genom att befruktningen av ägget sker utanför kvinnans kropp – utan även genom att en utomstående kvinnas ägg implanteras. Vilka ökade risker för det blivande barnets hälsa som en sådan manipulation kan innebära vet vi idag inte tillräckligt om. Man kan inte heller bortse från risken att en graviditet med ett från en utomstående kvinna implanterat ägg kan medföra psykiska påfrestningar för den gravida kvinnan.⁵³¹

Varför anses äggdonation stå mer i strid med ”den naturliga livsprocessen” än spermadonation? Stine Adrian har undersökt de kulturella värden som tillmäts ägg och spermie som symboler. Enligt Adrian kopplas ägg samman med kvinnlighet och moderskap, medan spermier kopplas till manlighet, virilitet och sexualitet.⁵³² Mary Lyndon Shanley menar att de kulturella föreställningarna kring ägg/

526 Enligt Mary Lyndon Shanley föddes det första barnet som tillkommit efter en äggdonation år 1984. Shanley 2001, s. 83.

527 SOU 1985:45, s. 45.

528 SOU 1985:5, s. 13.

529 SOU 1985:5, s. 47.

530 SOU 1985:5, s. 47.

531 SOU 1985:5, s. 47-48.

532 Adrian 2006, s. 139, 213.

spermier och kvinnlighet/manlighet medför att äggdonationer framstår som mer dubiösa och omoraliska än spermadonationer. Bilden av den sorglöse ungarlen som sprider sin säd utan att behöva ta ansvar för den eventuella avkomman kontrasterar mot men understöds också av bilden av den hängivna, självupppoffrande modern som älskar sina barn villkorslöst, och som ses som onaturlig och nästan monstruös om hon skulle lämna bort dem.⁵³³ Utifrån en sådan förståelse av kön, reproduktion och föräldraskap blir en kvinnas beslut att ge bort ett av sina ägg en omoralisk och onaturlig handling. Implanteringen av en annan kvinnas ägg i sin livmoder ses också som onaturligt. Att män kan blir fäder åt barn de inte har ett biologiskt band till i samband med givarinsemination går väl an, men att det skulle saknas biologiskt släktskap mellan mor och barn blir för mycket för utredningen. Följaktligen föreslår den att äggdonationer bör förbjudas helt och hållet.

För att återknyta till Ann-Sofie Bakshis resonemang om olika förhållningssätt till teknik, så menar jag att analysen av utredningens resonemang visar att den i första hand bottenar i en teknikpessimism. Istället för att ta fasta på de positiva aspekterna av de nya reproduktionsteknologierna – möjligheten för ofrivilligt barnlösa att få barn – fokuseras på teknikens negativa konsekvenser. Bruket (eller missbruket) av tekniken uppfattas som ett hot och därför anser man att det behövs etiska regler för att kontrollera verksamheten. I utredningen blir detta tydligt då allting som manipulerar för mycket med ”den naturliga livsprocessen” döms ut som oetiskt och farligt. Istället finns en strävan efter att reproduktionsmetoderna i största möjliga mån ska efterlikna det naturliga sättet att skaffa barn och familj. Jag läser det som att utredningen väljer att betrakta det som är naturligt som det goda och rätta. Utredningens definitioner av vad som ska betraktas som onaturligt och oetiskt ligger sedan till grund för den lag som skulle komma att reglera verksamheten i årtal framöver.

Föreställningen om vad som är naturligt är onekligen en konstruktion som är under ständig omtolkning. Det intressanta i en maktstudie av det här slaget är egentligen inte att ifrågasätta rimligheten i olika tolkningar, utan att undersöka på vilket sätt en viss tolkning får legitimitet och vad den får för (diskursiva) effekter för de individer som berörs. Jag menar att utredningen utifrån en naturlighetsdiskurs definierar vad som ska ses som rätt och riktigt och därigenom pekar ut vilka reproduktionsmetoder och familjepraktiker som är önskvärda. Dessa riktlinjer och förbud fungerar både disciplinerande och normaliserande. Inte minst får betonandet av naturlighet som konsekvens att onaturliga familjepraktiker pekas ut som mindre önskvärda. Precis som med adoptivfamiljen konstrueras därmed inseminationsfamiljen som en sämre sorts familj.

533 Shanley 2001, s. 87. Se även Lundin 1995, s. 38.

Rädslans etik och moralens geografi

I detta avsnitt diskuteras mer ingående hur föreställningar kring etik, moral och naturlighet flätas ihop i inseminationsutredningens resonemang. Som redan har nämnts ansågs äggdonationer vara en oetisk reproduktionsteknik som enligt utredningen till och med kan vara skadlig, inte bara för de inblandade parterna utan för samhället i stort: ”Metoden att flytta ägg från en kvinna till en annan har i så hög grad karaktär av teknisk konstruktion för att lösa barnlöshetsproblemet att den är ägnad att skada människosynen.”⁵³⁴ I samband med äggdonationerna tas även frågan om surrogatmoderskap upp, och också denna reproduktionsmetod förkastas av utredningen:

Utredningen anser att surrogatmoderskap är en högst tvivelaktig företeelse. Verksamheten förutsätter ett köpslände om barn som inte är etiskt försvarbart. För att skydda barnet rättsligt och socialt krävs dessutom flera mot nuvarande rättsordning stridande lagändringar. Utredningen finner inte skäl att överväga sådana ändringar.⁵³⁵

Kutte Jönsson har undersökt varför surrogatmoderskap inte är tillåtet i Sverige och inte heller riktigt rumsrent. Jönsson menar att surrogatmoderskap anses vara omoraliskt eftersom det ses som en form av barnhandel och kan liknas vid ”reproduktiv prostitution”. Vissa menar dessutom att metoden i sig är exploaterande, oetisk och en kränkning av ovärderliga värden, i synnerhet om det förekommer ekonomiska motiv bakom arrangemanget.⁵³⁶ I utredningens korta men kärnfulla resonemang om surrogatmoderskapet framgår att den betraktar det som en ytterst oetisk verksamhet. I Sverige praktiseras enligt utredningen inte denna reproduktionsmetod, men däremot i USA och Storbritannien, som i utredningstexten får fungera som avskräckande exempel:

Mot en avgift (50 000 – 100 000 kr.) hyrs alltså en ”surrogatmor” som är beredd att föda fram ett barn och därefter omedelbart lämna över det till en annan kvinna. Vanligen upprättas någon form av kontrakt mellan surrogatmodern och det par som skall ta emot barnet. Kontraktet går ut på att barnet skall adopteras av det beställande paret sedan det fötts.⁵³⁷

Invändningarna som utredningen gör är flera, men det som verkar vara mest stötande är inblandningen av pengar som förvandlar barnet till en handelsvara. Ord som ”kontrakt”, ”avgift”, ”hyrs” och ”beställande” förstärker bilden av att det rör sig om en affärssuppgörelse mellan två parter – en köpare och en säljare. Det antyds också att det inte är helt naturligt att en kvinna bär någon annans barn och sedan frivilligt lämnar bort det. Om det är onaturligt att ge bort sina ägg så är det

534 SOU 1985:5, s. 48.

535 SOU 1985:5, s. 10.

536 Jönsson 2003, s. 153-186. Se även Ragoné 1994, s. 56-68; Lundin 1997, s. 43.

537 SOU 1985:5, s. 33.

väl ännu mer onaturligt att ge bort sitt barn tycks tankegången vara. Det visar också att kvinnan som föder barnet anses vara dess ”riktiga” mor, inte den barnlängtande kvinnan som kommer att ta hand om det. Det biologiska släktskapet värderas därmed högre och ses som mer äkta än det sociala föräldraskapet.

Efter förlösningen är det meningen att surrogatmodern mot en summa pengar ska adoptera bort det till ”det beställande paret”. I den svenska lagen är adoption mot ekonomisk ersättning inte tillåtet, något som utredningen påpekar och anför som ett argument mot surrogatmödraverksamheten.⁵³⁸ (Att det inom adoptionsverksamheten ändå förekommer ekonomiska transaktioner motiveras med att dessa ska täcka de kostnader som adoptionen medför, någon vinst får däremot inte göras.) Denna syn på barnalstrande och familjebildning kan sägas hänga samman med det moderna, västerländska samhällets syn på barn som ovärderliga men samtidigt utan ekonomiskt värde. Enligt Viviana Zelizer har inställningen till barn förändrats under de senaste hundrafemtio åren. Barn ses inte längre som en ekonomisk tillgång, utan anses främst ha ett emotionellt värde.⁵³⁹ Att skaffa barn bör därför vara en kärleksfull handling och inget man gör för pengar. Att ta betalt för att föda ett barn eller betala för att få ett barn blir därmed förkastligt. Utifrån diskursen om det ovärderliga barnet framstår surrogatmoderskap som en omoralisk och onaturlig handling. En annan möjlig tolkning hade ju annars kunnat vara att se surrogatmoderskap som en god handling som ska hjälpa barnlösa att få barn.

Kutte Jönsson menar att surrogatmoderskap också kan förstås utifrån ett feministiskt perspektiv. Utifrån ett sådant perspektiv har olika argument för och mot förts fram. Vissa hävdar kvinnors självbestämmanderätt över den egna kroppen och menar att kvinnor inte är predestinerade att bli mödrar. Om en kvinna vill och kan föda barn åt någon annan ska hon ha rätt att göra så. Att ta betalt för det reproduktiva arbetet kan vara en väg till emancipation eftersom det destabiliserar traditionella uppfattningar kring kvinnlighet och moderskap. Andra menar att surrogatmoderskap är exploatering av kvinnors kroppar och att det kan medföra såväl fysiska som psykiska komplikationer. Främst är det fattiga och socialt marginaliserade kvinnor som drabbas. Ur ett sådant perspektiv blir surrogatmoderskap betydligt mer komplicerat och en fråga om makt, kön, klass och etnicitet.⁵⁴⁰ Dylika argument förs dock inte fram av inseminationsutredningen. Ett rimligt antagande är att detta beror på att utredningen ser frågan om surrogatmoderskap som en barnrättslig fråga och inte som en kvinnorrättslig.

I kölvattnet av diskussionerna om ägg- och spermadonation uppstår fler frågor av etisk art som utredningen har att ta ställning till. En sådan fråga rör hante-

538 SOU 1985:5, s. 34.

539 Zelizer 1994, s. 3-15.

540 Jönsson 2003, s. 187-218. Se även Shanley 2001, s. 102-123; Ekman 2010.

ringen av fryst sperma. Utredningen föreställer sig olika oönskade scenarier som skulle kunna uppstå om man tillät att fryst sperma användes hur som helst. Exempelvis oroar den sig för möjligheten att använda sig av fryst sperma från en avliden man: ”Ett barn, som avlats efter den biologiske faderns död, blir utan en rättslig far enligt nuvarande ordning.”⁵⁴¹ Rädslan för att skapa faderlösa barn syns alltså även här och återigen upprepar utredningen att alla barn har ett behov av både en far och en mor. Som jag läser det handlar det givetvis också om vad som är naturligt, och att få barn flera år efter sin död anses inte vara särskilt naturligt. Därför föreslår utredningen att sperma får förvaras i fryst tillstånd under högst ett år. Framkommer det att den man som har lämnat sperman, oavsett om det är maken eller en donator, avlidit under denna tid ska sperman inte få användas.⁵⁴²

På samma sätt framhålls att de så kallade spermabankerna som finns i USA är något icke önskvärt. Även här visar sig motviljan mot de ekonomiska transaktionerna inom inseminationsverksamheten. Det problematiska tycks vara sammankopplingen mellan medicinska behandlingar och kommersiella intressen. I betänkandet diskuteras denna problematik:

En användning av fryst sperma för att som till exempel på sina håll i USA i affärsmässiga syften bygga upp en kader av givare med olika egenskaper och kvalifikationer ställer vi oss däremot helt avvisande till.⁵⁴³

Mary Lyndon Shanley diskuterar handeln med könsceller och ställer sig frågan vad det är som gör praktiken problematisk. Enligt henne går det att jämföra verksamheten med försäljningen av andra kroppsdelar eller substanser, vilken också brukar vara reglerad. Utifrån ett marknadsliberalt perspektiv borde individen vara fri att göra vad den vill med sin kropp, inklusive sälja de kroppsdelar som han eller hon inte behöver eller vill ha. Detta är dock ett tveksamt synsätt, eftersom de samhälleliga maktordningarna omöjliggör ett jämlikt utbyte. Det går även att invända mot att kroppen enbart tillhör den enskilde. Shanley menar att man istället skulle kunna argumentera för att den tillhör samhället, folket eller tidigare och framtida generationer.⁵⁴⁴ Kanske är det utifrån ett sådant synsätt som utredningens motstånd till kommersialiseringen av inseminationsverksamheten ska förstås. Men det är inte enbart transaktionen av pengar som uppfattas som problematiskt. Längre fram i betänkandet skriver utredningen:

Från USA har framkommit uppgifter om att det på många håll, där inseminationsverksamhet bedrivs i privat regi, finns möjlighet för ett inseminationspar att beställa en givare med

541 SOU 1983:42, s. 128.

542 SOU 1983:42, s. 137.

543 SOU 1983:42, s. 136.

544 Shanley 2001, s. 93.

speciella egenskaper och kvalifikationer till exempel nobelpristagare, musiker eller idrottsmän.⁵⁴⁵

Utredningen säger sig ha hört att de utländska spermabankernas produkter kan beställas via postorder och anser därför att införsel av fryst sperma till Sverige ska förbjudas. Detta skulle inte bara ta bort möjligheten för svenska par att specialdesigna sin avkomma utan också förhindra att ”kvinnor som inte kan få insemination i Sverige” (det vill säga ensamstående och lesbiska) köper sperma från utlandet för självinsemination.⁵⁴⁶ En möjlig tolkning av detta resonemang är att utredningen uppfattar den utländska sperman som ett potentiellt hot mot det svenska samhället, eftersom den tros bidra till skapandet av individer och familjer med önskad egenskaper (även om det i det här sammanhanget handlar om talangfullhet och begåvning). Utländsk sperma blir därmed ”the origin of danger”. Istället ska enbart inhemska sperma användas, även om det innebär att ”människor med främmande etniskt ursprung” som ”skulle kunna vara betjänt av om sperman kunde importeras från deras hemland” riskerar att missgynnas.⁵⁴⁷ Här blir föreställningen om att ”vi” och ”de” ser annorlunda ut tydlig. Även föreställningen om att föräldrar helst vill ha barn som liknar dem själva framträder i detta uttalande, i enlighet med likhetsprincipen. Jag läser det som att utredningens inställning är att de utseendemässigt avvikande får finna sig i att inte kunna få tillgång till den sperma de önskar och att deras barn kanske inte kommer att likna dem. De får därmed rätta sig efter normen.

Utredningens avfärdande av spermabankerna knyter i första hand an till naturlighetsdiskursen, att det inte är naturligt att kunna välja vilken typ av barn som ska födas och att man inte ska manipulera med den naturliga ordningen. Till viss del handlar det också om att finna sig i och acceptera naturens nycker.⁵⁴⁸ Även om utredningen inte motiverar varför det inte bör vara tillåtet att välja donatorer med specifika egenskaper kan det antas att det är en rädsla för att skapa ett elitsamhälle och kopplingen till eugenik som ligger bakom. Detta är företeelser som anses vara förpassade till det förgångna och inget som hör hemma i ett modernt, upplyst och civiliserat samhälle. Enligt Malin Ideland sammankopplas ofta genteknik och rashygien i det allmänna medvetandet, och steget från specialdesignade embryon

545 SOU 1983:42, s. 143.

546 SOU 1983:42, s. 144.

547 SOU 1983:42, s. 144.

548 Det går att dra paralleller mellan den här diskussionen och debatten om fosterdiagnostik som också var aktuell under denna tid. Även i fosterdiagnostikdebatten framhölls det onaturliga i att kunna välja vilka barn som ska födas, men kanske framför allt vilka barn som av olika anledningar – framför allt på grund av handikapp och sjukdom – väljs bort. Debattörerna oroade sig för framväxten av ett elitsamhälle där endast normala, friska och dugliga individer tilläts existera, och varnade för att fosterdiagnostik kunde utvecklas till en form av eugenik. *Ottar* 1981:2, s. 29-37.

till skapandet av ett elitsamhälle och därefter vidare till nazism och fascism är således inte långt.⁵⁴⁹ Jag menar att det är utifrån en sådan teknikpessimistisk diskurs som utredningens avståndstagande måste förstås.

Petra Liljestrand menar att det ändå finns ett visst mått av eugeniskt tänkande i utredningens resonemang: "Any process of selection in the reproductive arena has potential eugenic implications and can be viewed as having eugenic undertones. The screening involved in DI is one example."⁵⁵⁰ Att välja ut lämpliga föräldrar och förhindra vissa människor från att skaffa barn kan således uppfattas som en form av eugenik, vilket även journalisten Annika Hamrud påpekar i sin populärvetenskapliga framställning av inseminationsdebatten: "Det är fascinerande att läsa de starka fördömanden av eugenik, av att man i andra länder väljer 'elitdonatorer' [...] Samtidigt vill man i Sverige låta staten välja ut vilka män som ska ha rätt att donera och vilka människor som ska få rätt att ta emot."⁵⁵¹ Jag menar att det dock finns en viktig skillnad – eugenik syftar till att förbättra "folkstammen" vilket ska gynna framtida generationer, medan kontrollen och selektionen av donatorer och inseminationsföräldrar handlar om att skapa de bästa förutsättningarna för ett specifikt barn.

I diskussionerna om surrogatmoderskap och spermabanker är det framför allt USA som framställs som det dåliga alternativet och det är därifrån de flesta skräckexemplen hämtas. Ideland menar att det finns en "moralisk geografi" för exempelvis naturvetenskaplig forskning och tekniska framsteg. Den moraliska geografin ska ses som en konstruktion, en föreställning om vad som är gott och ont som uppstår i en viss tid på en viss plats. Bra, nyttig och etiskt försvarbar forskning anser man bedrivs i de delar av världen som är civiliserade och moraliskt högtstående.⁵⁵² Enligt Ideland är det när det gäller genteknik ur ett svenskt perspektiv vanligtvis USA som får stå som en negativ förebild för vad som kan inträffa om inte verksamheten regleras. Utvecklingen i USA framstår som ett hot snarare än en möjlighet, något att ta avstånd till och formulera sig mot.⁵⁵³

Den svenska inseminationslagen var vid sin tillkomst den första i sitt slag och blev till sin utformning tämligen strikt. När utredningen tar avstånd från de omoraliska och oetiska metoderna som praktiseras på andra håll i världen skriver den därmed fram Sverige som ett mer civiliserat, ansvarstagande och moraliskt högtstående land. Sverige konstrueras därmed som den mest föredömliga nationen i den moraliska geografin, vilket är en viktig komponent i den svenska självförståelsen. I utredningens kartläggande av moralens geografi blir Sverige och USA varandras dikotoma motpoler. De befinner sig som ytterligheter på den

549 Ideland 2002, s. 131.

550 Liljestrand 1990, s. 63.

551 Hamrud 2005, s. 104.

552 Ideland 2002, s. 136. Se även Smith 2000, s. 1-5; Jonsson 2010.

553 Ideland 2002, s. 136.

moraliska skalan, där Sverige representerar moral och USA omoral. Den främsta skillnaden tycks vara att den amerikanska verksamheten drivs av kommersiella intressen eller tvivelaktig forskning, medan den svenska inseminationsutredningen vill att barnets bästa ska stå i centrum. Ur ett svenskt perspektiv blir därmed att utgå från barnets bästa det moraliskt riktiga förhållningssättet.

Det skyddslösa barnet

1900-talet har utropats till "barnets århundrade". Under denna period har barn och barndom uppvärderats och getts en social, psykologisk och emotionell mening. Barnet har också erkänts som juridisk person och tillskrivits en rad rättigheter. Därmed har barnet blivit en medborgare och ett politiskt subjekt. Under det senaste seklet har barnet allt mer stått i centrum för välfärdsstatens ansträngningar att förändra och förbättra samhället. Välfärdens uppbyggnad har inneburit att samhället tagit på sig ett allt större ansvar gentemot barnen, vilket exempelvis den utbyggda barnomsorgen och det ekonomiska stödet till barnfamiljerna visar. Välfärdsstaten har framstått som den goda barndomens garant och har med hjälp av lagstiftning, socialtjänst, skola och olika experter på barndomens område ökat sitt inflytande över familjelivet.⁵⁵⁴ Kunskapen om barns egenskaper och behov har därmed förvetenskapligats och förstatligats och gjorts till den måttstock som den goda barndomen kan mätas mot. I denna kunskapsbildning har begreppet barnets bästa blivit det främsta ledordet. Bengt Sandin och Gunilla Halldén menar att: "Barnets bästa har lyfts fram som en utgångspunkt för såväl socialpolitiska interventioner som för enskilda institutioner inom välfärdsstaten. På väsentliga punkter förändras därmed betingelserna för samspelet mellan stat, professionella och barn."⁵⁵⁵ Utgångspunkten att barnets bästa ska stå i centrum har således fått betydelsefulla verkningar för såväl politikens utformning som de verksamhetsområden som rör barn och ungdomar.

Vad innebär barnets bästa och vem definierar vad som egentligen är bäst för ett barn? Anna Singer och Cecilia Lindgren menar att barnets bästa inte har någon given betydelse utan definieras i den kontext där det används. Begreppets innebörd bestäms av rådande normer relaterade till familj, föräldraskap, barndom och välfärd, vilket innebär att det är öppet för omförhandling och förändring.⁵⁵⁶ Lindgren har studerat hur föreställningen om barnets bästa förändrats inom den svenska adoptionsverksamheten mellan åren 1917 till 1975. Från att ha inne-

554 Singer 2000, s. 48-87; Sandin & Halldén 2003, s. 7.

555 Sandin & Halldén 2003, s. 8.

556 Singer 2000, s. 25-28, 87-89; Lindgren 2006, s. 49-56.

burit att barnet skulle få en tillräckligt god ekonomisk, social och emotionell försörjning i ett nytt hem ökade kraven på de blivande föräldrarna att de skulle vara engagerade och kärleksfulla samt att barnet skulle utveckla nära relationer till såväl den nya släkten som det omgivande samhället.⁵⁵⁷ Efter att delvis ha studerat samma material som Lindgren kan jag konstatera att varken begreppet eller talet om barnets bästa är tillnärmelsevis lika framträdande under den tidsperiod som hon studerar som det har kommit att bli under de följande decennierna. Om barnets bästa tidigare varit en vägledande princip blir det från 1980-talet och framåt snarare en obestridlig norm. Enligt Johanna Schiratzki gjorde barnets bästa på allvar sitt intåg i svensk lagstiftning under 1990-talet, vilket har lett till att det i en rad författningar stadgas att barnets bästa måste beaktas, men som jag ska diskutera i det följande var denna norm i allra högsta grad styrande redan i 1980-talets inseminationspolitik.⁵⁵⁸ I detta avsnitt undersöker jag hur inseminationsbarnet konstrueras som en individ som tillerkänns medborgerliga rättigheter och samhällets omsorg i 1980-talets utredning.

”Barnet skall ha rätt att få veta sitt ursprung”

1980-talets inseminationsutredning riktar skarp kritik både mot det resonemang som återfinns i SOU 1953:9 och mot samtidens praxis på området angående inställningen till sekretess och anonymitet, vilka ses som oetiska och förlegade.⁵⁵⁹ I det lagförslag som presenteras i SOU 1953:9 står det: ”Det ankommer på läkaren att utse lämplig sädesgivare. Till sädesgivare må utses någon, som makarna anvisar, om han samtyckt därtill. I annat fall åligger det läkaren att vidtaga lämpliga åtgärder för att hindra att makarna få vetskap om vem sädesgivaren är samt att denne får vetskap om vem kvinnan är.”⁵⁶⁰ Paret kan alltså välja att få en anonym donator, vars identitet varken de eller barnet någonsin kommer att få vetskap om. Meningen i dessa fall är att föräldrarna inte ska berätta för barnet att det tillkommit efter givarinsemination och att dess far inte är den biologiska fadern. Sekretess och anonymitet ses som nödvändiga förutsättningar för verksamheten. Detta kan 1980-talets utredning inte godta. Istället konstaterar den redan inledningsvis i sitt huvudbetänkande att barnet borde få kännedom om sin tillkomst:

Utredningen slår till en början fast att en ärlig och öppen attityd från föräldrarnas sida i ursprungsfrågan är viktigt för ett nära och förtroendefullt förhållande mellan föräldrar och barn. Utredningen betonar därför starkt vikten av att inseminationsföräldrar – så tidigt som

557 Lindgren 2006, s. 209.

558 Schiratzki 2003, s. 35.

559 SOU 1983:42, s. 33.

560 SOU 1953:9, s. 9.

möjligt och därefter fortlöpande – talar med barnet om hur det kommit till. Det överlämnas åt i första hand läkare, kuratorer och socialarbetare som kommer i kontakt med föräldrarna att understryka vikten av denna öppenhet gentemot barnet.⁵⁶¹

Öppenhet mellan barn och föräldrar framhålls här som en nyckelkomponent i ett gott föräldraskap. Men utredningen vill inte enbart att föräldrar ska uppmanas att berätta för barnen. De går ett steg längre och framhåller att lagen ska formuleras så att det framkommer att det är barnets *rättighet* att få veta.⁵⁶² Föräldrarna skulle alltså bli skyldiga att berätta för barnet att det tillkommit genom givarinsemination.

Petra Liljestrand har studerat talet om barnets rätt att få veta, och menar att detta krav kan ses som ett exempel på att inseminationsfrågan i första hand var en symbolisk fråga. Särskilt när man tittar närmare på den lag som blev resultatet av utredningens förslag. Lagen stipulerar nämligen inte att föräldrarna måste berätta för barnet om hur det har kommit till. Det kan alltså aldrig bli straffbart för en förälder att hemlighålla barnets ursprung. Inseminationslagen blev därför enligt Liljestrand ”a law that has no bite”.⁵⁶³ Att det i utredningen betonas att föräldrarna har en obestriddig skyldighet att berätta för barnen om inseminationen kan snarare ses som en form av disciplinering i försöket att reglera verksamheten, genom att det påtalar hur det goda och ansvarstagande föräldraskapet borde se ut. Därigenom konstrueras inseminationsparet som moraliska individer.

Utgångspunkten för utredningens arbete är barnets bästa, och i utredningen definieras barnets bästa som att växa upp med en mor och en far. Men barnets bästa är också, enligt utredningen, att ha tillgång till sitt ursprung. Här sker en tydlig stereotypisering av inseminationsbarnet, där utredningen definierar vad som är bäst för alla barn som har tillkommit efter en assisterad befruktning.

Utredningen har också i fråga om inseminationsbarnets rätt till sitt ursprung i sina resonemang utgått från barnets bästa. Utredningen har därvid kommit till slutsatsen att det är av stor vikt för ett inseminationsbarns utveckling att ha tillgång till sitt ursprung.⁵⁶⁴

Här infinner sig frågan vad det är utredningen egentligen menar med ”att ha tillgång till sitt ursprung” och vad ursprungsbegreppet fylls med för innehåll. Liljestrand skriver: ”The meaning of knowledge of ‘origins’ is likely to vary by culture.

561 SOU 1983:42, s. 17.

562 SOU 1983:42, s. 122-123.

563 Liljestrand 1990, s. 2. I en rapport utgiven av Socialstyrelsen år 2000 konstateras också att en stor del av inseminationsbarnen troligen aldrig kommer att få veta att deras far inte är deras biologiska far. Rapporten bygger på 148 enkätsvar från föräldrar som fått barn genom insemination mellan åren 1983 och 1995 där 20 procent uppgav att de inte har för avsikt att avslöja något och 10 procent var tveksamma. *SoS-rapport 2000:6 Får barnen veta? Barn som fötts efter givarinsemination.*

564 SOU 1983:42, s. 17.

For some people this knowledge may mean detailed physiological information, geographic locale, ethnicity, religion or class. For others it may extend to ability to link personal characteristics with a name. Some may go even further, and include face-to-face contact.”⁵⁶⁵ I sitt betänkande resonerar utredningen kring vilken typ av information inseminationsbarnet kan tänkas vara intresserad av och hur denna information ska förmedlas.

Vi menar att det därför får ankomma på den ansvarige läkaren – som ju får förutsättas bäst känna till givaren – att ge inseminationsföräldrarna någorlunda detaljerade uppgifter om barnets biologiske far t.ex. ungefärlig ålder, sysselsättning, intressen och utseende samt eventuellt något om hans släkt och varför han ställde upp som givare. Sådana uppgifter bör läkaren kunna lämna ut till föräldrarna utan att givarens identitet för den skull behöva avslöjas. Uppgifterna får sedan användas av föräldrarna när det skall tala med barnet om dess ursprung.⁵⁶⁶

Men utredningen menar att barnet även ska ha rätt att få veta donatorns identitet och därmed kunna kontakta – och träffa – donatorn om det skulle vilja.⁵⁶⁷ Barnet ska alltså inte enbart ha rätt att få kännedom om *att* det tillkommit efter en donatorinsemination, det ska också få veta *vem* som är donatorn:

Utredningen föreslår därför att ett inseminationsbarn – sedan det uppnått myndig ålder – skall ha en principiell rätt att få uppgift om vem som är dess biologiske far. Uppgiften föreslås bli förmedlad genom social myndighets försorg.⁵⁶⁸

Ett huvudargument mot att anonymitetsskyddet för donatorn tas bort är enligt utredningen att det då finns en risk för att antalet donatorer minskar, vilket i förlängningen kan leda till att sjukhusens behandlingsskøer växer och att färre kan skaffa barn genom insemination.⁵⁶⁹ Utredningen är medveten om denna risk, men godtar den inte som ett tillräckligt tungt vägande argument för att bevara anonymitetsskyddet. Det är utredningens bestämda åsikt att ”hänsynen till inseminationsbarnens bästa – även i ursprungsfrågan – måste gå före hänsynen till andra inblandade parter”.⁵⁷⁰ Barnets bästa, det vill säga rätten till ursprung, framställs därmed som en princip som är överordnad alla andra principer. Dessutom lyfter utredningen fram att det finns fördelar med att man använder donatorer som inte motsätter sig att deras identitet senare kan komma att avslöjas för barnet: ”Ett sådant ställningstagande skulle förhoppningsvis leda till att det på sikt

565 Liljestrand 1990, s. 189.

566 SOU 1983:42, s. 119.

567 SOU 1983:42, s. 119-123.

568 SOU 1983:42, s. 17.

569 SOU 1983:42, s. 120-121.

570 SOU 1983:42, s. 121.

kunde gå att få fram bara givare som har en ansvarsfull och mogen inställning till sin medverkan.”⁵⁷¹

Utredningen vill att det ska ställas hårdare krav på donatorns lämplighet ur ett medicinskt perspektiv, men också ur psyko-socialt hänseende. Tidigare har alldeles för lite uppmärksamhet riktats mot donatorns psyko-sociala förhållanden menar utredningen, eftersom dennes engagemang endast har handlat om själva spermagivningen. Utredningen menar att donatorns engagemang inte längre ska betraktas på detta inskränkta sätt, istället anser den att donatorn ska känna ett visst ansvar för de barn som blir födda efter insemination med hans sperma.

Det vore med hänsyn till det anförda önskvärt med en psyko-social undersökning även beträffande givaren och, i förekommande fall, beträffande dennes hustru/sambo. Genom en sådan undersökning skulle kunna utrönas om givaren på ett moget och ansvarsfullt sätt engagerar sig i saken och om hans förhållanden i övrigt är sådana att man i framtiden kan räkna med hans medverkan om ett inseminationsbarn i vuxen ålder söker kontakt med honom.⁵⁷²

Genom att framhålla att donatorns lämplighet i likhet med de blivande föräldrarnas ska granskas och godkännas hoppas utredningen att endast mogna och ansvarsfulla män väljer att donera sperma. Föreställningen om den omoraliske och ansvarslöse spermagivaren som florerade i bland annat *Ottar* ska därmed motverkas. Undanröjandet av anonymiteten och sekretessen syftar alltså till att disciplinera både inseminationsfamiljen och donatorn med hjälp av en moraliserande och uppfostrande teknik, allt för att uppnå barnets bästa. Utredningens förhoppning är att detta ”på sikt kommer att medföra att insemination inte betraktas som ett tvivelaktigt sätt att avhjälpa ofrivillig barnlöshet”.⁵⁷³ Målet är således att normalisera verksamheten. Att vara inseminationsfamilj ska inte längre vara något konstigt. Samtidigt får utredningens betoning på det biologiska – men också det sociala och emotionella – bandet mellan inseminationsbarn och spermagivare den något paradoxala effekten att bilden av kärnfamiljen utmanas, eftersom barnet på ett teoretiskt plan tillerkänns två fäder. Utredningens framhävande av det biologiska släktskapet får således den kanske något paradoxala konsekvensen att det exklusiva föräldraskapet och tvåsambhetsidealet destabiliseras.

571 SOU 1983:42, s. 121.

572 SOU 1983:42, s. 89.

573 SOU 1983:42, s. 121.

Erfarenheten av adoptivbarns behov

Utredningen slår fast att ”det är av stor vikt för ett inseminationsbarns utveckling att ha tillgång till sitt ursprung”.⁵⁷⁴ Hur kommer utredningen fram till denna slutsats? Utifrån vilken kunskap argumenterar utredningen för denna normativa utsaga? Vid läsningen av utredningstexten blir det tydligt att utredningen grundar sina resonemang på en liknande företeelse, nämligen adoptivbarns behov av ursprung:

När det gäller den känsliga frågan om ett inseminationsbarns rätt att få kunskap om sitt ursprung konstaterar utredningen att det redan i förarbetena till 1971 års lagändringar i fråga om adoption framhölls att ett adoptivbarn kan anses ha berättigat intresse av att vinna klarhet om sin härstamning. Utredningen har – i brist på forskning i fråga om inseminationsbarn – tagit starkt intryck av den forskning som bedrivits i fråga om adoptivbarns behov och intresse i detta hänseende. När det gäller adoptivbarn visar den forskning som bedrivits framför allt i USA, Kanada och Storbritannien att ett adoptivbarn har ett mycket stort behov av att få kunskap om sitt ursprung och att möjligheterna att få sådan kunskap har stor betydelse för barnets utveckling.⁵⁷⁵

Utredningens resonemang kring givarinseminationsbarnens behov av ursprung bygger alltså till stor del på föreställningen om adoptivbarns behov. Förvisso är utredningen medveten om att förutsättningarna för adoption och givarinsemination ser olika ut – adoption handlar om att ta hand om ett redan existerande barn som har lämnats bort eller övergetts, medan givarinsemination handlar om att skapa ett barn där modern är biologiskt länkad till barnet – men för utredningens slutsatser får detta underordnad betydelse:

När det gäller adoptivbarn har vi genom de framkomna forskningsresultaten kunnat konstatera att det är av stor vikt för ett adoptivbarn att uppgifterna om de biologiska föräldrarna inte utplånas. Känslan av att inte ha en länk till det förflutna skapar hos många människor en känsla av rotlöshet som kan vara svår att klara av. Som vi tidigare har anfört anser vi att man när det gäller inseminationsbarn bör dra slutsatser av de forskningsresultat och erfarenheter som finns beträffande adoptivbarns behov av att få kunskap om sitt ursprung. Vid både adoption och insemination är det ju fråga om barn som från början är helt skilda från åtminstone en biologisk förälder och förutsätts vara det under hela sin uppväxttid. Vi kan inte se annat än att ett inseminationsbarn måste ha ett lika starkt behov och intresse som ett adoptivbarn av att veta att det finns uppgifter bevarade om en biologisk förälder som barnet inte har någon kontakt med.⁵⁷⁶

Här konstrueras människor som inte har kännedom om sitt biologiska ursprung som ”rotlösa”. Att alla människor har ett behov och ett intresse av sitt biologiska

574 SOU 1983:42, s. 17.

575 SOU 1983:42, s. 16-17.

576 SOU 1983:42, s. 117-118.

ursprung blir därmed den sanning om människans natur som utredningen producerar.

En remissinstans som har stort inflytande över utredningens inställning i den här frågan är föreningen Adoptionscentrum, vars egentliga uppdrag är att förmedla adoptioner mellan svenska sökande och utlandet. Även om Adoptionscentrum inte säger att adoptivbarn och inseminationsbarn har samma behov och intresse av att få kännedom om sitt biologiska ursprung hävdar man att det i alla fall är viktigt för barn som är adopterade och att ursprunget är något som alla adoptivbarn funderar över:

Intresset för ursprunget varierar hos adoptivbarn beroende på åldern. Först frågar barnet efter varifrån det ursprungligen kommer. Senare frågar det varför dess föräldrar lämnade bort det. När den adopterade närmar sig vuxen ålder börjar han eller hon söka spår efter sig själv.⁵⁷⁷

Adoptionscentrum hänvisar också till de amerikanska föreningar som kämpar för att adopterade skall få tillgång till de dokument och handlingar som rör adoptionen. Därför anser man det vara viktigt att dessa uppgifter bevaras om barnet någon gång i framtiden vill söka rätt på sina biologiska föräldrar.⁵⁷⁸ Här blir Adoptionscentrums inflytande över utredningen tydligt, den sanning som Adoptionscentrum producerar om adopterade barn och adoptionsverksamhetens utformning övertas av utredningen och överförs på inseminationsbarn och inseminationsverksamheten. Adoptionsanalogin blir därmed central för att förstå hur påståendet att inseminationsbarnet har ett behov av sitt ursprung legitimeras. Detta sker i utredningen huvudsakligen på två sätt, dels genom att hänvisa till den historiska utveckling som skett på adoptionsområdet, dels genom att återropa den befintliga forskningen om adoptivbarns behov av sitt ursprung. Jag kommer därför att diskutera hur dessa diskurser – diskursen om det förflutna och den vetenskapliga diskursen – formar och formas av utredningens utsagor.

I utredningstexten växer en berättelse fram om hur föreställningen om ursprungets betydelse har förändrats över tid. Den hemlighetsfullhet som anses präglade den samtida inseminationsverksamheten jämförs med de förhållanden som tidigare gällde i fråga om adoption, då det från föräldrarnas sida fanns en strävan efter att så långt som möjligt dölja att barnet var adopterat. Enligt utredningen har det sedan 1950-talet förts en diskussion om att adoptivbarn bör få kunskap om sitt ursprung. Syftet har varit att undvika de problem som tidigare uppstått där hemligheter, lögn och svek har försämrat familjerelationerna och lett till att adopterade känt sig lurade.

577 SOU 1983:42, s. 113.

578 SOU 1983:42, s. 113. Se även Carp 1998.

Vid givarinsemination är utgångspunkten i dag att barnets biologiska ursprung skall mörkläggas. Sälunda uppmanas vanligtvis de blivande föräldrarna att inte berätta något för barnet eller dess omgivning om barnets verkliga ursprung. [...] Detta strider mot den svenska rättsutveckling som pågått under hela 1900-talet i fråga om vikten av att faderskap fastställs och att barnet skall ha rätt att få veta sitt ursprung. Vid givarinsemination godtas alltså från samhällets sida – i motsats till vad som gäller t.ex. i fråga om adoption – att faderskapet grundas på en livslögn.⁵⁷⁹

Vidare menar utredningen att det ökade antalet utlandsadoptioner på 1960-talet också bidragit till en större öppenhet inom adoptionsverksamheten och att ”[n]umera betraktas det i Sverige som självklart att adoptivföräldrarna så tidigt som möjligt och därefter fortlöpande skall tala med barnet om deras biologiska ursprung”.⁵⁸⁰ Utifrån den historiska berättelse om hur adoptivbarn har fått rätt till kunskap om sitt ursprung uppstår således tanken om att även inseminationsbarn ska ha denna rätt.

Det intressanta i det här sammanhanget är hur utredningen använder sig av den historiska narrationen för att stärka sitt resonemang. Utredningen pekar på hur praxis på adoptionsområdet har förändrats till att bli mer modernt och menar att denna utveckling är önskvärd även för inseminationsverksamheten. Samtidigt som det nya lagförslaget ska ses som ett brott mot det gamla förlegade inställningen till sekretess och anonymitet så använder sig utredningen också av det förflutna för att legitimera en viss utveckling. Den historiska narrationen kan alltså ses som en normaliserande teknik som kan användas både för att ha något att ta avstånd från och för att peka på en historisk utveckling som bör följas. Historiebruk är ett särskilt fält inom historievetenskapen. Grundtanken i begreppet historiebruk är att historiska händelser omtolkas och används i olika politiska och ideologiska syften. Monika Edgren diskuterar hur utvalda händelser i det förflutna kan lyftas fram av olika grupper i syfte att legitimera vissa krav. Genom att betona vissa händelsers betydelse och utesluta andra skapas en historisk berättelse som kan användas som ett vapen i kampen om tolkningsföreträdet.⁵⁸¹ Klas-Göran Karlsson kallar ett sådant användande av historien för ett ”politiskt historiebruk”. Denna form av historiebruk är selektivt i urvalet av de historiska händelser som länkas samman med nutiden och konstruerar historiska berättelser som gagnar den egna politiska agendan.⁵⁸²

I det här fallet återoppar utredningen den svenska rättsutvecklingen när det gäller att fastställa faderskap och den ökade öppenheten på adoptionsområdet. Denna öppenhet kan dock inte sägas gälla de utländska adoptivbarnen, vilka varit i klar majoritet i de adoptionsfall som handläggs av svenska myndigheter

579 SOU 1983:42, s. 56-57.

580 SOU 1983:42, s. 110.

581 M. Edgren 2009, s. 95.

582 Karlsson 2004, s. 62.

sedan utlandsadoptionerna ökade på 1960-talet. Det som utesluts ur utredningens historieskrivning är att de utlandsfödda adoptivbarnen i själva verket inte alls garanteras rätten till sitt biologiska ursprung. Adoptivbarnets rätt till och behov av sitt biologiska ursprung är ingenting som överhuvudtaget diskuteras av tidigare utredningar (exempelvis i SOU 1967:57 eller SOU 1969:11). Förvisso menar inseminationsutredningen att frågan diskuterades i förarbetena till 1971 års lagändringar, men inget spår av detta återfinns i själva lagen.⁵⁸³ Vikten av att ha tillgång till ursprunget för adopterade är alltså enligt min analys inget som återfinns varken i tidigare statliga utredningar eller i lagtexten. Att detta har varit det gängse förhållningssättet till adopterade och deras rättigheter menar jag är inseminationsutredningens egen tolkning och konstruktion av det förflutna.

Att tala med adoptivbarnet om dess ursprung verkar främst handla om att man därigenom ska undvika lögn och onödigt lidande. När det gäller de utländska adoptivbarnen tycks detta inte behövas eftersom det ändå antas vara uppenbart att de inte är föräldrarnas biologiska barn. I inseminationsutredningens resonemang blir det dock tydligt att det inte enbart handlar om en önskan om att öppenhet och ärlighet ska prägla relationen mellan föräldrar och barn, utan man hävdar också att kännedomen om det biologiska ursprunget är viktigt för barnets psykiska välbefinnande. Den vetenskapliga diskursen blir här viktig för att utredningen ska kunna legitimera sin ståndpunkt. Utredningen hänvisar till brittiska och nordamerikanska psykologer och forskare som kommit fram till att ursprunget är viktigt för adoptivbarn och drar därefter slutsatsen att detta även måste gälla för inseminationsbarn. En intressant och kanske något motsägelsefull situation som uppstår här är att forskning från USA som av utredningen i andra sammanhang utmålas som något negativt och farligt här lyfts fram som något viktigt och sant. Den moraliska geografin ser alltså annorlunda ut när det gäller adoptionsforskning (barnpsykologisk forskning) och när det gäller forskning om homosexuellt föräldraskap ("fel" sorts barnpsykologisk forskning) och de nya reproduktionsteknologierna (biomedicinsk forskning).

Petra Liljestrand kritiserar i sin analys av utredningens betänkande bristen på hänvisningar till forskning och empiriska undersökningar som bekräftar att inseminationsbarn liksom adopterade har behov av att få tillgång till sitt ursprung och menar att utredningen verkar tala utifrån en känslomässig eller ideologisk ståndpunkt snarare än en vetenskaplig.⁵⁸⁴ Det är en viktig poäng, men min uppgift som diskursanalytiker är egentligen inte att bedöma rimligheten i en utsaga utan snarare att studera hur en utsaga görs möjlig och ges legitimitet. Utredningens utgångspunkt är ju att adoptivbarn och inseminationsbarn är likställda och utifrån ett sådant synsätt blir det tämligen oproblemiskt att applicera forsk-

583 SOU 1983:42, s. 16.

584 Liljestrand 1990, s. 190-193.

ningsresultat som gäller den ena gruppen på den andra. Se exempelvis formuleringen: "Utredningen anser att starka skäl talar för att man – när det gäller samhällets syn – i största möjliga utsträckning skall dra paralleller mellan adoption och insemination."⁵⁸⁵ Detta betyder dock inte att utredningen inte är medveten om problemet. Under rubriken "Behov av forskning" konstaterar utredningen: "Vi vet i dag mycket litet om hur ett inseminationsbarns förhållanden på sikt utvecklas och vilka särskilda svårigheter och problem som kan uppkomma under uppväxttiden".⁵⁸⁶ Utredningen ser det som "angeläget att sådana undersökningar snarast kommer till stånd" och även att "någon form av rikstäckande statistik angående verksamheten" skapas.⁵⁸⁷ Därigenom riktar sig styrningen också till vetenskapssamhället, i och med att utredningen anger vilken typ av forskning som är önskvärd och som ska prioriteras.

Den forskning om adopterade som återopas slår fast att kunskapen om ursprunget "har stor betydelse för barnets utveckling".⁵⁸⁸ Att inte känna till sitt ursprung blir därmed något problematiskt, något som kan hämma barnets utveckling. I enlighet med Liisa Malkkis resonemang om rotlösheten blir bristen på ursprung ett slags sjukdomstillstånd, något individen tar skada av.⁵⁸⁹ Härmed sker en *patologisering* av inseminationsbarnen då de pekas ut som lidande av denna brist. Ursprung kopplas samman med normalitet, stabilitet och friskhet, medan dess motsats – bristen på ursprung – sammankopplas med problem och psykisk ohälsa. Genom att inseminationsbarn konstrueras som rotlösa blir de också problematiska. Därmed blir de också ett samhälleligt och politiskt problem som måste lösas genom olika former av disciplinering och normalisering. Utifrån det perspektivet är det kanske inte så förvånande att utredningen framhåller att barnen behöver få kännedom om sitt ursprung och att inseminationsparet och donatorn måste ta sitt ansvar i detta. Genom att barnen tillerkänns rätten till sitt ursprung sker enligt mitt sätt att se det ett normaliserande som gör att de kan inkluderas i de friskas sfär – en process som jag menar kan kallas för *rehabilitering*. I och med att inseminationsbarnen rehabiliteras, det vill säga får tillgång till sitt biologiska ursprung, blir de också lite mindre avvikande.

Förmänskligandet av inseminationsbarnet

Inseminationsbarn likställs alltså med adoptivbarn i fråga om behovet av ursprung. Detta behov formuleras både som en nödvändighet för barnets utveckling och som

585 SOU 1983:42, s. 14.

586 SOU 1983:42, s. 58.

587 SOU 1983:42, s. 59.

588 SOU 1983:42, s. 16-17.

589 Malkki 1992, s. 24-26.

en rättighet. Att det finns en skillnad mellan adopterade barn och barn som tillkommit efter insemination tycks för utredningens slutsatser spela en underordnad roll, även om det i ena fallet är existerande barns rättigheter som den talar om och i det andra fallet barn som ännu inte finns. De rättigheter som ska värnas är med andra ord det ännu inte födda barnets, och det som står på spel är det potentiellt frambringade livets existensvillkor. I det avseendet påminner inseminationsfrågan till viss del om abortfrågan, som ju också handlar om synen på det ofödda barnet, etik och moral. Detta har också uppmärksammats av Marit Melhuus: "The legislation related to abortion is a tangential process which has direct relevance for the questions that assisted conception provokes. This is reflected in the ethical and ontological issues (e.g. the moral status of the foetus and its relation to its mother) as well as the dilemmas these laws raise with regard to the liberal state."⁵⁹⁰

Frågan om fri abort debatterades ingående i Sverige under åren innan utredningens tillkomst. År 1975 trädde den nya abortlagen i kraft, som innebar att kvinnan själv skulle ha rätt att besluta om aborten. Lagen sågs som en stor framgång för dem som kämpat för kvinnans rätt att bestämma över den egna kroppen.⁵⁹¹ Ändå fortsatte aborterna att diskuteras långt in på 1980-talet. Främst handlade debatten om det ofödda barnets status och rättigheter, och när egentligen ett foster ska anses vara en människa.⁵⁹² I det sammanhanget blir det intressant att inseminationsutredningen väljer att tala om det ännu inte födda barnet som en individ med rättigheter. Speciellt med tanke på att det här rör sig om barn som ännu inte ens blivit avlade. Dock finns det en väsentlig skillnad mellan abort och insemination – vid insemination är själva meningen att bringa ett barn till världen, vid abort gäller det motsatta.

Ändå vill jag framhålla att talet om det ännu icke existerande barnet får konsekvenser för hur inseminationsfrågan konstitueras. I mediedebatten konstruerades inseminationsbarnet ofta som någonting onaturligt och avvikande, som något hotfullt och potentiellt farligt vars blotta existens äventyrar samhällets fortlevnad. Barnet kopplas samman med teknologiska framsteg och medicinska experiment, och riskerar att ses som en produkt av "den galne vetenskapsmannens" otyglade fantasier. I denna konstruktion blir barnet en cyborg, en icke-människa, ett neutrum.⁵⁹³ Den blir vad Sara Ahmed kallar för "the origin of danger". Främlingen som tankefigur kopplas hos Ahmed i första hand samman med transnationella diskurser, men jag menar att denna tankefigur även kan användas i reproduktionsteknologiska sammanhang där inseminationsbarnet definieras som avvikan-

590 Melhuus 2005, s. 219.

591 Palmblad 2000, s. 167.

592 SOU 1983:31; SOU 1989:51.

593 Enligt Donna Haraway uppstår cyborgens i gränslandet mellan människa och teknologi, natur och kultur. Haraway 1997. Se även Davis-Floyd & Dumit 1998; Kaplan & Squier 1999, Lykke 2000; Bryld 2001.

de och därmed andrafieras.⁵⁹⁴ Denna andrafieringsprocess kan också kallas för *artificering*. Föreställningen om barnet som något artificiellt eller konstgjort möjliggör metaforer som ”provrörsbarn” och ”drivhusbarn”. Genom omnämmandet av det onaturliga tillkomstsättet skapas en kategori människor som skiljer sig från andra, som framställs som mindre naturliga (och därmed som sämre).

Jag menar att det som sker i utredningens tal är att barnet erkänns som en ”riktig” människa. Genom att konsekvent undvika den terminologi som används i media eller vardagligt tal (t.ex. ”provrörsbarn”, ”drivhusbarn” och ”konstgjord” befruktning) tonar utredningen ned kopplingen till teknologin och teknologiska framsteg. Denna normaliserings- och naturaliseringsprocess vill jag kalla för ett *förmänskligande*. Begreppet förmänskligande illustrerar dels att barnet blir en ”riktig” människa, dels att det blir ett rättssubjekt. Förmänskligandet är alltså en sorts subjektivering, i motsats till artificeringen som handlar om objektivering. Istället för att ta fasta på det artificiella eller onaturliga betonar utredningen att barnet är en (blivande) individ med rättigheter, och drar paralleller mellan inseminationsbarnet och adoptivbarnet för att understryka barnets behov av samhällets hjälp och stöd. Liknelsen med adoptivbarnet fyller dessutom funktionen att skapa sympati och empati för barnet, eftersom bilden av ett föräldralöst (eller i inseminationsbarnets fall, faderlöst) och värnlöst barn förväntas uppväcka särskilda omsorgskänslor. Därmed sker också en viktigmisering av inseminationsbarnet.

Som redan konstaterats var utredningen av den uppfattningen att barnet hade behov av både en mor och en far. Barnet som faderlöst och utan rättsligt skydd är den främsta hållpunkten i utredningens argumentation. Genom denna beskrivning rättfärdigas att samhället griper in för att skydda barnet och tillvarata dess rättigheter och intressen. Talet om barnets rätt menar jag är en styrningsteknik som möjliggör ökad statlig kontroll och som ger staten rätt att intervensera i människors liv. I detta tal framställs barn i allmänhet och inseminationsbarn i synnerhet som värnlösa och i behov av samhällets omsorg. Petra Liljestrand påpekar också mycket riktigt att bilden av det skyddslösa barnet var av stor betydelse för utredningens önskan att konstruera inseminationsfrågan som en fråga om barnets rätt.⁵⁹⁵ Hon menar att föräldrarna ofta framställdes som oansvariga och omoraliska i den offentliga debatten. De barnlängtande ansågs vara egoistiska och lite suspekta för att de ville ha ett biologiskt barn och för att de föredrog den onaturliga tekniken framför adoption. Ett ofta förekommande argument var att barn inte ska användas för att uppfylla vuxnas drömmar och att de barnlösa måste lära sig att leva med sin infertilitet.⁵⁹⁶

594 Ahmed 2000, s. 4-5.

595 Liljestrand 1990, s. 7-10.

596 Liljestrand 1990, s. 131-152.

Talet om barnets rätt hänger ihop med föreställningarna kring barn och barn-
dom. Jag vill här återvända till Viviana Zelizers resonemang om att synen på barn
har förändrats i det moderna samhället och gått från en mer nyttoinriktad inställ-
ning till en som betonar känslor och självförverkligande. Barn ses inte längre som
en ekonomisk tillgång, utan istället som något som ska skänka lycka och glädje.
Zelizer menar att denna förändring hänger samman med den bild av det oskuld-
fulla, värnlösa barnet som bland annat förts fram av kyrkan, filantropiska fören-
ingar och grupper som arbetat för att avskaffa barnarbetet.⁵⁹⁷ Utifrån bilden av det
värnlösa barnet som inte kan hjälpa att det föds till världen eller föra sin egen talan
växte således tanken om barnets rätt, vars garant underförstått är den goda staten
och det goda samhället.

I utredningstexten viktimeras barnet och framställs som ett offer för egoistis-
ka, omoraliska och skrupelfria vuxna (föräldrar, donatorer, läkare och vetenskaps-
män). Barnet sägs därför behöva samhällets skydd.⁵⁹⁸ Genom att utredningen
konstruerar barnet som en individ som har naturliga och berättigade behov (be-
hovet av en mor och en far, en trygg uppväxtmiljö och det biologiska ursprunget)
och som precis som alla andra bör omfattas av medborgerliga rättigheter och sam-
hällets omsorger sker alltså ett förmänskligande. I denna normaliserande och na-
turaliserande process omförhandlas dikotomin människa/teknologi och det ännu
inte födda, onaturliga barnet konceptualiseras, förkroppsligas och förvandlas till
en människa. Det centrala i denna process är att barnet inte längre framstår som
ett potentiellt hot utan som ett värnlöst offer. Ett oskyddat litet barn.

Assisterad befruktning som...

Reproduktionsteknologi konstrueras av både 1950-talets och 1980-talets utred-
ning som en komplicerad fråga som måste regleras. Detta antagande bygger på
olika former av vetande om verksamhetens organisation, funktion och conse-
kvenser. I det här avsnittet undersöker jag den kunskap som ligger till grund
för de lagförslag som presenteras och vilka kunskapsproducenter som förmedlar
denna kunskap. Eftersom betoningen i det här kapitlet ligger på 1980-talet är
det i första hand inseminationsutredningens två betänkanden SOU 1983:42 och
SOU 1985:5 som analyseras. SOU 1953:9 fungerar i det här sammanhanget
främst som en historisk bakgrund.

597 Zelizer 1994, s. 3-15.

598 Liljestrand 1990, s. 122.

... en medicinsk behandling

En nyckelfråga för hanterandet av assisterad befruktning i allmänhet och insemination i synnerhet är huruvida behandlingen är att betrakta som ett medicinskt ingrepp. Petra Liljestrand skriver att det finns mycket som talar emot detta. Insemination är en tekniskt okomplicerad metod som kan utföras utan avancerad utrustning eller utbildad personal. Infertilitet behöver inte nödvändigtvis vara relaterat till en sjukdom eller ett sjukdomstillstånd. Dessutom är den person som "behandlas" mot sjukdomen inte den sjuke, utan den infertile mannens partner.⁵⁹⁹ När det gäller äggdonationer ser situationen annorlunda ut. Där krävs både medicinsk expertis och utrustning, infertiliteten beror oftast på något problem med de reproduktiva organen och det är också den med infertilitetsproblem som blir behandlad. I sitt resonemang utgår utredningen från att infertilitet är att betrakta som ett medicinskt problem, oavsett om det handlar om manlig eller kvinnlig sådan. Utifrån ett sådant synsätt kan den rättfärdiga att ensamstående och lesbiska inte bör ha tillgång till medicinsk behandling. Eftersom frågan konstrueras som ett medicinskt problem är det intressant att undersöka vad den medicinska diskursen har haft för inflytande för utredningen. I vilken utsträckning hämtade utredningen stöd för sina slutsatser hos den medicinska vetenskapen och läkarsamfundet?

I SOU 1983:42 redogör utredningen för den befintliga forskningen om inseminationsverksamheten som utförts i Sverige. Bara ett par år tidigare hade professor Per Bergman för Socialstyrelsens räkning genomfört en undersökning angående givarinseminationer vid svenska kvinnokliniker. Resultatet från hans studie visade att samtliga kliniker enbart rapporterade om positiva erfarenheter från inseminationsverksamheten: "Alla i landet verksamma läkare med erfarenheter av givarinsemination var oreserverat positiva till denna behandlingsform. Ingen av berörda läkare hade erfart några problem när ett par fått ett inseminationsbarn."⁶⁰⁰ En annan undersökning genomfördes vid Östra sjukhuset i Göteborg där 92 makar fick fylla i en enkät om sina upplevelser av givarinseminationen. Svaren visade att makarna ansåg att deras äktenskap var lika bra eller bättre än innan, att de hade god kontakt med barnet, att fäderna verkade ägna mer tid åt sina barn än flertalet biologiska fäder och att barnen utvecklades normalt. "Samtliga var oreserverat positiva till givarinsemination och ansåg sig vilja rekommendera givarinsemination till andra makar i motsvarande situation."⁶⁰¹

Utredningen ansåg dock inte att de tidigare undersökningarna var tillräckliga och gjorde därför en egen undersökning där de skickade ut enkäter till landet

599 Liljestrand 1990, s. 67.

600 SOU 1983:42, s. 47.

601 SOU 1983:42, s. 48.

samtliga kvinnokliniker, 56 sjukhus och 420 läkare specialiserade på kvinnosjukdomar och förlossningar. Undersökningen omfattade såväl offentliga som privata kliniker.⁶⁰² Resultaten från undersökningen visade att den allmänna inställningen till makeinsemination var att det är en okomplicerad och okontroversiell metod. ”När det gäller makeinsemination föreligger genomgående uppfattningen att det är en från etiska, sociala och juridiska synpunkter okontroversiell metod för att lösa ett barnlöshetsproblem för en begränsad grupp ofrivilligt barnlösa.”⁶⁰³ Be­träffande givarinsemination var åsikterna däremot delade:

I fråga om givarinsemination går uppfattningarna mer i sår. Bland dem som själva sysslar med verksamheten upplevs den som positiv. Behovet av en rättslig reglering – inte minst om barnets rättsliga ställning – betonas dock. Samtidigt uttrycks farhågor för att en alltför öppen verksamhet med givarinsemination, bestående t.ex. i offentlig registrering av givaren och en möjlighet för barnet att få reda på vem som är dess biologiske far, skulle medföra att verksamheten skulle inskränkas avsevärt och kanske helt upphöra. Flera kliniker och privatpraktiserade gynekologer betonar att verksamheten med givarinsemination är så känslig att den bör bedrivas endast vid de större sjukhusen som har en samlad kompetens av läkare, psykologer, kuratorer och genetiker.⁶⁰⁴

Den medicinska personal som sysslade med givarinseminationer var mer positivt inställda än de som inte gjorde det. ”Några kliniker, som bara sysslar med makeinseminationer, ifrågasätter med hänsyn till barnet hela verksamheten med givarinseminationer som sådan.”⁶⁰⁵ Av detta drar utredningen slutsatsen att verksamheten måste regleras:

Sammanfattningsvis ger undersökningens resultat intryck av att verksamheten med givarinsemination i dag bedrivs huvudsakligen med det barnlösa paretts bästa för ögonen. Det blivande barnets framtid tas uppenbarligen inte så stor hänsyn till. Det verkar som man från läkarhåll närmast är benägen att se på givarinsemination som en befruktningsmetod jämförbar med naturlig befruktning och inte beaktar de speciella psykologiska och etiska problem som verksamheten innefattar.⁶⁰⁶

Här blir det uppenbart motsägelsefulla i utredningens resonemang tydligt. Å ena sidan konstrueras insemination som en medicinsk fråga, å andra sidan ifrågasätts åsikterna från den medicinska expertis som är verksam på området. Det är uppenbart att den befintliga medicinska forskningen och uttalandena från majoriteten läkare bortdefinierades som användbar kunskap av utredningen. Här kan paralleller dras till den danska inseminationsdebatten. Mette Bryld menar att i dansk media och i de politiska diskussionerna florerade en populär bild av inse-

602 SOU 1983:42, s. 48-49.

603 SOU 1983:42, s. 52.

604 SOU 1983:42, s. 52-53.

605 SOU 1983:42, s. 53.

606 SOU 1983:42, s. 54.

minationsläkaren som den galne vetenskapsmannen ("the mad scientist") som utförde experiment med mänskligt liv på ett oegentligt sätt. Denna konstruktion bidrog till föreställningen om assisterad befruktning som något hotfullt och farligt.⁶⁰⁷ Utifrån en sådan syn på läkarkåren är det inte särskilt förvånande att deras åsikter inte hörsammades.

Bland utredningens ledamöter finns två personer som kan sägas ha medicinsk kompetens, överläkaren Ingrid Ursing och Marc Bygdeman, gynekolog och professor vid Karolinska institutet. Av dem var det endast Bygdeman som argumenterade i linje med vad majoriteten av läkarsamfundet tyckte. Bygdeman författade ett särskilt yttrande som fogats till huvudbetänkandet, i vilket han delvis tar avstånd från utredningens resonemang. Förvisso håller Bygdeman med om att en psyko-social bedömning av ett par som ansöker om givarinsemination kan vara lämplig eftersom förhållandet liknar det vid adoption, men tycker inte att adoptionsanalogin ska gå för långt när det gäller barnets rätt att få kännedom om sitt ursprung:

I utredningens förslag ges barnet en absolut rätt att få reda på sitt biologiska ursprung och betonas den stora betydelse detta har för många barn. Som stöd för denna uppfattning redovisas ett antal, främst utländska, undersökningar om adoptivbarns behov i detta avseende. Man bör betona att motsvarande undersökningar, när det gäller inseminationsbarn inte finns. Inseminationsbarnets situation är inte heller helt jämförbar med adoptivbarnets. Inseminationsbarnets "sociala mor" är ju också dess "biologiska" mor. Det är alltså inte vetenskapligt belagt att analogin med adoptivbarn är riktig. Att under dessa förhållanden ge barnet ovillkorlig rätt att vid myndig ålder få reda på givarens identitet är enligt min uppfattning att gå för långt.⁶⁰⁸

Bygdeman gör också ett särskilt yttrande i betänkandet om befruktning utanför kroppen. Utredningens inställning här är ju att IVF av etiska skäl inte ska få ske i kombination med givarinsemination. Bygdeman menar dock att detta är helt ologiskt. Enligt Bygdeman är IVF och insemination två likvärdiga reproduktionsmetoder. Att den ena är mer tekniskt komplicerad än den andra motiverar inte förbudet med donerad sperma vid befruktning utanför kroppen.⁶⁰⁹ Vidare menar Bygdeman att det av samma anledning inte bör göras någon skillnad mellan spermadonation och äggdonation. Vilken typ av könsceller det rör sig om ska inte spela någon roll, även om implanteringen av ägg är mer komplicerad än insemination av sperma:

De argument utredningen framför mot denna metod är tänkvärda men knappast hållbara ur etisk synpunkt. Bedömningen måste utgå från den humanistiska människosynen och från människovärdet. Att komplexiteten i den medicinska tekniken skulle vara ett etiskt argu-

607 Bryld 2001:3, s. 303.

608 SOU 1983:42, s. 168.

609 SOU 1985:5, s. 56.

ment är svårt att se. Med sådana skäl skulle man kunna vända sig mot andra komplicerade medicinska ingrepp, t.ex. transplantation av ett hjärta eller lever.⁶¹⁰

Bygdemans invändningar fick inget stöd hos resten av utredningen och hans förslag att behålla sekretessen kring givarinseminationerna och att tillåta äggdonation uppmärksammades inte heller av lagstiftarna. Min analys av inseminationsutredningens två betänkanden visar att även om utredningen definierade assisterad befruktning som en medicinsk behandling utgick dess resonemang inte i första hand från den medicinvetenskapliga diskursen. Den kunskap som producerades av läkare och medicinare betonades inte när frågan om assisterad befruktning formulerades. Deras röster fick förvisso höras i den politiska diskussionen, men de fick inget tolkningsföreträde. Jag menar därmed att inseminationsfrågan inte i första hand var en medicinsk fråga.

... en fråga om barnets rätt

När inseminationsutredningen tillsattes i december 1981 utsågs justitieombudsmannen Tor Sverne till särskild utredare. Till sin hjälp hade han ett antal sakkunniga och experter.⁶¹¹ Sverne hade sedan länge varit engagerad i frågan och kan sägas ha en antagonistisk inställning, bland annat uttalade han sig negativt om givarinseminationerna i tidskriften *Ottar*.⁶¹² Enligt Annika Hamrud blev Sverne den person som kom att dominera inseminationsdebatten under många år och hans åsikter i denna fråga kom i mångt och mycket att bli de förhärskande.⁶¹³ Jan Johansson menar att vilka som tillsätts i en utredningskommitté får stor betydelse för hur en fråga får sin lösning. Han menar att tillsättandet ofta syftar till att leda utredningen i en viss riktning.⁶¹⁴ Troligen fanns det en anledning till att Sverne valts ut för att leda utredningsarbetet. Svernes expertis låg inom det barnrättsliga området och det är därför inte särskilt förvånande att utredningen kom att fokusera i så hög grad på frågan om barnets bästa och barnets rätt.

Vi anser alltså att frågan om och i vilken utsträckning givarinseminationer skall få utföras i Sverige måste prövas utifrån barnets bästa. Kan man inte skapa utifrån barnets synpunkt godtagbara rättsliga, sociala och medicinska förutsättningar för verksamheten bör den inte tillåtas.⁶¹⁵

610 SOU 1985:5, s. 57.

611 SOU 1983:42, s. 3.

612 *Ottar* 1981:2, s. 65-66.

613 Hamrud 2005, s. 108.

614 J. Johansson 1992, s. 4.

615 SOU 1983:42, s. 58.

Johanna Schiratzki menar i en kritik av tillämpningen av barnets bästa att det problematiskt att i rättsliga sammanhang utgå från ett begrepp som är så vagt definierat. Eftersom det inte går att slå fast en gång för alla vad som är bäst för barn kan begreppet användas lite hur som helst och därmed anpassas efter ens egna syften.⁶¹⁶ Barnets bästa kan ses som en överordnad princip som tas för sann och god. På grund av dess hegemoniska status blir användandet av begreppet svårt att ifrågasätta, eftersom argumentet att för stor hänsyn har tagits till barnet inte är gångbart i en modern familjepolitisk diskurs. Begreppet har därför i vissa sammanhang kommit att användas som ett slagträ i debatten för att skuldbelägga andra och framställa sig själv moraliskt högtstående. Förespråkandet av barnets bästa kan också ses som ett disciplinerande och normaliserande begrepp som används för att forma det sätt på vilket barn ska uppfattas och uppfostras. Genom att ange vad som är barnets bästa skickar man ut tydliga signaler till samhället om vad som är önskvärda åsikter och beteenden.

Eftersom utredningen i sitt resonemang hela tiden utgår från föreställningen om barnets bästa konstrueras inseminationsfrågan som en barnrättsfråga. Utredningen utmålar också sig själv som barnens främsta förespråkare. Den anser sig stå på barnets sida mot omoraliska och skrupelfria föräldrar, donatorer, läkare och vetenskapsmän. Att argumentera mot utredningens ståndpunkt blir därmed liktydigt med att inte vilja hjälpa de skyddslösa barnen. Utredningen backas dessutom upp av Adoptionscentrum och den forskning som finns om adopterade, som också tydligt anger vad som ska anses vara bäst för barn. Den kunskap som i första hand blev gångbar inom den inseminationspolitiska diskursen var alltså inte den medicinska utan den samhällsvetenskapligt inriktade som handlade om juridiska, sociala och psykologiska frågor kring barns bästa och barns rätt. Genom att inte konstruera frågan som en i första hand medicinsk fråga kan man också motivera varför vissa grupper ska nekas behandling (eftersom en allmänt utbredd uppfattning är att alla ska ha samma rätt till vård). Assisterad befruktning är alltså en medicinsk *behandling*, men inte en medicinsk *fråga*.

Att frågan om assisterad befruktning konstrueras som en barnrättsfråga är förvisso inget nytt, så skedde även i SOU 1953:9. Skillnaden är att synen på vad som är barnets bästa har förändrats. I 1980-talets utredning framhålls att barnets bästa är att få tillgång till sitt biologiska ursprung, medan 1950-talets utredning anser att donatorn ska vara anonym. Kännedom om ursprunget ses inte som en nödvändighet för barnets välbefinnande.

Vad angår barnets ställning förutsattes i allmänhet som redan nämnts, att barnet ej bör få veta, att det tillkommit genom heterolog insemination, utan leva i föreställningen att äkta mannen är dess verkliga fader. Då båda makarna antagas vara intresserade av att hemlighålla inseminationen för såväl barnet som utomstående, anses sannolikt att förhållandet ej kom-

616 Schiratzki 2003, s. 25.

mer att yppas för barnet. Men vidare hävdas, att även om förhållandet blir känt för barnet, detta åtminstone ej alltid behöver innebära en allvarlig fara för barnets själsliv. För barnets samhörighetskänsla med makarna säges den omständigheten, att barnet såväl i umgänget med makarna som utåt behandlas som makarnas gemensamma, vara viktigare än den biologiska härstamningen. Då barnets lycka väsentligen beror av att icke endast hustrun utan även mannen förmår ägna det samma kärlek och omvårdnad som ett eget barn, framhålles emellertid, att den läkare som verkställer heterolog insemination bör pröva, om åtgärden är lämplig med hänsyn till makarnas personliga egenskaper. Då det sålunda göras gällande, att barnets miljömässiga och psykologiska anknytning till makarna snarare än den biologiska härstamningen är avgörande, anges också invändningen, att barnets liv grundas på en lögn, förlora sin allvarliga innebörd.⁶¹⁷

I SOU 1953:9 framhålls att barnet inte kommer att ta skada av att inte ha tillgång till sitt biologiska ursprung – så länge det får växa upp i den goda och kärleksfulla familjen. Jag menar att det har skett en total svängning i synen på barnets bästa, en förändring som hänger samman med det senmoderna samhällets ökade betoning på biologi och biologiska förklaringsmodeller. Medan 1950-talets utredning ser de sociala banden mellan barn och föräldrar som överordnade de biologiska, prioriteras både de biologiska och sociala i 1980-talets utredning. Således har det skett en förskjutning i styrkeförhållandet i dikotomin biologi/socialitet i relation till släktskap.

Samtidigt går det inte att komma ifrån att 1950-talets utredning är medveten om att det kan vara problematiskt för barnet att inte ha kontakt med sitt biologiska ursprung. I sitt betänkande påpekar den att ”barnet berövas möjligheten att komma i rättsligt och personligt förhållande till den verkliga fadern” och att ”de psykologiska verkningarna av heterolog insemination kunna väntas åtminstone i vissa fall bli gynnsamma men i andra fall kunna bli ogynnsamma”.⁶¹⁸ Ändå framhåller den att donatorerna ska vara anonyma. Detta får mig att misstänka att barnets bästa inte är en överordnad princip för 1950-talets utredning, eftersom större hänsyn tas till inseminationsparet och donatorn. Här menar jag att det finns en skillnad mellan 1950-talets och 1980-talets utredning. Flera gånger påpekar 1980-talets utredning att assisterad befruktning inte är att betrakta som en rättighet för ofrivilligt barnlösa och att barn inte ska användas som medel för att tillfredställa vuxnas behov. Det dominerande synsättet är att barn ska sättas till världen och finnas till för sin egen skull och inte för någon annans.⁶¹⁹ Enligt Bengt Sandin och Gunilla Halldén är barnens rättigheter överordnade de vuxnas i diskursen kring barnets bästa.⁶²⁰ Denna rättighetsdiskurs har därmed en inbyggd generationskonflikt, där barn ses som individer med rättigheter som

617 SOU 1953:9, s. 67.

618 SOU 1953:9, s. 67-68.

619 Se SOU 1983:42, s. 58, 71, 87; SOU 1985:5, s. 38-39.

620 Sandin & Halldén 2003, s. 18.

är viktigare att tillvarata än de vuxnas intressen, önsknings och behov. Med en sådan utgångspunkt blir barnets bästa ett problematiskt begrepp, som stundtals riskerar att komma i konflikt med andra medborgerliga rättigheter kring föräldraskap, autonomi och likabehandling.

Att konstruera inseminationsfrågan som enbart en barnrättsfråga utesluter också andra möjligheter att förstå frågan. Exempelvis skulle den ju kunna betraktas som en kvinnorättsfråga. Feminister var tidigt ute med att diskutera den nya reproduktionsteknologin och många kritiserade inseminationsverksamheten för att vara patriarkal och ett hot mot kvinnors självbestämmande. Andra feminister välkomnade den nya tekniken och såg den som en möjlighet att frigöra sig från de traditionella fortplantningssätten, exempelvis genom att skaffa barn utan en man eller genom konstgjorda livmödrar.⁶²¹ Ingenstans i SOU 1983:42 förekommer denna typ av argument och den nya reproduktionsteknologin kopplas aldrig samman med kvinnors frigörelse. Istället stabiliserar utredningen traditionella könsmonster genom att införa strikta regler kring vilka som ska få tillgång till behandlingen och exkludera ensamstående och lesbiska från familjeprojektet. Framhållandet av barnets rätt – som används för att konstruera den svenska inseminationslagstiftningen som en moralisk och empatisk lag som ska passa i ett modernt, rättvist och demokratiskt välfärdssamhälle – får alltså i det här sammanhanget som konsekvens att andra gruppers rättigheter negligeras. Barnets bästa är alltså inte ett helt okomplicerat begrepp i den människorättsliga diskursen.

... ett etiskt dilemma

Vad som är att betrakta som ett barns bästa är som påpekas ovan ingen självklarhet, utan detta begrepp är innehållsligt föränderligt och omgärdat av moraliska och etiska värderingar. I 1980-talets inseminationsutredning ingick inte mindre än två professorer i etik, dels Holsten Fagerberg som var inkallad som sakkunnig, dels Ragnar Holte som var med i egenskap av expert. Av de två antog Fagerberg en mer framträdande roll. I huvudbetänkandet finns ett särskilt utlåtande författat av honom med som en bilaga, i vilken han utvecklar resonemanget kring de etiska aspekterna av inseminationsverksamheten. Mycket av det Fagerberg skriver överensstämmer med utredningens förhållningssätt, även om Fagerbergs retorik i ännu högre grad präglas av filosofiska funderingar kring ansvar, frihet och individens värde. Det Fagerberg framför allt vänder sig mot är att barnet enbart kommer till för att stilla en längtan hos de vuxna:

621 Firestone 1970; Thompson 2005, s. 55-75; Adrian 2006, s. 26-32.

Den moderna sjukvården har hittills utan tvekan prioriterat moderns/föräldrarnas behov. [...] Men huvudpersonen är trots allt barnet. Ett mål för verksamheten är hävande av makarnas barnlöshet. Det barn som blir följden kan dock aldrig behandlas som ett medel för detta mål. Barnets skall växa upp som en fri och självständig individ i en gynnsam miljö. Det är ett mål i sig, inte ett medel för att undanröja andras sorg och besvikelse över en påtvingad sterilitet.⁶²²

Att barn ska få finnas för sin egen skull och inte någon annans blir också utredningens allmänna utgångspunkt. Den kanske något märkliga konsekvensen av detta resonemang blir att föräldrar bör skaffa barn för barnens skull och inte för sin egen.

Vi vill till en början slå fast att det enligt vår uppfattning aldrig kan vara en mänsklig rättighet att få barn. Naturens ofullkomlighet måste ibland godtas. Ingen människa får behandlas som medel för att tillfredsställa andra utan varje individ har ett eget människovärde. Riktmärket vid användning av konstlade befruktningmetoder måste vara det blivande barnets bästa.⁶²³

Enligt utredningen är det moraliskt riktiga att utgå från barnets situation. Det etiska perspektivet sammanfaller således med det barnrättsliga perspektivet, och barnets bästa blir därmed inte bara ett rättsligt utan också ett etiskt begrepp. Att inte utgå från det som utredningen definierat som det bästa för barnet – det vill säga barnets rätt till en mor och en far, rätten att växa upp under goda förhållanden samt rätten till det biologiska ursprunget – blir liktydigt med att vara oetisk. Eftersom utredningen slagit fast att inseminationsfrågan är en etisk fråga blev ett oetiskt förhållningssätt inte gångbart och de röster som ansågs uttrycka oetiska värderingar marginaliserades i debatten. Därigenom sker också enligt min mening en moralisering av de inblandade i inseminationsverksamheten och styrningen riktar sig mot inseminationsparen, donatorer, läkare och vetenskapsmän.

Att etik spelar en central roll på det politiska område som handlar om biomedicinska spörsmål har uppmärksammats av flera forskare. En av dem är Thomas Achen som har skrivit en avhandling om förhållandet mellan etik och politik i de skandinaviska lagstiftningarna kring genteknik. Achen lyfter fram de processer han menar styr politikens utformning på detta område och pekar framför allt på *politiseringen av etiken* och *moraliseringen av politiken*. Dessa samverkande processer handlar om att etiska normer förvandlas till politiska riktlinjer samtidigt som etiken blir ett politiskt instrument snarare än en filosofisk grundtanke.⁶²⁴ Etik och politik smälter således samman och blir vad man skulle kunna kalla för moralpolitik.⁶²⁵ Karaktäristiskt för de moralpolitiska frågorna är att de ofta är kon-

622 SOU 1983:42, s. 196.

623 SOU 1985:5, s. 38-39.

624 Achen 1997, s. 230-235.

625 För en vidare diskussion kring förhållandet etik och politik i en svensk kontext, se Bexell 1995.

fliktbetonade eftersom traditionella, moraliskt restriktiva värdemönster krockar med sekulariserade och mer rationalistiska uppfattningar. Inte sällan finns det också en koppling mellan etik och religion. Det är således ingen slump att båda etikprofessorerna Holte och Fagerberg är teologer och att den kristna värdegrunden lyser igenom i Fagerbergs särskilda utlåtande som bland annat innehåller hänvisningar till Gamla Testamentet.⁶²⁶ (Även i utredningen bakom SOU 1953:9 ingick en teolog, den teologie doktorn Stig Hellsten, och i betänkandet finns även ett avsnitt som särskilt behandlar kyrkans inställning till inseminationsverksamheten.⁶²⁷) I en kristen diskurs är också ”människolivets okränkbarhet” ett centralt begrepp.

I min tolkning av utredningsmaterialet har den *etiska diskursen* en framskjuten position i utredningens utsagor. Vad är då etik? Det finns många sätt att närma sig etiken. Fagerberg menar i sin text att hans resonemang vilar på en normativ etik som innebär en ”reflektion över varför man bör bejaka vissa handlingar och avvisa andra”.⁶²⁸ Den normativa etikens grundfråga handlar om vad som ska anses vara gott och sant och att sedan ange vilken handling som är den rätta. Vad som är etiskt rätt och riktigt är dock ingen självklarhet och den normativa etiken kan alltid problematiseras och ifrågasättas.⁶²⁹ I frågan om assisterad befruktning hade man förmodligen kunnat argumentera för den diametralt motsatta ståndpunkten gentemot utredningen och ändå kunnat hävda att detta var det korrekta ur etiskt hänseende. Som exempel kan tas uttalandet från en av de intervjuade läkarna i *Ottar*, som menar att det hade varit oetiskt att *inte* tillåta en insemination, eftersom man som läkare inte kan vägra att behandla ett sjukdomstillstånd.⁶³⁰ Det är dock inte ofrivilligt barnlösas rätt till behandling som står i fokus för utredningens resonemang, utan de barn som tillkommer efter insemination. Därför godtas inte en dylik tolkning av vad som är ett korrekt handlande.

Filosofen Torbjörn Tännsjö har skrivit en uppsjö artiklar och böcker på temat normativ etik med inriktning på framför allt vårdetik. Inte minst har Tännsjö diskuterat det som brukar kallas för ”livets okränkbarhet” genom att skärskåda retoriken kring bland annat abort, fosterdiagnostik och sterilisering, men även inseminering. Tännsjö pekar på det absurda i att i alla sammanhang sätta barnets intresse först, eftersom det är svårt att avgöra vad som egentligen är bäst för ett barn. I fråga om inseminering handlar det inte bara om att se till så att barnet får en trygg uppväxtmiljö, vilket är fallet när det gäller adoption, utan det handlar ju om huruvida barnet ska få födas överhuvudtaget. Genom att utredningen definierar vissa grupper och individer som olämpliga och oönskade föräldrar, främst

626 SOU 1983:42, s. 194.

627 SOU 1953:9, s. 7, 56-58.

628 SOU 1983:42, s. 187.

629 Tännsjö 2003.

630 *Ottar* 1981:2, s. 54-57.

ensamstående kvinnor och lesbiska, implicerar den också att det är bättre att inte finnas till alls än att växa upp under sådana familjeförhållanden.⁶³¹ Även om Tännsjös resonemang är en aning tillspetsat och säkerligen kan uppfattas som provocerande har han onekligen en viktig poäng och den handlar om vilka signaler som en sådan lagstiftning sänder ut. Inte bara fungerar den disciplinerande och normaliserande (heterosexuell tvåsamhet framhålls som ideal) för hela samhället, utan också stigmatiserande för de ensamstående eller lesbiska mödrar – och inte minst deras barn – som redan finns. Detta är ett etiskt dilemma som utredningen aldrig tar ställning till.

Naturlighetens tid: Sammanfattande slutsatser

I början på 1980-talet blev inseminationer och andra former av assisterad befruktning en politisk fråga. En starkt bidragande orsak var den mediala uppmärksamheten kring ett rättsfall där en man ville avsäga sig faderskapet för ett barn fött efter givarinsemination – och vann. En statlig utredning tillsattes därefter för att undersöka hur inseminationsverksamheten skulle regleras. Det var dock inte första gången en statlig utredning undersökte frågan. Redan på 1950-talet hade inseminationsverksamheten utretts och ett lagförslag presenterats. Det finns flera likheter mellan de resonemang som fördes av 1950-talets utredning och 1980-talets utredning, men också en del väsentliga skillnader. Exempelvis skulle inseminationer av ogifta och/eller ensamstående kvinnor inte vara förbjudet (även om det sågs som mindre önskvärt) enligt 1950-talets utredning, medan 1980-talets utredning ville att bara gifta eller samboende par skulle ha rätt till behandling. Detta motiverades med att barn har behov av både en mor och en far.

Utredningarnas inställning till verksamheten var kluven och skiljelinjen gick mellan vad som betraktades som normalt/onormalt, naturligt/onaturligt och etiskt/oetiskt. Följaktligen ansågs makeinseminationer vara relativt oproblematiske eftersom ingreppet ersatte samlaget mellan en man och en kvinna som levde tillsammans, vilket betraktades som det normala sättet att skaffa barn. Givarinseminationerna blev av denna anledning problematiske, eftersom donatorn inte levde med kvinnan som skulle bli gravid och inte heller blev barnets sociala eller juridiska far. Men medan 1950-talets utredning ansåg att donatorn skulle vara anonym framhöll 1980-talets utredning att barnet hade rätt att få kännedom om sitt biologiska ursprung. Jag menar att det ökade intresset för det biologiska släktskapet hänger samman med biologiseringen av det senmoderna samhället. I

631 *Dagens Nyheter* 2007-07-06.

en tid då biotekniken gjort stora framsteg och individens egenskaper och beteende allt mer förklaras utifrån dess genetiska uppsättning har biologiska släktband uppvärderats. Utredningens krav på att inseminationsbarnet skulle ha tillgång till sitt biologiska ursprung både påverkas av och påverkar detta. Kravet legitimerades utifrån den psykologiska vetenskapen om adoptivbarns behov och också utifrån den historiska berättelsen om hur adoptivbarn erhållit rätten till sitt ursprung – vilket konstruerades som en framgångsberättelse – och blev också i utredningens framställning en allmängiltig mänsklig rättighet.

Barnets bästa var ledordet för 1980-talets utredning. Som barnets bästa definierades rätten till en mor och en far, rätten att växa upp under goda förhållanden samt rätten till det biologiska ursprunget. Utifrån denna förståelse av barnets bästa uteslöts oönskade individer och grupper som föräldrar, inte minst ensamstående kvinnor och lesbiska. Den familjenorm som utredningen (re)producerade var en heterosexuell tvåsamhetsnorm, och tvåsamheten fick under 1980-talet en mer framträdande position i den reproduktionspolitiska diskursen. Fokuseringen på denna heteronormativa familjeform hade sin grund i att den lesbiska modern i och med inseminationsfrågan för första gången blev ett subjekt i den svenska familjepolitiken. När det homosexuella föräldrskapet blev något tänkbart blev det samtidigt ännu viktigare för utredare och lagstiftare att betona heterosexualitet.

Därmed ställdes också olika rättigheter mot varandra; barnets och de ofrivilligt barnlösas. I 1980-talets utredning har barnets bästa fått en överordnad ställning på bekostnad av föräldrarna och donatorn. Barnets bästa blev i utredningens tal både ett rättsligt och etiskt begrepp, och som sådant omöjligt att argumentera mot. De kunskapsproducenter som fick tolkningsföreträde var också de som tydligast knöt an till begreppet barnets bästa. Argument som bottnade i en medicinsk diskurs fick inte samma gehör, de åsikter som de medicinska experterna och majoriteten av läkarkåren stod för marginaliserades när inseminationsfrågan formulerades och lagförslaget lades fram. Inseminationsfrågan var alltså i första hand en etisk och barnrättslig fråga, och inte så mycket en medicinsk fråga som utredningen stundom ville göra gällande. Trots att behandlingen mot ofrivillig barnlöshet är en medicinsk åtgärd var det alltså främst samhällsvetenskapliga och humanistiska vetenskaper som producerade gångbar kunskap när lagen skulle stiftas. Denna kunskap skulle också utvidgas och fördjupas i och med att mer forskning efterfrågades.

1980-talets utredning var negativt inställd till de former av assisterad befruktning som ansågs strida mot gängse traditioner och naturens ordning, såsom givarinseminationer, äggdonation, surrogatmoderskap och användandet av fryst sperma från en avliden man. Utredningens inställning till verksamheten kan beskrivas som närmast antagonistisk. En teknikpessimism präglade utredningens tal och istället för att bejaka den nya teknikens positiva sidor oroade man sig för

dess negativa konsekvenser och faror och förbjöd allt som uppfattades som för onaturligt. I utredningens resonemang går det att skönja ett slags additiv naturlighetsprincip som går ut på att för många onaturliga åtgärder inte får kombineras samtidigt, som i exemplet med IVF med donerad sperma. Naturlighetens gränser är också beroende av kön. I den skilda synen på ägg- och spermadonationer påverkade den traditionella föreställningen om kvinnligt/manligt beslutet att förbjuda det förstnämnda, trots att de skulle kunna ses som två likvärdiga reproduktionsmetoder.

Förutom kön spelade även nationstillhörighet en betydelsefull roll. Utredningen ville förbjuda utländsk sperma och istället skulle endast svenska donatorer användas. Den utländska postordersperman uppfattades som ett hot, och importerandet av denna befarades leda till önskade kvalitéter hos befolkningen. Motviljan till de utländska spermabankernas elitdonatorer grundade sig i en rädsla för eugenik, något som inte ansågs höra hemma i ett modernt och upplyst samhälle. Genom att utredningen ställde den svenska inställningen till verksamheten mot framför allt den amerikanska utmålades Sverige som en av de mest civiliserade och moraliskt högtstående nationerna i världen. Synen på reproduktionsteknologierna både formade och formades av den svenska självförståelsen. Den bild av den svenska familjepolitiken som växte fram vilade på föreställningen om barnets bästa och att Sverige är ett barnvänligt välfärdsland som styrs av rättvisa och omsorg för sina medborgare snarare än kommersialism och vinstintressen.

Den governmentalitet som genomsyrar utredningstexterna utmärks av en strävan efter naturlighet, normalitet och traditionella värden, men paradoxalt nog också modernitet, jämställdhet och rättvisa. Här fanns en önskan om ett jämställt samhälle där kvinnor och män tog lika ansvar för barnen, liksom en önskan om att barnen skulle få så goda uppväxtvillkor som möjligt och att deras rättigheter tillvaratogs. Utredningen poängterade flera gånger att den ville att lagen skulle stå i samklang med utvecklingen i det övriga samhället, exempelvis genom att föreslå att samboende par skulle ha rätt till behandling. Samtidigt förhindrades de individer och grupper som inte passade in i bilden av den traditionella, naturliga och normala familjen att skaffa barn, vilket fick den kanske något absurda konsekvensen att barnets bästa ibland var att inte ens bli född. I kapitel fem undersöker jag hur talet kring assisterad befruktning förändrades och på vilket sätt detta skedde i samspel med andra samhälleliga förändringar, inte minst den förändrade synen på homosexuella föräldrar och normbrytande familjer. I det följande kapitlet kommer jag dock att diskutera hur adoptionspolitiken förändrades och på vilket sätt dess utformning påverkades av den svenska inseminationslagen.

Rätten till rötter

I det här kapitlet undersöker jag de förskjutningar som äger rum i adoptionsdiskursen från slutet av 1980-talet fram till 2000-talets början och kopplar samman dessa med utredningarnas förändrade syn på individ, samhälle och internationella relationer. Inledningsvis beskriver jag de texter och kontexter som undersökningen utgår från och därefter presenteras den empiriska analysen, som består av två delar. I den första delen studerar jag hur adoptivfamiljen både naturaliseras och denaturaliseras i utredningstexterna genom olika motstridiga processer. Dels ska familjemedlemmarnas relationer efterlikna den biologiska familjen, dels ska de inte göra det. Jag undersöker konstruktionen av adoptivbarnet som "rotlös" och hur behovet av ursprung blir en central fråga för utredningen. Utifrån dikotomier som natur/kultur, sjuk/frisk, svensk/invandrare och hemland/ursprungsland problematiseras utredningens tal om ursprunget. I den andra delen diskuterar jag vilken kunskap om internationella adoptioner som skapas och återskapas genom utredningarna och vilka kunskapsproducenter som bidrar till denna process.

Texter och tankar kring internationell adoptionsverksamhet

Till grund för analysen ligger fem betänkanden som berör internationella adoptioner och som utkom under denna tid. Förmynderskapsutredningen blev i december 1989 klar med sitt slutbetänkande *SOU 1989:100 Adoptionsfrågor*. Betänkandet var den fjärde etappen i utredningens arbete som berörde flera olika aspekter av det rättsliga förhållandet mellan barn och förälder. I denna avslutande del behandlades främst frågor om den internationella adoptionsverksamheten. Det huvudsakliga syftet var att undersöka hur adoptionsprocessen kunde underlättas, lagtexten göras mer överskådlig och barnets rätt stärkas. Utredningens uppdrag var också att följa arbetet med adoptionsfrågorna på den internationella arenan. Utredningen redogjorde för huvuddragen i utländsk adoptionsrätt, både i några av de vanligaste ursprungsländerna och i andra mottagarländer. Ett

avsnitt handlade om internationella traktat, och utredningen hänvisade till den nya konvention som höll på att utarbetas vid Haagkonferensen för internationell privaträtt.

Fem år senare kom *SOU 1994:137 Internationella adoptionsfrågor: 1993 års Haagkonvention m.m.* av adoptionslagstiftningsutredningen. Denna utredning kan sägas ta vid där förmynderskapsutredningen slutade. I betänkandet behandlas frågor som rörde de olika sammanslutningarna inom adoptionssektorn i Sverige, framför allt NIA och de auktoriserade adoptionsorganisationerna. Utredningen hade också fått till uppdrag att undersöka den rådgivningsverksamhet som byggts upp kring adoptionsverksamheten. Dess främsta uppdrag bestod dock i att undersöka om Sverige borde ratificera 1993 års Haagkonvention och hurvida den svenska lagstiftningen i så fall behövde arbetas om. Utredningens slutsatser blev att mycket av konventionens innehåll redan överensstämde med den svenska lagen, och att Sverige borde skriva under konventionen och inkorporera dess bestämmelser i svensk rätt. Så skedde också och år 1997 anslöt sig Sverige till Haagkonventionen som genom en särskild lag blev en del av svensk lagstiftning.⁶³² Den internationella adoptionsverksamheten diskuterades även inom FN. I barnkommitténs betänkande *SOU 1997:116 Barnets bästa i främsta rummet* behandlas i ett kortare avsnitt betydelsen av barnets bästa i FN:s konvention om barnets rättigheter, det vill säga Barnkonventionen, och hur detta står i relation till svensk adoptionslagstiftning.

Slutligen kommer jag också att analysera två betänkanden från 2000-talet. I januari 2001 kom betänkandet *SOU 2001:10 Barn i homosexuella familjer*, som föregåtts av en omfattande debatt. Utredningens uppgift var att utreda villkoren för de barn som växte upp med homosexuella föräldrar och bland annat ta ställning till om homosexuella par skulle få lov att adoptera. I betänkandet finns särskilda kapitel om gällande rätt och praxis kring internationella adoptioner både i Sverige och i andra länder, kunskapen om adopterade barn och situationen i de vanligaste ursprungsländerna. Utredningens förslag ledde till att homosexuella par fick rätt att prövas som adoptivföräldrar genom en ändring i partnerskapslagen. Ändringen trädde i kraft den 1 februari 2003. Samma år kom *SOU 2003:49 Adoption – till vilket pris?* sammanställd av utredningen om internationella adoptioner. I likhet med tidigare utredningar var dess uppdrag att se över den svenska adoptionsverksamheten för att se hur barnets rätt skulle kunna stärkas. I betänkandet diskuteras kunskapsbildningen kring utlandsadopterade och den internationella och svenska forskning som fanns på området. En separat bilaga ägnades

632 SFS 1997:191. Schiratzki definierar ”inkorporering” som att den internationella överenskommelsen oförändrad förs in i den nationella rättsordningen. Haagkonventionen är ett exempel på en sådan inkorporering, vilket innebär att den autentiska konventionstexten är gällande som svensk lag, till skillnad från t.ex. barnkonventionen, som måste beaktas av domstolar och andra myndigheter. Schiratzki 2003, s. 27.

åt att sammanställa den aktuella adoptionsforskningen. I utredningen diskuteras även organisationsfrågor, adoptionskostnader och hur man ska utreda samt stödja och hjälpa adoptivfamiljer. Utredningen föreslog att NIA skulle avvecklas och en myndighet istället tillsättas. Detta skedde år 2005 i och med att MIA inrättades.

När jag påbörjade avhandlingsarbetet var den tidigare forskningen kring svensk adoptionspolitik under denna period ytterst begränsad. Under de senaste åren har det dock kommit ett par studier som relaterar till avhandlingens problemområde. Till att börja med har Cecilia Lindgren, som en fortsättning på sin avhandling, skrivit en forskningsrapport om den svenska adoptionsverksamhetens utveckling i Sverige från 1960-talet till 1990-talet åt Myndigheten för Internationella Adoptionsfrågor. Skriften är relevant för min studie eftersom den ger en översikt av hur internationell adoption har reglerats i politik och lagstiftning och hur förmedlingen av adoptioner organiserats. Utifrån ett omfattande material bestående av riksdagstryck, betänkanden (häribland SOU 1994:137), lagförslag och lagar samt handlingar från NIA tecknar Lindgren utvecklingen av den internationella adoptionsverksamheten i Sverige. Lindgren beskriver hur synen på verksamheten har förändrats från krisinsats till välfärdsinrättning, och tar upp diskussionerna kring olagliga och oetiska adoptioner, samarbetet med givarländerna och de adopterades bakgrund och ursprung. Eftersom det är en bok som "vänder sig främst till adopterade och deras anhöriga" är framställningen tydlig och lättillgänglig.⁶³³ Det innebär samtidigt att diskussionerna kring metod och teori är mindre utvecklade. Samma kritik som jag riktade mot Lindgrens avhandling angående avsaknaden av feministiska och postkoloniala perspektiv kan också sägas gälla denna forskningsrapport. Det finns alltså all anledning att närma sig utredningsmaterialet med en mer maktkritisk blick.

Sociologen Malinda Andersson har skrivit en artikel om internationell adoption och ursprungets betydelse, i vilken hon studerar SOU 2001:10 och SOU 2003:49. Andersson undersöker hur internationellt adopterade barn och ungdomar konstrueras som social kategori i utredningstexterna. Utifrån postkoloniala och feministiska perspektiv diskuterar hon vilka diskursiva effekter kategoriseringen får för de berörda subjekten. Anderssons analys har flera likheter med min egen och är intressant inte minst för att den lyfter fram hur "ursprungets diskurs" strukturerar föreställningarna om de adopterade.⁶³⁴ I Anderssons avhandling som utkom år 2010 fortsätter hon på den inslagna vägen, men det är inte längre endast adoptivbarnen som står i fokus, utan även deras föräldrar och adoptivfamiljen som helhet. Materialmässigt har de två statliga utredningarna kompletterats med handböcker, rådgivningslitteratur, utbildningstexter och forskningsöversik-

633 Lindgren 2010, s. 7.

634 M. Andersson 2008, s. 61.

ter som riktar sig till socialtjänstens handläggare, blivande adoptivföräldrar och adopterade. Tidsrummet har också utvidgats till åren mellan 1997 och 2008.

När det gäller det teoretiska ramverket arbetar Andersson fortfarande utifrån postkolonial och feministisk kritik, men hon har bytt ut begreppet ”ursprungets diskurs” till ”blodets och rötternas logik”. Denna logik är, enligt Andersson, ”en ingång för att teoretisera konstruktioner av familje- och nationstillhörighet” och ett sätt ”att problematisera hur vissa tillhörigheter naturaliseras medan andra framstår som problematiska eller svåra att få tillgång till”.⁶³⁵ Andersson intresserar sig främst för hur tillhörighet och skillnad konstrueras inom ramen för välfärdens diskursiva praktik. Utgångspunkten är att välfärd inte enbart skapar jämlikhet och social rättvisa, utan även exkluderar.⁶³⁶ Detta synsätt ligger i linje med den foucauldianska diskursanalys som Andersson är inspirerad av. Framför allt är det arkeologin som används som metodologisk förebild.⁶³⁷ Även governmentalitetsbegreppet spelar en central roll för Anderssons förståelse av hur rasifierings- och normaliseringsprocesser positionerar de berörda subjekten.⁶³⁸

Som synes finns det flera beröringspunkter mellan min och Anderssons studie, men det finns också skillnader. Den mest markanta skillnaden är att jag gör en historisk studie med fokus på diskursernas förändring och kontinuitet, något som jag menar att Andersson med sitt kortare tidsperspektiv inte kan fånga. Valet av tidsperiod och diakrona betraktelsesätt får också konsekvenser för hur vi tolkar texterna. Medan Andersson är mer nutidsinriktad och genomför en textnära analys försöker jag se 2000-talets utredningstexter i ljuset av tidigare utsagor och händelser och sätta dem i relation till bredare samhällsförändringar i det svenska välfärdssamhället. Andersson undersöker vetandet om internationella adoptioner, men är inte intresserad av att undersöka de kunskapsproducenter som bidrar till vetandet. Inte heller gör hon jämförelsen med inseminationsfrågan och hur den har påverkat adoptionspolitiken. Min förhoppning är därför att min analys av materialet ska ge en både utvidgad och fördjupad förståelse av förändringarna inom den adoptionspolitiska diskursen under de senaste decennierna.

Är blod tjockare än vatten?

När jag var i tonåren fick jag Astrid Trotzigs självbiografiska roman *Blod är tjockare än vatten* i present. Det är en bok som brukar rekommenderas till barn som adop-

635 M. Andersson 2010, s. 138. Jämför med mitt begrepp ”härstamningens logik”.

636 M. Andersson 2010, s. 13-18.

637 M. Andersson 2010, s. 34-39.

638 M. Andersson 2010, s. 15-16.

terats från utlandet och som kan sorteras in under beteckningen ”adoption-litteratur”.⁶³⁹ Denna bok får utgöra underlag för min tredje förstudie. Astrid Trotzig kom från Korea till Sverige som adoptivbarn i början av 1970-talet. Hennes bok handlar om kluvenheten i att vara varken svensk eller korean. Hur hon känner sig svensk inuti men inte uppfattas som svensk av omgivningen. Hur hon under hela sitt liv har känt sig utanför på grund av sitt koreanska utseende. Hur hon inte har tillåtit att känna sig som en självklar del av den svenska gemenskapen. Var tillhörighetens gränser går i det svenska samhället blir tydligt i hennes skildringar av hur människor som till det yttre avviker från majoritetsbefolkningen behandlas i Sverige. Trotzig berättar om hur hennes svenska medborgarskap ifrågasätts i olika sociala sammanhang, hur hon behandlas som en främling av människor som inte vet att hon är adopterad och hur hon utsätts för trakasserier och rasistiska påhopp både av folk i sin närhet och av vilt främmande människor.

Jag utsätts för trakasserier av varierande slag från alla typer av människor. Så har det varit ända sedan jag var barn. Men när jag fortfarande var barn var det oftast också barn som retade mig, kallade mig tjing tjong eller liknande, ganska oskyldiga påhopp. Ju äldre jag blivit desto oftare och vanligare har det blivit att vuxna, både män och kvinnor, trakasserar mig offentligt.⁶⁴⁰

Trotzig berättar om den oproblematiserade bilden av det normala och hur svårt det kan vara när man inte passar in i mallen för hur en riktig svensk förväntas se ut och vara. Många gånger har hon önskat att hon vore ljushyad, blond och blåögd. Denna längtan efter likhet, att få smälta in och bli accepterad, är en av de främsta anledningarna till varför hon i vuxen ålder bestämmer sig för att resa tillbaka till Sydkorea. Utan att veta något om landet eller behärska språket åker hon dit för att äntligen få känna tillhörighet. Hon avböjer Adoptionscentrums erbjudande att följa med på en gruppresa med andra adopterade och reser istället ensam. Sydkorea är dock inte alls som hon hade föreställt sig. Förvisso kan hon där bli en i mängden, men hon känner sig inte hemma. Hon har svårt att ta till sig de koreanska traditionerna och vanorna och varje gång hon öppnar munnen blir det uppenbart att hon inte är en riktig korean. Besviknen åker hon tillbaka till Sverige utan att egentligen ha funnit det hon letat efter.

Det har varken blivit lättare eller svårare att vara adopterad efter min resa till Sydkorea. Den har inte besvarat annat än några av de frågor jag hade om Sydkorea som land, plats, miljö. Jag föreställer mig att även om jag skulle veta vem som födde mig, varför jag bortadopterades, skulle en fråga ändå alltid kvarstå: Hur hade mitt liv sett ut om jag levde i Sydkorea? Jag gjorde inte några efterforskningsförsök. Det var inte därför jag reste. Kanske har jag verkligen insett

639 Se t.ex. boktipsen på www.mia.eu eller på www.adoptionscentrum.se.

640 Trotzig 1996, s. 59.

att även om man hittar svaret på frågan om sitt ursprung löser det inte någon identitetsproblematik.⁶⁴¹

Trotzigs sökande är främst ett sökande efter en identitet. Hon ställer sig frågan *Vem är jag?* och försöker hitta svaret genom att finna sina rötter. Enligt de barnpsykologer hon har hört uttala sig i frågan är detta en väsentlig del i en individs identitet. Trotzigs utgångspunkt är att man har sina rötter på den plats där man är född. För henne räcker det alltså inte med att bara besöka Sydkorea och huvudstaden Seoul, hon återvänder också till den stad där hon föddes och spenderade den första tiden av sitt liv. Det var där hon hittades av polisen. Vem som lämnade henne där och vilka som är hennes biologiska föräldrar finns det inga uppgifter om.

Trotzig delar med sig av sina funderingar om de biologiska föräldrarna och varför de övergav henne. I första hand är det kring modern som tankarna kretsar. I Trotzigs föreställningsvärld var det modern som lämnade henne och som är ytterst ansvarig för att hon växte upp i en annan familj på andra sidan jordklotet. Det är till henne som Trotzig vill ställa alla frågorna om sin tillkomst och härkomst. Faderns inblandning är inte av lika stor vikt.

Som barn fantiserade jag ibland om min biologiska pappa. Dock aldrig i samma utsträckning som jag tänkte på min ”riktiga” mamma. Hon var alltid viktigast. Tankarna som kretsade kring pappa var just fantasier, aldrig frågor. Numera tänker jag sällan, så gott som aldrig på honom, ”längtar” inte, undrar knappt. Jag vet inte varför. Det har alltid varit enbart mamma som lämnade mig.⁶⁴²

Även om Trotzig framhåller att hennes adoptivmamma är hennes enda mamma finns den andra mamman alltid där i bakgrunden. Ofta funderar hon på hur denna person ser ut och är. Ibland känner hon avundsjuka mot människor som lever med sina biologiska familjer och som kan se sina gemensamma nedärvda egenskaper och likheter. Boken avslutas dock med konstaterandet att tillhörigheten inte sitter i det biologiska släktskapet eller i generna. ”Måhända är blod tjockare än vatten. Men kärlek är tjockare än blod.”⁶⁴³

Astrid Trotzig kom till Sverige i juni 1970. Det var bara något år efter att de första utredningarna som kartlade och utvärderade den internationella adoptionsverksamheten hade utgetts och verksamheten precis börjat ta fart. Efter det skedde flera förändringar på det adoptionspolitiska området. Inte minst ökade verksamheten i omfång. Från 1970-talet och framåt kom runt 1000 barn till Sverige varje år för att adopteras av svenska familjer. Samtidigt byggdes det upp en hel organisation kring utlandsadoptionerna och det skapades nya myndigheter

641 Trotzig 1996, s. 277.

642 Trotzig 1996, s. 43.

643 Trotzig 1996, s. 287.

och sammanslutningar som behandlade adoptionsärendena.⁶⁴⁴ Gradvis hade det också skett en förändring i synen på de internationella adoptionerna. Om man i slutet på 1960-talet varit tveksam till praktiken att flytta barn från andra delar av världen till Sverige så har denna verksamhet i slutet på 1980-talet normaliserats.

Det betydde förvisso inte att verksamheten inte ansågs vara behäftad med vissa problem. Under 1970- och 1980-talen växte det fram en ny sorts kritik mot de internationella adoptionerna. Cecilia Lindgren menar att ett problem var att det stora intresset för utlandsadoptioner medfört att köerna blivit längre och väntetiderna ökat. Därför försökte många adoptera på andra vägar än genom NIA eller AC. De privata adoptionerna ansågs dock inte vara helt tillförlitliga. Från olika håll rapporterades det om att det förekom oegentligheter i adoptionsverksamheten. Till följd av att internationella adoptioner blivit ett globalt fenomen och barnlängtande människor i västvärlden var beredda att betala stora summor för att få adoptera uppstod en illegal marknad. Bland annat rapporterades fall av barnhandel, kidnappning, skenadoptioner, fabricerade födelseattester och press mot de biologiska föräldrarna.⁶⁴⁵ I utredningssammanhang dök denna kritik upp första gången i en rapport från Socialdepartementet 1978:

En opinion mot industriländernas ökade adoptionsverksamhet har samtidigt börjat växa fram i vissa av de länder som lämnar barn för adoption. Dessa tillhör nästan utan undantag utvecklingsländerna. Själva företeelsen internationella adoptioner har kontroversiella inslag. Barnen förs från sitt hemland och sin kulturella miljö. Deras bakgrund utplånas ofta helt. Vissa händelser under senare tid har riktat uppmärksamheten mot att verksamheten kan äga rum i otillbörliga former och med tveklaktigt syfte.⁶⁴⁶

Här lyftes frågan om den illegala adoptionsverksamheten fram och för första gången även frågan om betydelsen av barnens etniska ursprung. Invändningar mot att adoptivbarnet ”förs från sitt hemland och sin kulturella miljö” och att dess ”bakgrund utplånas” kom enligt utredningen ”nästan utan undantag” från utvecklingsländerna. Enligt Lindgren växte under de följande åren kritiken mot att rika människor i industriländerna exploaterade de fattigare delarna av världen, samtidigt som betydelsen av ursprung fick en central plats i den adoptionspolitiska diskursen.⁶⁴⁷ Synen på de internationella adoptionerna hade alltså förändrats, men även adoptionsverksamheten i sig. Hur dessa förändringar kan förstås diskuterar jag i detta kapitel.

644 Lindgren 2010, s. 32-56.

645 Lindgren 2010, s. 42-66.

646 Ds 1978:6, s. 2-3.

647 Lindgren 2010, s. 133-151.

Hemvändaren

I det här avsnittet undersöker jag hur internationella adoptioner beskrivs och behandlas under perioden 1989 till 2003 och hur detta hänger samman med pågående samhällliga förändringar. Konstruktionerna av internationell adoption bygger på att de berörda individerna särskiljs genom ett problematiserande tal. Här skrivs adoptivbarnet och adoptivfamiljen fram som avvikande, och utredningarna diskuterar hur denna avvikelse kan förklaras och hanteras. Jag analyserar hur särskiljandet och normaliseringen kan ses som två parallella och ibland motstridiga processer.

”Principen om likställighet mellan adoptivbarn och andra barn”

Att adoptionsverksamheten normaliserats märks i att förmyndarskapsutredningens arbete inte är inriktat på att diskutera lämpligheten i att adoptera barn från utlandet. I fokus står istället frågan om hur man ska stärka barnets rätt i adoptionsprocessen för att bland annat förhindra den illegala adoptionsverksamheten, men också hur man ska kunna underlätta adoptionsprocessen för dem som ansöker om adoption:

Vid sin översyn av adoptionslagstiftningen har utredningen i första hand undersökt om bestämmelserna i tillräcklig mån tillgodoser barnens intressen. Utredningen har också funnit det angeläget att se till att reglerna är så enkla som möjligt och att onödig byråkrati motverkas.⁶⁴⁸

Den största delen av SOU 1989:100 innehåller sedan diskussioner kring hur handläggningen av adoptionsärenden går till, skillnader mellan internordiska och utomordiska adoptioner och vad som bör gälla för adoptivfamiljer beträffande vård och underhåll. En tydlig strävan som framkommer här är viljan att i så stor utsträckning som möjligt normalisera adoptivfamiljen genom att juridiskt likställa adoptivbarn med biologiska barn. Utredningen identifierar ett antal områden där lagen gör skillnad mellan adoptivbarn och biologiska barn och föreslår att dessa skillnader ska tas bort i enlighet med ”principen om likställighet mellan adoptivbarn och andra barn”.⁶⁴⁹ Jag menar att dessa åtgärder får som konsekvens att adoptivfamiljen naturaliseras ytterligare. Jag kommer i det följande att ta upp ett par exempel där detta tydligt framgår.

Ett första område som utredningen vill reformera rör synen på medborgarskap. Utredningen konstaterar att det finns olika sätt att förvärva ett svenskt med-

648 SOU 1989:100, s. 12.

649 SOU 1989:100, s. 80.

borgarskap. Antingen vid födseln, genom legitimation (om ens föräldrar har olika medborgarskap och ingår äktenskap), genom anmälan (om man har särskilda skäl eller vill återvinna sitt förlorade svenska medborgarskap), genom naturalisation (om man bott tillräckligt länge i landet) eller som biperson (om föräldrarna efter anmälan blir svenska medborgare vilket innebär att omyndiga barn också omfattas, dock inte adoptivbarn). När det gäller de utlandsfödda adoptivbarnen menar utredningen att det framför allt är bestämmelserna om anmälan, naturalisation och biperson som är aktuella i det här sammanhanget.⁶⁵⁰ Förmyndarskapsutredningen hänvisar till medborgarskapsutredningens pågående arbete och menar att reglerna som finns för förvärvande av medborgarskap inte är tillämpliga för utlandsadoptioner och att utlandsfödda adoptivbarn vid adoptionen automatiskt bör bli svenska medborgare.

I fråga om internationella adoptioner föreslår utredningen att det i medborgarskapslagen införs en bestämmelse om att de adoptioner som gäller utländska barn som inte har fyllt tolv år automatiskt skall medföra svenskt medborgarskap för barnet, om adoptionen gjorts på ansökan av en svensk medborgare och har beslutats här i landet eller har godkänts här eller har skett i enlighet med de internordiska bestämmelserna. Kommittén föreslår också att, i enlighet med principen om likställighet mellan adoptivbarn och andra barn, särbehandlingen av biologiska barn som biperson enligt 13 a § i medborgarskapslagen upphävs.⁶⁵¹

Utredningens huvudpoäng här är att det inte ska råda någon skillnad mellan adoptivbarn och andra (det vill säga biologiska) barn. Att adoptivbarnen inte är födda i landet ska inte spela någon roll för deras rätt till medborgarskap. Juridiska band blir därmed överordnade biologiska. Det tycks också vara viktigt att barnen så snabbt som möjligt kan bli svenska medborgare och kan upptas som fullvärdiga invånare i sitt nya hemland. Barnen ska alltså inkluderas enligt en statsnationalistisk princip, som inte tar hänsyn till ursprung eller blodsband.

Även när det gäller äktenskapsbalken vill utredningen se en förändring. Här ställer utredningen krav på att det inte längre ska vara möjligt för adoptanten och adoptivbarnet att ingå äktenskap.

Med hänsyn bl.a. till den utveckling som har skett på adoptionsområdet under senare år och som innebär att adoptivbarn i allt högre grad jämställs med biologiska barn kan det starkt ifrågasättas om man bör behålla möjligheten för en adoptant att ingå äktenskap med sitt adoptivbarn. Med det synsätt som nu är allmänt utbrett framstår den angivna äktenskapsmöjligheten som närmast stötande. Den saknar också motsvarighet i många andra länder. Enligt utredningens uppfattning är tiden nu mogen att avskaffa möjligheten för en adoptant att gifta sig med sitt adoptivbarn.⁶⁵²

650 SOU 1989:100, s. 76.

651 SOU 1989:100, s. 80.

652 SOU 1989:100, s. 170.

Att lagen alltid har tillåtit att en adoptivförälder gifter sig med sitt adoptivbarn men att utredningen nu ser det som ”stötande” måste ses i ljuset av den naturalisering av relationen mellan adoptivförälder och adoptivbarn som har skett under 1900-talet.

Lagen om äktenskapsförbud mellan förälder och barn kan förklaras på olika sätt. Bland annat har den en praktisk innebörd. Kunskapen om att barn till två nära relaterade släktingar löper större risk att födas med någon sjukdom eller missbildning har funnits länge och därför har det inte heller ansetts lämpligt att närbesläktade ingår äktenskap. Men det finns fler orsaker till incestförbudet. David Gaunt menar att det även handlar om ett socialt förbud.⁶⁵³ Äktenskapet har historiskt sett inte enbart handlat om reproduktion i betydelsen barnalstring, utan också om förvärvandet och förvaltandet av egendom. Genom att inte tillåta närbesläktade att gifta sig och skaffa barn tillsammans kunde man kontrollera att vissa släkter inte blev för mäktiga och också skapa fred mellan olika släkter genom att skapa band mellan olika släktgrupper. Långt in i modern tid gällde incestlagarna dessutom inte enbart de som var biologiskt besläktade utan kunde även omfatta gudföräldrar, faddrar, styvföräldrar och ingifta. Sedan går det inte heller att bortse från de emotionella aspekterna av incest som ofta inbegriper känslor av olust, äckel och skam. Att gifta sig med sitt barn blir därmed en omoralisk handling.⁶⁵⁴ Utredningens önskan att förbjuda äktenskap mellan adoptivförälder och adoptivbarn kan alltså förstås utifrån incestförbudet som ett i första hand socialt förbud som inte har särskilt mycket att göra med risken för att få sjuka eller missbildade barn. Istället blir äktenskapsförbudet ett sätt att ytterligare naturalisera och normalisera adoptivfamiljen, men också att peka ut vad som är moraliskt rätt och riktigt.⁶⁵⁵

Mitt sista exempel på hur utredningens tal bidrar till ett normaliserande av adoptivfamiljen handlar om rätten till ekonomiskt stöd. Till att börja med konstaterar utredningen att när det gäller regler för exempelvis underhåll, barnbidrag, föräldrapenning och liknande socialförsäkringsrelaterade bestämmelser ska ingen skillnad göras mellan adoptivbarn och andra barn.⁶⁵⁶ Exempelvis har tilltänkta adoptivföräldrar enligt rådande bestämmelser ingen underhållningsskyldighet om en påbörjad adoptionsprocess inte genomförs på grund av skilsmässa. Denna

653 Gaunt 1996, s. 217.

654 Gaunt 1996, s. 221-229, 239-241. För en diskussion kring den förändrade synen på incest se Singer 2000, s. 251-256; Lindstedt Cronberg 2002, s. 105-177; G. Nilsson 2009, s. 89-158

655 Femton år efter att förmyndarskapsutredningen lagt fram sitt förslag infördes denna lagändring. Se 2 kap. 3 § i Äktenskapsbalken: ”Äktenskap får inte ingås mellan dem som är släkt med varandra i rätt upp- och nedstigande led eller är helsyskon. Halvsyskon får inte ingå äktenskap med varandra utan tillstånd av myndighet [...] Vid tillämpningen av första och andra styckena jämställs adoptivförhållande med släktskap. De som därvid anses som helsyskon får dock ingå äktenskap med varandra efter tillstånd av myndighet [...] Lag (2004:763).” SFS 1987:230.

656 SOU 1989:100, s. 70-75.

lucka i regelverket vill utredningen täppa till och hänvisar till lagen om ”faderskap vid artificiell insemination”. Om samtycke föreligger till inseminationen är den tilltänkte fadern skyldig att betala underhåll även om relationen till modern skulle upphöra, förklarar utredningen.⁶⁵⁷ Detsamma bör alltså gälla vid adoption, anser utredningen.

Utredningen lyfter också fram det särskilda bidrag som en fosterfamilj kan ha rätt till efter att ha adopterat sitt fosterbarn. Det bidraget menar utredningen bör tas bort med motiveringen:

Det är över huvud taget angeläget att adoptivföräldrar så långt som möjligt behandlas som ursprungliga föräldrar, så snart adoptionen är genomförd. Den diskuterade möjligheten för vissa föräldrar att få ett särskilt ekonomiskt stöd skulle strida mot denna princip.⁶⁵⁸

Utredningens strävan efter normalisering handlade alltså inte enbart om att adoptivfamiljen skulle få åtnjuta samma förmåner eller rättigheter som andra familjer, utan kunde också få som effekt att de förlorade vissa förmåner eller rättigheter som särställningen som icke-biologisk familj innebar. Att pekas ut som en särskild familjeform och omges av särskilda regelverk måste således inte enbart vara något negativt, eftersom det enligt välfärdsstatens logik kan berättiga till ett visst stöd.

I takt med att den internationella adoptionsverksamheten normaliseras så sker också en normalisering av adoptivfamiljen. Normaliseringssträvandet fick dock inte som enda konsekvens att adoptivfamiljen betraktades som en vanlig eller riktig familj, den kunde också få rakt motsatt effekt, vilket jag ska undersöka i följande avsnitt. Det kan beskrivas som att adoptivfamiljen både naturaliserades (det vill säga modellerades med den biologiska familjen som förebild) och denaturaliserades på en och samma gång.

”Ett biologiskt och etniskt arv”

Under de första decennierna då den politiska diskursen kring internationella adoptioner formades handlade barnets rätt i första hand om rätten till en riktig familj, rätten till trygghet och stabilitet samt rätt till skydd i adoptionsprocessen. I slutet av 1980-talet och i början på 1990-talet framträder en ny rättighetsfråga i anslutning till de utlandsfödda adoptivbarnen, nämligen rätten till ursprung. Denna rättighetsfråga uppstod till att börja med som en kritik mot den globala adoptionsverksamheten. Som jag nämnde tidigare i detta kapitel uppmärksammas denna kritik första gången 1978 i en rapport från Socialdepartementet, men då som någonting som ”nästan utan undantag” kommer från utvecklingsländer-

657 SOU 1989:100, s. 71.

658 SOU 1989:100, s. 219.

na.⁶⁵⁹ Såsom det framställs i denna utredningstext kom kritiken utifrån, från de länder som barnen adopterades från, och inte inifrån, från personer, organisationer och myndigheter i Sverige.

Ett decennium senare har denna kritik mot de internationella adoptionerna på allvar gjort insteg i den svenska adoptionspolitiska diskursen. Förmyndarskapsutredningen konstaterar förvisso i SOU 1989:100 att den internationella adoptionsverksamheten bör fortsätta och att adoptionsprocessen ska underlättas, men samtidigt betonas också att det är ”viktigt att en internationell adoption inte kommer till stånd förrän det har klarlagts att barnet inte på ett tillfredsställande sätt kan tas om hand i sitt hemland”.⁶⁶⁰ Här antyds alltså att det är möjligt att barnets bästa kan vara att växa upp på en annan plats än i den trygga, svenska, normala familjen. En stor anledning till denna förändring i diskursen är de internationella förordningar och direktiv som behandlar frågan om barnets rätt. I november 1989 antog FN:s generalförsamling konventionen om barnets rättigheter, den så kallade Barnkonventionen. Utredningen diskuterar i sitt betänkande vad som sägs i konventionen om internationella adoptioner.

I den art. (20) som föregår den särskilda adoptionsartikeln framhålls ett barns rätt till statens skydd, om barnet inte kan tas hand om av familjen eller bör kvarstanna i sin familjemiljö. Alternativ placering genom statens försorg anges i bestämmelsen vara ”bl.a.” – i angiven ordning – fosterhem, det muslimska institutet Kafala, adoption eller, om nödvändigt, en lämplig institution. Vid val av lösning skall önskvärdheten av kontinuitet i barnets uppfostran beaktas, liksom barnets etniska, religiösa, kulturella och språkliga bakgrund.⁶⁶¹

I utredningens resonemang går det att utläsa ett antal föreställningar kring plats, ursprung och tillhörighet. Enligt Barnkonventionen skulle barnen helst stanna i sin biologiska familj, men om detta inte var möjligt så i alla fall i en familjemiljö med samma ”etniska, religiösa, kulturella och språkliga bakgrund”. I praktiken innebär det att barnet skulle stanna inom nationens gränser. Även adoptionsutredningen hänvisar till Barnkonventionen i sitt betänkande SOU 1994:137 och skriver: ”En internationell adoption skall kunna övervägas som en alternativ form av omvårdnad, om barnet av olika skäl inte kan få en tillfredsställande vård i sitt hemland.”⁶⁶² Internationella adoptioner konstrueras därmed som en mindre lämplig lösning som helst ska tillämpas när det inte finns några bättre alternativ i hemlandet.

659 Ds 1978:6, s. 2.

660 SOU 1989:100, s. 12.

661 SOU 1989:100, s. 150-151. Kafala är den muslimska versionen av adoption och innebär att barnet inte juridiskt skiljs från sina biologiska föräldrar, även om det uppfostras i en annan familj. Detta innebär att barnet t.ex. inte har rätt till arv eller till sin sociala faders efternamn. Denna regel kan frångås om barnet ammas av sin sociala moder under sina två första levnadsår. Då upprättas en biologisk relation till familjen.

662 SOU 1994:137, s. 135.

I SOU 1994:137 diskuteras även innehållet i 1993 års Haagkonvention som till stor del påminner om de tankegångar som finns i Barnkonventionen.

I ingressen till Haagkonventionen understryks bland annat att barn bör få växa upp i en lycklig familjemiljö, att varje stat bör prioritera åtgärder för att göra det möjligt för barn att stanna kvar i sin ursprungsfamilj eller i vart fall i sin ursprungsstat samt att – när detta inte är möjligt – varje stat bör verka för att internationella adoptioner genomförs med beaktande av barnets bästa.⁶⁶³

Utredningen finner att Haagkonventionens resonemang i denna fråga till stora delar överensstämmer med det svenska synsättet, och föreslår därför att konventionens bestämmelser ska införlivas i svensk rätt.⁶⁶⁴ Synsättet att barnet i första hand ska stanna kvar i sin ursprungsfamilj eller ursprungsstat återkommer sedan i SOU 2003:49 och har nu fått ett särskilt namn: subsidiaritetsprincipen.

Möjligheterna att omhänderta barnet inom ursprungslandet skall enligt Haagkonventionen alltid prövas före alternativet internationell adoption. Att barnet får växa upp i sin biologiska familj är den lösning som skall väljas i första hand. Därefter följer alternativen växa upp hos anhöriga, växa upp i en familj i ursprungslandet (foster- eller adoptivfamilj) och slutligen att växa upp i en familj i annat land. Detta kallas i detta sammanhang för subsidiaritetsprincipen. När det gäller subsidiaritetsprincipen finns i barnkonventionen också ”tas om hand på lämpligt sätt i sitt hemland” som ett alternativ, som skall prövas före internationell adoption.⁶⁶⁵

Att barn har rätt till sitt ursprung och att de helst bör stanna på plats där de är födda blir således den kunskap om barns behov som utredningarna reproducerar.

I det här talet blir ursprunget både den plats man är född på och den familj som man fötts in i. Att adoptivbarn har ett behov av att veta vilka som är de biologiska föräldrarna framställs av utredningarna som en föreställning som funnits länge inom adoptionsdiskursen. I SOU 1989:100 står det: ”Det är en allmän uppfattning hos dem som arbetar med adoptionsfrågor att det är viktigt för ett adoptivbarn att så snart som möjligt få reda på att det är adopterat. Barnets behov av att få kunskap om sitt ursprung har också särskilt understrukits i 1986 års FN-deklaration.”⁶⁶⁶ Diskursen om det förflutna och den internationella barnrättsdiskursen bidrar alltså till att legitimera påståendet att ett barn har behov av sitt ursprung. Det nya i det här uttalandet är att även utlandsfödda adoptivbarn antas ha detta behov. Utredningen föreslår därför ett tillägg till de nuvarande

663 SOU 1994:137, s. 111.

664 SOU 1994:137, s. 110.

665 SOU 2003:49, s. 124.

666 SOU 1989:100, s. 171. Den FN-deklaration som här åsyftas är The Declaration on Social and Legal Principles relating to the Protection and Welfare of Children with Special Reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally, A/RES/41/85.

adoptionsbestämmelserna som ska öka möjligheten för utlandsfödda adoptivbarn att få kunskap om ursprunget.⁶⁶⁷ Dessutom föreslår utredningen ett tillägg som ska göra adoptivföräldrarna skyldiga att upplysa barnet om att det är adopterat.

Även om ett adoptivbarn alltså självt kan skaffa sig information om att det är adopterat och om vem som är dess biologiska föräldrar, m.m., kan det lätt hända att informationsmöjligheterna aldrig utnyttjas om inte adoptivföräldrarna först tar upp adoptionsfrågan med barnet. Detta talar för att man inför en lagregel som ålägger adoptivföräldrarna en informationsplikt.⁶⁶⁸

Utredningen menar att en liknande lagstiftning finns i Norge och drar också paralleller till den svenska inseminationslagstiftningen.⁶⁶⁹

Det kan i sammanhanget erinras om att lagen (1984:1140) om insemination innehåller en regel om rätt för barn som har avlats genom insemination att få del av uppgifter om spermagivaren. [...] FB:s adoptionskapitel innehåller inte någon motsvarande bestämmelse om adoptivbarns rätt att få uppgifter om sitt ursprung.⁶⁷⁰

Här är det tydligt att de tankegångar om det biologiska ursprunget som låg till grund för den svenska inseminationslagstiftningens utformning även påverkar synen på adoptionerna (samtidigt som ju adoptionsverksamheten hade inflytande på inseminationsfrågan). Analogin mellan insemination och adoption framträder således även här.

Tidigare har det i utredningssammanhang inte talats om de fattiga och nödställda människor som inte längre kan ta hand om sina barn och som därför lämnar bort dem för adoption. I utredningstexterna har diskussionen kring de biologiska föräldrarnas önskligheter och behov lyst med sin frånvaro. De har, liksom Elizabeth Martinell Barfoed påpekar, diskvalificerats från sitt föräldraskap genom att de har lämnat bort sina barn, vilket inte är en acceptabel handling i en västerländsk kontext som så starkt betonar vikten av familjebildning, det ovärderliga barnet och biologins betydelse.⁶⁷¹ Här poängteras dock att barnen har ett behov av sina biologiska föräldrar, även om det enbart är på ett psykologiskt plan, och därmed ges de för första gången ett värde. Istället för ”the clean break story” konstrueras nu adoptivbarnet utifrån logiken i ”the preservation story”, i vilken det biologiska ursprunget ska bevaras och bejakas. Betoningen på den biologiska bakgrunden kan ses som en normaliserande teknik vars syfte är att naturliggöra det biologiska släktskapet. Samtidigt destabiliserar detta normaliseringssträvande

667 SOU 1989:100, s. 173.

668 SOU 1989:100, s. 172.

669 I Norge fick adoptivbarn rätt att få kunskap om sina biologiska föräldrar genom en lagändring 1986. Däremot fick barn som tillkommit efter givarinsemination denna rätt först 2003. Howell 2006, s. 92.

670 SOU 1989:100, s. 171.

671 Martinell Barfoed 2008, s. 106.

kärnfamiljsidealet genom att barnet tillerkänns fler än två föräldrar. Detta ifrågasätter också adoptivfamiljens status som en riktig familj. Erkännandet av det biologiska ursprunget syftar till att tillgodose adoptivbarnets bästa, men på samma gång bidrar det också till att utpeka den familjeform som barnet lever i som otillräcklig.

Det nya i talet om ursprunget är också uppmärksammandet av att barnen, förutom att få kännedom om sitt biologiska ursprung, också behöver få kännedom om det land de föddes i. I SOU 1994:137 konstaterar utredningen att det finns ett växande intresse bland adoptivbarnen själva att få veta mer om sin bakgrund och kanske till och med resa tillbaka till födelselandet.

En växande grupp som vänder sig till adoptionsorganisationerna är ungdomar eller vuxna adopterade, som ställer frågor om sitt ursprung och/eller vill ha hjälp med att kontakta sitt barnhem. Även NIA och socialsekreterare i kommunerna kan konstatera allt fler frågor – från såväl de adopterade själva, som deras föräldrar – om rötter, ursprung och möjligheter att resa tillbaka. NIA har, mot bakgrund härav, utarbetat en särskild broschyr som riktar sig till de adopterade ungdomar, som vill veta mer om sitt ursprung.⁶⁷²

Dock för inte utredningen någon diskussion kring vad som är skillnaden mellan att söka sitt biologiska ursprung och att vilja veta mer om platsen där man föddes. Det ses som ungefär likadant och lika betydelsefullt. Inte heller diskuteras varför barnen kan tänkas ha dessa behov. Istället är den utredning som hade till uppgift att undersöka villkoren för barn i så kallade homosexuella familjer den första utredningen som gör en klar uppdelning mellan ursprung kopplat till plats och ursprung kopplat till familj eller släkt. I sitt betänkande SOU 2001:10 talar utredningen om adoptivbarnens ”biologiska och etniska arv” och varför dessa två arv är betydelsefulla för individen:

Adopterade barn och ungdomar måste finna ett sätt att förhålla sig till själva adoptionen och införliva detta i sin identitetsutveckling. De skall alltså hitta sig själva genom att få ihop den nuvarande självbilden med sin självuppfattning från tidigare perioder och med sitt biologiska och etniska arv.⁶⁷³

Vad utredningen menar med det biologiska arvet är troligen de biologiska föräldrarna och kanske även den biologiska släkten, men vad menar den när den talar om adoptivbarnens ”etniska arv”? Inom den vetenskapliga diskursen är etnicitet ett relationellt begrepp som används för att diskutera kulturella olikheter och skiljer sig därmed från begreppet ras som tar sin utgångspunkt i uppfattningen om kroppsliga olikheter. En del forskare menar att det inte finns någon mening med att skilja begreppen åt och skriver därför etnicitet/ras för att beteckna sociala

672 SOU 1994:137, s. 149-150.

673 SOU 2001:10, s. 16.

kategorier strukturerade kring föreställningen om olika folkgrupper.⁶⁷⁴ Jag menar dock att det finns en analytisk poäng med att hålla isär dessa begrepp, särskilt när det gäller adopterade eftersom föreställningarna kring barnens etnicitet och ras ofta inte överensstämmer. Barnen anses till det yttre se icke-svenska ut men är kulturellt etniska svenskar. I detta ansluter jag mig till Tobias Hübinette och Carina Tigervall som anser att ras och etnicitet inte är utbytbara eller jämförbara och att etnicitetsbegreppet ofta är missvisande i relation till adopterade.⁶⁷⁵

Talet om det etniska arvet indikerar att barnet fått med sig något annat än bara sin kropp från den plats där det föddes. Min tolkning delas också av Malinda Andersson som menar att "ordet 'arv' antyder att ursprunget är något som mer eller mindre sitter i kroppen och skulle, i ljuset av ursprungets diskurs, kunna illustreras med metaforer om blod och rötter."⁶⁷⁶ Här vill jag återigen anknyta till Yngvessons begrepp "the preservation story", i vilken adoptivbarnet fortfarande ses som tillhörande det land där hon eller han föddes. "In this story, identity is associated with root or ground of belonging *inside* the child (as 'blood', 'primal connectedness', and 'identity hunger') and unchanging."⁶⁷⁷ För att återgå till frågan om vad som menas med ett etniskt arv så definierar utredningen etnicitet som "dels individens upplevelse av tillhörighet till en etnisk grupp, dels den del av individens tänkande, upplevande och beteende som är relaterad till det etniska medlemskapet."⁶⁷⁸ Utifrån denna definition kan man ställa sig frågan vad det etniska arvet innebär till exempel för någon som blivit adopterad vid väldigt låg ålder, vilket gäller majoriteten av alla utlandsadopterade. Enligt utredningens definition skulle det innebära att internationellt adopterade känner sig som tillhörande en annan etnisk grupp och att de har ett annat "tänkande, upplevande och beteende" än infödda svenskar.

Utredningen antyder förvisso att det kan finnas skillnader mellan barnen beroende på hur gamla de var när de adopterades till Sverige, men gör ingen större poäng av detta. Alla adoptivbarn, oavsett om de hade några minnen från ursprungslandet eller ej, antas bära på ett icke-svenskt etniskt arv. Detta förstärker intrycket att det etniska arvet kanske inte enbart handlar om ursprungsländernas språk, religion, sedvänjor och så vidare, utan även om biologi, blodsband och rötter. Etnicitet blir i utredningen därmed ett naturaliserat och rasifierat begrepp som knyter samman föreställningarna kring adoptivbarnens ursprung och utseende med ursprungsländernas kultur och mentalitet. Barnen ser ut på ett visst sätt och kommer från ett visst ställe och förväntas därmed också bära på särskilda

674 Eriksen 2007, s. 9-15.

675 Hübinette & Tigervall 2008, s. 18.

676 M. Andersson, 2008, s. 70. Se även M. Andersson 2010, s. 90.

677 Yngvesson 2003, s. 8.

678 SOU 2001:10, s. 137.

egenskaper och intressen kopplade till denna plats. Härmed sker också ett särskiljande av de internationellt adopterade som vilar på en essentialistisk grund.

Detta sätt att använda etnicitetsbegreppet har även uppmärksamrats av andra adoptionsforskare, bland annat Hübinette, Tigervall och Howell.⁶⁷⁹ Även etnicitetsforskare har konstaterat att begreppets innebörd har förändrats och förkroppsligats. Etnicitet framställs inte längre som något kulturellt, utan som något biologiskt. Detta essentialiserande skillnadsskapande får konsekvenser för hur individer betraktas och bemöts. Ylva Brune menar att den kulturella essentialiseringen av individer och grupper är en form av rasism – kulturrasism – som kan leda till diskriminering och social exkludering.

Spillror och spår av rasismens ideologi lever likväl kvar som tolkningsrepertoarer som upp-
rättar absoluta skillnader mellan grupper där människor som klassificeras som Andra inte
bemöts som individer utan som exponenter för sin ”ras”, kultur eller etnicitet. Också dessa
former av rasism uttrycker sig både som socialt utestängande och i stereotypiseringar.⁶⁸⁰

Genom att utgå från att alla utlandsfödda adoptivbarn bär på ett medfött etniskt arv (re)producerar utredningen rasifierade föreställningar kring avvikande och icke-svenska kroppar. Det sker alltså en *etnifiering* av adoptivbarnen, vilket är en andrafierande och rasifierande process som upprätthåller distinktionen mellan ”vi” och ”de”. Etnifieringen får därmed samma effekt som exotiseringen fick för konstruktionen av adoptivbarnet på 1960-talet. Skillnaden är att de exotiska egenskaperna där framställdes som mer ytliga. I de nyare utredningarna essentialiseras egenskaperna. Eftersom det etniska arvet är medfött och något som finns inne i individen redan från början kan barnet heller aldrig bli en riktig svensk. I likhet med Andersson ställer jag mig därför frågan: ”I vilken utsträckning är det möjligt för en person som fötts utanför Sverige, men växt upp här, att positioneras som svensk?”⁶⁸¹ Att inneha ett formellt medborgarskap och dela samma kulturella värderingar tycks inte räcka för att inkluderas i den nationella gemenskapen. Därmed sker en exkludering av de internationellt adopterade utifrån folknationalismens logik som bygger på ursprung, likhet och biologiska släktband.

Rotlöshetens psykologi

Utifrån den forskning som utredningen om barn i homosexuella familjer hänvisar till är kunskapen om ursprunget i första hand viktigt för barnens identitetsutveckling. Utan denna kunskap kan barnet inte bli en hel och välfungerande individ. Detta är samma resonemang som inseminationsutredningen förde på 1980-talet

679 Howell 2006, s. 127; Hübinette & Tigervall 2008, s. 18.

680 Brune 2004, s. 33.

681 M. Andersson 2008, s. 72.

om inseminationsbarns behov av sina biologiska fäder. Det som av psykologerna pekats ut som det problematiska är adoptivbarnens bakgrund och händelserna före adoptionen.⁶⁸² Utredningen bakom SOU 2001:10 skriver:

De utlandsfödda adoptivbarnens bakgrund kan förväntas ge upphov till både fysisk och psykisk sårbarhet som påverkar deras utveckling och som även kan komma att prägla hela deras liv.⁶⁸³

Den fysiska sårbarheten antas handla om somatiska problem såsom infektioner, undernäring och tarmsjukdomar, och dessa kan i regel botas relativt snabbt och enkelt. Det utredningen bekymrar sig för är i första hand den psykiska sårbarheten och den återkommer gång på gång i betänkandet till vad den särskilda sårbarhet kan få för vidare konsekvenser. Dessa konsekvenser är dessutom inte endast befarade utan till och med, vilket kan utläsas från citatet ovan, *förväntade*. Jag menar att talet om barnens psykiska (o)hälsa blir allt mer framträdande i den adoptionspolitiska diskursen från 1980-talet och framåt. Innan dess talades det framför allt om barnens sociala anpassning i familj, skola och omgivning och inte så mycket om psyket i medicinska termer. Enligt Signe Howell har de senaste decenniernas adoptionsverksamhet präglats av ett ökat inflytande från psykologer som anser att det är viktigt för barnet att ha kunskaper om sitt ursprung för att kunna utvecklas normalt och få en stabil identitet. Howell menar att psykologin har fått tolkningsföreträde när det gäller att ange vad som är adoptivbarnets bästa.⁶⁸⁴

När 1960-talets utredning genomförde sin undersökning om hur de internationellt adopterade barnen anpassat sig var det till barnvårdskonsulenterna man vände sig. Som jag ser det tas den rollen senare över av psykologerna. SOU 1989:100 är den första adoptionsutredningen som knyter an till den psykologiskt inriktade adoptionsforskningen, även om utgångspunkten tycks vara att de internationellt adopterade mår bra och att den internationella adoptionsverksamheten bör fortsätta och kanske till och med utökas.

De undersökningar som har gjorts visar att de utländska adoptivbarnen i stort sett har anpassat sig väl i Sverige, och det finns enligt utredningens mening all anledning att på olika sätt söka underlätta en fortsatt internationell adoptionsverksamhet.⁶⁸⁵

I jämförelse med adoptionsutredningen från 1960-talet verkar det som att rädslan för att barnen inte ska lyckas anpassa sig i Sverige och för alltid förbli ”främlingar” har försvunnit och att barnens avvikande utseende inte längre uppfattas som ett problem. Utredningen har angående denna fråga vänt sig till den be-

682 Jmf. M. Andersson 2008, s. 65; M. Andersson 2010, s. 62-68.

683 SOU 2001:10, s. 16.

684 Howell 2006, s. 85-108.

685 SOU 1989:100, s. 11-12.

fintliga forskningen rörande utlandsfödda adoptivbarns anpassning i Sverige och presenterar de huvudsakliga resultaten i ett avsnitt i betänkandet. Där konstateras att det finns alldeles för få omfattande och aktuella studier kring detta och att mer forskning behövs. Den största studien som gjorts visar i alla fall att ”det i stort sett gick bra för adoptivbarnen och deras familjer. Adoptivbarnen blev inte mer mobbade än andra barn. Deras avvikande utseende tycktes inte påverka risken för att bli utsatt för mobbing av kamrater.”⁶⁸⁶ Andra forskare är dock lite mer oroade över barnens psykiska välbefinnande och utveckling. En psykolog menar att ”de adoptivbarn som sökte psykiatrisk hjälp ofta visade en svårare problembild än de svenska barn som sökte motsvarande hjälp”.⁶⁸⁷ En annan psykolog visar i sin studie att adoptivbarnen hade problem med den känslomässiga anknytningen till adoptivföräldrarna och att många hade problem med språket.⁶⁸⁸

I SOU 1994:137 diskuteras hur rådgivningsverksamheten för både barn och föräldrar ska kunna förbättras. Även denna utredning konstaterar att barnen mår bra och har anpassat sig väl i Sverige.

De flesta adoptivbarn i Sverige mår bra och utvecklas väl. Att det finns ett behov av särskilt stöd och hjälp har dock bekräftats genom forskningsrapporter och av adoptivföräldrar, de adopterade själva och personal inom socialtjänst, psykiatri, barnomsorg och skola. Samhällets stöd till adoptivfamiljerna har successivt byggts ut i olika former sedan de internationella adoptionerna började i vårt land. Idag finns en rad resurser att tillgå för adoptivfamiljer i Sverige.⁶⁸⁹

Enligt utredningen finns det flertalet skrifter och broschyrer att ta del av, kurser, gruppsamtal, studiecirklar och en särskild jourgruppsverksamhet ”där alla medlemmarna kan få professionell, sekretessbelagd hjälp av utbildad psykolog”.⁶⁹⁰ Ändå menar utredningen att rådgivningsverksamheten behöver byggas ut och att vissa delar av den kanske borde vara obligatorisk. De flesta befintliga och tänkta insatserna som utredningen tar upp är riktade till föräldrarna. Exempelvis föreslås en obligatorisk föräldrautbildning som ska förbereda de blivande adoptivföräldrarna ”på det annorlunda föräldraskap som en adoption innebär”.⁶⁹¹ Barnens behov av råd och stöd är inte lika framträdande i utredningens resonemang.

Det är först i 2000-talets utredningar som adoptivbarnens psykiska (o)hälsa och behov av samhällets insatser blir ett centralt problemområde. Utredningen om barn i homosexuella familjer hade som uppgift att undersöka hur barn som växte upp med en eller flera homosexuella föräldrar mår och utvecklades. En

686 SOU 1989:100, s. 85.

687 SOU 1989:100, s. 86.

688 SOU 1989:100, s. 86-87.

689 SOU 1994:137, s. 145.

690 SOU 1994:137, s. 147-150.

691 SOU 1994:137, s. 150.

åsiikt som framfördes från flera håll under denna tid var att det kunde vara särskilt svårt för ett adoptivbarn att växa upp med homosexuella föräldrar, vilket utredningen hade att ta ställning till i sitt betänkande.

I rättspraxis har efter sakkunnigutlåtanden ansetts att utländska adoptivbarn har en i psykologiskt hänseende svårare situation än andra barn och att risken för psykiska störningar hos barnet blir oacceptabelt stora om man till detta lägger den psykiska påfrestning det innebär att växa upp med homosexuella adoptivföräldrar.⁶⁹²

Utifrån ett sådant resonemang försökte vissa instanser – bland annat de auktoriserade adoptionsorganisationer som får uttala sig i bilagan till betänkandet – motivera att homosexuella inte skulle få lov att adoptera utländska barn (men lämnade fortfarande möjligheten öppen för exempelvis så kallad närståendeoption).⁶⁹³ Barnen konstruerades därmed som psykiskt instabilare än barn födda i Sverige. Även om utredningen inte ville hindra homosexuella att adoptera på grund av detta (re)producerade den bilden av de internationella adoptivbarnen som psykiskt sårbara. Förvisso påpekar utredningen att de flesta adopterade barn ”utvecklas väl i psykologiskt och socialt hänseende”, men lyfter också fram att ”en del av dem har en psykisk sårbarhet till följd av sin speciella bakgrund”.⁶⁹⁴ Att då adopteras av homosexuella föräldrar blir en ”dubbel börda”.⁶⁹⁵

I nästa stycke i utredningstexten har det som sades gälla bara en del av adoptivbarnen plötsligt kommit att gälla alla. Att separeras från de biologiska föräldrarna och födelselandet ses som en förlust som drabbar alla internationellt adopterade: ”Det faktum att ett barn övergivits och bortlämnats för adoption innebär alltså en stor känslomässig förlust för barnet”.⁶⁹⁶ Ett liknande resonemang återfinns i SOU 2003:49:

Alla adoptivbarn har varit utsatta för separationer, mer eller mindre traumatiska, bl.a. från sina biologiska föräldrar. Vissa barn har varit utsatta för extremt svåra situationer. Barnet kan vidare ha levt under svåra förhållanden på institution, fått byta språk och kultur i samband med adoptionen, m.m. Många gånger finns ingen information om barnets medicinska och biologiska bakgrund, som t.ex. uppgifter om moderns graviditet (inkl. näringsbrist och missbruk), förlösningen och förekomst av ärftliga sjukdomar, som skulle kunna ge signaler om att ett visst barn har extra stora behov. I många fall saknas också uppgift om barnets sociala bakgrund, t.ex. hur barnets liv före adoptionen har gestaltat sig. Ett barn utsätts för en hastig och genomgripande förändring av alla sina livsvillkor i samband med en internationell adoption. Det separeras totalt från sin ursprungliga miljö. Även om förändringen är till barnets bästa innebär den en förlust av den värld barnet känner till, vilket kan vara en traumatisk upplevelse.⁶⁹⁷

692 SOU 2001:10, s. 68.

693 SOU 2001:10, del. B, s. 385-395.

694 SOU 2001:10, s. 16.

695 SOU 2001:10 Del B, s. 390. Se även M. Andersson 2010, s. 70.

696 SOU 2001:10, s. 16.

697 SOU 2003:49, s. 206.

Att barnen ”separeras totalt från sin ursprungliga miljö” framställs här som ett trauma. Även Malinda Andersson har noterat att internationell adoption omtalas som ett trauma i utredningstexterna: ”Att göra trauma till en särskild erfarenhet förbinder personer som tillskrivs en avvikande social position, men skapar på samma gång ett avstånd till normen. Traumat som i det psykoanalytiska sammanhanget görs till en gemenskapande erfarenhet blir i det internationella adoptions-sammanhanget istället en förfrämligande erfarenhet.”⁶⁹⁸ Att vara adopterad blir således liktydigt med att ha upplevt ett trauma och utifrån detta homogeniseras adoptivbarn som en grupp med psykiska problem. Återigen konstrueras alltså rotlösheten som en brist, som någonting sjukligt, som måste åtgärdas.

I SOU 2001:10 utgår utredningen i sitt resonemang från företrädesvis svensk forskning om adoptivbarns psykiska hälsa. Merparten av denna forskning visade att adoptivbarn har sämre psykisk hälsa än andra barn och att de är överrepresenterade inom psykvården, men det fanns också undersökningar som inte kunde påvisa några skillnader.⁶⁹⁹ I SOU 2003:49 är bilden inte lika nyanserad, den forskning som presenteras slår fast att adoptivbarn ”löper ökad risk för att utveckla bl.a. psykiska och sociala problem” och att de därför har särskilda behov.⁷⁰⁰ Utredningen lyfter fram forskning som visar att adoptivbarn är överrepresenterade inom psykiatrivården, att de har språk- och inlärningssvårigheter och att de också kan ha problem med identitetsutvecklingen.⁷⁰¹ Bilden av adoptivbarn som en riskgrupp förstärks av statistiska uppgifter kring adopterades psykiska och sociala problem.

Ny svensk forskning (Hjern m.fl.) visar att åtminstone 10 % av de adopterade får mycket allvarliga problem. Självmod är hos adopterade 4,4 gånger vanligare än hos icke-adopterade syskon och 3,7 gånger vanligare än för resten av befolkningen. När det gäller självmordsförsök och psykiatrisk vård är motsvarande siffror något lägre (4,2 resp. 2,7 samt 3,5 resp. 2,7). För adopterade är risken för att begå ett allvarligt brott 4,8 gånger högre än hos icke-adopterade syskon och 1,7 gånger vanligare än för resten av befolkningen. Motsvarande siffror för alkoholmissbruk är 2,9 respektive 2,1.⁷⁰²

698 M. Andersson 2010, s. 66.

699 SOU 2001:10, s. 142-147.

700 SOU 2003:49, s. 245.

701 SOU 2003:49, s. 284.

702 SOU 2003:49, s. 253. Howell diskuterar denna undersöknings resultat, som fick stort genomslag när det presenterades i den medicinska tidskriften *The Lancet* i augusti 2002 och som ledde till en intensiv politisk och medial debatt både i Sverige och i Norge. Enligt Howell kan dock dessa siffror problematiseras. Eftersom de internationellt adopterade ändå är relativt få till antalet rör det sig i själva verket inte om särskilt många individer. ”But when we look at the actual numbers involved, the pictures becomes somewhat less disturbing. They show that 0.3 per cent of adopted boys in the cohort and 0.1 per cent of the girls committed suicide, so suicide is, after all, a rare occurrence.” Howell 2006, s. 105.

De internationella adoptivbarnen konstrueras alltså i 2000-talets utredningar som en grupp som löper stor risk att drabbas av psykiska problem och social utslagning på grund av deras bakgrund som gör dem särskilt psykiska sårbara. Jag menar att det därmed har skett en svängning i sättet att se på adoptivbarnet. Tidigare sågs barnet som avvikande främst på grund av sitt utseende, men i 2000-talets utredningar har avvikelsen förflyttas till det inre, till barnets psyke. Avvikelsen sitter alltså inte längre i kroppsliga attribut utan i själen. Därmed sker vad jag menar är en *patologisering* av de internationella adoptivbarnen, en särskiljande process i vilken de adopterade pekas ut som en grupp tyngd av psykiska och sociala problem. Denna process är samtidigt en form av stereotypisering och stigmatisering, eftersom den skrivs fram som naturlig och oundviklig för alla adopterade. Att vara psykiskt sårbar som adoptivbarn blir således det förväntade och normala för denna grupp.⁷⁰³

Rehabilitering och repatriering

Jag använder begreppet *rehabilitering* för att beteckna den normaliserande process som ska återföra en sjukdomstämplad individ eller grupp tillbaka till de friskas sfär. Enligt utredningen bakom SOU 2003:49 ska rehabiliteringen främst ske genom att samhället erbjuder den adopterade ”stöd och hjälp”.

Stöd kan också behöva ges till en ung adopterad person. Under olika skeden i uppväxten kan det finnas behov av att få samtala med någon utanför familjen om bakgrund, känslor av tillhörighet och utanförskap och andra existentiella frågor. Behov av samtal kan t.ex. uppstå i samband med att en adopterad person söker sitt ursprung och därmed får tillgång till känslomässigt svårhanterliga uppgifter i adoptionsdokumenten. Att få hjälp med strategier för att kunna förhålla sig till sitt livsöde kan vara värdefullt. Möjligheten till familjesamtal (familjestöd) bör också finnas under barnets uppväxt, inte minst under tonårstiden då problem kan accentueras. Det är dock här viktigt att känna till att familjebehandling inte alltid är den självklart bästa behandlingen under den adopterades tonårsperiod. Den adopterade kan behöva få individuellt stöd i form av samtal och egen kontaktperson, som gärna kan vara en vuxen adopterad person.⁷⁰⁴

Till detta kommer, menar utredningen, den vanliga medicinska vården som ges av landstingen. Här är det främst barnhälsovården, ungdomsmottagningarna samt barn-, ungdoms- och vuxenpsykiatri som ska hjälpa de adopterade utifrån en särskild ”adoptionskompetens”.⁷⁰⁵ Genom vård och behandling av främst terapeutisk art ska alltså de adopterade bearbeta sitt trauma och de ”livskriser som har

703 Malinda Andersson har också uppmärksammat detta, men använder begreppet ”lidandets normalisering”. M. Andersson 2010, s. 129.

704 SOU 2003:49, s. 260.

705 SOU 2003:49, s. 261-164.

sin grund i adoptionen”.⁷⁰⁶ Samhällets ansvar är att bistå de adopterade i denna läkningsprocess. ”Avsikten med att ge stöd och hjälp är enligt vår mening att givaren bidrar till att mottagaren kan lösa ett problem eller hantera en situation på ett bättre sätt”, skriver utredningen i SOU 2003:49.⁷⁰⁷ Jag menar att det är just detta som kännetecknar den reflexiva styrningen, som i det här sammanhanget skulle kunna ses som en form av *terapeutisering*. Enligt Sara Eldén är begrepp som ”självförtroende”, ”personligt trauma”, ”jobba med sig själv” och ”hitta sig själv” centrala inom det psykologiska tänkandet.⁷⁰⁸ Detta terapeutiska språkbruk återspeglas i utredningsmaterialet, exempelvis genom att adoptivbarnet uppmanas att förbättra sin psykiska hälsa genom reflexivt arbete. Detta kallas för adoptivbarnets utvecklingsuppgift. ”Utvecklingsuppgift är en psykologisk term som används som ett sätt att tydliggöra hur vissa problem och uppgifter är specifika för vissa perioder i en individs livsförlopp” menar utredningen, och konstaterar därefter: ”Att utveckla en identitet är tonårens utvecklingsuppgift som innefattar att ta ställning till sig själv som köns mogen människa och som en unik person med en känsla av tillhörighet i sitt sociala sammanhang”.⁷⁰⁹

Terapeutisk reflexivitet är inte en oskyldig normaliseringsteknik. Enligt modernitetsteoretikern Anthony Giddens innebär reflexiviteten att individen själv görs ansvarig för sina tankar och handlingar. Dagens pluralistiska och individualiserade samhälle ställer individen inför en rad val som kräver kunskap och eftertanke. Det betyder att individen har möjlighet att – inom vissa ramar – forma sin egen identitet och livsstil. Människor har också fått en ökad tillgång till reflexiva resurser såsom terapi, självhjälpslitteratur och livsstilsmedia. På så vis läggs ansvaret för psykisk hälsa och välbefinnande över på individnivå istället för på kollektivet.⁷¹⁰ Även om samhället enligt utredningarna ska erbjuda adoptivbarnet stöd och hjälp, så är det tydligt att det är den adopterade själv som ska hitta ett sätt att förlika sig med adoptionen. Att ifrågasätta och förändra det som skulle kunna vara grunden till problemet – exempelvis det senmoderna samhällets fokusering på biologisk-genetiskt släktskap – lyfts inte fram som ett alternativ.

I SOU 2001:10 utgår utredningen i sin diskussion om barnens psykiska (o)hälsa främst från den adoptionsforskning som producerats inom ämnesområden som psykologi och pedagogik. De flesta av dessa studier bygger på observationer av och intervjuer med adoptivbarn. Som främsta förklaring till dessa barns psykiska besvär anges den känslomässiga förlusten i ung ålder och känslan av rotlöshet. Studierna visar att rotlösheten i vissa fall leder till att de adopterade vill söka sitt ursprung. Utredningen diskuterar varför de adopterade vill söka sitt

706 SOU 2003:49, s. 260.

707 SOU 2003:49, s. 260.

708 Eldén 2009, s. 10.

709 SOU 2001:10, s. 135.

710 Giddens 1997, s. 101-107. Se även Beck, Giddens & Lash 1994.

ursprung – det vill säga besöka det land de är födda i och eventuellt finna sina biologiska föräldrar – och de vanligaste orsakerna som lyfts fram är att de är otillfredsställda med adoptivföräldrarnas kommunikation om adoptionen, att de upplever sig som avvikande från föräldrarna och sin omgivning och att de inte känner sig accepterade i det svenska samhället.⁷¹¹ Det är framför allt utifrån dikotomierna likhet/olikhet, insida/utsida och svensk/invandrare som de adopterade förstår sitt biologiska och etniska ursprung. Adoptivbarnen identifierar sig själva som svenskar men det omgivande samhället gör det inte:

När utlandsfödda adopterade tonåringar börjar söka sig ut i samhället bemöter andra människor dem således ibland som invandrare, samtidigt som de själva känner sig som svenskar. Det anges att adoptivföräldrar därför bör förbereda sina barn på att sådana situationer kan uppstå. Denna diskrepans mellan den etniska självidentifikationen och den externa identifikationen, dvs. mellan insida och utsida, anges vara något som adopterade utlandsfödda måste lära sig att handskas med i många olika situationer. Därtill är det väsentligt att de känner att de har en anknytning till sitt ursprung eftersom de på grund av sitt utseende aldrig kommer att bemötas entydigt som svenskar av främmande människor.⁷¹²

Att de adopterade är avvikande till det yttre blir i det här resonemanget en orsak till varför de vill och bör söka sina rötter. I det här uttalandet sägs det också att det är upp till de adopterade själva att försöka hantera omgivningens fördomsfulla bemötande. Att lära sig att hantera sin avvikelse är en av de särskilda svårigheter som adoptivbarn måste överkomma, vilket också ligger i linje med den reflexiva styrningens logik. Utredningens ståndpunkt är att ”[d]e barn som växer upp i en trygg och kärleksfull familj – där föräldrarna stödjer barnets sökande efter svar på existentiella och konkreta frågor om såväl bakgrund som själva adoptionen – har goda möjligheter att hantera dessa svårigheter”.⁷¹³ Barnen uppmanas därmed att lära sig att hantera sina svårigheter och bejaka sin olikhet och föräldrarnas uppgift blir att bistå dem. Inom ramen för den goda familjen ska individens problem lösas.

Den reflexiva styrningen gör alltså de som ska styras ansvariga för sin egen reglering och detta får till följd att det som skulle kunna uppfattas som en politisk fråga blir till något privat och ett strukturellt problem blir individuellt.⁷¹⁴ I citatet ovan får vi veta att adopterade bemöts och alltid kommer att bemötas som främlingar i det svenska samhället. Den problematiska situation som adoptivbarnet och dess familj ska lära sig att hantera är alltså omgivningens negativa bemötande. Detta påminner om resonemanget i SOU 1967:57 där man också utgick från att svenskar kommer att bemöta människor med ett utländskt utseende på ett för-

711 SOU 2001:10, s. 136-140.

712 SOU 2001:10, s. 140.

713 SOU 2001:10, s. 16-17.

714 Giddens 1997, s. 101-107; G. Petersson 2003, s. 167.

domsfullt och diskriminerande sätt. Den reflexiva styrningen (som i det här fallet handlade om att adoptivbarnen skulle normaliseras och assimileras) är även i den äldre utredningen ett viktigt verktyg för att komma åt detta problem – men det finns en viktig skillnad. Enligt 1960-talets utredning ska även samhället förändras och fostras till färgblindhet. Denna möjlighet diskuteras inte av 2000-talets utredningar, som med bestämdhet hävdar att adoptivbarnet ”på grund av sitt utseende aldrig kommer att bemötas entydigt som svenskar av främmande människor”.⁷¹⁵ Istället läggs ansvaret för att hantera omgivningens negativa bemötande på adoptivbarnet och dess familj. Detta skulle kunna förklaras med att den reflexiva styrningen fått en allt större betydelse i dagens samhälle där individualism och självförverkligande tycks ha utmanövrerat utopiska visioner om kollektivets gemensamma ansvar.⁷¹⁶ Med andra ord, det privata är inte längre politiskt.

Utredningarna diskuterar ytterst kortfattat hur rasism och diskriminering kan påverka barns självkänsla, men kopplar inte i någon större utsträckning sina resonemang till de övriga diskussionerna kring adoptivbarnens sociala anpassning och psykiska hälsa. Hur rasismen påverkar identiteten hos ”synligt adopterade” påstås i SOU 2001:10 vara ett ”relativt utforskat område”, men ingen ytterligare forskning på området efterfrågas.⁷¹⁷ Adoptivbarnens psykiska problem anses främst handla om att de inte har tillgång till sitt biologiska och etniska arv, inte att de särskiljs och särbehandlas på grund av samhällets attityder. I SOU 2003:49 skriver utredningen att Sverige anses vara ett land där ”rasism inte är särskilt utbrett”.⁷¹⁸ Tobias Hübinette och Carina Tigervall för en kritisk diskussion kring sambandet mellan rasism och adoptivbarns hälsa. Som en förklaring till att rasism och diskriminering intar en sådan undanskymd plats inom svensk adoptionsforskning och adoptionspolitik anger de bortträngandet av dessa företeelser ur den officiella diskursen kring det moderna Sverige. Enligt Hübinette och Tigervall förstås inte dagens svenska samhälle som rasistiskt och främlingsfientligt, utan som modernt, jämlikt, upplyst och mångkulturellt. Rasism och främlingsfientlighet konstrueras därmed som någonting som inte händer här och nu, i det moderna Sverige. Mot den bakgrunden blir det svårt och obekvämt att tala om den rasism som drabbar adoptivbarn.⁷¹⁹ Här finns en tydlig skillnad i jämförelse med USA och Kanada där ”transracial adoptions” är ett etablerat begrepp både för nationell och internationell adoption. I dessa länder finns också en annan diskussion kring ras och rasism i nuet och det förflutna.⁷²⁰

715 SOU 2001:10, s. 140.

716 Jmf. M. Andersson 2010, s. 128-129.

717 SOU 2001:10, s. 141-142.

718 SOU 2003:49, s. 114.

719 Hübinette & Tigervall 2008, s. 282-283. För en vidare diskussion kring rädslan för rasismbegreppet se Molina & de los Reyes 2003, s. 296-298.

720 Patton 2000; Haslanger 2005; Katz Rothman 2005; Trenka et al. 2006.

I den politiska retoriken konstrueras det moderna Sverige som ett mångkulturellt samhälle. Exempelvis så framhåller mångfaldspropositionen från 1997 det mångkulturella samhället som norm och rätten att vara olik framställs som en av det mångkulturella svenska samhällets grundläggande värderingar. Angerd Eilard menar att detta kan ses som ett resultat av den förda identitetspolitiken som bygger på bejakandet av skillnad och kampen för jämlikhet.⁷²¹ Paulina de los Reyes ser talet om mångfalden som ett normaliserande tal som på kort tid har etablerat sig i den svenska offentliga debatten. Mångfalden ses därigenom som något odelat positivt som ska eftersträvas och bejakas. Samtidigt kan talet om mångfald problematiseras och ifrågasättas då det riskerar att förstärka de etniska och kulturella skillnader som leder till diskriminering och segregering.⁷²² Jag menar att den svenska adoptionspolitiken kan förstås i ljuset av föreställningarna kring det mångkulturella samhället och att det positiva talet om etnisk och kulturell mångfald har en avgörande betydelse för hanteringen av de utlandsfödda adoptivbarnen.

Reflexiv styrning, eller empowerment, handlar alltså om att individen ska reformeras genom självkänsla och självförtroende.⁷²³ Adoptivbarnen ska lära sig att hantera sin avvikelse (och omgivningens reaktioner på den), men de ska också stärkas i sin självbild genom att bejaka den. Adoptivföräldrarna uppmanas att aktivt uppmuntra barnen till detta.

Som tidigare nämnts skall den unga individen under adolescensen försöka hitta sig själv genom att få ihop bilden av sig själv i dag med sitt biologiska och etniska arv. Enligt forskarna bakom studien är det därför mycket viktigt att adoptivföräldrarna stödjer tonåringen i detta genom att *uppmuntra* tonåringen att söka efter och utforska sitt biologiska ursprung och sin etniska identitet.⁷²⁴

Rehabiliteringen i det här sammanhanget innebär att barnet för att hitta sig själv måste ”utforska sitt biologiska ursprung och sin etniska identitet”. Adoptivbarnen uppmanas således att inte känna sig helt och hållet svenska utan att också identifiera sig med ett annat land och en annan kultur. Detta tilltal menar jag kan ses som ett uttryck för *repatriering*. Repatrieringen är en normaliseringsteknik som utgår från föreställningen om att alla människor hör hemma i något land och att det är bäst för individen att få vara i sitt hemland. Begreppet synliggör ett tänkande som bygger på dikotomier som vi/de, svensk/invandrad och hemland/ursprungsland och brukar användas när man talar om flyktingar, invandrare och andra rasifierade grupper. När det gäller de internationella adoptivbarnen blir dessa begreppspar svårhanterliga eftersom det inte är självklart vilken kategori

721 Eilard 2008, s. 333.

722 de los Reyes 2001, s. 9-15.

723 G. Petersson 2003, s. 167.

724 SOU 2001:10, s. 139.

de ska sorteras in i. Osäkerheten kring adoptivbarnens tillhörighet destabiliserar således dessa begreppspår. De internationellt adopterade är förvisso inte födda i Sverige men det skulle vara problematiskt att betrakta dem som invandrare. Det går också att fundera kring begrepp som hemland och ursprungsland. Är barnen hemma både i Sverige och i t.ex. Sydkorea, Colombia och Etiopien? Och är de svenskar eller t.ex. koreaner, latinamerikaner och etiopier eller kanske svensk-koreaner, svensk-latinos och svensk-etiopier? Just detta tar utredningarna aldrig explicit ställning till, men jag menar att talet om ursprunget visar att adoptivbarnen tillskrivs dubbla tillhörigheter och identiteter.

Repatriering handlar ofta om att staten med olika incitament försöker stimulera en inflyttad grupp att återvända till den plats de kommer från utifrån principen om ”frivillig återvandring”.⁷²⁵ Enligt Christina Johansson har talet om repatriering av vissa grupper blivit allt mer vanligt förekommande i den flyktingpolitiska diskursen sedan 1990-talet.⁷²⁶ Återvandring har därmed etablerat sig som en inte bara möjlig utan till och med önskvärd praktik riktad mot främmande grupper i det svenska samhället. Detta kan länkas samman med hur adoptivbarnen uppmuntras att ägna sig åt rotsökning och åka på så kallade återresor. Återresor har, enligt flera adoptionsforskare, blivit ett viktigt och närmast självklart inslag i adoptionsverksamheten.⁷²⁷ Bland annat står det i SOU 2003:49 att ”[r]otsökning måste kunna ses som en del av en adoption”.⁷²⁸ Nu menar kanske inte utredningen att adoptivbarnen ska lämna Sverige och flytta tillbaka till sina födelseländer för gott, men det går att se vurmandet för ursprunget som en form av emotionell repatriering som äger rum inne i individen och får betydelse för hur individen betraktar sig själv och betraktas av andra.

Adoptivbarnen återbördas i utredningens tal till det land och den kultur där de (också?) anses höra hemma – antingen psykiskt genom att bejaka sitt ursprung eller fysiskt genom återresor och ett återförenande med hemlandets kultur och kanske den biologiska släkten. Assimileringsstanken finns inte längre kvar och ingen strävan efter att ”de” ska bli helt och hållet som ”vi”. Genom återbördandet utesluts adoptivbarnet som entydigt tillhörande den svenska nationella och kulturella gemenskapen och blir återigen den andra. Denna repatrieringsprocess har också uppmärksamats av Malinda Andersson som menar att talet om ursprung i utredningarna innebär att ”internationellt adopterade personers tillhörighet lo-

725 C. Johansson 2005, s. 89-111. Begreppet kan också användas av olika etniska grupper eller nationer för att exempelvis kräva att föremål och kvarlevor som förts bort ska återbördas till ”folket” (jmf. samernas krav på att de samiska mänskliga kvarlevor som finns i svenska statliga samlingar ska lämnas tillbaka för att begravas). Oavsett hur begreppet används och av vem så bygger det på liknande föreställningar om plats, tillhörighet och ursprung.

726 C. Johansson 2005, s. 89-91.

727 Yngvesson 2003, s. 9; Howell 2006, s. 113; Lindgren & Lind 2009, s. 196.

728 SOU 2003:49, s. 301.

kaliseras till deras födelseländer. Utifrån en postkolonial och feministisk teoretisk ram får detta effekten av en diskursiv utskrivning av personer med internationell adoptionsbakgrund från den svenska nationella gemenskapen.⁷²⁹ Med ett sådant synsätt blir bejakandet av ursprunget en exkluderande praktik.

Bejakandet kan dock också ses som en form av inkludering. Enligt Sarah Ahmed kan andrafieringen i en mångkulturell kontext också vara en inkluderande praktik. Ett samhälle som vill framstå som modernt, upplyst, jämlikt, jämställt och mångkulturellt behöver främlingen i konstruerandet av sin självbild. Främlingen blir därmed inget hot utan något som är önskvärt och till och med nödvändigt. Den blir "the origin of difference" istället för "the origin of danger" och välkomnas in i den nationella gemenskapen som just en främling. Ahmed påpekar dock att upprätthållandet av "vi" (som utgör normen) och "de" (som "vi" måste lära oss att leva med) kvarstår i det multikulturella samhället. Åtskillnaden blir dessutom kanske ännu viktigare i det mångkulturella samhället än i ett samhälle som strävar efter assimilering och likhet. Därför talar Ahmed om en "stranger fetishism" där det avvikande – så länge det inte är allt för avvikande – exotiseras och bejaktas.⁷³⁰ Andrafieringen av utlandsfödda adoptivbarn blir på så vis tydligare i 2000-talets mångkulturella samhälle än i 1960-talets assimileringsträvanden. Tidigare handlade det främst om utseende och yta men nu handlar det om något som går betydligt djupare än så. I 2000-talets adoptionsdiskurs är det utlandsfödda adoptivbarnet därför – paradoxalt nog – mer främmande än någonsin.

En familj med särskilda behov

Utredningen bakom SOU 2003:49 menar att det finns alldeles för lite svensk forskning kring de utlandsfödda adoptivbarnens psykiska hälsa och att samhället måste ta ett större ansvar för kunskapsbildningen på detta område.⁷³¹ Detta särskilda ansvarstagande motiveras utifrån att samhället är inblandat i adoptivfamiljens tillkomst: "Samhället medverkar på ett speciellt sätt till familjebildning genom internationell adoption, och har enligt vår mening därför ett särskilt ansvar för att adopterade får goda levnadsvillkor i Sverige."⁷³² Anledningen till att det finns så lite forskning anses vara att samhället hittills har tagit för lite ansvar men också att problemet inte har synliggjorts och tagits på allvar.

729 M. Andersson 2008, s. 73.

730 Ahmed 2000, s. 95-97.

731 SOU 2003:49, s. 279-285.

732 SOU 2003:49, s. 256.

Ett annat skäl till den sparsamma forskningen kan vara den attityd till adoptivfamiljer som har funnits hos såväl adoptivfamiljerna själva, de auktoriserade sammanslutningarna som berörda myndigheter. Utgångspunkten har under många år varit att adoptivfamiljer inte skiljer sig från familjer med biologiska barn. Strävan efter acceptans och normalisering av adoptivfamiljen kan ha lett till att befintliga problem hellre har negligerats än uppmärksammats.⁷³³

Jag förstår det som att utgångspunkten i 2000-talets utredningar är att adoptivfamiljen inte bör betraktas som andra familjer. Här har en förändring skett i adoptionsdiskursen. Barnets bästa definierades tidigare som att växa upp i den normala familjen. Normaliseringssträvandena handlade om att göra adoptivfamiljen så lik den biologiska familjen som möjligt. Adoptivfamiljen skulle vara som vilken familj som helst (men helst lite bättre). Det nya i den här typen av uttalanden är att denna strävan inte längre ses som önskvärd. Adoptivfamiljen ska inte framstå som så normal som möjligt, utan ska särskiljas som en avvikande familjeform. I SOU 2003:49 diskuterar utredningen detta förändrade synsätt:

Synen på adoptivfamiljen håller på att förändras. En växande grupp vuxna adopterade förmedlar att adoptionen kan innebära svårigheter för den adopterade. Personer som ofta har stor kunskap om adoption uppger numera ofta att adoptivföräldraskap delvis är något annat än biologiskt föräldraskap, och att adoptivfamiljen ses som en familj med särskilda behov.⁷³⁴

Här sker ett tydligt skillnadsskapande mellan adoptivföräldraskap och biologiskt föräldraskap. Eftersom den biologiska länken mellan barn och föräldrar saknas i adoptivfamiljen framställs den som ”en familj med särskilda behov”. Utredningen säger sig dock inte lägga någon värdering i denna skillnad:

Vi utgår från antaganden att det inte är samma sak att bli adoptivfamilj som att bli biologisk familj. I antagandet ligger ingen värdering att det är bättre eller sämre att bli adoptivfamilj, utan endast att det är annorlunda. Att ta emot någon annans barn, där barnets bakgrund och tillvaro före adoptionen är mer eller mindre okänd, ställer delvis andra krav på föräldrarna än vad ett biologiskt föräldraskap gör.⁷³⁵

Att vara adoptivförälder är alltså inte sämre än att vara biologisk förälder, däremot anses det vara mer krävande eftersom barnets biologiska och sociala bakgrund är okänd. Barnets bakgrund ställer därmed särskilda krav på föräldrarna. Detta liknar resonemanget i utredningen från 1960-talet då den högt kvalificerade familjen var den som var bäst lämpad att hantera adoptivbarnets avvikelse och tillgodose dess behov. Det kan därför vara av intresse att undersöka huruvida talet om den lämpliga adoptivfamiljen har förändrats.

733 SOU 2003:49, s. 280.

734 SOU 2003:49, s. 283-284.

735 SOU 2003:49, s. 78.

Ett av uppdragen för utredningen om internationella adoptioner var att undersöka hur barnets rätt kunde stärkas i adoptionsprocessen och ett led i detta var att granska urvalet och bedömningen av dem som ansökte om adoption. I SOU 2003:49 förs därför en diskussion om vad som ska anses vara en lämplig familj:

Det är omöjligt att ge en uttömmande beskrivning av vad som ingår i uttrycket ”lämpad att adoptera”. Det finns dock några faktorer som kan nämnas i sammanhanget. De eller den som vill adoptera måste ha sådana personliga egenskaper och förmåga till samspel att ett adoptivbarns särskilda behov kan tillgodoses. Det är vidare viktigt att de eller den som vill adoptera har ett sådant fysiskt och psykiskt hälsotillstånd som medger att de kan fungera fullt ut i föräldrarollen. Det skall här framhållas att båda sökandena i ett par skall ha så god hälsa att de var och en kan bedömas fungera fullt ut i föräldrarollen under hela adoptivbarnets uppväxt. Såväl par som ensamstående måste vidare ha ett fungerande socialt nätverk. Att en eventuell sorg över att inte kunna få ett biologiskt barn är bearbetad är också av stor vikt. Motiv för adoption och förväntningar på barnet är också angeläget att ta upp i utredningen.⁷³⁶

Flera av de saker som tas upp här känns igen sedan tidigare, men något som utredningen lyfter fram och diskuterar mer utförligt är att den sökande ska ha en god fysisk och psykisk hälsa. Det sägs i ovanstående citat att adoptanten måste ha så pass god hälsa att den kan ”fungera fullt ut i föräldrarollen under hela adoptivbarnets uppväxt”. Således blir även åldern en viktig faktor. I den gällande lagstiftningen fanns fortfarande ingen övre åldersgräns angiven. Utredningen förslår därför att ”en övre åldersgräns skall införas i socialtjänstlagen” eftersom ”det i regel inte är förenligt med ett adoptivbarns bästa med gamla föräldrar”.⁷³⁷

Enligt vår mening kan, ur barnets perspektiv, hög ålder hos dem eller den som vill adoptera i sig vara ett tillräckligt skäl för att ett medgivande inte skall lämnas. Med gamla adoptivföräldrar är sannolikheten för att föräldrarnas hälsa sviktar och orken tryter större än om föräldrarna är yngre, liksom risken för att den adopterade blir föräldralös i unga år, och därmed utsätts för ytterligare separationer. Därtill är risken för att nätverket runt familjen också är åldrat större. Risken för att barnet inte får syskon ökar, liksom att barnet inte får tillgång till nära släkterelationer med t.ex. mor- och farföräldrar. Att växa upp med äldre föräldrar kan vidare vara en sådan avvikelse som ett adoptivbarn inte bör utsättas för. Adoptivbarnet bör inte sättas i en speciell situation i högre grad än vad adoptionen i sig själv innebär.⁷³⁸

Utredningen anser att den sökande inte borde vara äldre än 42 år vid ansöknings-tillfället. Det intressanta i det här sammanhanget är att den övre åldergränsen motiveras med att adoptivfamiljen inte ska avvika för mycket från den biologiska familjen. ”Adoptivbarn har i stort sett alltid äldre föräldrar än biologiska barn. För att adoptivfamiljen inte skall bli alltför avvikande [...] anser vi att det är nödvändigt med en åldersgräns i samband med medgivandeprövningen.”⁷³⁹ I det här

736 SOU 2003:49, s. 233.

737 SOU 2003:49, s. 232.

738 SOU 2003:49, s. 230-231.

739 SOU 2003:49, s. 232.

sammanhanget framhålls alltså vikten av att familjen inte är allt för avvikande, och att adoptivfamiljen bör likna den biologiska familjen. Samtidigt framhåller utredningen att adoptivfamiljen trots allt är annorlunda.

I stället för att adoptivfamiljen ska betraktas som en vanlig familj ska den upplysas om och behandlas för sin avvikelse genom utbildning och information. Familjen måste acceptera att den inte är som andra familjer och lära sig hantera de svårigheter som därigenom kan uppstå. Ett särskilt krav som utredningen ställer på de sökande adoptanterna är att de ska ”ha tillfredsställande kunskaper om barn och deras behov och ha blivit informerade om den planerade adoptionens innebörd”.⁷⁴⁰ Utredningen föreslår därför att det skrivs in i socialtjänstlagen att det ska vara obligatoriskt att gå en särskild föräldrautbildning för att bli godkänd för adoption.⁷⁴¹ Om den ideala adoptivfamiljen tidigare konstruerats som den övernormala familjen skrivs den nu snarare fram som en särskild familj med särskilda kunskaper, det vill säga som den upplysta familjen. Att ha den rätta kunskapen om adoptivbarns särskilda behov blir således ett av de viktigaste kriterierna för lämplighet.

Alla adoptivbarn har rätt att komma till väl förberedda föräldrar. Utifrån barnets bästa måste därför deltagande i föräldrautbildning inför adoption vara en förutsättning för att de eller den som vill adoptera skall kunna ges medgivande. För att säkerställa att alla blivande adoptivföräldrar får en utbildning av god kvalitet med fokus på adoptivbarns särskilda behov, måste samhället tillhandahålla föräldrautbildning, för att garantera oberoende, objektivitet och professionalism i utbildningen. Kommunerna skall ansvara för föräldrautbildning med utgångspunkt i ett enhetligt utbildningsmaterial.⁷⁴²

Utredningens föreslår också att regionala adoptionsrådgivningar bildas där familjerna kan få stöd och hjälp. Det övergripande ansvaret för dessa rådgivningsbyråer ska ligga på ett nationellt forsknings- och kunskapscentrum som specialiserat sig på adoptionsproblematiken.⁷⁴³ Därmed får experterna en viktig funktion att fylla. Frank Furedi menar att det senmoderna samhällets terapeutiska tänkande medfört ett ökat beroende av psykologisk expertis och att dessa experter har blivit ett instrument för statliga interventioner i privatlivet och sociala relationer.⁷⁴⁴ Terapeutisering, professionalisering och statlig kontroll kan således ses som samverkande normaliseringsprocesser. Att stärka familjen genom att erbjuda samhällslelig rådgivning, stöd och hjälp menar jag går som en röd tråd genom den svenska adoptionsverksamhetens historia, men på 2000-talet blir detta än mer påtagligt och framställs nästan som ett tvång snarare än en möjlighet. Det verktyg som an-

740 SOU 2003:49, s. 227.

741 SOU 2003:49, s. 213.

742 SOU 2003:49, s. 199.

743 SOU 2003:49, s. 285-286.

744 Furedi 2004, s. 72.

vänds i regleringen av såväl den särskilda adoptivfamiljen som det patologiserade adoptivbarnet är den reflexiva styrningen. Målet med denna styrning är att skapa upplysta och ansvarstagande medborgare som reglerar sig själva.

Internationella adoptioner som...

Kunskapen om ett visst fenomen både formar och formas i ett specifikt sammanhang. Rådande diskurser och praktiker i samhället avgör hur fenomenet förklaras och förstås. I det här avsnittet fortsätter jag att undersöka hur internationella adoptioner, internationellt adopterade och adoptivfamiljen konstitueras som kunskapsobjekt och hur vetandet om dessa fenomen förändrats över tid. I centrum står de kunskapsproducenter som jag menar hade störst inflytande över hur frågan formulerades och fick sin lösning.

... ett fall för psykologin

Enligt Nikolas Rose har den psykologiska vetenskapen och det terapeutiska tänkandet växt fram parallellt med det moderna samhället och spelat en stor roll för samhällets grundläggande karaktär. Rose använder termen ”psy” för att beskriva den psykologiska vetenskapen och dess angränsande discipliner och argumenterar för att psy-disciplinerna har fått ett allt större inflytande i våra liv, inte minst när det gäller familjelivet och synen på barn, barndom och föräldraskap.⁷⁴⁵ ”Psychology has played a key role in establishing the norms of childhood, in providing means for visualizing childhood pathology and normality, in providing vocabularies for speaking about childhood subjectivity and its problems, in inventing technologies for cure and normalization.”⁷⁴⁶ Enligt Rose har sedan mitten av 1900-talet den psykologiska kunskapen om barn växt explosionsartat och spridit sina tentakler från sjukhus, institutioner och universitet till familjen, skolan, barnsomsorgen och andra samhällsorgan. Som följd av den ökade psykologiseringen har psy-disciplinernas företrädare, såsom barnpsykologer, psykiatriker, pedagoger, familjesociologer och socialarbetare, allt mer fått rollen som experter. Dessa har utvecklat teorier kring barn, barndom och föräldraskap, de har diagnostiserat, kategoriserat och benämnt de avvikande barnen och arbetat fram tekniker för rehabilitering och normalisering. Syftet har varit att skapa harmoniska och fullständiga indivi-

745 Rose 1998, s. 2-8.

746 Rose 1999, s. 133-134.

der, vilket ligger i linje med det moderna välfärdssamhällets governmentalitet och det liberala samhällets individorientering.⁷⁴⁷

Signe Howell har studerat hur *den psykologiska diskursen* har påverkat adoptionsverksamheten i Norge, men också på ett internationellt plan. Enligt Howell har psykologer och psykologiska teorier fått allt större inflytande över adoptionsverksamheten.⁷⁴⁸ Vid en genomgång av de statliga utredningar som behandlar internationella adoptioner konstaterar jag att detta även gäller för Sverige där den psykologiska diskursen blir allt mer framträdande ju längre fram i tiden vi kommer. I 1960-talets utredning finns inga direkta hänvisningar till psykologiska teorier eller till psykologers uttalanden. Istället används socialarbetares erfarenheter av arbetet med utlandsfödda adoptivbarn som kunskapsbas för att komma åt information om barnens psykiska välbefinnande och utveckling. Dessa iakttagelser vilade troligen på den allmänna psykologiska kunskapen som fanns om barn under denna tid, men hänvisade inte direkt till den. Det är först på 1980-talet som jag ser att en specifik kunskap kring internationellt adopterade används i utredningsarbetet. Första gången detta sker är faktiskt i inseminationsutredningens betänkande under rubriken ”Forskning kring adoptivbarns behov av att få kunskap om sitt ursprung”, där man hänvisar till främst amerikansk och brittisk forskning.⁷⁴⁹ Några år senare presenteras i SOU 1989:100 den svenska adoptionsforskningen under rubriken ”Något om forskning rörande utländska adoptivbarns anpassning i Sverige”. Denna genomgång är dock såväl kortfattad som översiktlig och kan i sammanhanget betecknas som relativt perifer.⁷⁵⁰

När jag sedan kommer fram till utredningarna från 2000-talet ser jag att någonting har hänt. Utredningarna som tillkommer under denna tid genomsyras av psykologiska teorier och resonemang kring utlandsfödda adoptivbarn. I SOU 2001:10 redogör utredningen för forskningen kring adopterade barn i ett särskilt avsnitt med underrubriker som ”Känslomässig anknytning”, ”Språkutveckling”, ”Identitetsutveckling” och ”Psykisk hälsa”.⁷⁵¹ I SOU 2003:49 diskuteras adoptionsforskningen dels i betänkandets huvuddel under kapitelrubriker som ”Föräldrautbildning”, ”Stöd och hjälp efter en adoption” och ”Forskning och kunskapsutveckling”, dels i betänkandets bilaga där Marianne Cederblad, professor emeritus i barn- och ungdomspsykiatri, på utredningens uppdrag har gjort ”en sammanställning av viktigare nationell och internationell forskning på området”.⁷⁵² I denna forskningsbilaga sammanfattas hennes kartläggning under rubrikerna ”Psykisk hälsa”, ”Anknytningsbeteende, attachment”, ”Tillväxt, pubertet”,

747 Rose 1999, s. 133.

748 Howell 2006, s. 85-108.

749 SOU 1983:42, s. 110-113.

750 SOU 1989:100, s. 85-87.

751 SOU 2001:10, s. 128-147.

752 SOU 2003:49, s. 206-208, 252-258, 283-284; SOU 2003:49 Volym 2, s. 9.

”Språket”, ”Skolprestation och skolanpassning” och ”Identitet”.⁷⁵³ Forsknings-sammanställningen analyseras sedan förutom av Cederblad själv också av ”Anders Hjern, docent och barnläkare, Karolinska Institutet, Stockholm, Frank Lindblad, docent, barn- och ungdomspsykiater, Institutet för Psykosocial Medicin (IPM), Stockholm, Bo Vinnerljung, docent och socionom, Epidemiologiskt centrum och Centrum för utvärdering av socialt arbete, Socialstyrelsen, Stockholm, och Malin Irhammar, filosofie doktor i psykologi, Högskolan i Kristianstad”.⁷⁵⁴

Utifrån ovanstående genomgång blir det tydligt att kunskapen om adoption under 2000-talet tolkas utifrån en psykologisk förståelseram. När det handlar om att uttala sig om adoptivbarns utveckling, anpassning och hälsa har forskare från psy-disciplinerna tolkningsföreträdare. Utredningarna utgår i sina resonemang från den psy-orienterade forskningen och framhåller också att den måste utökas och fördjupas. Under rubriken ”Forskning och kunskapsutveckling” föreslår utredningen bakom SOU 2003:49 att ”ett nationellt forsknings- och kunskapscentrum inom det internationella adoptionsområdet” inrättas. Utredningen föreslår också ett antal tänkbara aktörer som skulle kunna ansvara för detta och lyfter framför allt fram Institutet för psykosocial medicin vid Karolinska Institutet, Psykologiska institutionen vid Göteborgs universitet, Institutionen för psykologi vid Lunds universitet samt Avdelningen för barn- och ungdomspsykiatri vid Lunds universitet. Ett sådant centrum ska enligt utredningen ansvara för att stimulera, genomföra, sammanställa och presentera forskning kring internationell adoption.⁷⁵⁵

Jag menar att kunskapen om adoption inte bara har blivit allt mer psykologiserad, förvetenskapligad och institutionaliserad, den framställs också som den moraliskt riktiga och sanna kunskapen. Med utgångspunkt i forskningen anges vad som ska anses vara barnets bästa och hur adoptionsverksamheten bör styras och organiseras. Båda 2000-talets utredningar uppger att det är den psykologiska forskningen som ligger till grund för deras lagförslag. Utredningen om barn i homosexuella familjer konstaterar att den samlade forskningen visar ”att barn med homosexuella föräldrar har utvecklats psykologiskt och socialt på liknande sätt som de barn de jämförts med” och att forskningen inte har upptäckt några skillnader mellan homosexuella och heterosexuella föräldrar ”vad gäller deras förmåga att erbjuda barn god omsorg och omvårdnad”.⁷⁵⁶ Utifrån detta kan utredningen motivera att homosexuella ska ha rätt att prövas för adoption. Utredningen om

753 SOU 2003:49 Volym 2, s. 3.

754 SOU 2003:49 Volym 2, s. 9.

755 SOU 2003:49, s. 285-291. Utredningen föreslår längre ned på listan även Tema Barn vid Linköpings universitet, Barnrättscentrum i Örebro och Centrum för invandringsforskning vid Stockholms universitet, men i alla fall den sistnämnda ses som mindre lämplig eftersom det anses finnas ”en avsaknad av koppling till socialt arbete och hälso- och sjukvård”.

756 SOU 2001:10, s. 306.

internationella adoptioner menar att "[f]orskningen visar att den stora majoriteten av de adopterade inte får några större problem", men också att adopterade löper större risk att drabbas av psykisk ohälsa, skolsvårigheter och identitetsproblem.⁷⁵⁷ Utifrån dessa forskningsresultat menar utredningen att det är viktigt att den blivande adoptanten genomgår en obligatorisk föräldrautbildning och att den har kunskaper och insikter om adoptivbarns särskilda behov. Utredningen är även av den åsikten att kunskapen om adoption måste öka och att staten bör medverka till en sådan kunskapsutveckling. Den framhåller också att stöd- och hjälpverksamheten till adopterade och adoptivföräldrar bör byggas ut.⁷⁵⁸ Forskningen ska anpassas till de adoptionspolitiska målen. Därigenom riktar sig styrningen också till vetenskapssamhället, i och med att utredningen anger vilken typ av forskning som är önskvärd och som ska prioriteras.

Kunskapen om adoption i 2000-talets betänkanden handlar till största delen om hur barnens psykiska hälsa och identitetsutveckling ska hanteras. Adoptivbarnet konstrueras som psykiskt sårbart på grund av sin speciella bakgrund och anses vara i behov av särskilt stöd. Det tillskrivs också en identitetsmässig splittning mellan den nuvarande självbilden och det biologiska och etniska arvet. Den känslomässiga förlusten i unga år framställs som något problematiskt som barnet måste lära sig att hantera. Adoptivbarnets behov av att känna till sitt ursprung blir därmed ett centralt problemområde.⁷⁵⁹ Detta är ett annorlunda sätt att se på adoptivbarnet än tidigare, i synnerhet om man går tillbaka till 1960-talet. Hur kan denna förändring i adoptionsdiskursen förstås? För det första måste det påpekas att detta inte enbart är ett svenskt fenomen. De psykologiska teorier som utredningarna hämtar sin kunskap från har en stark ställning i flera andra länder, inte minst i de länder som adopterar många barn från utlandet. Howell menar exempelvis att diskussionerna ser likartade ut i Nordamerika och Europa.⁷⁶⁰ Det är rimligt att anta att svensk adoptionspolitik har påverkats av det internationella forskningsläget på området.

Här kan det vara på plats med en historisk contextualisering av barnpsykologins förändrade former i Sverige. En förklaring till varför diskursen kring adopterade förändrats är de senaste decenniernas förändrade syn på hur anknytning sker. Karin Zetterqvist Nelson har studerat anknytningsteorins utveckling under 1900-talets andra hälft. Zetterqvist Nelson menar att på 1960- och 1970-talet framhölls barnets uppväxtmiljö som det väsentliga och det viktiga var att barnet fick kärlek, omsorg och intellektuell stimulans. Detta ansåg man kunde erbjudas av fler än den biologiska modern. Barnet kunde i ung ålder fråntas modern och

757 SOU 2003:49, s. 29.

758 SOU 2003:49, s. 29-35.

759 SOU 2001:10, s. 16; SOU 2003:49, s. 29.

760 Howell 2006, s. 85-97.

placeras hos någon annan utan att riskera att ta skada, så länge det gavs möjlighet att rota sig i den nya miljön.⁷⁶¹ Denna teori blev, enligt Howell, väl mottagen i adoptionskretsar, eftersom den legitimerade förfarandet att omplacera barn.⁷⁶² I slutet på 1980-talet började denna uppfattning omvärderas och under 1990- och 2000-talet etablerades en ny syn på anknytning i den psykologiska vetenskapen menar Zetterqvist Nelson. Nu betonades istället de tidiga erfarenheterna och man ansåg att upprepande eller traumatiska separationer i ung ålder kunde få negativa konsekvenser längre fram i livet.⁷⁶³ Samtidigt ökade rapporterna om adoptivbarns psykiska ohälsa. I ett sådant läge är det kanske inte så förvånande att synen på adoptivbarnen förändras. Barnens problem antogs nu bero på traumatiska händelser och missförhållanden innan adoptionen. Den känslomässiga förlusten skulle kompenseras genom att barnen bejakade sitt ursprung. På så sätt, menar Howell, behövde inte adoptivföräldrarna och samhället känna skuld för barnens problem, och adoptionsverksamheten kunde fortsätta att legitimeras.⁷⁶⁴

Den förändrade synen på anknytningens betydelse blir tydlig när jag studerar de psykologiska teorier som framträder i 2000-talets utredningar. I den inledande sammanfattningen till SOU 2001:10 talar utredningen om den ”känslomässiga anknytningsprocess som påbörjas redan vid barnets födelse” och de problemen som uppstår när denna process avbryts.⁷⁶⁵ I sammanfattningen diskuteras också barnets identitetsutveckling och hur denna process till stor del beror på ”hans eller hennes bakgrund och den psykiska sårbarhet den kan ha gett upphov till”.⁷⁶⁶ Även i sammanfattningen av SOU 2003:49 anges barnens bakgrund som främsta förklaring till de psykiska problemen: ”Flera studier har visat att misshandel, undernäring, vanvård, känslomässig och intellektuell deprivation före adoptionen påverkar barnens anpassning fortfarande efter flera år i adoptivfamiljen. Det har visats att förekomsten av sådana negativa upplevelser snarare än ankomstaldern i sig har starkt samband med hur den adopterades liv utvecklas.”⁷⁶⁷ Howell menar att en populär metafor som används av adoptionsforskare är att barnet vid ankomsten till sitt nya hemland bär på en ”ryggsäck” med tidigare erfarenheter och en biologisk och kulturell historia. Enligt Howell har denna metafor kommit att dominera den skandinaviska adoptionsdiskursen.⁷⁶⁸ Begreppet återfinns också i utredningstexterna. I exempelvis SOU 2003:49 konstateras det att ”[b]arn

761 Zetterqvist Nelson 2009, s. 275-281.

762 Howell 2006, s. 94-95.

763 Zetterqvist Nelson 2009, s. 282-284.

764 Howell 2006, s. 98-100.

765 SOU 2001:10, s. 16.

766 SOU 2001:10, s. 16.

767 SOU 2003:49, s. 29.

768 Howell 2006, s. 98-100.

som adopteras i Sverige från utlandet har med sig en 'ryggsäck' med olika innehåll".⁷⁶⁹

Att utredningarna väljer att fokusera så starkt på anknytning och bakgrund när de förklarar adoptivbarns psykiska (o)hälsa menar jag får som konsekvens att alternativa förklaringsmodeller faller bort. I SOU 2001:10 förs till exempel en diskussion om hur adoptivbarn känner sig rotlösa på grund av att de inte accepteras i det svenska samhället.⁷⁷⁰ I slutändan lyfter man dock inte fram utanförskap, rasism och diskriminering som de främsta orsakerna till (o)hälsan. I bilagan till SOU 2003:49 presenteras forskning som förklarar adoptivbarnens psykiska hälsa utifrån deras familjeförhållanden och kamratrelationer, vilken ålder barnen var i vid adoptionen, från vilket land de adopterats, vilket kön de har och vilken socialgrupp de tillhör.⁷⁷¹ Denna mängd variabler och de alternativa förklaringsmodeller som de ger upphov till lyfts inte heller upp som avgörande faktorer av utredningarna. Inte heller biologisk-genetiska förklaringar till barnens problem lyfts fram av utredningarna. Detta är anmärkningsvärt med tanke på att sambandet mellan biologi, genetik och ursprung framhålls i andra sammanhang i adoptionsdiskursen. Även Howell har noterat detta: "In this area of unhappiness, an analytical focus on environmental factors reigns. It is the early pre-Norwegian experience of the child, not the child's genetic make-up, that is made relevant for his or her personality and development when these show signs of maladjustment. Interestingly, despite the increasing preoccupation with biology in society at large, the adoptive parents rarely attribute their children's difficulties to genetic factors."⁷⁷²

Det intressanta i en studie som denna som har en diskursanalytisk ansats är dock inte vilken psykologisk förklaringsmodell som är den mest rimliga, utan snarare att se de psykologiska teoriernas föränderlighet och godtycklighet. Jag vill därför avsluta med ett talande citat från idéhistorikern Claes Ekenstam, som har studerat vilka skepnader barnpsykologin har intagit under det senaste seklet.

Som historiker slås man av hur ahistoriska många psykologiska teorier är. Inte sällan talar man om kulturellt specifika förhållningssätt som om de vore universellt gällande mänskliga egenskaper. Denna invändning innebär inte att sådana egenskaper inte existerar, men ett historiskt studium kan i många fall visa att en del av de nutida förhållningssätt vi betraktar som naturgivna, i själva verket har existerat en tämligen kort tid i människans historia. Man skulle lite provokativt kunna ställa frågan om inte psykologisk teoribildning och terapeutisk praktik ibland omedvetet styrs mer av den samtida kulturens etikettregler, än av faktorer som kan rättfärdigas utifrån patienternas behov eller teoretiskt genomtänkta ställningstaganden.⁷⁷³

769 SOU 2003:49, s. 78.

770 SOU 2001:10, s. 136-140.

771 SOU 2003:49, Volym 2, s. 15-36.

772 Howell 2006, s. 103.

773 Ekenstam 1999, s. 236.

Den psykologiska diskursen är, precis som alla diskurser, en föränderlig diskurs vars utsagor är öppna för tolkningar och omtolkningar. Det innebär att även om forskningen idag menar att adoptivbarn är särskilt sårbara och bär på ett separationstrauma och att det därför är adoptivbarnets bästa att ha tillgång till sitt ursprung kanske den säger någonting helt annat imorgon.

... en identitetspolitisk fråga

Tidigare har de adopterades röster inte hörts i de reproduktionspolitiska utredningarna. Istället har adoptionsfrågan identifierats och definierats av politiker, socialarbetare, psykologer, forskare och biståndsarbetare. Under 1990-talet och inte minst under 2000 talet ökar de adopterades inflytande över frågan markant. Detta brukar förklaras med att de internationellt adopterade barnen nu har blivit vuxna och därför kunnat ge sig in i debatten. Jag menar att detta endast delvis förklarar adopterades ökade politiska deltagande. Att en individ är en *möjlig* politisk aktör är inte nödvändigtvis samma sak som att den faktiskt *är* en politisk aktör. Enligt Foucault reglerar de utestängningsprocedurer som upprätthåller diskursen vilka som kan tala och med vilken legitimitet.⁷⁷⁴ Det intressanta i det här sammanhanget är alltså att undersöka på vilket sätt adoptivbarnen får tillträde till diskursen och vad deras uttalanden får för genomslag.

Adoptivbarnens önskningar och behov tolkas i de tidiga adoptionsutredningarna av andra än barnen själva. Vad som ska anses som barnets bästa definieras av olika experter. Första gången de adopterades egna initiativ syns i källorna är i SOU 1994:137 där det berättas att det blir allt vanligare att adopterade vänder sig till olika myndigheter för att ställa frågor om sitt ursprung och få hjälp att söka sina rötter.⁷⁷⁵ Behovet av ursprung framställs därmed som ett behov som uppstått hos de adopterade själva. I SOU 2001:10 har de adopterade som en medveten politisk aktör fått en framskjuten position i utredningsarbetet. I bilagan till huvudbetänkandet ingår ett antal skrivelser författade av särskilda sammanslutningar för adopterade, så kallade adoptionsföreningar.⁷⁷⁶ Det finns de föreningar som är öppna för alla adopterade och ibland även fosterbarn och de föreningar som riktar sig till adopterade från ett specifikt geografiskt område, såsom Korea, Latinamerika eller Etiopien.⁷⁷⁷ En representant för sådan förening, Forum för adopterade, skriver:

774 Foucault 1993, s. 7-15.

775 SOU 1994:137, s. 149-150.

776 SOU 2001:10 Del B, s. 399-443.

777 SOU 2001:10, s. 397-443.

På senare år har vi som arbetat med verksamheten för adopterade märkt en stor skillnad. Förut var det Adoptionscentrums personal, barnpsykologer och andra förståsigpåare som förde de adopterades talan. På senare åren har fler och fler adopterade skrivit böcker, skrivit uppsatser, fått mer utrymme i media osv. och då kunnat beskriva hur det är att vara adopterad. Det är så jag tycker det ska vara för det är ju bara vi adopterade som vet hur det är att vara adopterad. Sen finns det ingen generell uppfattning om hur det är att vara adopterad utan det finns lika många tankar och funderingar som det finns adopterade. Men alla adopterade bär på enorma kunskaper och erfarenheter som är viktig att ta till vara och lyssna på med den respekt den förtjänar.⁷⁷⁸

Här menar jag att det finns en dubbelhet i resonemanget. Förvisso säger skribenten att alla adopterade är olika, men samtidigt är det väsentliga med adoptionsföreningarna att de organiserar adopterade utifrån principen att de identifierar sig som just adopterade och därmed förväntas ha något gemensamt. Det är förvisso ingen essentiell (i meningen medfödd) identitet som hävdas här, utan det som förenar medlemmarna är just erfarenheten av att vara adopterad. Att denna erfarenhet ses som så pass betydelsefull att det finns anledning att gå samman med andra som delar denna erfarenhet gör att de olika adoptionserfarenheterna ändå i någon mån generaliseras. Jag menar därför att adoptionsföreningarnas representanter talar utifrån en *identitetspolitisk diskurs* där gemensamma erfarenheter bildar en kunskapsbas. Utifrån detta kan dessa föreningar sedan ställa krav på politiker och experter, som förväntas ta hänsyn till de adopterades särskilda intressen.⁷⁷⁹ Elisabeth Martinell Barfoed menar att adoptivbarn kan beskrivas som vittnen. ”Ett sätt att konstruera vittnen är att utgå från personliga berättelser – det självupplevda används som resurs när berättelsen tar form. Att ha varit närvarande förstärker utsagans trovärdighet. Starka beskrivningar ingår i vittneskonstruktioner.”⁷⁸⁰ I bilagan till SOU 2001:10 finns flera exempel på sådana erfarenhetsbaserade vittnesmål.

Att var adopterad innebär att vara lite ’udda’; man är tidigt övergiven och behöver därmed extra mycket trygghet, förståelse, stabilitet och ’normalitet’.⁷⁸¹

I nästan hela mitt vuxna liv har jag burit på skammen att vara bortlämnad, att vara något som inte är värt att ha, att vara ett andra handsval. Jag trodde inte att mitt liv var värt något för någon, inte ens mig själv.⁷⁸²

778 SOU 2001:10 Del B, s. 423.

779 För en problematisering av denna typ av erfarenhetsbaserade identitetspolitik se t.ex. Harding 1993, s. 140-162; Minh-ha 1999, s. 215-228; Taylor 1999, s. 37-74.

780 Martinell Barfoed 2008, s. 114.

781 Representant från Organisationen för vuxna adopterade och fosterbarn (AOF) i SOU 2001:10 Del B, s. 430.

782 Representant från Organisationen för vuxna adopterade (AFO-Skåne) i SOU 2001:10 Del B, s. 436-437.

Jag anser att min annorlunda ras har haft en negativ inverkan på min självbild och självför- troende. Det går inte att jämföra med andragenerationsinvandrare då de haft föräldrar som de kan härleda sitt avvikande etniska ursprung ifrån och som gett dem en förankring i historia och tradition. Många adoptivföräldrar försöker tvärtom understryka den adopterades svenskhet, och velat tvätta bort det asiatiska. Som om det skulle vara fel eller fult. Vilket gör att man själv kommer att betrakta det så. Det som borde vara källan till trygghet i barndo- men är förknippat med, och understryker, vår identitetsambivalens, vår konflikt.⁷⁸³

Alla i AEF vet hur det känns att vara avvikande och möta människors ofta klumpiga och obe- tänksamma kommentarer. När vi kom till Sverige i slutet av sextioalet och början av sjuttio- talet, var mörkhyade fortfarande något exotiskt. Vi har mött förolämpande och nedsättande fördomar om vårt ursprung. Ibland upplevde vi att vi fick en önskad roll som pionjärer och ambassadörer för de internationella adoptionerna. Vi föreställer oss att detsamma kan gälla för barn till homosexuella föräldrar och vi är således de första att motsätta oss tanken på att adoptivbarn ska få användas som nån sorts försökskaniner i sociala experiment.⁷⁸⁴

Jag pratar ofta med adopterade om frågan ”homosexuella och adoption” Många adopterade känner sig kränkta, förbisedda över hur debatten har förts. Adopterade som satt sig in i frågan har blivit kallade moralister och homofober när de talar utifrån sina egna tankar och funderingar. Adopterade känner sig kränkta över utredningen, det känns som om man inte tagit våra åsikter, erfarenheter och våra livsöden på allvar, utan att det är andra intressen som styr utredningen. Någon sa till mig ”det känns som man redan bestämt sig och att tillsätta en kommitté var bara lite formalia som man snabbt vill klara av.” Resultatet av denna inställ- ning och åsikter hos adopterade har gjort att många adopterade drar sig för att engagera sig i frågan då man inte kan, orkar eller vågar. Vi som engagerar oss måste därför ses som språkrör för dem också.⁷⁸⁵

Det som avhandlas i SOU 2001:10 är frågan om homosexuellas rätt att adoptera. Som en del av utredningsarbetet anordnades en hearing med representanter från olika adoptionsföreningar. Personerna som bjöds in hade själva inte homosexu- ella föräldrar utan var där i egenskap av adopterade. De ombads att redogöra för situationen som adopterad, särskilt beträffande relationen till föräldrar, släktingar och kamrater, tankarna kring adoptionen och det biologiska ursprunget samt positiva och/eller negativa upplevelser.⁷⁸⁶ Dessa personliga livsberättelser skulle sedan bilda underlag för utredningens ställningstagande. Flertalet av dessa be- rättelser är präglade av känslor av utanförskap, skam, missnöje, ilska och ambi- valens inför adoptionen eller situationen för adopterade i Sverige. Skribenterna framhåller att det på ett eller annat sätt har varit jobbigt att vara adopterad.⁷⁸⁷ På så vis, även om det kanske är omedvetet, bidrar de genom sitt tal till patologise-

783 Representant från Adopterade Koreaners Förening (AKF) i SOU 2001:10 Del B, s. 415.

784 Representant från Adopterade Etiopiernas Förenings aktiva medlemmar (AEF) i SOU 2001:10 Del B, s. 400.

785 Representant från Forum för Adopterade i SOU 2001:10 Del B, s. 422.

786 SOU 2001:10 Del B, s. 397-398.

787 SOU 2001:10 Del B, s. 399-443.

ringen och viktimiseringen av adopterade. I SOU 2001:10 framställs adopterade som psykiskt sårbara och detta understryks av de adopterades egna berättelser. Adopterade med en annan historia att berätta – de välmående och välanpassade som enligt forskningsresultaten utgör majoriteten av alla adopterade – reduceras i sammanhanget. Att vara adopterad blir därmed något som främst kopplas ihop med problem och ohälsa.

Utredningens inkluderande av de adopterades erfarenheter bidrar till att adopterade konstrueras som en specifik grupp med särskilda egenskaper, önskemål och behov. Genom att ge de adopterade en röst blir de också homogeniserade och stereotypiserade som grupp eftersom de endast tillåts tala utifrån erfarenheten som adopterad. Denna grupp skrivs dessutom fram som en problemtyngd grupp. Dock förs ingen diskussion kring att det bara är de som har valt att organisera sig i en förening för adopterade som får komma till tals. De som inte identifierar sig med en sådan förening, vilket är merparten av alla adopterade, utesluts ur den adoptionspolitiska diskursen. Jag menar att det är rimligt att anta att de som engagerar sig i en (politisk och identitetsbaserad) förening också är de som har starkast åsikter, framför allt kritiska sådana. Därför är det också en specifik bild av att vara adopterad som utredningen tar del av och även grundar sina beslut på.

För att förstå adopterades ökade närvaro i den adoptionspolitiska debatten krävs att förändringen sätts in i ett både tidsmässigt och internationellt sammanhang. Att adopterades röster börjar höras är alltså inget som är specifikt för den svenska kontexten. Wayne E. Carp har studerat uppkomsten av den amerikanska adoptionsrörelsen som kan sägas vara en starkt bidragande orsak till denna utveckling. I USA uppstod adoptionsrörelsen under 1970-talet som en protest mot den sekretess som omgärdade adoptionsförfarandet. Att adoptionsärenden sekretessbelagdes hade under mitten av 1900-talet blivit allmän praxis. Tanken var att skydda de inblandade parterna genom att inte ge ut någon information som på något sätt skulle kunna orsaka obehag eller lidande. De ogifta kvinnor som lämnade ifrån sig barnen skulle slippa stigmatiseringen och samhällets fördömande, barnen skulle inte känna sig splittrade mellan två familjer och adoptivföräldrarna skulle inte riskera att den biologiska släkten uppsökte dem och gjorde anspråk på barnet. Genom att matcha barn och adoptivförälder behövde dessutom omgivningen inte veta att barnet inte var parets biologiska avkomma och den skam som förknippades med infertilitet kunde döljas.⁷⁸⁸ På så sätt liknande den amerikanska adoptionsverksamheten den svenska under denna tid.

Den amerikanska adoptionsrörelsen bestod till största delen av vuxna adopterade, men även av biologiska mödrar som lämnat bort sina barn och sedan önskade få kontakt med dem igen. Rörelsens krav var att sekretessen skulle upphävas och att de berörda parterna skulle få rätt till den hemligstämplade informatio-

788 Carp 1998, s. 102-137.

nen. Under decennierna som följde på 1970-talet växte adoptionsrörelsen snabbt och fick ett allt större inflytande över amerikansk adoptionspolitik, vilket också har fått konsekvenser internationellt.⁷⁸⁹ Som förklaring till rörelsens framgångar anger Carp en mängd samverkande faktorer. För det första pekar han på det förändrade politiska landskapet och hur minoritets- och identitetspolitik fått ett större utrymme och protesterörelser av olika slag växt fram. För det andra lyfter han fram en ökad misstro mot statlig auktoritet och politikernas skumraskaffärer (som exempelvis Watergateskandalen). För det tredje anger han utbredningen av psykologiska teorier som hävdar att det för ett barns självbild och identitetsutveckling är viktigt att ha kännedom om de biologiska föräldrarna. På så vis har behovet av det biologiska ursprunget blivit en brännande fråga för den amerikanska adoptionsrörelsen och där tolkats in i en rättighetsdiskurs.⁷⁹⁰

I Sverige har det på senare år också växt fram en adoptionsrörelse som i likhet med sin amerikanska motsvarighet har kommit att få ett allt större inflytande över adoptionsverksamheten. Dock finns det flera skillnader mellan den amerikanska och den svenska rörelsen, vilket skulle kunna förklaras av stora kulturella och materiella olikheter mellan de två länderna. I USA är nationella adoptioner fortfarande vanliga eftersom tillgången till infödda adopterbara barn är stor på grund av de stora ekonomiska skillnaderna mellan invånarna. I Sverige handlar majoriteten av adoptionerna om internationella sådana. I USA är transrasiala adoptioner fortfarande kontroversiella, medan detta inte längre väcker någon större uppmärksamhet i Sverige.⁷⁹¹ Dessa skillnader har gjort att den svenska adoptionsrörelsen ser något annorlunda ut och delvis diskuterar andra frågor än den amerikanska. Exempelvis har frågan om sekretess inte en lika framträdande roll i den svenska debatten eftersom sekretesslagen ger adopterade möjlighet att söka sin bakgrund.⁷⁹² Inte heller syns i Sverige den ökning av öppna adoptioner som finns i USA.⁷⁹³

En fråga som dock är gemensam är behovet av och sökandet efter ursprung. I bilagan till SOU 2003:49 presenteras intervjubaserad forskning som visar att ursprunget är viktigt för en stor del av de adopterade: ”De flesta adopterade tänker på sina biologiska föräldrar och ungefär hälften söker aktivt mer information.”⁷⁹⁴ Den svenska adoptionsrörelsen består främst av internationellt adopterade som

789 Carp 1998, s. 138-166.

790 Carp 1998, s. 142-148.

791 Patton 2000; Briggs 2006; Dorow 2006. Se också min tidigare diskussion kring rasbegreppet i Sverige.

792 SFS 1980:100.

793 Öppen adoption innebär att de biologiska föräldrarna och adoptivfamiljen har kännedom om varandra. Inte sällan innebär det också att de biologiska föräldrarna (oftast modern) själva kan välja vem eller vilka som ska få adoptera deras barn och hur mycket kontakt de sedan vill ha med barnet. Carp 1998, s. 138-222.

794 SOU 2003:49 Volym 2, s. 51.

nått vuxen ålder. Det innebär att de flesta medlemmarna är födda utomlands och därmed inte kan söka efter sina biologiska föräldrar i Sverige. Således kan inte den svenska rörelsen göra anspråk på informationen om sin bakgrund och kräva att den svenska staten ska ta fram dessa uppgifter – om det finns några överhuvudtaget vilket ofta inte är fallet – eftersom dessa tillhandahålls av ursprungsländerna som kanske har helt andra regler kring anonymitet och sekretess. Istället är det andra frågor rörande ursprunget som står i centrum i den svenska debatten. Under 2000-talet har en debatt om de internationella adoptionernas vara eller icke vara flammats upp. En av de främsta invändningarna har varit att de bortadopterade barnen förlorar sin identitet och kultur. I de skrivelser författade av olika adoptionsföreningar som återfinns i SOU 2001:10 är det flera skribenter som är kritiska till fenomenet internationella adoptioner.⁷⁹⁵ Utifrån en identitetspolitisk grund som betonar etnisk och kulturell skillnad åberopar dessa kritiker sina rättigheter.

... ett postkolonialt problem

Den internationella adoptionsverksamheten har periodvis kritiserats – men av olika anledningar – och denna kritik har också syns i de statliga utredningarna. I 1960-talets utredning var man rädd för att barnen inte skulle lyckas anpassa sig i Sverige och att det inte kunde vara den svenska statens uppgift ”att medverka till att barn från främmande länder i stort antal överförs hit för adoptionsändamål”. Under 1980- och 1990-talen betonas barns rätt att stanna kvar i sin familj och i sitt hemland utifrån bland annat de internationella konventioner som definierar barnet bästa. Internationella adoptioner betraktas då som en sista utväg när inga andra alternativ står till buds. Parallellt med denna utveckling växer den postkoloniala kritiken fram, som får sitt genomslag i 2000-talets utredningar.

Det finns flera olika postkoloniala perspektiv. En viktig skiljelinje går mellan de som reproducerar och kanske till och med bejakar skillnad mellan nationer, folk och etniska grupperingar och de som vill upplösa dessa skillnader.⁷⁹⁶ Jag menar att den postkoloniala kritiken i adoptionsområde tenderar att göra det förstnämnda. Den bygger på en förståelse av världen som uppdelad i tydligt avgränsande nationella enheter och som präglad av globala orättvisor, ekonomisk ojämlikhet och eurocentrism. Kolonialismen lyfts fram som roten till det onda och orsaken till varför barn från vissa delar av världen adopteras bort till andra. De internationella adoptionerna ses som en form av exploatering av de tidigare

795 SOU 2001:10 Del B, s. 399-421. Denna kritik finns även inom den amerikanska adoptionsrörelsen. Hübinette 2005, s. 26-34.

796 Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 41-42; Landström 2001, s. 7-11.

koloniserade länderna. Det som främst kritiseras är det ojämlika förhållandet som råder mellan givarland och mottagarland och den förhärskade föreställningen i mottagarländerna att man har rätt att ta (hand om) de andras barn.⁷⁹⁷ Internationella adoptioner tolkas därmed in i ett teoretiskt ramverk som problematiserar makt och maktförhållanden. Den *postkoloniala diskursen* kring internationella adoptioner skiljer sig därigenom från 1960-talets biståndscentrerade tredjeverldendiskurs där adoptionerna sågs om en ”behjärtansvärd och humanitär verksamhet” och som en oproblematiserad, rättfärdig och god handling.

Första gången kritik som kan sägas böttna i en postkolonial förståelse av världen dyker upp i en utredningstext är i SOU 1989:100, men inte i huvudtexten utan i ett särskilt yttrande som bifogats till betänkandet. Det är författat av Elisabet Sandberg, som till vardags är kanslichef för Adoptionscentrum. Sandberg skriver:

Själva utgångspunkten för överväganden om säkerheten i internationella adoptionsärenden måste vara att det från början finns en obalans mellan de inblandade parterna, att där i normalfallet finns en nord/syd-aspekt att ta med i beräkningen. De som söker är många, starka, rika och från rika länder. Adoptanterna kan engagera en av landets bästa advokater. Den biologiska familjen är utslagen eller obefintlig. Landets barnavårdsmyndigheter har små resurser, är underbemannade, sämre utbildade än advokaten och har många andra saker att prioritera.⁷⁹⁸

Sandbergs kritik böttnar i en syn på internationella adoptioner som en transaktion mellan två ojämlika parter. I sitt resonemang vill hon synliggöra de ekonomiska strukturer som är orsaken till transaktionen. Mottagarländerna konstrueras som resursstarka, rika och krävande medan givarländerna konstrueras som resurssvaga, fattiga och nödställda. Även den biologiska familjen framställs som obemedlad och oförmögen. Att barn adopteras bort för att de inte kan bli omhändertagna i de fattiga ursprungsländerna blir därmed den kunskap om världen som Sandberg lyfter fram.⁷⁹⁹ Sandbergs kritik leder dock inte till slutsatsen att den internationella adoptionsverksamheten bör upphöra och inte heller till att jordens resurser bör omfördelas, istället manar hon till försiktighet och vill se en ökad säkerhet kring hur adoptionerna hanteras så att inga oegentligheter förekommer.

797 Hübinette 2005, s. 26-34.

798 SOU 1989:100, s. 287.

799 Vissa adoptionsforskare menar dock att detta är en för ensidig förståelse av problematiken. En del länder, som t.ex. Sydkorea, Kina och Ryssland, kan inte anses vara resurssvaga nationer utan har snarare en god ekonomisk tillväxt. Anledningarna till att barn adopteras därifrån har därför andra, ofta kulturella, orsaker. För några länder har adoptionsverksamheten blivit en självklar och integrerad del av ekonomin, vilket också kan ses som en förklaring till varför de internationella adoptionerna inte automatiskt upphör när landet uppnår ett högre ekonomiskt västånd eller en stabilare samhällsstruktur. Att sätta in de ojämlika adoptionsrelationerna i en strikt materiell tolkningsram försvårar därmed förståelsen och hanteringen av problemet. King 2009, s. 440-441.

Adoptioner där barnet finns i ett annat land och föräldrarna kommer från ett annat land, internationella adoptioner, ifrågasätts ofta, därför att det anses att de kanske inte har gått rätt till. Det har gått så långt att ordet adoption i vissa kretsar och länder utan vidare förknippas med barnhandel. För att man ska veta att adoptionerna går rätt till, måste därför vissa försiktighetsåtgärder vidtas.⁸⁰⁰

Sandberg är den första som i utredningssammanhang lanserar begreppet ”barnhandel” i anslutning till adoptionsfrågan. I och med detta kopplas barn och familjebildning samman med kommersialisering och ekonomiska intressen. Att det ses som omoraliskt att betala eller tjäna pengar i samband med att skaffa barn diskuterades i kapitlet om 1980-talets utredningar kring assisterad befruktning, i vilka surrogatmoderskap och spermabanker ansågs vara förkastliga reproduktionsmetoder. Även de ekonomiska transaktioner som sker i samband med internationella adoptioner uppfattas ibland som omoraliska menar Signe Howell. De kritiseras dessutom hårdare eftersom det anses vara mer upprörande att sälja ett barn som redan blivit fött än att sälja ägg, sperma, embryon och reproduktiva tjänster. Howell lyfter också fram hur synen på pengar och dess symbolvärde varierar i olika historiska, geografiska, kulturella och sociala kontexter. Även om Howell naturligtvis inte vill stödja eller uppmuntra barnhandel vill hon därför poängtera att det inte är självklart att betrakta pengautbytet som en omoralisk handling. Att det i en nutida svensk och västerländsk kontext anses vara förkastligt att betala för ett barn betyder inte det att andra betraktar det likadant.⁸⁰¹

Talet om de ekonomiska transaktionerna återkommer i senare betänkanden, framför allt i SOU 2003:49 av utredningen om internationella adoptioner som är den utredning som har den mest antagonistiska hållningen till den internationella adoptionsverksamheten. Inte minst är den negativ till ”det ekonomiska spel” som den menar att verksamheten riskerar att utvecklas till.

Begreppet barnhandel innebär för de flesta att vuxna köper barn för att utnyttja dem på något otillbörligt sätt. Även om syftet i adoptionssammanhang är en önskan att ge barn en familj, så finns det en uppenbar risk för att barnen blir brickor i ett ekonomiskt spel, som drivs av vuxnas barnlängtan och svåra ekonomiska och sociala problem i ursprungsländerna. Ett sådant ekonomiskt spel måste kunna betecknas som en form av barnhandel.⁸⁰²

Utredningens oro för barnhandel kan bland annat förstås mot bakgrund av de uppmärksammade adoptionskandaler som rullades upp i media under 1990- och 2000-talet, inte minst händelserna i Rumänien och Guatemala där avslöjandena om kidnappningar, smuggling och försäljning av barn för lång tid framöver kom att smutsa ned adoptionsverksamheten i dessa länder.⁸⁰³ Oron för barnhan-

800 SOU 1989:100, s. 287-291.

801 Howell 2006, s. 179-180.

802 SOU 2003:49, s. 21.

803 Howell 2006, s. 178-179, 218-219.

del kan också kopplas samman med den ökade medvetenheten kring barnarbete, barnprostitution och barnslaveri. I slutet av 1990-talet blev dessutom ”trafficking” ett vedertaget begrepp som snabbt fick genomslag på den internationella och nationella politiska arenan.⁸⁰⁴

Att retoriskt sammankoppla adoptionerna med barnhandel och slaveri gör det hela till en uppenbart känslig fråga. I bilagan till SOU 2001:10 uttalar sig som tidigare nämnts ett antal representanter för några adoptionsföreningar. En del av dessa är kritiska mot de internationella adoptionerna. Bland annat skriver representanten för Adopterade Koreaners Förening (AKF):

Är det överhuvudtaget en rättighet att ha barn? Är det överhuvudtaget en rättighet att ta andras barn? Endast en privilegierad, i det här fallet en vit medelklass, tar sig rätten att svara jakande på dessa frågor. Den internationella adoptionens konsekvenser för ursprungslandet i form av nationellt trauma och förstörda liv för de biologiska föräldrarna är idag uppenbara i ett land som Korea. Intressant är att västerländska dokumentärer om internationell adoption alltid fokuserar på det ”positiva” medan koreanska dokumentärer alltid har en problemfokusering. Nu har ju Väst en lång tradition av att transportera icke-vita till sina egna länder och för sina egna syften. Fram till 1800-talets mitt transporterades hundratusentals icke-vita, framför allt afrikaner, till Väst för arbetskraftens skull. Idag transporteras hundratusentals icke-vita barn till Väst för att tillfredsställa vita infertila medelklasspar.⁸⁰⁵

Föreningen har som synes en ytterst negativ inställning till internationella adoptioner, som betecknas som ”en obehaglig blandning av barnhandel, kulturmord och kolonial underordning”.⁸⁰⁶ Andra föreningsrepresentanter är inte lika skarpa i sin kritik, men klart negativt inställda till verksamheten. Några vill till och med avskaffa den helt och hållet.⁸⁰⁷ Den generella uppfattningen verkar vara att ”[r]ötter är viktiga för alla människor” och att man helst hade velat växa upp i sin biologiska familj eller i sitt hemland.⁸⁰⁸

Inställningen att den internationella adoptionsverksamheten helt bör upphöra på grund av att den ses som oetisk är ett synsätt som har etablerats allt mer i de senaste decenniernas adoptionsforskning menar Cecilia Lindgren.⁸⁰⁹ Jag anser att dessa diskussioner även har influerat politiken. I SOU 2003:49 konstrueras den

804 År 2000 kom FN:s protokoll om förebyggande, bekämpande och bestraffande av handel med människor, särskilt kvinnor och barn (det så kallade Palermo-protokollet) som ratificerades av Sverige år 2004. År 2000 gjordes också ett tillägg till Barnkonventionen med ett utökat skydd för barn som riskerar att utsättas för människohandel. Sverige ratificerade protokollet år 2006.

805 SOU 2001:10 Del B, s. 409. Texten är författad av Tobias Hübinette som lyfter fram samma typ av kritik i sin avhandling, där han också kopplar sitt resonemang till den postkoloniala teoribildningen. Hübinette 2005, s. 26-34.

806 SOU 2001:10 Del B, s. 402.

807 SOU 2001:10 Del B, s. 399-421.

808 SOU 2001:10 Del B, s. 424.

809 Lindgren 2010, s. 17.

internationella adoptionsverksamheten som en tillfällig lösning. Under rubriken ”Internationell adoption – en hjälp på kort sikt” skriver utredningen:

Internationell adoption kan för ett enskilt barn vara den bästa lösningen. Internationell adoption som generell lösning på utsatta barns svåra situation är endast en kortsiktig hjälpinsats, som inte löser de globala grundläggande problem som är orsak till att barn överges. För att förbättra utsatta barns livsvillkor på lång sikt, krävs framför allt insatser som gynnar en bred välfärdsutveckling i ursprungsländerna och mottagarländerna bör bidra till en sådan utveckling genom generella insatser. Målsättningen måste vara att barn får växa upp i sin biologiska familj eller i en annan familj i sitt ursprungsland.⁸¹⁰

Här framträder en politisk vilja att omdana samhället, omfördela jordens resurser och bekämpa de globala orättvisorna. I likhet med Sandbergs resonemang i SOU 1989:100 förklaras problematiken utifrån de globala ekonomiska strukturerna. Lösningen på problemet heter därför välfärd och välstånd. Utredningen skriver att det är Sveriges och de andra stora adoptionsländernas ansvar att hjälpa de fattigare länderna att komma på fötter så att de kan ta hand om barnen istället för att adoptera bort dem. Även om målet är att hjälpa de fattigare länderna finns här en tydlig skillnad mellan 1960-talets biståndscentrerade tredjevärldendiskurs och 2000-talets postkoloniala diskurs. I den förstnämnda sågs de internationella adoptionerna som en möjlig lösning på de fattigare ländernas problem, exempelvis länder som ansågs vara överbefolkade, men i den senare ser man helst att de upphör. Att sammanblanda adoptionsverksamhet med biståndsverksamhet ses istället som något problematiskt och beskrivs som en ”målkonflikt”.⁸¹¹ Jag menar att detta förändrar synen på internationella adoptioner som en moraliskt riktig handling. Under rubriken ”Internationell adoption – ett etiskt dilemma” skriver utredningen bakom SOU 2003:49:

Det är av största vikt att alla, som på något sätt har anknytning till internationella adoptioner, eftersträvar en hög etik i adoptionsverksamheten. Internationell adoption måste sättas in i ett större sammanhang än vad som ofta görs idag, där internationell adoption främst ses som en alternativ familjebildning. Vi anser det vara helt nödvändigt att Sverige tar ställning till vilka ”spelregler” vi kan acceptera och hur Sverige kan agera för att minska riskerna för barnhandel i samband med internationell adoption.⁸¹²

Synen på internationella adoptioner kan alltså sägas ha gått från att vara en moraliskt god handling till att bli ett etiskt dilemma. Hur kan då internationella adoptioner legitimeras utifrån ett sådant synsätt? Här menar jag att subsidiaritetsprincipen som vägledande princip fyller en viktig funktion. Denna princip anger att barnen i första hand ska växa upp i sin biologiska familj eller hos anhöriga

810 SOU 2003:49, s. 20.

811 SOU 2003:49, s. 22-23.

812 SOU 2003:49, s. 146.

eller också i en annan familjeliknande miljö i sitt ursprungsland. I sista hand ska barnen flyttas till en familj i ett annat land.⁸¹³ Lösningen på det etiska dilemmat blir alltså att konstruera internationella adoptioner som en sista utväg. När ursprungslandet av olika anledningar inte kan ta hand om barnet kan Sverige träda in och hjälpa till. Först då blir det en moraliskt riktig handling. Utgångspunkten är dock att barnen helst ska stanna kvar i sina födelseländer och att internationella adoptioner på sikt ska upphöra. Den form av postkolonial teori som utredningen argumenterar utifrån befäster således föreställningen om att människor helst bör stanna på den plats där de är födda, snarare än att vilja upplösa skillnader och gränser. Folknationalismen ikläds därmed en postkolonial språkdräkt.

... en internationell barnrättsfråga

Sverige brukar anses vara ett land som tidigt sade sig värna om barnets rätt. Forskare hävdar att den svenska inställningen till barn väckte förvåning redan vid 1900-talets början.⁸¹⁴ Enligt Philip Alston gjorde principen om barnets bästa i slutet på 1950-talet insteg även på den internationella arenan i och med att FN: generalförsamling antog The Declaration of the Rights of the Child år 1959.⁸¹⁵ Därefter har begreppet kommit att få en allt mer framskjuten position i den människorättsliga diskursen, menar Alston. Arbetet med att utforma det som så småningom skulle bli Barnkonventionen började i slutet på 1970-talet och när den slutligen antogs i november 1989 hade begreppet på många håll redan blivit en vägledande princip.⁸¹⁶ Detta påverkade i hög grad regelverket kring de internationella adoptionerna som tidigt hamnade i fokus för den internationella barnrätten.

Den första internationella konventionen på detta område som Sverige anslöt sig till var 1965 års Haagkonvention om behörig myndighet, tillämplig lag och erkännande av beslut rörande adoption.⁸¹⁷ Europarådskonventionen innehåller ”föreskrifter om krav på tillfredsställande utredning om adoptantens förhållanden och bestämmelser om rättsverkningar av adoptioner. I det senare hänseendet anges att adoptivbarnet skall inlemmas i adoptivföräldrarnas familj och att banden med dess biologiska släkt skall anses upplösta.”⁸¹⁸ Detta synsätt kom sedan

813 SOU 2003:49, s. 124.

814 Schiratzki 2003, s. 28.

815 Alston 1994, s. 3.

816 Alston 1994, s. 6-7.

817 1965 års Haagkonvention; SOU 1989:100, s. 55. (Sedan tidigare fanns ett gemensamt nordiskt regelverk, 1931 års konvention om internationellt privaträttsliga bestämmelser om äkten-skap, adoption och förmynderskap.)

818 SOU 1989:100, s. 56.

att förändras under de nästkommande decennierna, förvisso inte på det juridiska planet där stark adoption fortfarande förespråkades (i alla fall i Sverige), men på det emotionella. Adoptivbarnets bästa framställs då istället som att ha tillgång till sitt biologiska och etniska ursprung. Detta visar på föränderligheten i begreppet barnets bästa.

1986 antog FN:s generalförsamling en deklaration om de sociala och rättsliga principerna rörande barns skydd med särskild hänsyn till fosterhemsplaceringar och internationella adoptioner. I denna deklaration slås det fast att barnets bästa ska vara styrande för adoptionsverksamheten.⁸¹⁹ Denna formulering återkommer sedan i både Barnkonventionen och 1993 års Haagkonvention.⁸²⁰ Johanna Schiratzki menar att begreppet barnets bästa globaliserats genom denna typ av internationella konventioner. Inte bara användandet utan också innebörden har globaliserats. Detta är dock en inte helt oproblematiserad process. Ett problem är till exempel att begreppet sällan är närmare definierat och därför kan vara svårt att använda och ibland till och med uddlöst. Här tar Schiratzki upp Barnkonventionen som exempel.⁸²¹

Varken samspelet mellan barnets bästa och barnets rättigheter eller för den delen tolkningen av barnets bästa diskuterades närmare under utarbetandet av barnkonventionen. Två något motsägelsefulla orsaker till att dessa frågor inte var på dagordningen har presenterats. Den första skulle vara att man tog för givet vad barnets bästa var. Den andra att det fanns ett egenvärde i att inte närmare definiera barnets bästa. Barnets bästa skulle därmed kunna fastställas med hänsyn till kultur och lokala sedvänjor.⁸²²

Problemet med att barnets bästa inte definieras i Barnkonventionen, enligt Schiratzki, är att man då kan legitimera att barn i en viss kultur behandlas på ett sätt som uppfattas som direkt oförenligt med barnets bästa i andra kulturer. Därför ställer sig Schiratzki frågan om det överhuvudtaget är rimligt att eftersträva ett universellt barnets bästa, giltigt för världens alla barn.⁸²³

En kritik som i internationella sammanhang har riktats mot principen om barnets bästa är att den i stor utsträckning återspeglar västerländska värderingar.⁸²⁴ Vad som ska anses vara barnets bästa definieras av länderna i västvärlden och förväntas godtas av övriga världens länder. Signe Howell kallar detta för ”the globalization of rationality and morality” och menar att det råder ett ojämnt kulturellt och materiellt utbyte mellan de länder som tar emot adopterade barn och de som skickar dem. Internationella adoptioner betraktar Howell som en

819 SOU 1989:100, s. 148.

820 SOU 1989:100, s. 150; SOU 1994:137, s. 111.

821 Schiratzki 2003, s. 33. Se även An-Naim 1994, s. 63.

822 Schiratzki 2003, s. 33.

823 Schiratzki 2003, s. 33-34.

824 Schiratzki 2003, s. 34.

ojämlik tvåvägsprocess mellan givarland och mottagarland. Medan barn förflyttas från Syd (och Östeuropa) till Nord överflyttas normer och föreställningar kring familj, barn och föräldraskap i den motsatta riktningen, till platser där kanske andra kulturella föreställningar kring barn, familj och släktskap råder. Denna överflyttning blir som tydligast i de värderingar som implicit eller explicit uttrycks i internationella fördrag som FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och Barnkonventionen.⁸²⁵

Moralens globalisering diskuteras även av Shani King. King är starkt kritisk till internationella adoptioner och vänder sig bland annat mot de internationella konventionernas familjebegrepp, som han menar är en typisk västerländsk definition av vad en familj är.⁸²⁶ Enligt King har det skett en tydlig förändring i den internationella adoptionsdiskursen till att betona barnets rätt att växa upp i en familj som liknar den traditionella västerländska kärnfamiljen. Innan införandet av Barnkonventionen och Haagkonventionen kunde barn bo hos släktingar, godföräldrar, grannar, kamrater eller i internatskolor utan att för den skull betraktas som "orphans" och i behov av en ny familj. King menar att de internationella konventionerna med sina västerländska definitioner av barnets bästa inte godkänner dessa som lämpliga uppväxtmiljöer för barn och istället framhåller den västerländska kärnfamiljen som ideal.⁸²⁷

Synen på kärnfamiljen som norm reproduceras även i de svenska utredningstexterna, exempelvis i följande citat från den statliga utredning som hade till uppgift att undersöka hur Barnkonventionen förverkligats i Sverige.

I Barnkonventionen bekräftas det grundläggande värde som FN i olika internationella instrument tillerkänner familjen som den naturliga och grundläggande enheten i samhället, berättigad till vidast möjliga skydd och bistånd, såväl när det gäller bildande av familj som när det gäller fullgörandet av ansvar för omvårdnad och uppfostran av barnen. [...] I Barnkonventionen bekräftas familjen som den naturliga miljön för barnets utveckling och välfärd och den fullständiga och harmoniska utvecklingen av barnet, som skall växa upp i en anda av lycka, kärlek och förståelse.⁸²⁸

Även om Schiratzki menar att barnets bästa är vagt definierat i Barnkonventionen framgår det tydligt i alla fall i det här citatet vad som anses vara bäst för ett barn, nämligen att få växa upp i en familj, vilket utmålas som den "naturliga miljön" för barn. Det är endast där barnet kan bli en harmonisk och fullständig individ. Barnkonventionen kan således ses som en moralisk och ideologisk konstruktion som definierar vad som är naturligt, normalt och önskvärt.

825 Howell 2006, s. 12.

826 King 2009, s. 450.

827 King 2009, s. 466.

828 SOU 1997:116, s. 227.

Howell och King är kritiska till att västerländska värderingar överförs och påtvingas andra delar av världen och att relationen mellan givarland och mottagarland är ett ojämnt förhållande. Ett sådant synsätt kan givetvis problematiseras. Howell har exempelvis intresserat sig för hur myndigheter, adoptionsorgan och barnhem i andra länder hanterar internationella adoptioner, hur de västerländska normerna omformar lokala diskurser och praktiker och hur motstånd sker. Inte minst har Howell studerat hur föreställningen om biologins betydelse har påverkat förståelsen av familj och släktskap. Viktigt i det här sammanhanget är insikten att denna förståelse ser olika ut i olika länder och kulturer. Synen på familj och släktskap skiljer sig markant mellan exempelvis Kina, Indien, Etiopien och Rumänien. Här konstaterar Howell att i vissa länder ses de biologiska banden som betydelsefulla, medan de inte alls ges samma mening i andra. I många länder är man väldigt skeptiskt inställd till barnets rätt att få kännedom om sitt ursprung. Där vill man istället skydda de biologiska föräldrarnas anonymitet och anser inte att adoptivbarn bör söka efter sina rötter. Därför lämnar man inte ut någon bakgrundsinformation om barnen.⁸²⁹

Howell menar också att det är svårt att göra en klar åtskillnad mellan vad som är västerländskt tänkande och inte, och att det är svårt att avgöra varifrån regelverk och praxis härstammar, eftersom diskurser och praktiker smälter samman på den internationella arenan.⁸³⁰ Exempelvis är det inte självklart att barnets bästa alltid präglas av västerländska värderingar bara för att konceptet från början uppkom i en västerländsk kontext. Barnets bästa definieras i de internationella konventionerna som att få stanna kvar i sitt hemland. Men som framgick i det tidigare citatet från Socialstyrelsens rapport från 1978 så var det de så kallade ursprungsländerna som först lyfte fram adoptivbarnets behov av ursprung genom att kritisera att barnen ”förs från sitt hemland och sin kulturella miljö”.⁸³¹ Detta behov uppmärksammades inte inom svensk adoptionspolitik förrän FN lyfte upp frågan på den internationella arenan. Här ser vi alltså hur en föreställning som uppkommit i andra länder påverkar de internationella överenskommelserna och slutligen också svensk politik.

Trots att forskare har framfört en del invändningar mot de internationella konventionernas användande och förståelse av begreppet barnets bästa är detta inget som diskuteras eller problematiseras i särskilt hög grad av de svenska statliga utredningarna. Innehållet i dessa konventioner tas för riktigt och sant och övertas eller inkorporeras helt i svensk rätt. Schiratzki menar att globaliseringen har inneburit att svensk lagstiftning i allt högre grad måste anpassa sig efter internationella bestämmelser, inte minst på det barnrättsliga området. Enligt Schiratzki

829 Howell 2006, s. 187-223.

830 Howell 2006, s. 223.

831 Ds 1978:6, s. 2-3.

har den svenska lagstiftningen tidigare utformats i första hand utifrån svenska värderingar och intressen, men numera är detta inte längre möjligt. Det betyder att handlingsutrymmet för de svenska lagstiftarna har krympt och att statens roll att definiera vad som är bra för barn allt mer har övertagits av olika utomstående aktörer med stöd av det internationella normsystemet kring barns rättigheter.⁸³²

Helt klart har de internationella konventionerna i kraft av sin ställning en normerande verkan för hur man ser på familj, barn och föräldraskap. Utredningarna som studeras i detta kapitel kan således sägas vara inneslutna i en normativ *internationell barnrättsdiskurs*, som på mellanstatlig nivå slår fast vad som ska betraktas som barnets bästa. I denna diskurs definieras barnets bästa som att få stanna kvar i sin familjemiljö och i sitt hemland, det vill säga att inte vara föräldralös eller rotlös. Dessa tankegångar framförs från flera håll under denna tid. I det här avsnittet har jag visat att en rad diskurser samspelar kring konstruktionen av adoptivbarnet och dess behov, vilka i sin tur påverkar lagstiftningen och organiseringen av verksamheten. Den barnrättsliga diskursen vävs samman med en psykologisk, en identitetspolitisk och en postkolonial diskurs, och tillsammans definierar kunskapsproducenter från dessa fält hur adoptionsfrågan ska förstås och hanteras och vad som egentligen är barnets bästa. Det intressanta här, menar jag, är att trots att de bygger på olika idéer och begagnar sig av olika argument så blir slutsatserna ungefär desamma – att internationella adoptioner är en problematisk verksamhet och ett etiskt dilemma som inte alltid är till barns bästa.

Mångkulturalismens tid: Sammanfattande slutsatser

Under 1970- och 1980-talen blev de internationella adoptionerna en omfattande och väl etablerad verksamhet. Förfarandet att flytta barn från andra delar av världen för att adopteras av barnlängtande personer i Sverige ansågs inte längre vara kontroversiellt. De utredningar som tillsattes i slutet på 1980-talet och i början på 1990-talet var främst inriktade på att undersöka hur adoptionsprocessen kunde underlättas för de sökande och hur barnets rätt kunde stärkas. Principen om barnets bästa växte fram som ett centralt begrepp under denna tid och understöddes av internationella fördrag som Barnkonventionen och Haagkonventionen. Kunskapsbildningen kring dessa internationella konventioner framträder som en av de viktigaste källorna till kunskap under denna tid. Dock fanns en motsättning mellan den tidigare relativt oproblematiserade svenska hållningen till internationella adoptioner och innehållet i dessa konventioner. Barnets bästa definierades

832 Schiratzki 2003, s. 26.

där som att växa upp i sin biologiska familj eller också i en familj i hemlandet. Internationell adoption sågs som en sista utväg när inga bättre alternativ stod till buds. Förest då kunde adoptionerna ses som moraliskt riktiga.

I början på 2000-talet svängde synen på de internationella adoptionerna. Den postkoloniala kritik som riktats mot det ojämlika förhållandet mellan givar- och mottagarlandet hade nu fått fäste i den allmänna politiska diskursen. Internationella adoptioner betraktades inte längre som en oproblematisk och god handling. Termer som ”barnhandel”, ”kulturmord” och ”kolonial underordning” hade smugit sig in i talet om adoptionerna och misstänkliggjort verksamheten. Samtidigt ökade fokuseringen på de adopterades psykiska (o)hälsa. Psykologiska teorier som betonade barnens traumatiska bakgrund och vikten av att hitta sig själv kom att sätta agendan. Adoptivbarn konstruerades som psykiskt sårbara och klivna i sin identitet mellan å ena sidan den biologiska familjen och födelselandet och å andra sidan adoptivfamiljen och det nya hemlandet. Att få ihop den nuvarande självbilden med självuppfattningen från tidigare perioder och med det biologiska och etniska arvet ansågs vara det mest betydelsefulla för barnets identitetsutveckling. I och med denna problembeskrivning patologiserades de internationellt adopterade och framställdes som en särskild riskgrupp i samhället. Även de adopterade själva – eller åtminstone de adopterade som fick höras i debatten – skrev under på denna problembeskrivning. För att lösa problemet skulle barnet uppmuntras att söka efter och utforska sitt biologiska ursprung och sin etniska identitet. Därmed skulle det också stärkas i sin självkänsla. I denna rehabiliteringsprocess spelade adoptivföräldrarna en viktig roll. Familjer med en särskild kunskap och lämplighet efterfrågades. Även samhället skulle bidra med stöd och hjälp. Forskningen om adopterade skulle öka och kunskapscentrum byggas upp för att utvidga och fördjupa vetandet om adopterade. På så sätt skrevs Sverige fram som ett modernt välfärdssamhälle där staten erbjuder invånarna social omsorg och upplysning grundade i samtida vetenskapliga rön.

Genom att de adopterade återbördades till sitt ursprung uppfattades de adopterade inte längre som entydigt tillhörande den svenska nationella och etniska gemenskapen. Deras etnicitet skrevs in i kroppen, i själen, och blev till en medfödd egenskap. De adopterades egna föreningar understödde detta synsätt, bland annat genom att ofta vara organiserade efter det land som medlemmarna fötts i. Assimileringssträvandena som präglat tidigare decennier var borta och ersatta med det mångkulturella samhällets identitetspolitiska bejakande av olikhet. Adopterade uppmanades att lära sig hantera sin avvikelse och adoptivfamiljen skulle också acceptera att den var en annorlunda familj med särskilda behov. Synen på adoptivfamiljen under denna period är motsägelsefull. Samtidigt som adoptivfamiljen särskiljdes från den biologiska familjen skedde också en parallell naturaliseringsprocess för att de skulle likna varandra. Principen om likställighet

mellan adoptivbarn och andra barn syftade till att undanröja de juridiska skillnaderna mellan de två familjeformerna, exempelvis förbjöds äktenskap mellan adoptant och adoptivbarn. Andrafiering och normalisering var alltså två processer som pågick samtidigt och som aktualiserades i olika sammanhang beroende på syftet.

Den governmentaltitet som genomsyrar utredningstexterna utmärks av en strävan efter normalitet, men det är en normalitet som paradoxalt nog betonade både likhet och olikhet. Det normala och det förväntade var nämligen att adoptivbarnen och deras familjer på olika sätt *ska* vara avvikande. Normaliseringen i detta fall handlade om att lära sig att hantera men också att bejaka dessa avvikelser genom reflexiv styrning. Samtidigt handlade normaliseringen också om naturalisering. Eftersom psykologer och barnexperter slagit fast att alla människor har ett behov av sitt ursprung ansågs det vara naturligt att även adoptivbarn sökte efter detta ursprung och därmed blev rotsökning och återresor en självklar del av adoptionen. Det framhölls att familjen är det naturliga fundamentet i samhället och att det var bäst för barnet att få växa upp i sin ursprungliga familj. Att återknyta kontakten med denna familj blev därför eftersträvansvärt. Detta får dock konsekvensen att adoptivbarnet tillerkändes två uppsättningar med föräldrar, vilket strider mot det exklusiva föräldraskapet som är en viktig komponent i kärnfamiljen. Naturlighetssträvandet bidrar alltså paradoxalt nog till att destabilisera den traditionella familjens tvåsamhetsideal. I följande kapitel fortsätter jag att undersöka hur kärnfamiljsidealet utmanas och förändras i mångfaldens, likabehandlingens och genetikens tid.

Växande familjetråd

Det här kapitlet handlar om synen på familjen under 2000-talet. Det material som ligger till grund för analysen är de utredningar kring adoption, assisterad befruktning och homosexuellt föräldraskap som utkom mellan åren 2000 och 2007. Den empiriska analysen som efterföljer den inledande kontextualiseringen är uppdelad i två delar och avslutas med en kort sammanfattning av resultaten. I det första avsnittet undersöker jag disciplineringen och normaliseringen av de postbiologiska och postnukleära familjerna, som i det här sammanhanget är de infertila heterosexuella paren, den homosexuella familjen och de ensamstående föräldrarna. Utifrån dikotomier som normalt/onormalt, naturlighet/teknologi, homosexuell/heterosexuell, moderskap/faderskap och ensamhet/tvåsamhet undersöker jag utredningens tal om den (o)möjliga reproduktionen och det goda och önskvärda föräldraskapet. I det andra avsnittet diskuterar jag vilka diskurser som ligger till grund för utredningens resonemang och vilka kunskapsproducenter som kan ses som medskapare av dessa diskurser.

Texter och tankar kring normbrytande familjepraktiker

De utredningar som jag studerar i detta kapitel utgörs av *Ds 2000:51 Behandling av ofrivillig barnlöshet*, *SOU 2001:10 Barn i homosexuella familjer*, *Ds 2004:19 Föräldraskap vid assisterad befruktning för homosexuella* och *SOU 2007:3 Föräldraskap vid assisterad befruktning*. En av dessa, *SOU 2001:10*, har jag redan analyserat delar av i det förra kapitlet, men i det här kapitlet tar jag fasta på andra aspekter. Nu är det inte konstruktionen av internationellt adopterade som står i fokus utan postnukleärt och postbiologiskt släktskapande. Betänkandet består av flera kapitel som redogör för rättsliga förhållanden och praxis kring registrerat partnerskap, vårdnad om barn, adoption, assisterad befruktning, barn i homosexuella familjer och samhällets attityder till homosexuella. I det här sammanhanget intresserar jag mig främst för de två sistnämnda frågorna. Lagförslagen i *SOU 2001:10* ledde

fram till att homosexuella par fick rätt att prövas som adoptivföräldrar. Däremot uppsköts frågan om rätt till inseminering för lesbiska par med motiveringen att en vidare utredning krävdes.

Frågan om föräldraskap vid assisterad befruktning för homosexuella kom sedan att behandlas av två utredningar. Den första var Ds 2004:19 som utarbetats vid Justitiedepartementet. Utredningen diskuterar hur det rättsliga föräldraskapet bör regleras om lesbiska par får tillgång till assisterad befruktning inom sjukvården och föreslår att partnern eller sambon till den befruktade kvinnan tillsammans med henne ska anses vara barnets mor och att föräldraskapet ska fastställas genom bekräftelse eller dom. Förslaget godtogs av riksdagen och resulterade i den lagändring i partnerskapslagen som trädde i kraft 1 juli 2005.⁸³³ I SOU 2007:3 diskuteras frågan igen, men den här gången handlar det om huruvida lagen bör utvidgas till att gälla assisterad befruktning som har skett utanför sjukvården. Utredningen föreslog att så borde ske, men den här gången röstades förslaget ned i riksdagen.

Det var inte endast homosexuellas föräldraskap som diskuterades under denna tid. I Ds 2000:51, en promemoria utarbetad inom Socialdepartementet, utreds olika aspekter av befruktning utanför kroppen, något som vid denna tidpunkt endast berörde infertila heterosexuella par. I betänkandet redogör utredningen först för gällande rätt och för sina etiska utgångspunkter och ställningstaganden och diskuterar sedan i de följande kapitlen insemination, IVF och forskning på befruktade ägg. Utredningens förslag resulterade i att inseminationslagen och lagen om befruktning utanför kroppen slogs ihop till en lag – lagen om genetisk integritet.⁸³⁴ Denna lag innebär att äggdonation har blivit tillåtet, att donerad sperma får användas i kombination med IVF och att ägg eller spermier från en avliden kvinna eller man inte får användas för befruktning. Därmed fick infertila par fler möjligheter att skaffa barn inom ramen för svensk sjukvård.

Det har skrivits en del om föräldraskapets nya former under 2000-talet utifrån utredningsmaterial. Även om en del av det material som kommer att behandlas här redan har studerats av andra forskare har det inte diskuterats utifrån min avhandlings uttalade intresse för social styrning och kunskapsbildning eller normskapande kring tillhörighet och ursprung. Bonnie Barr har undersökt den politiska diskussionen kring regnbågsfamiljer i Sverige. Termen regnbågsfamilj har kommit att beteckna de barnfamiljer ”som inte följer den traditionella heterosexuella kärnfamiljens mönster.”⁸³⁵ De regnbågsfamiljer som Barr intresserar sig för är de där barnet har samkönade föräldrar. Det kan exempelvis vara två mammor, två pappor eller flera mammor och pappor som delar på föräldraskapet.

833 SFS 1994:1117.

834 SFS 2006:351.

835 Westlund 2009, s. 7.

Barr ger en historisk översikt över de utredningar, lagar och lagändringar som har berört regnbågsfamiljer från 1980-talet till 2000-talet. Framför allt studerar Barr de politiska diskussionerna kring partnerskap, assisterad befruktning och adaption (i bland annat SOU 2001:10 och SOU 2007:3). Vad som betraktas som en normal familj och naturliga släktskapsrelationer står i centrum och på vilka villkor regnbågsfamiljerna tilldelas likvärdiga rättigheter.⁸³⁶ Precis som i avsnittet som behandlade inseminationsutredningens betänkanden under 1980-talet bygger dock Barrs resonemang främst på andras forskningsresultat.

Bland andra hänvisar Barr till Riita Burrell och hennes rapport om assisterad befruktning i Norden. Jag diskuterade Burrells rapport utförligare i kapitel tre, men vill nämna den igen eftersom den sträcker sig fram till 2000-talet (Burrell tar upp Ds 2000:51, SOU 2001:10 och Ds 2004:19). Barrs och Burrells undersökningar skulle kunna vara väldigt likartade, men medan Barr fokuserar på regnbågsfamiljen och frågor som rör kropp, kön och heteronormativitet är Burrell snarare intresserad av hur själva policyprocesserna går till och vilka aktörer som är inblandade i den. Vid ett tillfälle berör Burrell frågan om kön och det är i samband med upptäckten att svenska feminister inte har hörts i någon större utsträckning i debatten kring assisterad befruktning. Förvisso har de stött lesbiska pars rätt till behandling, men angående kvinnor i allmänhet och ensamstående kvinnor i synnerhet har det varit desto tystare.⁸³⁷ Burrell svarar inte på vad den tystnaden beror på, men tror att det kan ha att göra med att den svenska ART-debatten dominerades av tjänstemän och experter, vilket uteslöt utomparlamentariska röster.⁸³⁸

Vidare hänvisar Barr också till Sara Edenheims avhandling om ”begärets lagar”. I jakten på heteronormativitetens genealogi analyserar Edenheim de statliga utredningar från 1934 till 2001 som behandlar homosexualitet, intersexualitet och transsexualitet (däribland SOU 2001:10). Edenheim är intresserad av att se hur talet om avvikande begär och könsidentiteter ser ut i utredningarna och vilka normer som reproduceras genom detta tal. Utifrån en kombination av en foucaultinspirerad diskursanalys, Judith Butlers heterosexuella matris, Jacques Lacans och Julia Kristevas psykoanalytiska begreppsapparat samt Wendy Browns kritik av essentiell identitetspolitik argumenterar Edenheim för att det går att ifrågasätta den positiva utvecklingsberättelse om större öppenhet och en ökad rättvisa som utredningarna presenterar. Istället visar Edenheim på en kontinuitet i de normer som legat till grund för utredningsarbetet och som i de flesta fall också upphöjts till lag. Exempelvis har heteronormativiteten varit stark under hela perioden, även om synen på homosexuella har förändrats, från att homosexuella

836 Barr 2009, s. 77.

837 Burrell 2006, s. 28.

838 Burrell 2006, s. 30.

har kriminaliserats och sjukdomsstämplat till att de normaliserats utifrån en heterosexuell mall.⁸³⁹ Denna insikt tar jag med mig in i analysen.

Edenheims avhandling är både intressant och relevant och inte minst teoretiskt nytänkande. En kritik som dock kan riktas mot den är att hon har valt att inte kontextualisera och historisera analysen. Exempelvis skriver Edenheim: ”Historiseringen hamnar till stor del i skymundan eftersom jag är benägen att hålla med Žižek om att det intressanta inte är den enskilda lagens egen framväxt och kontexten utan snarare *hur den argumenterar för att bli tagen på allvar*”.⁸⁴⁰ Detta är en av avhandlingens främsta poänger, men enligt mig också dess största svaghet, eftersom jag anser att en viss kontextualisering ändå är nödvändigt för förståelsen av historiska fenomen. Av Edenheim får vi inte veta vilka samhälleliga diskurser som legat till grund för utredningarnas resonemang och hur eller varför de har förändrats. Dessutom ges utredningarna och lagen kanske en allt för stor betydelse. Den förda politiken ses inte som ett svar på pågående förändringar i samhället utan snarare som skapare av dem.⁸⁴¹

Även om Edenheim inte uttryckligen utgår från ett queerteoretiskt perspektiv finns det många beröringspunkter mellan hennes studie och denna teoribildning, framför allt när det gäller intresset för normalitet och avvikelse i relation till kropp, kön och sexualitet. Det blir tydligt när avhandlingen jämförs med Petra Nordqvists artikel, som jag också diskuterade i kapitel tre. I artikeln ges en historisk bakgrund till de politiska diskussioner som förts kring inseminationslagstiftningen, men betoningen ligger framför allt på det tidiga 2000-talet. Nordqvist analyserar ett antal utredningar (SOU 2001:10 och Ds 2004:19) och skrivelser som behandlar föräldraskap och homosexualitet.⁸⁴² Poängerna som Nordqvist gör är många, trots artikelns ringa omfattning. Huvudpoängen är att föräldraskap i utredningarna kodas som biologiskt och tväsamt och att faders intressen prioriteras framför kvinnors hälsa och barns trygghet. Nordqvist anser därför att lagstiftningen är heterosexistisk och diskriminerande.⁸⁴³

Sammanfattningsvis kan sägas om den tidigare forskningen att den reproduktionspolitiska utredning från 2000-talet som främst fångat forskarnas intresse är den om barn i homosexuella familjer vars arbete resulterade i SOU 2001:10. Vad kan då min analys av detta och de andra betänkandena tillföra forskningsområdet? Jag menar att det jag framför allt kan bidra med är en annan typ av läsning som tar fasta på normaliseringsprocesser och kunskapsproduktion. Hur den postbiologiska och postnukleära familjen konstrueras och regleras och utifrån vilka diskursiva sammanhang det sker står således i fokus för min analys.

839 Edenheim 2005, s. 236-239.

840 Edenheim 2005, s. 70.

841 Se även Rosenbeck 2007.

842 Nordqvist 2006, s. 31.

843 Nordqvist 2006, s. 42-43.

Den komplementära interaktionen mellan könen

Enligt Martin Andersson var 1970-talet det decennium då homosexuellas samlevnad började diskuteras av ledamöter i riksdagen. Flera motioner lämnades med krav på att homosexuella relationer skulle få ett rättsligt erkännande, men det var först 1987 som en lag om homosexuella sambor infördes. Denna lag skilde sig till innehållet från sambolagen för heterosexuella och på samma särskiljande sätt utformades sedan den partnerskapslag som trädde i kraft i 1 januari 1995. Partnerskapslagen förgicks av en intensiv debatt och ett utredningsarbete präglad av djupgående motsättningar. I synnerhet konservativa och kristna politiker var emot lagförslaget. Att äktenskapet är ett heligt sakrament framhölls som ett argument mot lagens införande, vilket var ett tungt vägande skäl till varför en särlagstiftning skapades. En av de mest betydande skillnaderna mellan de två samlevnadsformerna var att partnerskapslagen inte innehöll samma bestämmelser kring vård av barn och förmyndarskap, vilket bland annat innebar att homosexuella par inte kunde adoptera eller få tillgång till assisterad befruktning.⁸⁴⁴

I slutet på 1990-talet och början på 2000-talet blev homooptionerna en omdiskuterad fråga i Sverige. Debatten pågick överallt; på tidningarnas ledarsidor, i debattprogrammen på teve och runt matborden på arbetsplatser, skolor och i folks hem. Jag minns att jag förvånades över hur engagerade folk var i frågan och att alla tycktes ha en bestämd åsikt, oavsett om de var för eller emot. Ett av de debattinlägg som gjorde störst intryck på mig, och som jag därför valt att återvända till i avhandlingens sista förstudie, var den intervju med Kristdemokraternas ungdomsförbunds ordförande Magnus Berntsson som journalisten Linna Johansson gjorde i den feministiska tidskriften *Bleck*. Berntsson hade tidigare gått ut i *Dagens Nyheter* och förklarat att KDU var emot att homosexuella skulle få möjlighet att prövas för adoption. Därefter hade Johansson kontaktat honom och bett honom utveckla sitt resonemang. Det var en ganska märklig intervju, där Berntssons okunnighet i frågan blev ytterst flagrant när Johansson metodiskt plockade isär hans skralt underbyggda argument. När Johansson frågade vad han byggde sitt resonemang på påstod han att han tagit del av forskning på området, men kunde inte ge exempel på vilken forskning han menade. Istället hänvisade han allt som oftast till sina personliga erfarenheter och till folk i sin omgivning och vad de tyckte.

Det Berntsson framhöll som det främsta argumentet mot att homosexuella (par) skulle få lov att adoptera var att barn behöver både en mor och en far eftersom kvinnor och män kompletterar varandra. Johansson citerar Berntssons

844 Andreasson 2000, s. 44-49. Se även Westerholm 2000, s. 244-263; Rydström 2004, s. 49-50; Barr 2009, s. 78-89.

inlägg i *DN Debatt* där han skriver att ”könen är mer än sociala konstruktioner och därför är kvinnan och mannen oersättliga just i egenskap av kvinna och man. Den komplementära interaktionen mellan män och kvinnor genererar värden som inte skulle ha uppstått i miljöer utan närvaron av just kvinnor och män.”⁸⁴⁵ Johansson ifrågasatte detta argument och ville veta vilka skillnader som fanns mellan könen och hur detta påverkade föräldraskapet.

Kan du ge några exempel på olikheter mellan könen som har betydelse vid adoption?

– Det är svårt att visa på... vad det är konkret. Utan att kunna härleda det rent forskningsmässigt så tycker jag inte att det är speciellt svårt att se att det till exempel ser lite olika ut i tankesätten hos könen. Det är väldigt svårt att generalisera för att det finns ju individuella skillnader också.

Nu vill du inte generalisera? Men i dina artiklar skriver du ju att män och kvinnor är olika. Då måste du ju också kunna stå för den generaliseringen?

– Ja, alltså... ta det faktum att en kvinna har månatliga cykler. Det får ju konsekvenser för humöret.

Du talar om mens nu? Är det ett bra argument för att adoptionspar bör vara tvåkönade?

– Det är ju hormoner som styr. Det gör det även hos män men där är det inte det där månatliga... Mannen lever på ett annat sätt. Det är hormoner som gör skillnaden här. Det får även konsekvenser på hur man är som person. Det menar jag.

Så om jag skjuter i mig lite extra testosteron så kommer jag att tänka på samma sätt som dig?

– Alltså, det manliga könshormonet gör ju att man blir mer aggressiv. Jag tror inte att det skulle vara särskilt bra om du... lika lite som att det skulle vara bra om jag...

Du tror att du är mer aggressiv än mig?

– Om man tittar på hormonforskning så är ju testosteron ett sådant hormon medan östrogen är ett annat hormon.

Min spontana reaktion är att det här låter ganska diffust. Du säger att det finns könsskillnader och att lagen ska ta hänsyn till det men du tycks inte riktigt veta vad de här könsskillnaderna består i.

– Även om jag är förbundsordförande så är jag inte bra på att svara på alla frågor. Det kan jag villigt erkänna. Och jag är ju inte den personen som sagt att jag kan svara på alla frågorna kring det här.⁸⁴⁶

I den stilen fortsatte sedan intervjun. En hårt ansatt Berntsson försökte försvara sin ståndpunkt medan Johansson attackerade honom med följdfrågor och långt dragna slutsatser av hans resonemang. Berntsson lyckades inte klargöra vad det var för speciella värden som uppstod mellan man och kvinna och varför inte andra typer av konstellationer än ett gift eller samboende heterosexuellt par skulle kunna skapa dessa värden. Johansson frågade hur han exempelvis ställde sig till att en homosexuell man och en homosexuell kvinna adopterade tillsammans som vänner eller att fler än två personer ville adoptera ihop, men inget av detta kunde Berntsson svara på. Frågan om huruvida transsexuella skulle ha rätt att adoptera

⁸⁴⁵ *Bleck* 2000:3/4, s. 80.

⁸⁴⁶ *Bleck* 2000:3/4, s. 79.

ville han inte heller ta ställning till med motiveringen ”Jag känner ingen som bytt kön”.⁸⁴⁷

Det argument som Berntsson gång på gång återvände till var att ”[m]an måste ju tänka på hur ett barn blir till. Det som krävs, och det som också krävs för att adoptera, är en man och en kvinna.”⁸⁴⁸ Själva samlagsakten och befruktningögonblicket blir därmed det som avgör vad som är en lämplig förälder. Johansson invände då att många av de heterosexuella par som ansökte om adoption faktiskt inte kunde få barn tillsammans på grund av infertilitet. Om kriteriet för att vara en lämplig förälder handlade om att kunna få barn så uppfyllde de infertila paren inte dessa kriterier. Vid det här laget var Berntsson så uttröttad och uppgiven på grund av Johanssons aggressiva intervjustil att han inte längre förmådde att förstå hennes frågor och än mindre att svara på dem. Han avslutade samtalet med att förtvivlat utbrista: ”Vi kommer inte längre än så här. Hur länge till ska du hålla på? Hur mycket är klockan? Jag har inte mer tid för det här.”⁸⁴⁹

Det som är intressant med den här intervjun är att den synliggör två vitt skilda förhållningssätt till människan som biologisk och social varelse. Berntssons resonemang kan beskrivas som konservativt och biologiskt, medan Johanssons argument snarare bygger på en liberal och socialkonstruktivistisk tradition, där kön, sexualitet och släktskap ses som sociala konstruktioner. I ett annat (till exempel naturvetenskapligt) sammanhang hade Berntssons åsikter förmodligen inte framstått som lika kontroversiella, men i mötet med en debattör influerad av poststrukturalistisk feminism blir hans uttalanden problematiserade och kritiserade.

Linna Johansson fick mycket uppmärksamhet och uppskattning för sin intervju.⁸⁵⁰ Hennes text inkluderades i antologin *Goda nyheter: En antologi med bra svensk journalistik*, som utgavs av bokförlaget Atlas.⁸⁵¹ Sedermera fick hon jobb på *Expressen* som ledarskribent. Magnus Berntsson fick utstå en hel del kritik för sina kontroversiella uttalanden. Kort efter att intervjun genomförts avgick han som ordförande för KDU. När frågan om homosexuellas rätt att adoptera skulle avgöras i riksdagen fick de åsikter som Berntsson och hans organisation stod för inget genomslag. Därmed segrade den linje som menade att homosexuella kan erbjuda barn samma praktiska och känslomässiga omsorg och omvårdnad som heterosexuella. Ändringarna i partnerskapslagen som tillåter att homosexuella par prövas för adoption trädde i kraft den 1 februari 2003. Efter det verkar det som

847 *Bleck* 2000:3/4, s. 82.

848 *Bleck* 2000:3/4, s. 83.

849 *Bleck* 2000:3/4, s. 83.

850 Se t.ex. RFSL <http://www.rfsl.se/?p=3815&aid=6533> (2010-07-01); QX <http://www.qx.se/1070/var-egen-favorit-linna> (2010-07-01); *Aftonbladet* 2001-01-17; *Sydsvenskan* 2002-08-29.

851 P. Andersson 2001.

att frågan försvann från den politiska dagordningen. Däremot fortsatte diskussionerna kring lesbiska pars möjligheter att få tillgång till assisterad befruktning via den offentliga sjukvården. Den lagen trädde i kraft år 2005. Således verkar det som att homosexuellas föräldraskap har blivit allt mer accepterat i dagens svenska samhälle.

Den postbiologiska och postnukleära familjen

Postbiologiska och postnukleära familjer kan vara exempelvis ensamstående, särbofamiljer, styvfamiljer, regnbågsfamiljer och familjer där barnen helt eller delvis saknar biologiska band till föräldrarna. Begreppen har jag hämtat från familjesociologen Thomas Johansson. Han diskuterar familjens föränderlighet i det senmoderna samhället och undersöker både familjen som kulturell symbol och hur människor rent konkret organiserar familjelivet. Enligt Johansson har de postbiologiska och postnukleära familjerna blivit allt fler. Statistiska undersökningar visar att mellan en fjärdedel och en tredjedel av alla barn inte lever med båda sina biologiska föräldrar. I storstadsområdena är siffran ännu högre.⁸⁵² Skilsmässotalen har ökat från 1970-talet och framåt för att nu ha stabiliserats något, och omgiften och nya familjebildningar är vanligt. Många väljer att inte gifta sig överhuvudtaget utan lever tillsammans som sambor.⁸⁵³ Även ensamhushållen har ökat kraftigt under de senaste decennierna och ungefär var tredje vuxen bor ensam. Återigen är siffrorna högst i de större städerna. Allt fler människor väntar med att flytta ihop med en partner, gifta sig och skaffa barn till efter att utbildningen är avklarad och karriären påbörjad.⁸⁵⁴ Enligt Johansson bidrar alla dessa variationer i familjeliv och samlevnad till att destabilisera kärnfamiljen.⁸⁵⁵

Samtidigt är kärnfamiljen enligt Johansson fortfarande den vanligaste samlevnadsformen för människor med barn. Kärnfamiljen är en kulturell symbol som har en stark ställning i människors medvetande och i de bilder av familjen som (re)produceras i samhället. Denna familjenorm är alltså något som alla måste förhålla sig till. Att vilja träffa någon, gifta sig och skaffa barn ses av många som en naturlig önskan och som det bästa sättet att organisera samlivet. Inte minst är det sociala trycket starkt på kvinnor, men ett allt för långt utdraget singelliv kombinerat med barnlöshet uppfattas ofta som negativt för båda könen.⁸⁵⁶ Samhälliga

852 Siffrorna är från år 2006. T. Johansson 2009, s. 84-85.

853 T. Johansson 2009, s. 86.

854 T. Johansson 2009, s. 100-101.

855 T. Johansson 2009, s. 78.

856 T. Johansson 2009, s. 82-83. Se även Nordin 2007; Adeniji 2008.

strukturer och traditionella föreställningar kring kön, sexualitet och föräldraskap påverkar hur människor organiserar samlivet. Till exempel är det fortfarande vanligare för heterosexuella att skaffa barn än för homosexuella. Vid skilsmässa är det vanligare att mödrar får huvudansvaret för barnen, medan fäderna tar ett mindre socialt och ekonomiskt ansvar. Detta återspeglar i många fall hur situationen såg ut innan skilsmässan. En aktiv svensk jämställdhetspolitik och uppvärderandet av faderskapet har dock medfört att kontakten mellan papporna och deras barn har stärkts under de senaste decennierna. Kvinnor och män, moderskap och faderskap, intar således olika positioner i familjediskursen.⁸⁵⁷

Ett viktigt argument för Magnus Berntsson var att ”[m]an måste ju tänka på hur ett barn blir till. Det som krävs [...] är en man och en kvinna.”⁸⁵⁸ I det uttalandet knyts föräldraskapet samman med normalitet och naturlighet. Fokus läggs på samlagsakten och själva befruktningen och på det biologiska föräldraskapet istället för det sociala. Den självklara kopplingen mellan sexualitet och barnalstring, biologi och socialitet, har dock utmanats av den nya reproduktionsteknologin. Det krävs inte längre ett sexuellt umgänge mellan en man och en kvinna för att ett barn ska bli till. Ofta är betydligt fler människor inblandade i processen, såsom läkare, sköterskor och annan medicinsk personal. Reproduktionen har därmed medikaliserats och teknifierats. Även i adoptionsprocessen är det flera människor inblandade, och socialitet blir en viktigare faktor än biologi i släktskapandet. Som jag har visat i tidigare kapitel har utredare och lagstiftare ändå försökt att sträva efter att bevara rådande familjenormer och bevaka naturlighetens gränser. Har dessa normer förändrats och gränserna förflyttats över tid? Det kommer jag att undersöka i detta avsnitt.

Den föränderliga naturligheten

Inseminationsutredningens två betänkanden från 1983 och 1985 präglades av en tydlig rädsla för teknikens möjligheter. Resonemangen kretsade kring vad som betraktas som naturligt, normalt och etiskt försvarbart. Det talades om ”den naturliga livsprocessen” och om ”hur långt man ska få gå i fråga om manipulation för att avhjälpa barnlöshet”.⁸⁵⁹ Misstänksamheten ledde bland annat till att IVF i kombination med donerad sperma, äggdonation, surrogatmoderskap och spermap banker förbjöds genom lagen om befruktning utanför kroppen.⁸⁶⁰ Bara sju år senare överlämnade Statens medicinsk-etiska råd (SMER) på uppdrag av reger-

857 T. Johansson 2009, s. 90-93.

858 *Bleck* 2000:3/4, s. 83.

859 SOU 1985:5, s. 47-49.

860 SFS 1988:711.

ingen rapporten ”Assisterad befruktning – synpunkter på vissa frågor i samband med befruktning utanför kroppen” med synpunkter på hur lagstiftningen kunde förändras, vilket ledde till att Socialstyrelsen initierade ett projekt med avsikt att belysa IVF-verksamheten i Sverige från dess start år 1982 fram till år 1995. Rapporten från SMER tillsammans med Socialstyrelsens delrapporter från 1998 och 2000 kom sedan att bilda underlag till Ds 2000:51.⁸⁶¹ I denna skrivelse diskuteras olika aspekter av assisterad befruktning och en rad lagändringsförslag presenteras.

De lagändringar som utredningen föreslår rör i första hand IVF. Angående exempelvis insemination anser utredningen inte att några större ändringar i lagen behöver göras.⁸⁶² Utgångspunkten, att barnet har rätt till sitt ursprung och att donatorn inte får vara anonym, står därmed fast. Utredningen hänvisar i sitt resonemang till rapporten ”Får barnen veta?” som sammanställts av Socialstyrelsen.

I rapporten ”Får barnen veta?” som publicerades i april 2000 konstaterar Socialstyrelsen att ca 10 procent av föräldrarna uppgav att de redan berättat för sina barn att de kommit till genom givarinsemination samt att ytterligare ca 40 procent uppgav att de hade för avsikt att i framtiden berätta för barnen. Ca 20 procent av föräldrarna uppgav dock att de inte kommer att berätta om barnets ursprung och ca 10 procent var tveksamma till hur de skulle hantera frågan. Därtill kommer att ca 20 procent inte uttalat sig om hur de tänkt inför framtiden. En stor del av barnen som fötts efter givarinsemination kommer således antagligen aldrig att få kännedom om sitt ursprung.⁸⁶³

Eftersom lagen inte stipulerar att föräldrar är skyldiga att informera barnet om hur det kommit till var det enligt rapporten flera av de tillfrågade föräldrarna som uppgav att de inte planerade att berätta något. Således konstaterar utredningen att en stor del av barnen som fötts efter givarinsemination antagligen aldrig kommer att få kännedom om sitt ursprung. Utredningen föreslår dock inte att detta bör leda till en striktare lagstiftning. Den skriver att ”[e]nligt vår uppfattning skall den grund som lades när riksdagen fattade sitt beslut om inseminationslagen stå fast” och betonar ”vikten av föräldrarnas öppenhet i denna fråga”.⁸⁶⁴ Att berätta för barnet blir därmed den moraliskt riktiga handlingen och det goda föräldraskapet konstrueras som ett ansvarsfullt sådant präglat av öppenhet och ärlighet. På den här punkten har alltså inget förändrats sedan 1980-talet.

861 Ds 2000:51, s. 3.

862 Utredningen föreslår att det ska skrivas in i lagen att sperma från en avliden man inte får användas, men detta skulle egentligen inte förändra rådande praxis. Den föreslår också att donatorinseminationer ska få utföras även på andra än offentligt finansierade sjukhus och lyfter fram det ologiska i att IVF är tillåtet på privata kliniker (vilket alltså beror på att lagen om befruktning utanför kroppen är av senare datum än lagen om insemination). Ds 2000:51, s. 29.

863 Ds 2000:51, s. 27.

864 Ds 2000:51, s. 26-27.

När det gäller IVF anser dock utredningen att lagen behöver ses över på flera punkter av mer genomgripande slag. De två största förändringarna handlar om att utredningen föreslår att det ska bli tillåtet med IVF i kombination med donerade ägg eller spermier. Tidigare har de främsta argumenten mot dessa reproduktionsteknologiska metoder varit att de strider allt för mycket mot den naturliga ordningen. Vid en analys av 2000-talets utredning framträder dock andra typer av argument. Något som jag tydligt ser är att den teknikpessimistiska inställningen har tonats ned något. Utredningen har bland annat tagit ställning till Socialstyrelsens delrapport ”Förlossningar och barn födda efter provrörsbefruktningar 1982–1995” i vilken det konstateras att risken att barnet blir missbildat eller dör i förtid är större vid IVF-behandling än vid vanlig graviditet och att det också är betydligt vanligare med för tidiga förlossningar och att provrörsbefruktade kvinnor föder tvillingar.⁸⁶⁵ Att barnet riskerar att födas med en skada blir därmed något som utredningen måste ta ställning till och hantera, vilket återspeglar en önskan om att alla barn som föds ska vara friska, funktionella och normala. Därmed finns det ett moraliskt argument mot IVF som handlar om att barns hälsa inte ska äventyras. Liknande argument användes i debatten under 1980-talet, men skillnaden är att man då inte visste om IVF-tekniken var skadlig eller ej, eftersom det inte fanns några vetenskapliga undersökningar som visade detta. I Socialstyrelsens rapport betonas dock att problemen inte handlar om IVF-tekniken i sig. Till stor del beror de flesta komplikationerna på just flerbörderna. Genom att föra in färre befruktade ägg i kvinnans livmoder kan antalet flerbörder minska och därmed också den perinatale dödligheten, de för tidiga förlossningarna och förekomsten av missbildningar.⁸⁶⁶ Här får alltså problemet en medicinsk förklaring men också en medicinsk lösning.

Även de speciella egenskaperna hos de kvinnor som söker behandling pekas ut som en anledning till att barnen drabbas av skador. Mödrarna har fertilitetsproblem och en högre ålder än genomsnittet, vilket i Socialstyrelsens rapport sägs kunna leda till komplikationer. Utredningen ser därför föderskornas höga ålder som ett problem.

Graviditeter för kvinnor efter menopaus innebär ökade komplikationer med en ökad risk för missfall och även ökade risker för skador på de barn som föds. Dessa barn skulle också ges andra förutsättningar i livet jämfört med barn som föds av kvinnor i fertil ålder. Inga barn ges garantier för att få behålla sina föräldrar under barndom och ungdom. Det kan dock inte vara förenligt med barnets bästa att samhället tillåter en metod som ger sämre förutsättningar för detta än vad andra barn får.⁸⁶⁷

865 Ds 2000:51, s. 33.

866 Ds 2000:51, s. 34.

867 Ds 2000:51, s. 45.

Mot bakgrund av ovanstående föreslår utredningen att IVF-behandling med vissa undantag inte bör vara tillåtet på kvinnor som är äldre än 42 år.⁸⁶⁸ Här formuleras problemet utifrån en moralisk ståndpunkt (kvinnornas ålder leder till en ökad risk för komplikationer och det är synd om barn som föds till gamla föräldrar), men får en medicinsk förklaring och lösning. De naturlighetsargument som tidigare använts för att motivera varför kvinnan inte får vara för gammal syns dock inte. Äldre mödrar utmålas inte som onaturliga, utan som fysiskt mindre dugliga.

Både medicinska och etiska argument används således i utredningens resonemang. Till skillnad från 1980-talets diskussioner intar de medicinska argumenten en betydligt mer framträdande och tongivande roll tillsammans med de etiska, medan naturlighetsargumenten nästan tycks ha försvunnit. Exempelvis menar utredningen att det är ologiskt att tillåta donerad sperma i kombination med insemination men inte med IVF. Enligt utredningen finns det ingen skillnad mellan dessa metoder. Den ena ses inte som mer naturlig än den andra.

När det gäller IVF med donerade spermier torde denna form av befruktning inte nämnvärt skilja sig från donatorinsemination. Vi ansluter oss således till etiska rådets resonemang och menar att IVF med donerade ägg eller IVF med donerade spermier skall tillåtas.⁸⁶⁹

Detsamma gäller äggdonation. I den rapport som SMER presenterade står det att rådet "inte ser någon avgörande skillnad mellan spermiedonation och äggdonation ur genetisk synpunkt. Både ägg och spermier behövs och är lika viktiga för att en ny individ skall bli till."⁸⁷⁰ Rapporten fick senare kritik av remissinstanserna för att den inte i tillräckligt stor utsträckning belyste de psykologiska och sociala konsekvenser för barn som föds i en familj med vilket barnet saknar genetiska samband.⁸⁷¹ Som jag läser det finns här en misstanke om att de psykologiska och sociala besvären kan bli allvarligare när det är det genetiska bandet till modern som saknas. Utredningen gör dock bedömningen att det i detta hänseende förmodligen inte råder någon större skillnad mellan barn tillkomna efter ägg- eller spermadonation.

Denna slutsats grundar sig på uttalanden från olika remissinstanser. Bland annat Socialstyrelsen, som trots att den menar att det finns för lite forskning kring de psykologiska förhållandena för de barn som tillkommit efter ägg- eller spermadonation framhåller att även äggdonation borde vara tillåtet:

Styrelsen har emellertid till expertis, inbegripet vetenskapliga råd, ställt frågan om det förekommer ökade psykiska eller existentiella problem hos barn som fötts efter äggdonation.

868 Ds 2000:51, s. 46.

869 Ds 2000:51, s. 44.

870 Ds 2000:51, s. 42.

871 Ds 2000:51, s. 35.

Expertisen konstaterar att det inte redovisats några internationella erfarenheter som tyder på psykologiska eller existentiella komplikationer hos barn som fötts efter äggdonation.⁸⁷²

Även Sveriges psykologförbund stödjer äggdonationerna. Förbundet tonar ned betydelsen av det genetiska sambandet och lyfter istället fram det sociala spelet mellan modern och barnet genom att hänvisa till ”senare års psykologiska forskning om anknytningsprocessen mellan mor och barn, där graviditet, förlossning och de första timmarna efter förlossningen är mycket viktiga för en positiv anknytningsprocess”.⁸⁷³ Här legitimeras alltså äggdonationsverksamheten med hjälp av psykologisk forskning. Det genetiska bandet mellan föräldrar och barn är dock inte helt oväsentligt för utredningen.

Även vid IVF med donerade ägg och makes eller sambos spermier är det genetiska sambandet mellan föräldrar och barn delvis bevarat eftersom mannen är barnets genetiske far. Modern är inte barnets genetiska mor men eftersom hon genomgått graviditeten och fött barnet kan hon enligt rådet ses som barnets biologiska mor.⁸⁷⁴

I utredningens resonemang används det faktum att det genetiska sambandet mellan fadern och barnet är bevarat vid en äggdonation som ett argument för att tillåta verksamheten. Jag läser det som att äggdonation även ses som en mer biologisk form av släktskapande än spermadonation, eftersom äggdonationer innebär att den icke-genetiska föräldern ändå får ett biologiskt band till barnet då ju kvinnan bär och föder det. Utredningen föreslår därför att hon bör ses som barnets *biologiska* mor, även om hon inte är den genetiska modern.

Här görs för första gången i det undersökta utredningsmaterialet en skillnad mellan genetiskt och biologiskt släktskap. Tidigare har jag inte stött på uttrycket ”genetisk förälder” i mitt material, men detta blir under 2000-talet det gängse begreppet. Ett belysande exempel är följande citat ur SOU 2007:3:

Den medicinska utvecklingen har lett till ett större behov av termer för olika slag av föräldraskap. Det i svensk rätt tidigare använda begreppet biologiska föräldrar har därför ansetts otillräckligt. I samband med assisterad befruktning skiljer läkarprofessionen mellan genetiskt och biologiskt föräldraskap. Med termen genetisk förälder avses den person som genom sina spermier eller ägg bidragit till barnets uppkomst. Med biologisk förälder avses den kvinna som genomgår graviditeten och föder barnet. En man kan med denna definition inte vara biologisk förälder.⁸⁷⁵

En man kan alltså enligt detta resonemang aldrig vara en biologisk förälder, endast genetisk. Kvinnor däremot kan vara biologiska föräldrar, eftersom de kan bli gravida och föda barn. Således förstås biologi i det här sammanhanget som

872 Ds 2000:51, s. 35.

873 Ds 2000:51, s. 35.

874 Ds 2000:51, s. 43.

875 SOU 2007:3, s. 12.

kroppslighet, kvinnlighet och moderskap, medan faderskap konstrueras som okroppsligt och (reproduktions)teknologiskt. Jag menar att detta reproducerar de traditionella stereotyperna kring manligt och kvinnligt som genusforskare brukar framhäva, där manlighet ofta kopplas ihop med modernitet, vetenskap och teknik, medan kvinnlighet sammankopplas med biologi, kroppslighet och naturlighet.⁸⁷⁶ Något som också är intressant i ovanstående citat är att trots att utredningen menar att "[d]en medicinska utvecklingen har lett till ett större behov av termer för olika slag av föräldraskap" är det fortfarande begreppet "föräldrar" som ska beteckna de som genetiskt eller biologiskt bidrar till barnets tillkomst, oavsett om de kommer att fungera som barnets (sociala) föräldrar eller inte. Detta menar jag visar hur stark föreställningen kring det biologisk-genetiska föräldraskapet ändå är, trots reproduktionsteknologins nya möjligheter.

Att de genetiska och biologiska banden ses som betydelsefulla blir tydligt när utredningen diskuterar IVF med donerade ägg och spermier. Detta anser utredningen är problematiskt.

När det däremot handlar om att åstadkomma en graviditet med både donerade ägg och donerade spermier kan det finnas en risk för att ägg och spermier ses som objekt som är fritt tillgängliga för att skapa en människa. Ett sådant förfarande skulle bidra till att förstärka en teknifierad människosyn. Vi ansluter oss därför till Etiska rådets argumentation och föreslår att IVF-behandling med både donerade ägg och donerade spermier skall vara förbjuden.⁸⁷⁷

SMER som utredningen stödjer sig på i sitt beslut liknar en sådan IVF-behandling med "embryooption" och menar att "[a]doption av ett redan fött barn, som saknar föräldrar, är i detta fall ett näraliggande och godtagbart alternativ med mindre risk för en teknifierad människosyn".⁸⁷⁸ Alla i SMER var dock inte överens om detta. "En av ledamöterna och tre av de sakkunniga i etiska rådet reserverade sig mot detta beslut. De ansåg att det sociala föräldraskapet bör tillmätas större betydelse än de genetiska aspekterna och att samtidig donation av ägg och spermier därför bör vara tillåten."⁸⁷⁹ Detta skulle kunna läsas som att vissa i rådet ansåg att motståndare till embryooption ger det genetiska sambandet för stor betydelse och att de själva menade att det sociala föräldraskapet var viktigare. Här kan man därför fråga sig om viljan att förhindra embryooptioner i första hand är ett uttryck för en naturlighetsdiskurs som betonar det genetiska släktskapet mellan förälder och barn eller om det snarare handlar om en rädsla för att människor och mänskliga könsceller ska betraktas som objekt och om detta verkligen är två skilda saker. Möjligen skulle man kunna argumentera för att utredningen och majoriteten av SMER anser att IVF med både donerade ägg och spermier

876 Se t.ex. Wikander 1994, s. 7-27; Tornbjör 2002, s. 39.

877 Ds 2000:51, s. 49.

878 Ds 2000:51, s. 49.

879 Ds 2000:51, s. 49.

inte är *onaturligt* utan snarare *oetiskt*, men gränsdragningen är inte enkel eftersom moral och naturlighet ofta hänger ihop.

Jag menar att den teknikpessimism som genomsyrade 1980-talets utredningar återfinns även här, även om 2000-talets utredningar får betraktas som betydligt mer teknikooptimistiska. I Ds 2000:51 befarar utredningen en ”teknifierad människosyn”, vilket ses som något negativt. Att människor bör betraktas som levande subjekt och inte som medicinska objekt är utgångspunkten i resonemanget. Detta framkommer också i diskussionen kring surrogatmoderskap.

Vid surrogatmoderskap är olika kombinationer av genetiskt samband möjliga, både ägg och spermier kan härstamma från det barnlösa paret eller från en av parterna eller helt från utomstående donatorer. Surrogatmoderskap innebär dock att den kvinna som genomgår graviditeten åtminstone inledningsvis används som ett medel för att lösa det barnlösa paret problem. Detta kan enligt Medicinsk-etiska rådet anses strida mot människovärdesprincipen. [...] Vi anser, i likhet med Medicinsk-etiska rådet, att surrogatmoderskap inte skall tillåtas.⁸⁸⁰

Jag läser det som att ett förtingligande av människor och mänskliga substanser inte är önskvärt och att en människa inte ska kunna användas som ett medel för att gagna någon annan. Utredningen använder sig dock inte av begrepp som ”beställning” och ”betalning”, och knyter därmed inte lika tydligt an till de anti-kommersiella argument mot surrogatmoderskap som hördes i 1980-talets debatt. Argumentationen kan istället sägas kretsa kring principen om alla människors lika värde. Denna tanke hämtar näring ur en demokratidiskurs snarare än en naturlighetsdiskurs, vilket talar för tolkningen att utredningen inte motsätter sig vissa reproduktionsteknologiska metoder för att de är onaturliga, utan för att de anses vara oetiska. Dessutom uppmärksammas även surrogatmoderns rättigheter i utredningens tal, vilket skulle kunna tala för att den feministiska kritiken mot verksamheten fått ett visst gehör.

Hittills har jag visat att naturlighetsargumenten i stort sett har försvunnit ur den reproduktionsteknologiska politiska diskursen på 2000-talet. Talet om teknikens möjligheter är betydligt positivare än tidigare, även om man fortfarande anser att tekniken av etiska skäl bör omgärdas med vissa begränsningar. Jag tolkar det som att dikotomin natur/teknologi har destabiliserats i och med att tekniken har normaliserats. Här vill jag anknyta till Sarah Franklin som menar att reproduktionsteknologin gradvis har naturaliserats samtidigt som själva naturen har denaturaliserats.⁸⁸¹ I min analys är det framför allt det förstnämnda som påvisats. Min främsta poäng här är att synen på vad som är naturligt *kan* förändras och *har* förändrats. Men detta gäller inte enbart vilka reproduktionsteknologiska metoder

880 Ds 2000:51, s. 49-50.

881 Franklin 1995, s. 331-334; Franklin 2001, s. 303.

som ska vara tillåtna utan också vilka som ska få skaffa barn och vad som uppfattas som en riktig familj, något som jag kommer att diskutera härnäst.

”Lika väl som heterosexuella föräldrar”

Kristdemokraternas ungdomsförbunds ordförande Magnus Berntsson utgick i sitt resonemang kring den naturliga familjen från ”den komplementära interaktionen mellan män och kvinnor”. Detta dikotomiserade sätt att tänka kring kön och sexualitet är varken nytt eller unikt i reproduktionspolitiska sammanhang. Att män och kvinnor anses ha olika egenskaper som är biologiskt betingade är ofta ett mer eller mindre uttalat antagande. Det är därför Berntsson har så svårt för att förstå Linna Johanssons ifrågasättande resonemang. Sara Edenheim talar i sin avhandling om den heterosexuella matrisen, ett begrepp hämtat hos Judith Butler, som kan liknas vid heterosexuell hegemoni. Enligt Edenheim innebär matrisen att kropp, kön och begär organiseras inom en specifik ordning. Manligt och kvinnligt skiljs åt för att sedan återförenas i det heterosexuella begäret. Matrisen betraktas som en diskursiv logik snarare än en diskurs och är uppbyggd kring ”en samling normer som uttrycks genom olika koder på olika sätt beroende på olika kontexter”.⁸⁸² Som exempel lyfter Edenheim fram den medicinska och den religiösa diskursen som i sig har olika förklaringar till heterosexualitet, men där effekten ändå blir detsamma, det vill säga att heterosexualitet definieras som naturligt och allt annat som avvikande.⁸⁸³

Även om jag i min avhandling inte utgår från en butleriansk begreppsapparat är beskrivningen av den heterosexuella matrisen av intresse också för mig. Dock menar jag att matrisen förutom kropp, kön och begär även bör inkludera reproduktion, som jag ser som den fjärde viktiga komponenten för att förstå heteronormativitetens genealogi. Jag menar att heterosexualitet som norm blir omöjlig att förstå om vi inte också tar hänsyn till reproduktionens betydelse för synen på kvinnligt och manligt. Kvinnor och män förenas inte enbart i det heterosexuella begäret utan också i reproduktionsakten och i föräldraskapet som mödrar och fäder. Eftersom Edenheim i sin avhandling i första hand intresserar sig för talet om kropp, kön och begär (och framför allt talet om sambandet mellan den upplevda könsidentiteten och den sexuella identiteten) ges talet om reproduktionen ett begränsat utrymme. Jag vill därför undersöka detta tal och se om och hur heteronormativa föreställningar strukturerar synen på familjepraktikerna och den sociala styrningen.

882 Edenheim 2005, s. 48.

883 Edenheim 2005, s. 51.

I likhet med de andra reproduktionspolitiska utredningarna slås det i SOU 2001:10 fast att utgångspunkten för arbetet måste vara barnets bästa.⁸⁸⁴ Utredningen menar att det först och främst handlar om att se till så att barnet får växa upp i en trygg och kärleksfull familj: ”Det viktiga är att barnen växer upp i familjer där det finns starka känslomässiga band mellan dem och föräldrarna och där barnens behov är i centrum för föräldrarnas kärlek och omsorg”.⁸⁸⁵ Utifrån det konstaterandet undersöker utredningen huruvida homosexuella föräldrar kan erbjuda ett barn detta. Här har Edenheim visat att utredningen kommer fram till att homosexuella föräldrar är lika bra som heterosexuella.⁸⁸⁶ Bland annat skriver utredningen: ”Homosexuella föräldrar kan – lika väl som heterosexuella föräldrar – ge barn en god fostran och i övrigt gynnsamma uppväxtvillkor. Föräldrars sexuella läggning synes inte ha någon betydelse i detta avseende”.⁸⁸⁷ Till grund för denna slutsats ligger forskning om barn i homosexuella familjer: ”I forskningen har inga skillnader upptäckts mellan homosexuella och heterosexuella föräldrar vad gäller deras förmåga att erbjuda barn god omsorg och omvårdnad.”⁸⁸⁸

Intressant i det här sammanhanget är att Edenheim har funnit att ”de undersökningar som utredningen vilar på inte alls har kommit fram till att homosexuella föräldrar, utifrån samma premisser, är lika bra som heterosexuella: de har kommit fram till att homosexuella föräldrar är bättre”.⁸⁸⁹ Detta är dock ingenting som utredningen väljer att fästa någon särskild vikt vid eftersom den, enligt Edenheim, inte kan godta att den homosexuella familjen skulle kunna vara ett bättre alternativ för ett barn att växa upp i än den heterosexuella, vilket kan ses som ett uttryck för en heteronormativ förståelse av föräldraskap. Istället nöjer sig utredningen med att konstatera att den homosexuella familjen är lika bra.⁸⁹⁰

I det här sammanhanget kan flera intressanta frågor ställas. Varför ägnar utredningen så mycket utrymme åt att diskutera huruvida homosexuella föräldrar kan ge ett barn en god omsorg och omvårdnad? Varför skulle en familj med homosexuella föräldrar inte klara av detta? Vad är det för syn på homosexuella som framträder i utredningstexten? Jag menar att det inte är individerna i sig som är problemet här. Homosexuella utmålas inte som sämre människor i utredningen, i motsats till tidigare perioder då homosexuella betraktats som psykiskt sjuka, omoraliska och promiskuösa.⁸⁹¹ Istället kommer jag här att argumentera för att det problematiska ligger i att det rör sig om två personer av samma kön som ska

884 SOU 2001:10, s. 13.

885 SOU 2001:10, s. 325.

886 Edenheim 2005, s. 173.

887 SOU 2001:10, s. 13.

888 SOU 2001:10, s. 306.

889 Edenheim 2005, s. 175.

890 Edenheim 2005, s. 176.

891 Andreasson 2000, s. 36-58; Rydström 2004, s. 37-60.

delar på föräldraskapet. Den fråga som utredningen måste ta ställning till är huruvida det är förenligt med barns bästa att växa upp i en familj där den inte får både en mamma och en pappa.

En grundläggande värdering i det svenska barn- och föräldrarättsliga regelsystemet är att ett barn har rätt till två föräldrar. Traditionellt har inställningen varit den att det är bäst för barnet att ha föräldrar av olika kön. Men de utredningar som kommittén har tagit del av och låtit genomföra visar att ett barns utvecklingsmöjligheter är lika goda i en homosexuell familjebildning som i en heterosexuell familjebildning. För att ett barn skall utvecklas väl spelar det alltså ingen roll om föräldrarna är av olika eller samma kön.⁸⁹²

Här konstaterar utredningen att det inte spelar någon roll ”om föräldrarna är av olika eller samma kön”. Trots denna utsaga menar jag att föreställningen om den komplementära interaktionen mellan män och kvinnor ändå är central för utredningen. Den homosexuella familjen består av två mammor eller två pappor, vilket innebär att den komplementära interaktionen mellan könen saknas. Problemet har både en juridisk och en social dimension. För att börja med den juridiska så menar utredningen att det rent praktiskt finns ett problem med två föräldrar av samma kön:

Dagens reglering utgår från att ett barn har två föräldrar av olika kön. Att föräldrarna är av olika kön gör det möjligt att skilja dem åt lagtekniskt eftersom de benämns olika: mor och far. Kommitténs förslag innebär att ett barn kan ha två rättsliga föräldrar av samma kön. Det problem som då uppkommer är hur man skall kunna särskilja föräldrarna åt.⁸⁹³

Utredningen lanserar därför begreppet ”medmamma” i fall då två lesbiska kvinnor skaffar barn tillsammans genom insemination, samt ”medmamma” eller ”medpappa” vid närståendeoption. Dock inser utredningen vilka konsekvenser ett sådant benämning skulle kunna få. Om dessa begrepp införs är risken att den ena föräldern ses som ”mer” förälder än den andra, trots att de i rättsligt hänseende anses vara jämställda. Begreppen går inte heller att använda i adoptionssammanhang då ingen av föräldrarna är biologiskt eller genetiskt länkat till barnen. Utredningen beslutar sig därför för att ”båda föräldrarna i rättsligt hänseende skall benämnas på samma sätt”.⁸⁹⁴

När det gäller den sociala dimensionen är problemen av mer komplicerad art. Som jag läser det ser utredningen det som ett problem att ett barn som växer upp med homosexuella föräldrar kommer att sakna antingen en mor eller en far. Utgångspunkten för ett sådant resonemang bottnar i en föreställning om att kvinnor och män är olika och följdaktligen också att moderskap och faderskap är olika. Därför vill jag, innan jag går in på vad det problematiska med två föräldrar

892 SOU 2001:10, s. 22.

893 SOU 2001:10, s. 373.

894 SOU 2001:10, s. 374.

av samma kön kan tänkas vara, undersöka närmare på vilka sätt kvinnor/män och moderskap/faderskap konstrueras i utredningstexten. Hur talar utredningen om homosexuella kvinnor respektive män i relation till just föräldraskap? Edenheim menar att det är sällan som det talas om lesbiska i utredningar om homosexuella. Enligt henne är SOU 2001:10 ett undantag, men jag menar att detta gäller alla utredningar som behandlar homosexuella och föräldraskap. Jag håller således med Edenheim om att det ”endast i samband med just föräldraskap som lesbianism behandlas som en norm i relation till manlig homosexualitet”.⁸⁹⁵ Homosexuella kvinnor blir alltså normen först när det handlar om barn och föräldraskap, vilket säger en del om synen på kvinnor och män, nämligen att föräldraskap i första hand kodas som kvinnligt.

Att det görs en skillnad mellan lesbiska mödrar och homosexuella fäder i utredningen är tydligt. Ett exempel på det är att forskningen om homosexuella föräldrar redovisas i två separata avsnitt under rubrikerna ”Homosexuella mödrar och deras barn” och ”Homosexuella fäder och deras barn”.⁸⁹⁶ En möjlig förklaring till varför utredningen finner denna uppdelning nödvändig är att det forskningsläge som den utgår från inte i någon större utsträckning har studerat både homosexuella mödrar och fäder. ”Merparten av forskningen behandlar homosexuella mödrar och de barn som har tillkommit i mödrarnas tidigare äktenskap. Det finns även ett tiotal studier av homosexuella fäder och deras barn.”⁸⁹⁷ En annan möjlig förklaring är att den attitydundersökning som utredningen låtit genomföra visar att inställningen till homosexuellt föräldraskap skiljer sig åt beroende på föräldrarnas kön (toleransen är större för lesbiska mödrar än för homosexuella fäder).⁸⁹⁸ Ytterligare en möjlig förklaring är att moderskap och faderskap anses vara kvalitativt olika och därför bör diskuteras var för sig. Försöker utredningen särskilja könen genom att tillskriva dem vissa specifikt könsbundna egenskaper? Hur konstrueras lesbiskt moderskap och homosexuellt faderskap i utredningstexten?

Ett exempel är utredningens resonemang kring den forskning om barn i homosexuella familjer som framhåller att lesbiska föräldrar har en större känslomässighet närvaro i relationen till barnen samt en större förmåga att tolka barnen och deras behov. ”Denna skillnad ansågs dock inte bero på att de båda grupperna har olika sexuell läggning utan på att det är skillnad i detta avseende mellan kvinnor och män. Med andra ord att fäderna i denna undersökning synes ha sämre kontakt med sina barn än vad mödrarna hade.”⁸⁹⁹ Kvinnor anses alltså överlag vara mer kärleksfulla och vårdande än män. En annan skillnad som utredningen fun-

895 Edenheim 2005, s. 191.

896 SOU 2001:10, s. 218-237.

897 SOU 2001:10, s. 211.

898 SOU 2001:10, s. 26.

899 SOU 2001:10, s. 238.

nit är att barn med lesbiska mödrar ”uppfattade sig som mindre skickliga när det gällde fysiska och intellektuella aktiviteter”, vilket leder utredningen till slutsatsen att ”barn som växer upp utan en närvarande fader är mindre tränade i tävlings-situationer”.⁹⁰⁰ Det implicerar att män är tävlingsinriktade, har gott självförtroende och är duktiga på sådant som kräver fysisk och mental styrka och skicklighet.

I övrigt förs inte särskilt många resonemang kring vad skillnaden mellan män och kvinnor anses bestå i. Vad som är manligt och kvinnligt tycks ses som så självklart att det inte behövs diskuteras. Uppenbart är i alla fall att bara en man kan agera manlig förebild och att bara en kvinna kan agera kvinnlig förebild. Att en man skulle kunna uppfylla samma behov som en moder eller en kvinna samma behov som en fader tycks vara otänkbart. Detta är rätt intressant med tanke på att homosexuella män i andra sammanhang ofta betraktas som feminina medan lesbiska kvinnor brukar framställs som ”manhaftiga”.⁹⁰¹ Denna stereotypa bild reproduceras dock inte av utredningen. Under rubriken ”Är det någon skillnad på manligt respektive kvinnligt homosexuellt föräldraskap?” slår utredningen fast att även om det nu skulle vara så att män och kvinnor är olika så spelar detta mindre roll för föräldraskapet. ”När det gäller synen på föräldraskap och rollfördelningen mellan kvinnliga och manliga föräldrar så har utvecklingen gått från ett könsrelaterat synsätt till ett allt mer relationsbetonat”, skriver utredningen och hänvisar till den psykologiska forskningen.⁹⁰² Med det menas att det är relationen mellan föräldern och barnet som avgör om det är en bra uppväxtmiljö, inte föräldrarnas kön.⁹⁰³

Vad är det då som anses så problematiskt med att föräldrarna har samma kön? Ett problem som utredningen har att ta ställning till är huruvida barn till homosexuella kan utvecklas normalt och framför allt få en normal könsutveckling. Enligt utredningen avses med könsutveckling ”barns könsidentitet, könsrollbeteenden och sexuella läggning”.⁹⁰⁴

Med könsidentitet avses barnets uppfattning om sig själv som antingen en flicka eller en pojke. Ett barns könsidentitet överensstämmer i de flesta fall med hans eller hennes biologiska kön. Det finns dock en liten grupp människor, s.k. transsexuella, för vilka det biologiska könet och könsidentitet inte korresponderar med varandra. När man i dessa sammanhang har studerat barns könsrollsbeteenden har man tittat på i vilken omfattning barnen uppvisar beteenden som är typiska för deras kön. [...] Med sexuell läggning menas om personen är sexuellt attraherad av andra personer som tillhör samma kön som den själv tillhör, eller av det andra könet eller både ock.⁹⁰⁵

900 SOU 2001:10, s. 239.

901 Norrhem, Rydström & Winkvist 2008, s. 130-157.

902 SOU 2001:10, s. 297.

903 SOU 2001:10, s. 298.

904 SOU 2001:10, s. 219.

905 SOU 2001:10, s. 213.

Den forskning som utredningen utgår från har undersökt om barn till homosexuella uppvisar en "normal" eller "förväntad" könsutveckling.⁹⁰⁶ Jag förstår det som att med en normal könsutveckling menas att en person uppfattar sig som och beter sig i enlighet med vad som anses vara könstypiskt för dess biologiska kön och att den är sexuellt attraherad av personer av det motsatta könet. Det normala i det här sammanhanget är alltså att vara heterosexuell. Med hjälp av "standardiserade tester och intervjuer" har man undersökt barnens könsutveckling genom att studera deras "leksakerpreferenser", "tidiga minnen, drömmar, framtidsplaner och könsrelaterade intressen" och "romantiska preferenser, erotiska fantasier och sexuella beteenden".⁹⁰⁷ Utifrån dessa studiers resultat drar utredningen slutsatsen att de flesta barn till homosexuella utvecklas normalt, det vill säga, blir heterosexuella.

I de andra studierna som behandlat barns könsidentitet och könsrolls-beteenden har heller inget framkommit som tyder på att barns könsutveckling påverkas av att de lever tillsammans med homosexuella föräldrar. I samtliga dessa studier har man funnit att barn med homosexuella mödrar visar på en "normal" utveckling vad gäller deras könsrolls-beteenden och skapande av en egen könsidentitet. Inga skillnader har heller framkommit mellan dessa barn och barn till heterosexuella mödrar.⁹⁰⁸

En intressant fråga som väcks i detta sammanhang är varför det är så viktigt att barnen får en normal könsutveckling. Petra Nordqvist undrar lite sarkastiskt om ett "normalt könsbeteende" verkligen är hälsosamt för någon, och varför utredningen inte problematiserar det "normala" i det här sammanhanget.⁹⁰⁹ Varför upplevs det som så problematiskt om barnen skulle visa sig vara homo-, bi- eller transsexuella eller på andra sätt bryta mot traditionella könsmonster? Och hur hade utredningens förslag sett ut om undersökningens resultat blivit att barn som växer upp i homosexuella familjer *inte* får en normal könsutveckling? Detta är inte enbart en hypotetisk fråga, utredningen hänvisar även till en tidig studie från 1970-talet som visade att "barn som växer upp med homosexuella föräldrar riskerade att anta en icketypisk könsutveckling", men menar att "en stor del av de empiriska studierna på området inriktats på att undersöka trovärdigheten i dessa antaganden".⁹¹⁰ Det är också den senare forskningen som utredningen sedan väljer att utgå från i sitt resonemang, och den slår som sagt fast att barn till homosexuella får en normal könsutveckling. Jag menar att en normal könsutveckling i utredningstexten blir liktydigt med barnets bästa. Att vara homo-, bi- eller transsexuell skrivs således fram som något mindre lyckosamt för en in-

906 SOU 2001: 10 s. 222-223.

907 SOU 2001:10, s. 220-224.

908 SOU 2001:10, s. 224.

909 Nordqvist 2006, s. 36. Se också Holmberg 1993, s. 61.

910 SOU 2001:10, s. 211.

divid. Heterosexualitet är idealet. Att barnen blir heterosexuella blir därmed en förutsättning för att utredningen ska kunna säga att homosexuella är lämpliga som föräldrar.⁹¹¹

Tvåsamhetens utmaningar

En viktig komponent i konstruktionen av den svenska kärnfamiljen är tvåsamhetsnormen. En vanlig föreställning är att ett barn behöver två föräldrar och rent juridiskt kan den endast ha två vårdnadshavare. Tvåsamhetsnormen har historiskt sett bara gällt två personer av olika kön. Det homosexuella föräldraskapet utmanar och destabiliserar därmed den heterosexuella tvåsamhetsnormen eftersom samkönat föräldraskap blir en möjlighet. Vid en läsning av SOU 2001:10 framgår det dock att det inte räcker att vara två. Sara Edenheim har visat i sin studie att homosexuella par ständigt jämförs med ensamstående föräldrar och inte med heterosexuella par.⁹¹² Så är till exempel fallet när utredningen diskuterar adoption: ”När frågan, om två personer av samma kön bör tillåtas att adoptera gemensamt, diskuteras kommer ofta frågan om ensamståendes möjligheter att adoptera upp. Kommittén har därför funnit anledning att gå närmare in på vad som gäller för att en ensamstående person skall få medgivande att adoptera.”⁹¹³ Därefter ägnar utredningen ett helt avsnitt åt att kartlägga villkoren för ensamstående adoptanter.⁹¹⁴ Ett annat exempel är den forskning som utredningen utgår från, i vilken homosexuella föräldrar ofta jämförs med ensamstående: ”I dessa studier har man vanligtvis valt heterosexuella ensamstående mödrar som jämförelsegrupp. Skälet till att man valt just denna grupp är att de två familjetyperna är lika i det avseendet att båda gruppernas barn växer upp i familjer utan en närvarande far.”⁹¹⁵ Enligt Edenheim pekar detta ”i riktning mot att det inte är antalet föräldrar som är väsentligt för utredningen, utan könsfördelningen”.⁹¹⁶

Edenheim menar att utredningen löser dilemmat med det samkönade föräldraskapet genom att ställa det särskilda kravet på den homosexuella familjen att den måste inkludera en eller flera personer av motsatt kön i familjen.⁹¹⁷ Det sökande paret ska alltså i hemutredningen kunna visa att det finns någon i familjens närhet som kan fungera som en manlig eller kvinnlig förebild. När det gäller

911 Även Edenheim ställer sig frågan varför det är viktigt för utredningen att barnen blir heterosexuella med tanke på att alla utredningar som berör samkönat begär sedan 1984 betonat att det inte är något fel med att vara homosexuell. Edenheim 2005, s. 171.

912 Edenheim 2005, s. 178.

913 SOU 2001:10, s. 93.

914 SOU 2001:10, s. 117-121.

915 SOU 2001:10, s. 216.

916 Edenheim 2005, s. 178.

917 Edenheim 2005, s. 177.

adoption skriver utredningen att "[p]arets möjligheter att erbjuda barnet såväl kvinnliga som manliga förebilder bör även, såsom för ensamstående sökande, prövas".⁹¹⁸ I samband med diskussionen om insemination framhåller utredningen att "[e]n annan viktig förutsättning för att insemination skall medges bör vara att föräldrarna har ett brett kontaktnät som ger barnet möjlighet att finna förebilder av båda könen".⁹¹⁹ Att barn behöver både män och kvinnor i sin omgivning för att få en bra uppväxt är således den sanning som utredningen reproducerar. Detta resonemang menar jag bygger på föreställningen om att kvinnor och män är olika och att moderskap och faderskap tillför olika saker, annars finns det ju ingen poäng med att hävda detta.

Samtidigt som utredningen upprätthåller heteronormativa föreställningar om vad som är barns bästa får dess resonemang den något paradoxala effekten att tvåsamhetsnormen för första gången utmanas på allvar i de reproduktionspolitiska utredningarna. I de tidigare utredningarna kring assisterad befruktning har förvisso donatorn tillerkänts rollen som en potentiell förälder och också i adoptionsutredningarna har de biologiska föräldrarnas betydelse lyfts fram, men det har aldrig förutsatts att de ska ingå i familjen eller fungera som aktiva föräldrar. Deras roll har snarare varit att svara för de vuxna barnens existentiella behov än att fungera som vårdare och fostrare när barnen är små. I det betänkande som utredningen om barn i homosexuella familjer presenterar diskuteras dock att ett barn kan ha fler än två föräldrar. Framför allt när det gäller lesbiska par som väljer insemination aktualiseras denna fråga. Under rubriken "Att välja bort fadern" skriver utredningen:

Vid givarinsemination på en kvinna i ett heterosexuellt förhållande är sällan, om ens någonsin, avsikten att spermagivaren skall ha någon kontakt med barnet under dess uppväxt. Här väljs alltså regelmässigt den biologiske fadern bort. Vid en insemination på en lesbisk kvinna kan man däremot mycket väl tänka sig att spermagivaren kommer att ha kontakt med barnet och även fungera som aktiv far till barnet. Den enkätundersökning som SCB genomfört för kommitténs räkning visar att många lesbiska kvinnor, även vid en möjlighet att erhålla assisterad befruktning vid sjukhus, föredrar en känd man som spermagivare.⁹²⁰

I detta resonemang särskiljs den homosexuella familjen genom att den tillskrivs andra behov och önskemål än den heterosexuella familjen. Det finns en föreställning, som även upprätthålls av de tillfrågade lesbiska kvinnorna, om att homosexuella gärna formar familjekonstellationer som består av både män och kvinnor och av fler än två personer. Detta ser inte utredningen som ett problem, utan det lyfts snarare fram som något positivt, eftersom det innebär att barnet ges möjlighet att ha kontakt med sin biologiska bakgrund och får förebilder av båda könen.

918 SOU 2001:10, s. 325.

919 SOU 2001:10, s. 337.

920 SOU 2001:10, s. 335.

I utsagan konstrueras dessutom de lesbiska mödrarna som mer moraliska än de heterosexuella par som väljer att hemlighålla inseminationen och exkludera donatorn från föräldraskapet. Utredningen diskuterar därför de lagtekniska möjligheterna att fastställa spermadonatorn som far till ett barn som föds av en kvinna som lever tillsammans med en annan kvinna (förutsatt att även hon samtycker till arrangemanget).

För en homosexuell man kan insemination vara enda möjligheten att skaffa barn. Hans bidrag med sperma till inseminationen är därför inte alltid en fråga om att endast hjälpa ett lesbiskt par att bli föräldrar, utan han vill kanske själv ta aktiv del som far till barnet.⁹²¹

Utifrån detta resonemang föreslår utredningen att det kanske ska vara möjligt att ett barn har fler än två juridiska föräldrar. Detta är dock inget förslag som läggs fram tillsammans med de andra lagförslagen, utan snarare något som utredningen menar borde undersökas närmare vid ett senare tillfälle.

Frågan om det kan vara till ett barns bästa att ha fler än två vårdnadshavare bör, enligt kommitténs mening, utredas närmare. I detta sammanhang är en viktig fråga, när det gäller vårdnadsansvaret vid privat insemination i homosexuella förhållanden, möjligheten för en spermagivare att, tillsammans med det lesbiska paret, kunna ha gemensam vårdnad för barnet.⁹²²

Jag menar att utredningens förslag utmanar den heterosexuella tvåsamhetsnormen eftersom det öppnar upp möjligheten för ett barn att ha flera juridiska föräldrar. Vad detta kan få för vidare konsekvenser diskuteras dock inte närmare av utredningen. Förvisso görs en jämförelse med barn som lever i styvfamiljer eller fosterhem och att dessa ofta har ”extraföräldrar” som de har en stark social gemenskap med, men som de inte är juridiskt knutna till. Paralleller dras även till länder som Island och Storbritannien där det är möjligt att ha fler än två juridiska vårdnadshavare, men det är tydligt att förslaget i första hand riktar sig till lesbiska kvinnor och deras barn.⁹²³

Men vad skulle mer kunna möjliggöras genom en sådan lagstiftning? Något som överhuvudtaget inte tas upp av utredningen är de fall då två homosexuella män vill skaffa barn tillsammans, vilket skulle kunna ske genom att de kom överens med en kvinna som kan föda barnet. Som jag diskuterat tidigare har surrogatmoderskap, enligt Kutte Jönsson, utmålats som något omoraliskt eftersom det setts som en form av barnhandel och liknats vid ”reproduktiv prostitution”.⁹²⁴ Invändningarna mot surrogatmoderskapet skulle dock upphävas om två män och en kvinna skaffade barn tillsammans och delade vårdnaden på tre. Denna familje-

921 SOU 2001:10, s. 341.

922 SOU 2001:10, s. 343-344.

923 SOU 2001:10, s. 344.

924 Jönsson 2003, s. 153-186.

bildning skulle ju inte ha tillkommit på ett omoraliskt sätt, eftersom den biologiska modern även juridiskt och socialt skulle vara barnets mor. Detta resonemang återfinns dock inte i utredningens betänkande. Två kvinnor och en man blir i utredningens tankevärld en tänkbar familjeform, medan två män och en kvinna inte framställs som en möjlighet. Homosexuella par bestående av två män har därmed begränsade möjligheter att skaffa barn genom assisterad befruktning.⁹²⁵

I skrivande stund har förslaget om att ett barn kan ha fler än två vårdnadshavare ännu inte blivit verklighet, trots att forskning på området har presenterats som menar att detta mycket väl skulle kunna ligga i linje med barnets bästa, exempelvis av rättsvetaren Anna Singer.⁹²⁶ Frågan har dock fortsatt att diskuteras i de reproduktionspolitiska utredningarna under 2000-talet, även om utredningarna framhållit att detta inte legat inom ramen för deras direktiv och därför aldrig presenterat ett konkret lagförslag.⁹²⁷ I SOU 2001:10 stannade förslaget istället vid att samma regler ska gälla för lesbiska kvinnor som önskar inseminera som för heterosexuella par. Det innebar att om kvinnorna var registrerade partners skulle den biologiska moderns partner automatiskt anses som förälder till barnet genom en så kallad moderskapspresumtion. Om kvinnorna var samboende skulle moderskapet fastställas via bekräftelse eller dom.⁹²⁸

Dock skulle det visa sig att utredningens förslag inte godtogs när frågan om lesbiska pars möjlighet att inseminera behandlades i lagutskottet och riksdagen och därmed sköts frågan på framtiden (däremot trädde lagen som gav homosexuella par rätt att adoptera tillsammans i kraft den 1 februari 2003).⁹²⁹ Detta berodde på att många av remissinstanserna var kritiska mot förslaget eftersom de ansåg att det innebar allt för stora begränsningar i möjligheten att få faderskapet till barnet fastställt, vilket skulle kunna påverka barnets rätt till kunskap om sitt biologiska ursprung och kontakten med sin biologiska far.⁹³⁰ Därför utarbetade justitiedepartementet promemorian Ds 2004:19, vars syfte var att närmare undersöka frågan. Denna utredning avvisar moderskapspresumtionen som en hållbar lösning. Istället anser utredningen att föräldraskapet för den kvinna som inte är den biologiska modern alltid bör fastställas via bekräftelse eller dom. Detta skulle dock inte gälla om inseminationen skett utomlands eller i privat regi.

Moderskapet skall – för både partner och sambor – fastställas genom bekräftelse eller dom. Partnern eller sambon skall inte anses som mor till barn som avlas genom assisterad be-

925 Att tvåsamhetsidealet faktiskt utmanas och att fler än två vårdnadshavare diskuteras i utredningen verkar den tidigare forskningen ha bortsett från. Där framställs det istället som om detta är ett helt uteslutet alternativ. Se exempelvis Edenheim 2005, s. 178.

926 Singer 2000.

927 Ds 2004:19, s. 37; SOU 2007:3, s. 84.

928 SOU 2001:10, s. 345.

929 Barr 2009, s. 71, 110.

930 Barr 2009, s. 72-73.

fruktning utanför den svenska sjukvården. I dessa fall skall – liksom hittills – faderskapet fastställas. Om det är till fördel för barnet och övriga förutsättningar är uppfyllda, kan ett gemensamt föräldraskap för det lesbiska paret åstadkommas genom adoption.⁹³¹

Petra Nordqvist tolkar utredningens förslag som att viljan att fastställa det biologiska faderskapet är större när det gäller två kvinnor som skaffar barn än när det gäller en kvinna och en man. Enligt Nordqvist upphör biologin att ha betydelse när ”rätt” genusrelationer upprättas och reproduceras i icke-biologiskt föräldraskap. När en biologisk far byts ut mot en annan man förblir genusrelationerna i familjen intakta och att fastställa ett biologiskt faderskap anses inte ligga i myndigheternas intresse, men när den biologiska fadern byts ut mot en kvinna blir möjligheten att fastställa faderskap en central juridisk fråga.⁹³² Nordqvist kritiserar också lagförslaget eftersom det i praktiken skulle innebära att barnen till de lesbiska kvinnor som inseminerade privat skulle få endast en juridisk förälder. Utifrån detta resonemang drar Nordqvist slutsatsen att lagen är heterosexistisk, diskriminerande och prioriterar mäns intressen framför kvinnors och barns.⁹³³

Även min analys visar att utredningen vilar på en heteronormativ förståelse av föräldraskap, men jag menar att det finns flera möjliga sätt att tolka utredningstexten. Den behöver inte enbart ses som disciplinerande och patriarkal, utan kan också ses som emancipatorisk och normbrytande. Utredningens resonemang bygger till stor del på en undersökning om hur homosexuella skulle vilja organisera sitt föräldraskap. Denna undersökning visar att många av dem som svarade föredrog att skaffa barn på något annat sätt än genom adoption eller assisterad befruktning via den offentliga sjukvården för att därigenom kunna bilda familjekonstellationer där föräldraskapet inte enbart innefattade två partners. I sitt betänkande har utredningen uppmärksammat och lyssnat till deras röster.

Som nyss nämnts gjorde Statistiska centralbyrån år 2000 en undersökning av homosexuellas syn på barn och familjebildning. Undersökningen riktade sig till homo och bisexuella personer i åldrarna upp till 65 år. Av dem som önskade bli föräldrar svarade mer än hälften att de helst ville skaffa barn genom gemensam adoption. Av dem som inte föredrog adoption ville knappt hälften helst bli föräldrar genom assisterad befruktning inom den svenska sjukvården medan övriga föredrog att skaffa barn på annat sätt (se SOU 2001:10, del B, s. 195).⁹³⁴

Utifrån detta resonemang konstaterar utredningen: ”Slutsatsen blir att moderskapet för en partner inte bör presumeras på motsvarande sätt som för en gift man”.⁹³⁵ Det innebär alltså att ett lesbiskt par som genomgår assisterad befruktning själva kan välja om de vill att den biologiska fadern ska vara barnets juridiska

931 Ds 2004:19, s. 47.

932 Nordqvist 2006, s. 40.

933 Nordqvist 2006, s. 41.

934 Ds 2004:19, s. 54-55.

935 Ds 2004:19, s. 55.

far eller inte. Om en moderskapspresumtion skulle gälla hade detta inte varit möjligt. Utredningen motiverar sitt lagförslag med att det är viktigt att kunna fastställa faderskapet, vilket jag ser som ett biologiskt argument, men samtidigt utmanar förslaget kärnfamiljsidealet genom att det möjliggör skapandet av familjepraktiker som inte bygger på tvåsamhet.

I juli 2005 trädde lagen i kraft som gav lesbiska registrerade eller samboende par tillgång till assisterad befruktning inom ramen för svensk sjukvård. Den innebär att det icke-biologiska moderskapet alltid måste fastställas genom bekräftelse eller dom. Detta skulle dock inte gälla när behandlingen skett privat. Då skulle det biologiska faderskapet fastställas och den sociala modern var hänvisad till närståendeoption om hon ville ha vårdnad om barnet. Därmed följde lagstiftarna de förslag som angetts i Ds 2004:19.⁹³⁶ Lagförslaget hade dock inte fallit i god jord hos alla remissinstanser. Framför allt kritiserades det för att särskilja mellan heterosexuellt och homosexuellt föräldraskap på orättfärdiga grunder. Därför tillsattes efter ett par år ytterligare en utredning, vars arbete utmynnade i SOU 2007:3.⁹³⁷

I detta betänkande slås redan inledningsvis fast att det inte ska råda någon skillnad mellan heterosexuella och homosexuella par som skaffar barn genom assisterad befruktning. Utredningens uttalade målsättning är att ”främja lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning och kön”.⁹³⁸ Begreppet ”likabehandling” är den styrande principen i utredningstexten, vilken betonar att samma regler ska gälla för samkönade par som för olikkönade. Utredningen föreslår att en ”föräldraskapspresumtion” ska införas och att det inte ska spela någon roll huruvida befruktningen skett i privat eller offentlig regi.⁹³⁹ Förslaget innebär att heterosexuellt och homosexuellt föräldraskap likställs (i alla fall juridiskt), men jag menar att det också betyder att de homosexuella föräldrar som vill ordna sitt familjeliv på ett annat sätt än inom ramen för tvåsamhetens norm får svårare att göra detta. Genom disciplinering och normalisering ska även de tvingas in i tvåsamhetens ramar. Det lagförslag om en föräldraskapspresumtion som lades fram i SOU 2007:3 röstades dock aldrig igenom av riksdagen. Fortfarande är det så att lagen skiljer på heterosexuellt och homosexuellt föräldraskap.⁹⁴⁰

936 Barr 2009, s. 74.

937 Barr 2009, s. 75-76.

938 SOU 2007:3, s. 11.

939 SOU 2007:3, s. 75.

940 Barr 2009, s. 76.

Likabehandlingens paradoxer: Heteronormalisering och homotolerans

Queerteoretikern Tiina Rosenberg menar att en av heteronormativitetens bärande principer är att den utgår från idén om en universell mänsklighet och att den har assimileringen som metod.⁹⁴¹ Här blir begreppet heteronormalisering användbart. Heteronormaliseringen kan beskrivas som en assimileringsprocess i vilken de avvikande ska leva upp till majoritetskulturens normer, förväntningar och krav. Assimilering är inte en oproblematiserad process. Rosenberg ser att det finns en risk för att de avvikande, trots att de försöker anpassa sig, fortfarande stämplas som avvikande och annorlunda.⁹⁴² Jens Rydström befarar att accepterandet av partnerskapslagen och det homosexuella föräldraskapet kan medföra en begränsning av den förut så mångskiftande homovärlden. Han menar att heteronormativa föreställningar präglar dagens samhälle och att det finns en stark trend som förespråkar tvåsamhet och monogami för homosexuella, vilket försvårar andra sätt att leva.⁹⁴³ Enligt Sara Edenheim har av samma anledningar röster som försöker hävda att det finns homosexuella som vill ordna sina liv på ett annat sätt än inom den traditionella kärnfamiljen svårt att komma till tals.⁹⁴⁴

Att homosexuella både vill och bör bilda familjer som liknar den traditionella kärnfamiljen är det outtalade antagande som ligger till grund för utredningarnas resonemang (undantaget Ds 2004:19). Det blir den sanning om homosexuella som utredningarna producerar. Men det finns flera krav för den homosexuella familjen att leva upp till. Som jag har visat ovan ställer utredningarna som krav att homosexuella föräldrar kan ge ett barn lika god omsorg och omvårdnad som heterosexuella, att de kan erbjuda barnet förebilder från det motsatta könet och att deras barn får en normal könsutveckling. De måste också, menar utredningen om barn i homosexuella familjer, vara öppna med sin sexualitet eftersom ett hemlighållande kan vara skadligt för barnet. Det måste även finnas en medvetenhet och en särskild kunskap om hur eventuella svårigheter som kan uppstå till följd av homosexualiteten ska hanteras i framtiden.

När det gäller homosexuella par bör vissa villkor vara uppfyllda för att assisterad befruktning skall medges. Undersökningar har visat att öppenhet i familjen rörande homosexualiteten är viktigt för barnet. Det bör därför stå klart att föräldrarna är öppna med sin homosexualitet och att de bearbetat sin eventuella komma-ut-process. Föräldrarna bör också vara medvetna om att problem kopplade till deras homosexualitet kan komma att möta barnet senare i livet och de bör ha en god beredskap för att kunna förebygga och bemöta dessa, om de uppstår.⁹⁴⁵

941 Rosenberg 2002, s. 102.

942 Rosenberg 2002, s. 103.

943 Rydström 2004, s. 59.

944 Edenheim 2005, s. 180-183.

945 SOU 2001:10, s. 337.

Detta är krav som aldrig ställs på heterosexuella som ansöker om adoption eller assisterad befruktning. Att de måste vara öppna med sin heterosexualitet och vara medvetna om vad deras sexualitet kan få för konsekvenser för barnens välbefinnande är inget som någonsin har diskuterats av de reproduktionspolitiska utredningarna. Detta bidrar till att homosexualitet utmålas som något avvikande som kräver en särskild hantering.

Intressant i det här sammanhanget är Edenheims konstaterande att SOU 2001:10 är den enda statliga utredningen om homosexualitet där öppenhet kring homosexualiteten ses som något eftersträvansvärt och till och med nödvändigt. Edenheim pekar också på det motsägelsefulla i att ställa kravet på homosexuella att vara öppna med sin sexualitet, samtidigt som de ska ta ansvar för att omgivningens reaktioner inte drabbar barnet negativt: ”En ganska enkelriktad interpellation, med andra ord, som inte alls riktar sig mot dem som stigmatiserar utan istället lägger ansvaret på den stigmatiserade.”⁹⁴⁶ Att de homosexuella föräldrarna ska ta ansvar för sin avvikelse och omgivningens reaktioner är ett exempel på den reflexiva styrningens logik som jag har visat exempel på tidigare, främst när det gäller utlandsfödda adoptivbarn och deras avvikande utseende. Skillnaden här är att det inte är barnet som konstrueras som avvikande, utan föräldrarna och deras samlevnadsform.

Utredningen utmålar förvisso den homosexuella familjen som en annorlunda familj, men den är bara en avvikande familjeform bland flera. Det finns en medvetenhet om att det finns flera olika sätt att organisera familjelivet och att inget ska pekas ut som bättre eller sämre än något annat. Därmed konstruerar utredningen samhället som pluralistiskt när det kommer till familj och familjeliv. Att människor är olika och lever på olika sätt ses som en självklarhet.

Alla människor är unika och på så sätt olika varandra. Det finns därför en mängd faktorer som kan skapa en känsla av att på något plan vara annorlunda. Det har tidigare nämnts den betydelse som kamratgrupper har för tonåringar samt att deras delaktighet i dessa grupper är beroende av deras förmåga att tyda och efterleva gruppens sociala koder. Tonåringen kan alltså komma i en konflikt mellan gruppens krav på likhet och sin egna unika situation, beteende eller personliga egenskaper. Det är heller inte ovanligt att tonåringar upplever att föräldrarna har egenskaper och beteenden som i relation till omgivningen kan upplevas som besvärande t.ex. att de är ensamstående, handikappade, invandrare, sjukskrivna eller arbetslösa. Listan på egenskaper och beteenden som kan leda till att ett barn i vissa avseenden uppfattar sin situation som avvikande eller annorlunda kan varieras i det oändliga.⁹⁴⁷

Detta tal får enligt mig två konsekvenser. Den ena är att den homosexuella familjen definieras som en annan sorts familj och jämförs med andra familjer där föräldrarna har någon egenskap eller något beteende som enligt utredningen ”kan

946 Edenheim 2005, s. 177.

947 SOU 2001:10, s. 323.

upplevas som besvärande”. Den andra är att det avvikande, på grund av att alla människor sägs vara ”unika och på så sätt olika varandra”, på så sätt normaliseras. Återigen kan man säga att det sker ett bejakande av mångfalden, precis som det mångkulturella bejakades i talet om internationellt adopterades bakgrund. Samtidigt är det tydligt i utredningstexten att det finns en norm (som väl får antas vara den heterosexuella, tvåsamma, friska och sunda medelklassfamiljen) som alla avvikande familjer har att förhålla sig till, genom att de som inte anses utgöra normen omtalas som ”minoritetsgrupper”. Att det finns en norm ska dock inte vara styrande för vilka som ska ha rätt att skaffa barn, menar utredningen.

Den fråga som bör ställas i detta sammanhang är om inte allt som avviker från den gällande normen skulle kunna leda till en rädsla för att bli betraktad som annorlunda och i så fall hur skall man då ställa sig till det faktum att det i dag är möjligt för andra minoritetsgrupper att prövas som adoptivföräldrar. Kan inte deras speciella situation – likaväl som föräldrarnas homosexualitet – medföra psykiska påfrestningar för ett adopterat barn? Eller intar föräldrars homosexuella läggning en särställning i detta avseende? Det har inte framkommit något i forskningen som skulle kunna tyda på att föräldrars homosexualitet intar en sådan särställning. Trots att barn med homosexuella föräldrar kan uppleva problem relaterade till föräldrarnas sexuella läggning har inga signifikanta skillnader framkommit mellan dem och andra barn vad gäller deras psykologiska eller sociala välbefinnande och utveckling.⁹⁴⁸

Här konstaterar utredningen alltså att den homosexuella familjen är annorlunda jämfört med normen, men inte mer annorlunda än andra annorlunda familjer. Utredningen befarar att barnen kan ha svårt att hantera föräldrarnas avvikelser, men menar att de precis som alla barn med avvikande föräldrar får lära sig att hantera den.

För en del barn kan det i vissa skeenden av uppväxten uppstå konflikter som är relaterade till föräldrarnas homosexuella läggning. Det handlar främst om att de under de tidiga tonåren kan uppleva föräldrarnas homosexuella läggning problematisk sett i relation till kamratgrupper och jämnåriga. Forskningen visar att barns förmåga att hantera sådana konflikter är beroende av hur relationen är till föräldrarna. Barn som växer upp i en kärleksfull miljö där barnet står i centrum för föräldrarnas kärlek och omsorger har goda förutsättningar att hantera kriser och konflikter av detta slag.⁹⁴⁹

De svårigheter som barnet kan utsättas för på grund av samhällets fördomar ska alltså bemötas med hjälp av stödet från föräldrarna. I den goda, kärleksfulla och omsorgsfulla familjen kan dessa svårigheter överkommas. Detta påminner starkt om resonemanget som tidigare förts om adoptivfamiljen och dess hantering av barnets avvikelser.

I ovanstående citat är det tydligt att utredningen anser att det finns en risk att omgivningen har en negativ inställning till homosexuella. Att homosexualitet är

948 SOU 2001:10, s. 323.

949 SOU 2001:10, s. 15.

något problematiskt i omgivningens ögon är alltså den sanning om verkligheten som utredningen producerar. Utredningens resonemang grundar sig här bland annat på en undersökning om "allmänhetens" attityder till att homosexuella par ges möjlighet att adoptera barn.⁹⁵⁰ Edenheim har pekat på det exkluderande begreppet "allmänheten" i detta sammanhang. Användandet av begreppet antyder nämligen att homosexuella inte är en del av denna "allmänhet" och att det krävs att "allmänheten" har en positiv attityd till homosexuella för att de ska kunna aspirera på fullständigt medborgarskap, det vill säga att de ska tillskrivas samma rättigheter som heterosexuella.⁹⁵¹

Intressant att notera i det här sammanhanget är också att i mitt material är det bara i anslutning till homosexuellt föräldraskap som den så kallade allmänheten tillfrågas om sina åsikter om ett reproduktionspolitiskt problem. Varken i samband med internationella adoptioner eller i regleringen av assisterad befruktning har allmänheten tillfrågats om vad den anser i frågan. Där har istället tjänstemän, politiker, experter och de grupper som är närmast berörda av lagstiftningen haft tolkningsföreträdare. Att utredningen frågar om allmänhetens inställning menar jag visar att det anses vara viktigt att folk är positivt inställda till att homosexuella skaffar barn för att en lagändring ska komma till stånd. Detta skulle kunna tolkas som att det anses vara mer förståeligt eller befogat att ha fördomar om homosexuella än att ha fördomar om exempelvis mörkhyade människor eller reproduktionsteknologi. Att allmänhetens åsikter spelar in vid utarbetandet av ett lagförslag kan också ses som ett tecken på en ökad demokratisering. Den homosexuella familjen blir därigenom en samhällselig angelägenhet. En intressant fråga är därför vad som hade hänt om det hade visat sig att majoriteten av svenska folket var negativa till att låta homosexuella få rätt att adoptera eller inseminera. Så var ju exempelvis fallet när frågan diskuterades i tidigare utredningar, något jag här ska gå in närmare på.

I det kapitel som utredningen valt att kalla för "Samhällets attityder" diskuteras svenska folkets förändrade inställning till homosexualitet, ett område som enligt utredningen tidigare varit relativt obeforskat. Utredningen hänvisar till tre tidigare undersökningar som gjorts på området: betänkandet från utredningen om homosexuell situation i samhället (SOU 1984:63), en attitydundersökning genomförd av Institutionen för klinisk neurovetenskap i Göteborg från 1998, samt en rapport från Forskningsgruppen för Samhälls- och Informationsstudier (FSI) från år 2000.⁹⁵² I utredningen presenteras resultaten från dessa studier och jämförs sinsemellan. Enligt dessa studier har inställningen till homosexuella blivit allt mer positiv mellan år 1981 (då undersökningen som figurerar i SOU 1984:63

950 SOU 2001:10, s. 26.

951 Edenheim 2005, s. 167.

952 SOU 2001:10, s. 265.

genomfördes) och år 2000, exempelvis när det gäller att ha en homosexuell vän eller arbetskamrat. Detta gäller dock inte på en punkt, och det är den som rör homosexuellt föräldraskap.⁹⁵³ I undersökningen från 1981 säger sig 59 procent vara emot homosexuellas rätt att adoptera barn, medan 63 respektive 67 procent är emot detta enligt undersökningarna från 1998 och 2000. Detta skulle alltså betyda att allmänheten har blivit *mer* negativt inställt till att homosexuella skaffar barn under dessa tjugo år.⁹⁵⁴ Om denna undersökning säger utredningen följande:

När en fråga ställs direkt är det alltså möjligt att de blir missvisande. De svarande sätter sig inte in i en specifik situation utan svarar ofta spontant och utan att riktigt tänka efter. Kommittén gav därför FSI i uppdrag att genomföra en ny attitydundersökning utifrån beskrivna typfall. En annan anledning till att kommittén lät genomföra undersökningen är att den senaste tidens intensiva debatt i frågan kan ha påverkat den allmänna opinionen. Fler personer kan ha fått bättre kunskap, diskuterat och närmare tänkt igenom frågan.⁹⁵⁵

Jag förstår det som att utredningen inte godtar resultaten från de tidigare studierna. Att toleransen mot homosexuella föräldrar har minskat anses inte kunna stämma och det är därför som utredningen genomför en ny undersökning för att få ett annat svar. Resultaten från den nya undersökningen stämmer bättre överens med utredningens föreställning om att samhället har gått mot en ökad homotolerans. Som förklaring till varför den nya undersökningen skiljer sig från de tidigare anger utredningen att enkäten var bättre utformad den här gången, men framför allt att kunskapen om homosexuella har ökat bland allmänheten. Här slår utredningen fast två saker: att inställningen till homosexualitet är dels en generationsfråga (yngre är mer positivt inställda än äldre), dels en kunskapsfråga (de som känner eller har kommit i kontakt med någon homosexuell är mer positiva).⁹⁵⁶ I takt med att nya generationer växer upp och befolkningens kunskap om homosexuella ökar kommer samhället sannolikt att bli mer tolerant. Sammantaget konstaterar utredningen följande:

Att inställningen till homosexuella och homosexuella familjer sannolikt blivit mindre värde-laddad kan ha många förklaringar. Några av dem kan vara att homosexuella är mer synliga i samhället i dag och att allt fler är öppna med sin homosexualitet. Frågor rörande sexualitet diskuteras överlag mer öppet och variationen när det gäller par- och familjerelationer är betydligt större än vad den var för några tiotal år sedan.⁹⁵⁷

Genom att använda tidigare undersökningar och hänvisa till hur det var ”för några tiotal år sedan” konstruerar utredningen ett historiskt narrativ. I denna

953 SOU 2001:10, s. 269-273.

954 SOU 2001:10, s. 273.

955 SOU 2001:10, s. 274.

956 SOU 2001:10, s. 349-350.

957 SOU 2001:10, s. 351.

framgångs- och utvecklingsberättelse framställs dåtiden som en mörk tid där homosexuella marginaliserades och diskriminerades, vilket sätts i kontrast till nutidens upplysta, toleranta och moderna mångfaldssamhälle. Det är genom att synliggöra homosexuella och sprida kunskap om homosexualitet som jämlikhet och rättvisa uppnås. Därmed skulle man kunna tänka sig att utredningen borde föreslå fler satsningar på utbildning, information och andra åtgärder för att ytterligare minska okunskapen och intoleransen bland befolkningen, men detta lyfts inte fram som ett alternativ. Istället läggs ansvaret för samhällets inställning på de homosexuella själva och på lagens normerande kraft. Genom att bli mer synliga och att anpassa sig efter heteronormen förväntar sig utredningen att de homosexuella ska hjälpa till att bidra till ett mindre homofobt samhällsklimat och genom en lag som tydligt anger vilka åsikter som är önskvärda ska befolkningen fostras till homotolerans.

Att samhället i dag inte fullt ut accepterar den homosexuella familjen i föräldrarättsligt hänseende kan påverka även allmänhetens attityder till sådana familjer generellt. Att rättsligt erkänna den homosexuella familjebildningen ger därför en viktig signal, inte minst till barnet. Det visar att barnets familj är lika accepterad som andra familjer i samhället. Ett erkännande av den homosexuella familjen får positiv effekt även för barn i de familjer där frågan om styvbarnsadoption inte är aktuell och det motverkar rent allmänt negativa attityder mot sådana familjebildningar.⁹⁵⁸

Lagen ska alltså ge de homosexuella upprättelse och erkännande så att de och deras barn inte behöver fara illa. Därmed konstrueras både föräldrar och barn som offer som det är statens uppgift att skydda och viktimiseringen blir ett viktigt argument för att lagändringarna ska föreslås. Detta anknyter till Edenheims slutsatser om att "homosexuella har gått från att definieras som samhällsfarliga till offer på mindre än 50 år" och att denna offerposition gör homosexuella till lagens objekt som ska "hjälpas" till ett normalt liv.⁹⁵⁹ Viktimiseringen är alltså, precis som vi har sett i tidigare utredningar, en central del i normaliseringen av de avvikande familjerna.

Den problematiska ensamheten

Att samhället har förändrats och familjen blivit mer pluralistisk används som ett av de främsta skälen till varför homosexuella par ska få lov att adoptera. I 2000-talets reproduktionspolitiska utredningar framträder fler möjliga familjeformer än någonsin tidigare. Den postnukleära och postbiologiska familjen ses som ett självklart inslag i samhället. I SOU 2001:10 skriver utredningen:

958 SOU 2001:10, s. 329.

959 Edenheim 2005, s. 131-132.

Alternativa familjebildningar är i dag inte längre en marginell eller ovanlig företeelse. Enligt demografiska uppgifter lever cirka en fjärdedel av alla barn i Sverige i åldrarna 0–17 år i en annan typ av familj än en traditionell kärnfamilj. Det finns i dag ett otal alternativa familjeformer, såsom familjer med ensamstående föräldrar, styv- och adoptivfamiljer samt familjer med homosexuella föräldrar.⁹⁶⁰

En av de familjeformer som nämns här är den ensamstående föräldern och dess barn. I det följande kommer jag närmare att undersöka talet om den ensamstående föräldern för att se hur dikotomin ensamhet/tvåsamhet etableras och destabiliseras i utredningarna.

I det här avsnittet argumenterar jag för att utredningarnas tal om ensamstående föräldraskap är ett motstridigt tal. Utredningarna kan inte bestämma sig för om det är en önskvärd familjeform eller inte, om man bör underlätta villkoren för den eller försöka förhindra dess förekomst och hur den ska disciplineras och normaliseras. Tydligt är också att inställningen varierar beroende på om det rör sig om adoption eller assisterad befruktning. När det gäller adoption har ensamstående tillåtits att adoptera sedan adoptionslagen instiftades år 1917. Ensamstående (kvinnor) har dock sedan inseminationslagen trädde i kraft 1985 inte haft rätt till assisterad befruktning inom ramen för svensk sjukvård. De har istället fått vända sig utomlands för behandling eller så har inseminationen skett i privat regi i hemmet.

Ensamstående och adoption diskuteras framför allt av utredningen om barn i homosexuella familjer. Här finns ett särskilt avsnitt som handlar om ensamstående adoptanter. Detta motiveras på följande sätt: ”Eftersom frågan om ensamstående adoptanter ofta kommer upp i samband med diskussionen om två personer av samma kön bör tillåtas att prövas som adoptivföräldrar har kommittén funnit anledning att gå närmare in på vad som gäller för att en ensamstående skall få medgivande att adoptera barn.”⁹⁶¹ I detta avsnitt redogör utredningen för hur situationen ser ut för ensamstående som önskar att adoptera, vad lagen säger, vilka riktlinjer NIA har och hur socialnämnden, domstolar och adoptionsorganisationerna tillämpar regelverket. Utredningen börjar med att konstatera att det inte finns någon rättslig särreglering för ensamstående som vill adoptera. Däremot finns det en praxis som säger att höga krav bör ställas på dem som lever ensamma: ”I praktiken gäller att det ofta ställs högre krav på en ensamstående sökande än på par, bl.a. därför att den ensamstående själv ska kunna tillgodose ett barns behov lika väl som ett par gemensamt kan göra”.⁹⁶² Jag förstår detta uttalande som att en ensam förälder ska kunna fylla samma funktion som två. Det underliggande antagandet är att två nästan alltid är bättre än en, men också att

960 SOU 2001:10, s. 73.

961 SOU 2001:10, s. 117.

962 SOU 2001:10, s. 118.

två föräldrar alltid hjälps åt och att de kompletterar varandra. Här görs alltså det jämställda och komplementära föräldraskapet till norm. Vad är det då som den ensamstående föräldern måste kunna erbjuda sitt barn?

Det kriterium som det läggs störst vikt vid är utan jämförelse att det skall finnas ett väl fungerande socialt nätverk kring den sökande. Det anses viktigt att det finns personer i den nära omgivningen som kan ställa upp med avlastning vid sjukdom eller om det annars behövs som stöd för adoptivföräldern i föräldrarollen eller som stöd för barnet. Många uppger också att det är viktigt att det finns möjlighet för barnet att ha umgänge med båda könen. Ensamstående sökande måste vidare vara extra resursstarka, ha en gedigen erfarenhet av barn och ha en god hälsa. Även sökandens ålder och ekonomi beaktas. Att ha – eller tidigare haft – nära förhållanden med någon av motsatt kön väger ofta positivt.⁹⁶³

Enligt utredningen bör alltså ensamstående adoptanter ”vara extra resursstarka”. Den övernormalisering och idealisering av adoptivföräldrarna som jag har visat exempel på tidigare sker alltså även här. Samma kriterier som tidigare gäller också. En ensamstående som vill adoptera måste vara i lämplig ålder och ha en god hälsa, en bra ekonomi och ett gott handlag med barn. Viktigt är också att den ensamstående föräldern inte lever isolerat och att hon eller han har kontakter med det motsatta könet.

I min läsning av utredningstexten ser jag att parallellt med övernormaliseringen av den ensamstående adoptanten sker också en stigmatisering av den ensamstående föräldern i allmänhet. Den ensamstående föräldern konstrueras som resurssvag och därmed som någon som kommer att få svårt att leva upp till de uppställda kraven. Att många ensamstående föräldrar anses ha det svårt blir tydligt i följande citat, där resultatet från en jämförande studie mellan ensamstående och homosexuella föräldrar diskuteras:

Dessutom uppmättes inga skillnader mellan de barn som levde med ett föräldrapar eller med en ensamstående förälder. Detta resultat skiljer sig från resultat från andra studier av barn till ensamstående föräldrar, vilket anges kunna bero på att de ensamstående i denna studie inte hade de problem som vanligtvis brukar förknippas med ensamstående mödrar, t.ex. låg utbildning och dålig ekonomi.⁹⁶⁴

Jag menar att utredningen genom denna utsaga konstruerar ensamstående (mödrar) som problematiska föräldrar som ”vanligtvis” har ”låg utbildning och dålig ekonomi”. Intressant att notera i det här sammanhanget är att orsaken till detta i första hand antas bero på föräldrarnas civilstånd och inte på dess kön (till exempel det faktum att kvinnor i genomsnitt tjänar mindre än män).

Även om det ensamstående föräldraskapet framställs som ett problematiskt föräldraskap försöker inte utredningen förhindra denna familjeform, vilket står

963 SOU 2001:10, s. 119.

964 SOU 2001:10, s. 241.

klart när internationella adoptioner diskuteras. Här bemöter utredningen den invändning som ibland lyfts fram av motståndare till homosexuellas rätt att adoptera att homooptionerna kommer att äventyra heterosexuellas möjligheter att få adoptera från andra länder.⁹⁶⁵ En viktig uppgift för utredningen blir därför att försöka dämpa denna oro och därför genomför den en undersökning i vilken myndigheterna i de tjugofem vanligaste ursprungsländerna får frågan om en svensk lagstiftning som tillåter homosexuella att adoptera skulle minska benägenheten att medge adoptioner till Sverige. Som svar får utredningen att detta förmodligen endast kommer att påverka marginellt, men att de allra flesta länderna föredrar heterosexuella gifta par som adoptanter.⁹⁶⁶ Däremot skulle den nya lagstiftningen kunna medföra större svårigheter för ensamstående adoptanter:

För vissa länder kan det därför bli viktigt att förvissa sig om att de barn de lämnar för adoption inte kommer till en homosexuell person. Det är därför möjligt att dessa länder kommer att kräva att det av en hemutredning framgår att den sökande inte är homosexuell. Om den svenska hemutredningen i sådana fall öppet redovisar den sökandes sexuella läggning borde det inte medföra att ensamståendes möjligheter att adoptera generellt påverkas negativt.⁹⁶⁷

Hur en hemutredning som bevisar ”att den sökande inte är homosexuell” skulle kunna se ut får vi inte veta, men det intressanta i det här sammanhanget är den hierarkisering som sker mellan olika typer av föräldraskap. Ett villkor för att homosexuella par ska tillåtas adoptera är alltså att detta inte äventyrar heterosexuellas sökandes möjligheter. Utifrån detta drar jag slutsatsen att heterosexuellt föräldraskap värderas högre och att heterosexuellas rättigheter väger tyngre än homosexuellas. En ensamstående heterosexuell förälder ses därmed som bättre än två homosexuella. Sara Edenheim tolkar det som att det är ”närvaron av två lika kön som gör att två homosexuella föräldrar i detta fall är ett problem, medan en förälder inte är det. Man skulle kunna formulera det så att en ensamstående förälder lämnar öppet för ett motsatt kön i en eventuell framtid genom att en heterosexuell relation alltid *kan* inledas, medan den homosexuella relationen tydligt har stängt denna möjlighet.”⁹⁶⁸ Jag menar att detta är en lite för enkel slutsats, vilket visar sig vid en analys av diskussionen kring ensamståendes möjlighet att få assisterad befruktning inom den svenska sjukvården.

965 Ett liknande resonemang förs om sambopars möjligheter att prövas för adoption i SOU 2009:61 (vars lagförslag ännu inte resulterat i någon lagändring och som ligger utanför den här avhandlingens undersökningsperiod och därmed inte analyseras närmare). Här sägs att om ogifta par tillåts adoptera kan det påverka ursprungsländernas inställning så att de blir misstänksamma mot Sverige som mottagarland. Påståendet avfärdas dock av utredningen med argumentet att när registrerade partners fick rätt att adoptera genom 2003 års reform påverkades inte verksamheten på det sätt som hade befarats. SOU 2009:61, s. 117.

966 SOU 2001:10, s. 149.

967 SOU 2001:10, s. 28.

968 Edenheim 2005, s. 179.

Utredningen om barn i homosexuella familjer förklarar att ensamstående kvinnor inte har rätt till assisterad befruktning eftersom lagstiftarna menade att ”barn i princip behöver förebilder från både en faders- och en modersgestalt för att ha de bästa förutsättningarna att utvecklas gynnsamt”.⁹⁶⁹ I Ds 2004:19 konstaterar utredningen samma sak, men lägger sedan till: ”I praktiken förekommer det ändå att även dessa kvinnor befruktas på konstgjord väg”.⁹⁷⁰ Dessa privata inseminationer ser utredningen som problematiska. Utredningen framhåller följande: ”Privata inseminationer är däremot en okontrollerad och inte helt önskvärd verksamhet även när de inte görs i vinstsyfte”.⁹⁷¹ Problemet är i första hand att det vid en privat insemination är svårt att identifiera donatorn och få faderskapet fastställt. Detta problem diskuteras under rubriken ”Fastställande av faderskap för spermagivare”.

Fastställandet av faderskap bör lika mycket ses som ett intresse för barnet. Det ligger, oavsett faderns inställning, i barnets intresse att faderskapet fastställs. Genom att faderskapet fastställs får barnet, förutom kunskapen om sitt ursprung, rätt till bl.a. underhåll, arv och faderns namn. Det är olyckligt om barn som har kommit till genom assisterad befruktning får ett sämre läge än andra barn. En rimlig utgångspunkt synes vara att faderskapet till ett barn skall kunna fastställas genom dom, oavsett hur barnet har kommit till.⁹⁷²

Att växa upp utan en far framställs här som mindre lyckosamt, vilket motiveras utifrån biologiska, sociala, juridiska och ekonomiska skäl. Barnets bästa konstrueras därmed som att växa upp med en far. Att inseminera utanför sjukvården och därigenom medvetet medverka till att barn inte får en far blir således en omoralisk handling. Enligt min mening riktar sig inte talet om de privata inseminationerna enbart till de kvinnor som skulle vilja vända sig till sjukvården för att få assisterad befruktning, utan till alla kvinnor som skaffar barn utan att leva ihop med en man. De ”privata inseminationer” som utredningen ser som en oönskad verksamhet skulle därmed lika gärna kunna handla om lösa sexuella förbindelser som leder till en (ibland oplanerad) graviditet. Genom att kalla den privata inseminationsverksamheten för oönskad sker således en stigmatisering och moralisering av ensamstående mödrar.

För att förhindra att den oönskade verksamheten med privata inseminationer fortgår föreslår utredningen bakom SOU 2007:3 att även ensamstående ska få tillgång till assisterad befruktning inom den svenska sjukvården:

Mot bakgrund av den betydelse som bör fästas vid barnets intresse av att få kännedom om sitt genetiska ursprung, kan det finnas skäl att överväga om det går att minska incitamentet för ensamstående kvinnor att inseminera utomlands. Ett sätt skulle kunna vara att tillåta

969 SOU 2001:10, s. 168.

970 Ds 2004:19, s. 41.

971 Ds 2004:19, s. 70-71.

972 Ds 2004:19, s. 70.

inseminationsbehandling av ensamstående kvinnor inom svensk hälso- och sjukvård. Det ligger emellertid inte inom ramen för mina direktiv att lämna förslag om detta.⁹⁷³

Som skäl till att assisterad befruktning även av ensamstående ska tillåtas anges att det ligger i barnets intresse att få kännedom om sitt genetiska ursprung. Det är alltså utifrån principen om barnets bästa som en sådan lagändring skulle kunna komma till stånd. Andra argument som brukar föras fram i det här sammanhanget, till exempel att det är ett säkrare och tryggare sätt för ensamstående som vill ha barn, syns inte här. Det är således barnperspektivet som är styrande, och inte föräldrarnas önskningsar och behov. I skrivande stund har ensamstående kvinnor inte rätt till assisterad befruktning inom den svenska sjukvården. Ensamstående män kan inte heller skaffa barn med hjälp av en surrogatmoder (av orsaker som jag nämnt tidigare). Kravet på tvåsamhet är således starkt när det gäller assisterad befruktning. Det kan förklara varför lesbiska par har möjlighet att få assisterad befruktning. När det gäller lesbiska par kan frånvaron av en far till viss del kompenseras av att det finns ytterligare en förälder med i bilden, vilket jag menar är en anledning till att lesbiska par kan beviljas assisterad befruktning medan ensamstående kvinnor inte gör det. I det här fallet anses alltså två homosexuella föräldrar vara bättre än en heterosexuell.

Talet om det ensamstående föräldraskapet är således ett motstridigt tal. Ensamstående kan adoptera men inte få assisterad befruktning. Ibland framställs ensamstående föräldraskap som lämpligt och ibland inte. Hur kan detta förstås? Jag menar att det beror på att det inte är enbart civilstånd som spelar roll här. Även andra sociala kategoriseringar har betydelse. Vilka det är framkommer om man undersöker vilka familjeformer som möjliggörs och vilka som betraktas som mindre önskade. Jag menar att det framför allt handlar om klass, kön och sexualitet. Dessa kategoriseringar samspelar på olika sätt beroende på vilken familjebildningspraktik det rör sig om. Adoption och assisterad befruktning är två verksamheter som organiseras på olika sätt. Vid en adoption sker en grundlig utredning av de sökande, krav ställs på hemförhållanden, familjereaktioner och ekonomi. Det går inte heller att adoptera ett barn utanför statens kontroll. Således är det endast högt kvalificerade familjer som kan komma ifråga för en adoption, oavsett om det rör sig om heterosexuella, homosexuella eller ensamstående föräldrar. Lagen ska enligt utredningarna tillåta alla, oavsett civilstånd (undantagandet samboende par som inte kan adoptera tillsammans, dock enskilt), att adoptera, men som jag har visat ovan ses gifta heterosexuella par som mer önskvärda än ensamstående, som i sin tur prioriteras framför homosexuella par. I utredningens genomgång av ursprungsländernas inställning till homosexuella adoptanter i SOU 2001:10 blir det också tydligt att det i praktiken endast är heterosexuella par och ensamstående

973 SOU 2007:3, s. 85.

heterosexuella kvinnor som kommer att komma i fråga för internationell adoption.⁹⁷⁴

När det gäller assisterad befruktning är statens kontroll lägre, vilket motiveras med att det här finns ett biologiskt band mellan barnet och åtminstone en av föräldrarna. Kraven på de sökandes materiella och emotionella förutsättningar är inte lika höga och de psykosociala utredningarna inte lika omfattande. Dessutom är privata inseminationer möjliga. Risken för att familjer skapas som av utredningarna ses som lite sämre är således större. Därför utesluts också fler möjliga familjekonstellationer ur lagen, menar jag. De som utesluts från lagstiftningen är ensamstående kvinnor (som konstrueras som individer med ”låg utbildning och dålig ekonomi”), men möjligheterna är också begränsade för ensamstående eller homosexuella män. Däremot kan lesbiska par vända sig till den svenska sjukvården om de vill ha barn, så länge de kan erbjuda barnet en manlig förebild. En förklaring till detta kan vara att en enkönat kvinnlig familj, oavsett deras sexualitet och civilstånd, alltid ses av utredningarna som mer önskvärd än en enkönat manlig familj. Det handlar givetvis också om att ett biologiskt moderskap alltid krävs för att ett barn ska bli till och att det finns en rädsla för en teknifierad människosyn om män tilläts skaffa barn med en kvinna som sedan inte skulle fungera som barnets mor. Individens möjlighet att genom statens försorg bilda familj är alltså – precis som tidigare – avhängigt om den är man eller kvinna, gift eller ensamstående, homosexuell eller heterosexuell och vilken klass den tillhör. Detta visar hur medborgare i välfärdsstaten kan exkluderas från vissa rättigheter på grund av sin sociala position.

Adoption och assisterad befruktning som...

I utredningarna från 2000-talet konstrueras samhället som modernt, pluralistiskt och vidsynt när det handlar om familjebildningar och familjeliv. Jag är i det här avsnittet intresserad av att utforska kunskapen om de normbrytande familjepraktikerna och de resonemang som ligger till grund för utredningarnas utsagor. Fokus ligger på de röster som talar genom utredningarna och hur de får sin legitimitet som kunskapsproducenter.

974 SOU 2001:10, s. 352-356. Det har också visat sig efter att lagen trädde i kraft att homosexuella par inte heller har fått möjlighet att adoptera svenskfödda barn. Dock har flera närståendeadoptioner genomförts, men i dessa fall har ju en av föräldrarna ett genetiskt eller biologiskt band till barnet. Se t.ex. *Svenska Dagbladet*, 2009-08-03.

... en medicinsk-etisk eller psykologisk-etisk intersektion

Genom utredningarna talar en mängd olika röster som förhåller sig till varandra och till olika diskurser. Som exempel kan tas Ds 2000:51. Denna departementspromemoria navigerar i sina ställningstaganden mellan en rad olika kunskapsproducenter. Det rör sig om sjukhus, landsting, universitet, läkarförbund, psykologförbund och olika intresseorganisationer. Den som får mest utrymme är SMER. Rådet inrättades 1985 till följd av att den etiska aspekten av en rad medicinska metoder började uppmärksammas och diskuteras, inte minst förekomsten av assisterad befruktning. I rådet, som tillsätts av regeringen, ingår ordföranden, företrädare från de politiska partierna och ett antal sakkunniga. Flertalet är verkamma eller har en bakgrund inom vården, i vård- och patientinriktade intresseorganisationer eller i den medicinska, etiska eller samhällsvetenskapliga forskningen.⁹⁷⁵ I Ds 2000:51 är det tydligt att rådets bedömningar väger tungt för utredningens slutliga lagförslag. Genomgående redogör utredningen för rådets inställning i en fråga och i så gott som samtliga fall väljer utredningen att därefter gå på rådets linje. Exempelvis kan det se ut så här:

Medicinsk-etiska rådet har i sin analys funnit att det är etiskt försvarbart att genom medicinska åtgärder försöka komma till rätta med fysiologiska hinder för befruktning och graviditet, men att alla de medel som skulle kunna användas för att göra detta inte för den skull behöver vara etiskt acceptabla. Varje ny tillämpning av tekniker för fortplantning måste därför etiskt prövas så att de inte enbart styrs av nya medicinska och tekniska möjligheter. Vi ansluter oss till dessa utgångspunkter och ställningstaganden.⁹⁷⁶

SMER kan ses som en instans i vilken politik, medicin och etik smälter samman. Genom att utredningen i första hand tar fasta på detta organs utsagor anger den att frågan om assisterad befruktning främst ska bedömas utifrån en medicinsk-etisk förståelseram. Katarina Bernhardsson menar att en utveckling som kan kallas för medikalisering pågår i samhället. I dagens samhälle har medicinen som vetenskap och kunskapsform en framträdande plats och en stor mängd frågor har kommit att hamna inom läkarnas expertisområde.⁹⁷⁷ Denna process kan egentligen sägas ta sin början under 1800-talet, vilket av Karin Johannisson beskrivs som en brytpunkt. Det var en period då betydelsefulla medicinska framsteg och ”nya diagnostiska tekniker gav läkarna rollen av vetenskapsmän och frälsare i en gestalt.”⁹⁷⁸ Enligt Bernhardsson finns det tecken som tyder på att medikaliseringsen i det senmoderna samhället är mycket snabb och omfattande, och att den

975 www.smer.se (2010-07-28).

976 Ds 2000:51, s. 25.

977 Bernhardsson 2010, s. 27.

978 Johannisson 1994, s. 24.

medicinska vetenskapens inflytande ökat markant bara de senaste decennierna.⁹⁷⁹ Utifrån detta resonemang är det rimligt att anta att den medicinska expertisens framflyttade positioner på den reproduktionsteknologipolitiska arenan kan förklaras med den medicinska diskursens allt starkare ställning i det senmoderna samhället.

I utredningen framträder också röster vars önskingar och krav inte hörsammas i samma utsträckning. Ett exempel är de sjukhus och medicinska fakulteter som anser att lagen bör ändras så att donatorn kan vara anonym, vilket skulle öka antalet donatorer och underlätta verksamheten.⁹⁸⁰ Förslaget avfärdas eftersom det enbart tar hänsyn till donatorns (och sjukvårdens) behov och åsidosätter barnets rätt att få kännedom om sitt genetiska ursprung. Jag läser det om att förslaget anses som oetiskt eftersom det enbart utgår från en medicinsk aspekt – det är helt enkelt *för* vetenskapligt och saknar den moraliska dimensionen. Etiken har alltså inte spelat ut sin roll för hanteringen av reproduktionsteknologiska problem. Medicin och etik kan därmed sägas gå hand i hand.

Enbart etiska argument räcker dock inte. Ett exempel som belyser detta är de röster som hörs från de religiösa (kristna) remissinstanserna. Sveriges Kristna Råd anser att IVF endast ska vara tillåtet inom äktenskapet/samboparet. Ärkebiskopen motsätter sig IVF i kombination med donerade ägg eller spermier. Kristdemokraternas ledamot menar att alla former av behandling med donation av ägg och sperma borde vara förbjudet.⁹⁸¹ Inget av dessa krav får något gehör hos utredningen, vilket tyder på att det kristna vetandet inte är gångbart i den reproduktionspolitiska diskursen på 2000-talet. En rimlig förklaring till detta är den allt mer långt gångna sekulariseringen av det senmoderna Sverige. Enligt Susan Sundback brukar sekulariseringen anses vara en av de mest vedertagna förklaringsmodellerna till det västerländska samhällets modernisering och kan definieras som en process där staten och samhället konstruerar en värdegemenskap där kristen tro och livsåskådning underordnas en sekulär överbyggnad. Kyrkan förlorar därmed den auktoritet som den en gång hade genom att normera människors tro och beteende, och avskiljs och marginaliseras stegvis från den offentliga sfären. I Västvärlden påbörjades denna process i mitten av 1800-talet och den religiösa krisen brukar sägas kulminera på 1960-talet, vilket bland annat märks genom en minskad kyrkogång och ett minskat medlemstal för Svenska kyrkan, och genom ett ökat antal ateister och personer som vänder sig till andra andliga varianter.⁹⁸² Kristendomen har också utmanats av vetenskapen. Anders Jeffner menar att utmaningarna har kommit framför allt från naturvetenskapligt

979 Bernhardsson 2010, s. 26-32.

980 Ds 2000:51, s. 27-28.

981 Ds 2000:51, s. 37-41.

982 Sundback 2000, s. 36.

håll, men även från olika samhällsvetenskaper och humanistiska fält. Därmed förlorade den kristna förklaringsmodellen sin hegemoniska ställning och blev till en världsuppfattning bland många.⁹⁸³ Symptomatiskt för de kristna instanserna som hörs i utredningen är att de, väl medvetna om sin försvagade position, därför inte i första hand argumenterar utifrån en religiös diskurs, utan försöker motivera sitt ställningstagande utifrån ett tal om naturlighet, biologins betydelse och barnets bästa. Som exempel kan nämnas formuleringen: ”Ärkebiskopen bedömer det som försvårande för barnets möjligheter till en god utveckling att t.ex. ge möjligheter att skaffa barn vars biologiska föräldrar skiljer sig från dem som utgör barnets sociala föräldrar”.⁹⁸⁴ Kristet-etiska argument sammansmälter således med barnrättsliga.

Företrädare för den barnrättsliga diskursen får stort utrymme i utredningen. Här märks exempelvis Svenska Barnläkareföreningen, Svenska Läkaresällskapet och Barnombudsmannen (BO), vilka alla är kritiska till IVF-verksamheten.

Barnläkareföreningen har i sitt remissyttrande framhållit att den anser att IVF-verksamheten inte är förenlig med FN:s Barnkonvention som säger att barnets bästa skall prioriteras, att barnet skall ha fulla mänskliga rättigheter och ett särskilt skydd för sin sårbarhet. Enligt Barnläkareföreningen utsätts barnet för påtagliga risker för att tillfredsställa föräldrarnas behov av att gå igenom en graviditet. Barnen blir då medel snarare än mål.⁹⁸⁵

Trots att utredningen självklart säger sig arbeta utifrån principen om barnets bästa väljer den att inte lyssna till dessa invändningar. Genom att tillbakavisa påståendet att barn som föds efter IVF tar fysisk skada kan utredningen bortse från argumentationen. Farhågorna härstammar förvisso från en etisk diskurs, men de saknar den rätta medicinska kunskapen. De får därför inget inflytande över utredningens beslut. Enligt min mening artikuleras assisterad befruktning i Ds 2000:51 som en medicinsk-etisk fråga. Det är i skärningspunkten mellan medicinska rön och etiska överväganden som sanningen om assisterad befruktning finns. Andra möjliga sätt (eller för ensidiga sätt) att förstå frågan diskvalificeras därmed som gångbart vetande.

När det gäller SOU 2001:10 om barn i homosexuella familjer ligger betoningen inte på de medicinska aspekterna utan snarare på det psykologiska. Jag skulle vilja uttrycka det som att utredningen här placerar frågan i en psykologisk-etisk förståelseram. Ett tydligt exempel på detta är de många och långa redogörelserna för vad den psykologiska forskningen har kommit fram till angående barns välbefinnande. Här inkluderas adopterade barn, barn som tillkommit efter assisterad befruktning och barn som växt upp med homosexuella föräldrar. Det är vad denna forskning kunnat visa som sedan ligger till grund för utredning-

983 Jeffner 1999, s. 137.

984 Ds 2000:51, s. 41.

985 Ds 2000:51, s. 32.

ens ställningstaganden. Att barnen mår bra och klarar sig väl blir den gångbara kunskapen som legitimerar lagförslagets utformning.⁹⁸⁶ När det handlar om heterosexuella par och deras helt eller delvis genetiska avkomma konceptualiseras alltså reproduktionsmetoden som en medicinsk fråga, medan när det gäller homosexuellt föräldraskap ses det som en fråga som främst handlar om psykologi. Även i SOU 2001:10 framträder en rad kunskapsproducenter vars åsikter i frågan hämtar näring från olika diskurser. Här återfinns exempelvis företrädare för barnrättsperspektivet, såsom BRIS, NIA och de auktoriserade adoptionsorganisationerna.⁹⁸⁷ Här finns också flera hänvisningar till Barnkonventionen och till 1993 års Haagkonvention.⁹⁸⁸ Intressant är dock att röster med ett kristet eller teologiskt förhållningssätt inte får komma till tals i denna utredning.⁹⁸⁹

Det som framför allt skiljer SOU 2001:10 från Ds 2000:51 är det utrymme som ges åt människorna som faktiskt berörs av lagen, i första hand adopterade och homosexuella. Utredningen om barn i homosexuella familjer berättar att den i sitt arbete med att sammanställa betänkandet vände sig direkt till homosexuella individer (genom annonser och informationsblad) och till organisationer för homosexuella, samt till föreningar för adopterade som man har samlat i en hearing.⁹⁹⁰ I den omfattande bilagan till betänkandets huvuddel utvecklas dessa gruppers resonemang och de får ge sin syn på saken (det vill säga hur de ställer sig till homosexuellt föräldraskap och homosexuellas rätt att skaffa barn genom adoption eller assisterad befruktning).⁹⁹¹ Även i SOU 2007:3 får några av de berörda grupperna komma till tals.⁹⁹² Detta gör det möjligt att konceptualisera reproduktionsfrågorna som en fråga om demokrati och rättigheter, vilket jag menar också hänger samman med moral. Därigenom aktualiseras återigen funderingarna kring vilka som ska inkluderas i familjeprojektet, vilka som ska omfattas av de mänskliga rättigheterna och vilka som ska anses tillhöra nationen. Detta ska de följande avsnitten handla om.

... ett sätt att ”bota” ofrivillig barnlöshet

Att lesbiska och ensamstående kvinnor tidigare särbehandlats i den svenska inseminationslagstiftningen har bland annat motiverats med att assisterad befrukt-

986 SOU 2001:10, s. 285-326.

987 SOU 2001:10, s. 69-71.

988 SOU 2001:10, s. 191-201.

989 Undantaget Riksförbundet Ekumeniska grupperna för kristna homo- och bisexuella, SOU 2001:10, s. 69.

990 SOU 2001:10, s. 69-71.

991 SOU 2001:10, Del B.

992 SOU 2007:3, s. 45.

ning är en medicinsk behandling som syftar till att komma till rätta med ett medicinskt problem. Eftersom ensamstående och lesbiska inte ansetts lida av infertilitet i medicinsk mening har de inte heller haft rätt till en behandling av detta sjukdomstillstånd. När utredningarna föreslår att lesbiska ska få tillgång till assisterad befruktning innebär det således ett avsteg från denna princip. Hur kan detta förklaras? För att kunna svara på detta krävs en tillbakablick på den process som ledde till att ofrivillig barnlöshet kom att klassas som en sjukdom.

Riksdagsåret 1996/1997 togs beslutet att betrakta ofrivillig barnlöshet som en sjukdom. Den grupp som ansågs lida av detta placerades i sjukvårdens prioriteringsgrupp III för vård av mindre svåra akuta och kroniska sjukdomar, vilket var den näst lägsta prioriteringsgruppen.⁹⁹³ I motiveringen framhölls att man måste väga samman både hälsorelaterade och livskvalitetshöjande faktorer:

Hos de flesta par ansågs det finnas en påvisbar biologisk rubbning såsom restillstånd efter tidigare sjukdom eller en pågående kronisk sjukdom och därmed ett klart hälsorelaterat behov. Vidare framhölls att många par kunde uppleva en försämrad livskvalitet och att de därför hade ett väl motiverat livskvalitetsrelaterat behov.⁹⁹⁴

Utifrån den hälsorelaterade aspekten är ofrivillig barnlöshet något som i första hand heterosexuella par kan lida av. Problemen anses förvisso hänga samman med ”biologiska störningar, skador eller missbildningar hos någon av parterna”, men för att tillståndet ska få en sjukdomsstatus krävs tvåsamhet.⁹⁹⁵ En ensamstående mans missbildade spermier gör honom alltså inte sjuk, utan det är först i ett förhållande med en kvinna som han *tillsammans* med henne kan klassas som sjuk. Därmed ligger inte sjukdomen i mannens missbildade spermier utan i parets gemensamma oförmåga att skaffa barn.

Vidare tycks sjukdomsstämpeln av infertiliteten också kräva att tillståndet går att rätta till på medicinsk väg. Sarah Franklin menar att synen på reproduktionen har förändrats i takt med teknikens utveckling. Den har gått från att vara en naturlig process bortom människans kontroll till att ses som bristfällig och i behov av den medicinska vetenskapens ingripande.⁹⁹⁶ Den ofrivilliga barnlöshetens status som sjukdom måste därmed ses som tätt sammanbundet med reproduktionsteknologins utveckling. Man skulle till och med kunna säga att det är teknologin som möjliggör statusen som sjukdom. Innan det var möjligt att ”bota” infertilitet fanns det inte heller något behov av att sjukdomsstämpla tillståndet. Att infertiliteten tolkas som en sjukdom gör att problemet tas på allvar, att de drabbade har rätt till hjälp och dessutom kan få vården subventionerad. Bakom beslutet kan alltså anas en rättighetspolitisk strävan där de drabbade har synliggjort problemet

993 Ds 2004:19, s. 75.

994 Ds 2004:19, s. 75-76.

995 Ds 2000:51, s. 19.

996 Franklin 1995, s. 333.

och fått till stånd ett erkännande och ett statligt stöd.⁹⁹⁷ Katarina Bernhardtsson menar att medikaliseringen av samhället innebär att "allt större delar av människolivet definieras utifrån medicinska ramar, där varje symtom kan behandlas medicinskt".⁹⁹⁸ Således har allt fler tillstånd blivit medicinska angelägenheter och allt fler människor kommit att ingå i de sjukas sfär. Sjukdomsstämplingen av infertiliteten kan alltså ses som en del av en större samhällelig medikaliseringsprocess.

I citatet ur betänkandet ovan blir det också tydligt att den psykologiska aspekten av att vara ofrivilligt barnlös vägde tungt för utredningens förslag. Signe Howell menar att relationen till släkt och familj har fått allt större emotionell betydelse i dagens samhälle. Howell pekar på det stigma som barnlösa upplever i vardagliga situationer där vuxna kvinnor och män förväntas vilja ha, tala om och relatera till barn och familjeliv. Barnlöshet (oavsett om det är frivilligt eller ofrivilligt) konstrueras därmed som ett avvikande tillstånd.⁹⁹⁹ Utifrån föreställningen om barnlöshetens trauma har därför infertilitet kommit att betraktas också som ett psykiskt sjukdomstillstånd och inte bara fysiskt. Det är mot denna bakgrund som utredningarna kan motivera att även lesbiska ska få tillgång till assisterad befruktning. Dock föreslog utredningen bakom Ds 2004:19 att lesbiskas barnlöshet inte skulle ges samma prioritet som heterosexuella pars: "För lesbiska par lär det sällan vara frågan om något medicinskt behov av vård. Behandling med givarinsemination till lesbiska par torde därmed falla in inom prioriteringsgrupp IV (vård av andra skäl än sjukdom)".¹⁰⁰⁰ Här överordnas alltså det heterosexuella och naturliga föräldraskapet det homosexuella och artificiella föräldraskapet. Dock mötte utredningens förslag en hel del kritik från remissinstanserna och gällande lagstiftning gör ingen skillnad mellan patientgrupperna.¹⁰⁰¹

Att infertilitet betraktas som en sjukdom kan alltså ses som ett resultat av flera samverkande diskurser och olika aktörers inflytande. Den medicinska diskursens företrädare, såsom läkare och vetenskapsmän, har på medicinska grunder sjukdomsklassat tillståndet. Psykologer och samhällsvetare har uppmärksammat sjukdomens emotionella sidor. De drabbade själva har genom en rättighetspolitisk strävan skrivit in sig i sjukdomsdiskursen för att vinna erkännande och rätt till vård. Medikaliseringen av infertiliteten kan på så sätt ses som ett samspel mellan individ, vetenskap och samhälle. "Sjukdom är lika mycket namn, bild, upplevelse och känsla, lika mycket institutionalisering, status och publik slagkraftighet som

997 Här har troligen föreningar som Infertila Riksförening i Sverige (fr.o.m. år 2010 kallad Barnlängtan), som bildades år 1985 haft ett betydande inflytande. Barnlängtan, www.barnlangtan.com (2010-07-23).

998 Bernhardtsson 2010, s. 10.

999 Howell 2001, s. 73-74.

1000 Ds 2004:19, s. 76.

1001 Barr 2009, s. 74.

de processer som kan mätas i laboratoriernas och klinikernas slutna rum”, som Karin Johannisson har uttryckt det.¹⁰⁰²

Medikaliseringen behöver dock inte enbart tolkas som en positiv och oproblematiserad process. Ashley Lebner menar att en konsekvens av att ofrivillig barnlöshet har sjukdomsstämpel är att det genetiska släktskapet har kommit att uppvärderas än mer, vilket i sin tur har påverkat synen på adoption: ”One of the mechanism that influences prospective parents to view adoption as inferior to birth as a way to create a family includes the medicalization of infertility, a process which encourages infertile couples to pursue the production of a genetically related child.”¹⁰⁰³ Enligt Lebner är alltså konsekvensen en ytterligare stigmatisering av adoptivfamiljen, men även andra familjepraktiker som inte bygger på biologiska band. Denna föreställning upprätthålls av utredningarna, som konstruerar adoption som en utväg för de som inte lyckas skaffa barn genom assisterad befruktning. Bland annat skriver utredningen bakom Ds 2000:51:

Medicinsk-etiska rådet konstaterar i sin rapport att det ofta är en djupt känd önskan att få egna barn men att det ändå inte kan vara någon självklar rättighet att få ett eget barn. Naturens ofullkomlighet måste ibland godtas. Rådet konstaterar att adoption för vissa par kan vara ett alternativ till assisterad befruktning. Rådet finner det angeläget att de som kommer i kontakt med ofrivilligt barnlösa par också diskuterar adoption som ett alternativ till ett eget biologiskt barn.¹⁰⁰⁴

Assisterad befruktning och adoption kan alltså ses som metoder för att komma till rätta med en ofrivillig barnlöshet. Men som citatet antyder är det inte – trots att barnlösheten numera är sjukdomsklassad – en rättighet att få tillgång till dessa metoder. Under hela den period som jag studerar har talet om adoption och assisterad befruktning genomsyrats av en rättighetsdiskurs. Framför allt har det handlat om vilka som ska ha rätten att ska skaffa barn – och därmed också vilka som inte ska ha denna rätt. Från och med 1980-talet blir detta tal än mer påtagligt i de reproduktionspolitiska utredningarna då begreppet barnets bästa får en ännu mer framträdande roll. Utgångspunkten för detta barnperspektiv är att det inte är en mänsklig rättighet att skaffa barn och att barnets intressen alltid ska vara överordnade de vuxnas. Det är alltså barnets rätt som ska stå i fokus för lagstiftningen.

I 2000-talets utredningar aktualiseras återigen denna generationskonflikt i och med att reproduktionsteknologin blir allt mer sofistikerad och att användningen av den ökar. En åsikt som det råder konsensus kring är att bara för att tekniken möjliggör nya former av föräldraskap är det ingen självklarhet att tekniken ska användas i detta syfte. Det är lagstiftarna som ska sätta gränserna för vad som ska

1002 Johannisson 1990, s. 125-126.

1003 Lebner 2000, s. 373.

1004 Ds 2000:51, s. 21.

vara möjligt och inte teknikens utveckling. ”Varje ny tillämpning av tekniker för fortplantning måste därför etiskt prövas så att de inte enbart styrs av nya medicinska och tekniska möjligheter.”¹⁰⁰⁵ Detta citat är hämtat från Ds 2000:51, som i huvudsak diskuterar huruvida assisterad befruktning i allmänhet och IVF i synnerhet är en lämplig metod att skaffa barn. Här är det rättigheterna för gruppen ofrivilligt barnlösa som ifrågasätts. Jag läser det som att man inte får gå hur långt som helst för att komma tillrätta med barnlösheten. Barnets bästa får inte äventyras. Även om de barnlängtande individerna bedöms vara lämpliga som föräldrar kan den oetiska tekniken utgöra hindret för att de ska kunna skaffa barn. Dessa människor får istället försöka bota sin barnlöshet på annat sätt eller försöka lära sig att leva med den. I andra fall är det dock inte tekniken i sig som är problemet, utan föräldrarna själva, vilket ska diskuteras i nästa avsnitt.

... en jämlikhetsfråga

I 2000-talets utredningar aktualiseras också generationskonflikten genom att barns och föräldrars rättigheter ställs mot varandra i och med att frågan om homosexuellas rätt till adoption och assisterad befruktning diskuteras. Frågan hade behandlats i utredningssammanhang flera gånger tidigare. Som jag redan har visat utestängdes lesbiska par från möjligheten att bli gravida genom svensk sjukvård till följd av inseminationsutredningens lagförslag i SOU 1983:42, trots att lesbiska mödrar ansågs vara lika goda föräldrar som heterosexuella. En av de främsta motiveringarna var att barn har rätt till både en mor och en far. Även i *SOU 1984:63 Homosexuella och samhället* betonas att homosexuella ”har samma förutsättningar som andra vårdnadshavare att ge uppväxande barn omvårdnad, omtanke och kärlek”.¹⁰⁰⁶ Att homosexuella ändå inte bör ha möjligheten att adoptera motiverar utredningen med allmänhetens negativa attityder mot den homosexuella samlevnadsformen. ”För en sådan möjlighet krävs i första hand att den homosexuella familjen blir accepterad som en naturlig del av samhället”, konstaterar man.¹⁰⁰⁷ I partnerskapsutredningens betänkande, *SOU 1993:98 Partnerskap*, upprepas argumentet igen. Homosexuella tros förvisso kunna vara lika bra föräldrar, men man befarar att gemensamt föräldraskap för homosexuella par ”sannolikt skulle strida mot nuvarande värderingar i samhället”.¹⁰⁰⁸ Dessutom ansåg man att det fanns för lite forskning som bevisar att barn till homosexuella får en bra uppväxt och att inga ”störningar” visar sig senare i livet.¹⁰⁰⁹ Barnets

1005 Ds 2000:51, s. 25.

1006 SOU 1984:6, s. 79.

1007 SOU 1984:63, s. 80.

1008 SOU 1993:98, s. 106.

1009 SOU 1993:98, s. 106.

bästa har alltså varit det tyngst vägande argumentet mot att homosexuella par ska få möjlighet att skaffa barn med hjälp av adoption eller assisterad befruktning.

I den aspekten är 2000-talets utredningar inget undantag. Fortfarande är det ”barnets bästa” som står i centrum för resonemanget, vilket blir uppenbart vid en närmare granskning av den uppgift som givits till utredningen om barn i homosexuella familjer.

Enligt kommittédirektiven skall kommittén undersöka och analysera villkoren för barn i homosexuella familjer. Kommittén skall också ta ställning till om de rättsliga skillnader som finns i dag mellan homosexuella och heterosexuella par i fråga om möjligheten att adoptera och att utses till särskilt förordnade vårdnadshavare är sakligt motiverade. Om kommittén finner att de rättsliga skillnaderna bör tas bort när det gäller adoption, skall kommittén pröva om de kvinnor som lever tillsammans i ett homosexuellt parförhållande bör ges möjlighet till assisterad befruktning. Utgångspunkten för kommitténs överväganden skall vara barnets bästa. Den huvudsakliga frågan som kommittén har att ta ställning till är alltså om homosexuell läggning hos föräldrarna är en sådan omständighet som gör det sakligt motiverat att särbehandla homosexuella i fråga om rättsligt föräldraskap.¹⁰¹⁰

Utredningens uppdrag är alltså att undersöka om det är ”sakligt motiverat att särbehandla homosexuella”. Det är en intressant formulering. En lagstiftning som särbehandlar människor på grundval av exempelvis sexualitet skulle kunna uppfattas som diskriminerande och strida mot tanken om allas lika värde och likhet inför lagen. Logiskt sett borde alltså svaret på frågan vara nej, det är inte sakligt motiverat att särbehandla homosexuella. Men utgångspunkten här är istället att det under vissa omständigheter kan vara befogat. Här vill jag återknyta till resonemanget om statsnationalismen och hur en grupp kan exkluderas från olika rättigheter på grund av sin strukturella positionering. Jag menar att genom att homosexuella inte omfattas av alla rättigheter ses de inte som fullvärdiga medlemmar i den svenska nationalstaten.

Det som möjliggör detta är begreppet barnets bästa, vilket är den styrande principen för utredningens arbete. I direktivet antyds att det kan finnas en potentiell intressekonflikt mellan det homosexuella parets rättigheter och barnets bästa och att det finns en möjlighet att utredningen kan komma fram till att barnets bästa inte är att växa upp i en homosexuell familj. Utredningens resonemang lyder: ”När det gäller adoption är principen om barnets bästa särskilt uttalad. Barnets bästa skall vara styrande för alla överväganden som rör adoption. Inga andra intressen får sättas före eller anses lika viktiga som hänsynen till barnets bästa.”¹⁰¹¹ Utredningen löser alltså intressekonflikten genom att konstruera den som ett icke-problem. I utredningen diskuteras endast barnets rättigheter, de potentiella föräldrarna görs överhuvudtaget inte till rättssubjekt i det här avseendet

1010 SOU 2001:10, s. 13.

1011 SOU 2001:10, s. 28-29.

eftersom deras intressen alltid är underordnade barnets bästa. På så sätt slipper utredningen ta ställning till den jobbiga diskrimineringsfrågan. Homosexuella föräldrar särbehandlas inte för att de är homosexuella utan för att deras barn är barn till homosexuella, vilket enligt utredningens logik är en helt annan problematik.

Således tolkas inte frågan om homosexuellt föräldraskap i termer som jämlikhet och rättvisa i SOU 2001:10, vilket annars skulle kunna ha varit en möjlighet. Som jämförelse kan nämnas partnerskapsutredningen, som i talet om den homosexuella samvaron tydligt utgick från en rättighetsdiskurs och vars betänkande innehöll rubriker som ”Jämlikhet, frihet och rättvisa”, ”Mänskliga rättigheter” och ”Homosexuella krav”.¹⁰¹² Någon sådan retorik återfinns inte i SOU 2001:10. Detsamma gäller för Ds 2004:19 i vilken utredningen konstaterar att den endast ämnar lägga fram ett lagförslag om hur föräldraskapet för lesbiska skulle kunna ordnas rent praktiskt, men ”[d]äremot tas inte här ställning till frågan om lesbiska par över huvud taget skall få tillgång till assisterad befruktning inom sjukvården”.¹⁰¹³ Det är först i SOU 2007:3 som en utredning explicit säger sig utgå från principen om likabehandling när den diskuterar homosexuellt föräldraskap. Utredningen ställer sig frågan: ”Finns det en saklig grund för att göra skillnad mellan samkönade par och olikkönade par?”¹⁰¹⁴ Svaret på den frågan blir efter några sidors resonering att det inte finns någon anledning att särbehandla samkönade par och att föräldraskapet ska fastställas på samma sätt för samkönade och olikkönade par.¹⁰¹⁵

Hur ser då talet om likabehandling ut? Vad ges begreppet för innebörd och vilka andra begrepp knyts till det? Vid en närmare granskning av utredningens resonemang blir det uppenbart att ord som ”rättvisa” och ”rättigheter” aldrig används när det talas om föräldraskapet utan bara om barnet. När de mänskliga rättigheterna diskuteras är det enbart i relation till barnet och barnets bästa.¹⁰¹⁶ Undantaget är den formulering som återfinns i betänkandets första inledande stycke som slår fast att ”Övervägandena ska ske med utgångspunkt i de rättigheter som tillerkänns barn i barnkonventionen och med målsättningen att främja lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning och kön”.¹⁰¹⁷

Även om en kapitelrubrik är ”Likabehandling när det gäller föräldraskap vid assisterad befruktning” får begreppet likabehandling aldrig någon förklaring och förekommer dessutom endast en gång i den löpande texten. Där konstaterar utredningen att den likabehandling som eftersträvas står ”i samklang med barnets

1012 SOU 1993:98, s. 5-6

1013 Ds 2004:19, s. 36-37.

1014 SOU 2007:3, s. 77.

1015 SOU 2007:3, s. 86.

1016 SOU 2007:3, s. 61-66.

1017 SOU 2007:3, s. 11.

intresse.”¹⁰¹⁸ Det är också så strävandet efter likabehandling motiveras. Inte för att det i sig är fel att särbehandla samkönade par, utan för att det ligger i barnets intresse att samkönade föräldrar får samma rättigheter som olikkönade. Genom att likställa samkönat och olikkönat föräldraskap garanteras barnen som föds efter en insemination i privat regi två rättsliga föräldrar, vilket anses vara barnets bästa. Jag menar att det inte är de homosexuella föräldrarna som utredningen i första hand vill värna om, utan deras barn. De som viktimeras och görs till rättssubjekt i det här sammanhanget är alltså i första hand barnen. Därför går det att säga att talet om likabehandling egentligen inte bottenar i en diskurs om allas lika värde oavsett kön och sexualitet, utan snarare i en barnrättslig diskurs.

Detta betyder dock inte att frågan om homosexuellas rättigheter är obetydlig i sammanhanget. I min analys av utredningarna framträder röster från en HBT-rörelse som talar utifrån en identitetspolitisk strävan efter lika rättigheter. Även om dessa röster inte får särskilt stort utrymme i utredningens betänkande menar jag att det går att se att deras åsikter har hörtsammats och haft inflytande över utredningens ställningstaganden. Rösterna som framträder i utredningstexten tillhör Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL) och Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning (HomO). Det som dessa instanser bidrar med är en kritik av det lagförslag som presenterades i Ds 2004:19 och de föreställningar kring homosexuella som förekommer där, en kritik som utredningen bakom SOU 2007:3 tar på allvar och införlivar i sitt eget resonemang.

I detta sammanhang finns det också skäl att fästa avseende vid vad RFSL och HomO har anfört. De har i sina remissvar ifrågasatt resonemangen i Ds 2004:19. HomO menar att de fall där det lesbiska paret uttryckligen önskar att givaren ska vara rättslig förälder i stället för moderns partner förmodligen är ovanliga och i de fall där det alls är så torde oftast de inblandade parternas önskemål vara att både givaren och moderns livskamrat ska vara rättsliga föräldrar.¹⁰¹⁹

Ett rimligt antagande är att det inflytande som RFSL och HomO får i SOU 2007:3 har möjliggjorts av den identitetspolitik som bedrivits av homorörelsen de senaste decennierna. Jens Rydström menar att denna rörelse började ta fart under 1970-talet i Sverige och att syftet var att arbeta för större öppenhet och acceptans.¹⁰²⁰ Rydström beskriver homorörelsens framväxt som en historia kantad av bakslag och förföljelse, men framställer den ändå som en framstegshistoria där samhället har gått mot en ökad tolerans och mångfald och homosexuella har fått allt fler rättigheter.¹⁰²¹ I denna upplysta och moderna jämlikhetsdiskurs skriver utredningen in sig genom sitt tal om likabehandling, men det är ett tal

1018 SOU 2007:3, s. 83.

1019 SOU 2007:3, s. 80.

1020 Rydström 2004, s. 44. Se även Andreasson 2000; S-Å Petersson 2000.

1021 Rydström 2004, s. 58-60.

som (vilket jag har visat ovan) får såväl disciplinerande och normaliserande som emancipatoriska effekter.

... en jämställdhetsfråga

RFSL företräder inte endast homosexuellas rättigheter i SOU 2007:3, utan använder sig också av ett jämställdhetsargument för att få till stånd en ändring av lagens olika villkor för kvinnor och män. ”Som RFSL framfört leder dagens reglering också till att det kvinnliga föräldraskapet blir marginaliserat och underordnat det manliga”, berättar utredningen.¹⁰²² Utredningen anammar därefter detta jämställdhetsperspektiv. Under rubriken ”Betydelsen för jämställdheten mellan män och kvinnor” förklaras på vilket sätt en föräldraskapspresumtion för lesbiska kvinnor som motsvarar faderskapspresumtionen leder till en ökad jämställdhet mellan könen.

Förslagen innebär att den nuvarande begränsningen av föräldraskapet för en kvinna avskaffas, det kvinnliga föräldraskapet förstärks och jämställs med faderskapet vid assisterad befruktning. I övrigt bedöms förslaget inte få några konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män.¹⁰²³

Här vill jag problematisera utredningens användande av jämställdhetsbegreppet. Jag läser det som att det i det här sammanhanget snarare handlar om att jämlikhet (det vill säga likvärdighet mellan heterosexuella och homosexuella) ska uppnås och inte jämställdhet (det vill säga likvärdighet mellan kvinnor och män), då det i första hand är skillnaden mellan samkönade och olikkönade par som ska utjämnas. Det är ju inte ”det kvinnliga föräldraskapet” i allmänhet som ska förstärkas, utan i första hand det *lesbiska* föräldraskapet. Att utredningen använder sig av jämställdhetsbegreppet tolkar jag som att den försöker skriva in sig i en jämställdhetsdiskurs och framstå som modern, upplyst och demokratisk, som en utredning som ligger i fas med tiden, utan att egentligen reflektera kring begreppets innebörd.

Jämställdhetsbegreppet är annars inte särskilt vanligt förekommande i de utredningar från 2000-talet som jag har undersökt. Begreppet förekommer i lite olika sammanhang, men symptomatiskt är att det alltid nämns i förbifarten, att ingen närmare precision av begreppets innebörd görs och att det aldrig fungerar som ett bärande argument för eller emot den föreslagna lagändringen. Ett exempel på detta har jag funnit i Ds 2000:51 och diskussionen om att tillåta äggdonationer.

1022 SOU 2007:3, s. 81.

1023 SOU 2007:3, s. 110-111.

En annan jämförelse som har gjorts av några remissinstanser är att det brister i logik om spermiedonation skulle tillåtas men däremot inte äggdonation. Dagens lagstiftning anses vara diskriminerande. Man bör inte ha olika synsätt på mäns och kvinnors ofruktbarhet. Det betonas, exempelvis av *RFSL*, att detta är en jämställdhetsfråga.¹⁰²⁴

Vid en första anblick ser det ut som att utredningen instämmer i det argument som här framförs av *RFSL*. Utredningen anser att det ur ett etiskt perspektiv är riktigt att jämställa spermiedonation med äggdonation. När jag granskar resonemanget närmare blir det dock tydligt att det inte är ur en jämställdhetsdiskurs som argumenten hämtas. Istället grundar sig beslutet på rent medicinska överväganden. Eftersom läkare har kunnat visa att barn som tillkommit efter äggdonation inte löper större risk för skada drar utredningen slutsatsen att det inte finns några skäl för att medicinska hinder ska värderas olika.¹⁰²⁵ Äggdonation och spermadonation likställs alltså först och främst i medicinskt hänseende och inte utifrån ett resonemang och jämställdhet och lika rättigheter för män och kvinnor.

Som jag tidigare diskuterat går det att, av olika anledningar, problematisera jämställdhetsbegreppet. Ulrika Dahl kritiserar också det praktiska jämställdhetsarbetet, som hon menar ofta är inriktat på kvantifierbara mål och metoder. Jämställdhetsarbetet handlar då främst om att skapa (ekonomisk, juridisk och social) rättvisa mellan kvinnor och män, men mindre om att förändra heteronormativa föreställningar och strukturer.¹⁰²⁶ För att återknyta till de reproduktionspolitiska utredningarna tolkar jag det som att i de fall då utredningarna använder sig av begreppet jämställdhet är det först och främst för att säkerställa att män och kvinnor behandlas likadant i lagstiftningen. Det handlar mindre om att komma till rätta med de underliggande föreställningar som gör att exempelvis moderskap och faderskap betraktas och behandlas olika.

Sammantaget framstår inte jämställdhet som särskilt väsentligt för 2000-talets utredningar, trots att begreppet då och då förekommer i de undersökta texterna. De reproduktionspolitiska frågorna konstrueras inte heller i någon större utsträckning som jämställdhetsfrågor (och när de väl gör det går det att ifrågasätta huruvida det verkligen är jämställdhet som åsyftas). Detta kan tyckas anmärkningsvärt med tanke på att begreppet intagit en central ställning i svensk (familje)politik de senaste decennierna. Ändå är det inte förrän på 2000-talet som det för första gången dyker upp i de reproduktionspolitiska utredningarna. Går vi tillbaka i tiden återfinns begreppet inte alls i diskussionerna om adoption och assisterad befruktning. Ändå har jämställdhetsideologin genomsyrat de tidigare utredningarna, vilket bland annat märkts i talet om mödrars möjlighet till förvärsarbete och uppvärderandet av faderskapet. Att 2000-talets utredningar är

1024 Ds 2000:51, s. 39.

1025 Ds 2000:51, s. 44.

1026 Dahl 2005, s. 66.

de första som använder jämställdhetsbegreppet behöver alltså inte nödvändigtvis betyda att de verkligen är mer jämställda än tidigare utredningar. Det kan också tolkas som att begreppet har mist sin politiska sprängkraft och numera används på ett mer slentrianmässigt och ibland direkt missvisande sätt.

Malin Rönnblom menar att jämställdhet i dagens Sverige är en självklar politisk målsättning som sällan behöver försvaras, samtidigt som begreppet till viss del har urvattnats och avpolitiserats. Huvudstrategin för jämställdhetsarbetet har varit ”gender mainstreaming”, eller jämställdhetsintegrering, som innebär att jämställdhetsperspektivet ska genomsyra alla politiska områden, vilket ibland leder till ett mekaniskt och ganska uddlöst användande av begreppet. Dock är det sällsynt med tydliga definitioner av vad som egentligen menas med jämställdhet och förståelsen av begreppet utgår ofta från en essentialistisk bild av kön.¹⁰²⁷ Det är alltså inte omöjligt att utredningarnas lagförslag hade fått en annan utformning om de utgått från en mer maktanalytisk och normkritisk definition av jämställdhet. En jämställdhet som inte byggde på en heteronormativ förståelse av kropp, kön, sexualitet, tvåsamhet och familjebildning. En mer queer jämställdhet helt enkelt, för att låna Ulrika Dahls ord.¹⁰²⁸ Vad skulle kunna möjliggöras genom en sådan jämställdhetspolitik? Kanske hade ensamstående kvinnor haft rätt att bli inseminerade. Surrogatmoderskap i nära relationer hade tillåtits. Det hade kunnat underlättas för homosexuella och ensamstående män att skaffa barn. En lesbisk kvinna hade kunnat bli gravid efter en implantering av sin partners ägg. Samboende par hade fått rätt att adoptera. Ett barn hade kunnat ha mer än två vårdnadshavare. Möjligheterna är många.

... en samhällelig angelägenhet

I den här avhandlingen intresserar jag mig bland annat för vad som händer när en företeelse uppmärksammas och blir till ett politiskt problem. Politiseringen av en fråga innebär också att frågan i viss mån blir en samhällsangelägenhet. Symptomatiskt för de frågor som jag studerar här, de reproduktionspolitiska frågorna, är att intresset för dem knappast kan sägas ha avtagit under den undersökta perioden.¹⁰²⁹ Snarare tvärtom. Antalet utredningar som behandlar dessa frågor har blivit fler och fler, och de experter, forskare och intresseorganisationer som engagerar sig i frågan har också ökat. Samtidigt har de som är närmast berörda – de ofrivilligt barnlösa och deras barn – fått ett allt större inflytande. Vetandet om

1027 Rönnblom 2004.

1028 Dahl 2005, s. 68.

1029 Här kan nämnas att när jag sökte till forskarutbildningen i februari 2006 och höll på att skriva samman avhandlingsplanen till ansökningshandlingarna fick jag 11 träffar på ordet ”reproduktionspolitik” på Google. Sommaren 2010 fick jag 1320 träffar...

och kunskapandet kring internationella adoptioner och assisterad befruktning har således utvidgats till att omfatta allt fler människor.

I detta avsnitt ska jag diskutera adoption och assisterad befruktning som samhällsangelägenheter utifrån 2000-talets utredningar. Jag ställer mig frågan varför reproduktionen politiserats och blivit föremål för statligt ingripande. Det argument som används – och som faktiskt är genomgående för utredningarna under hela min undersökningsperiod – för att motivera statligt ingripande i reproduktionsprocessen och familjebildningen är att samhället har ett särskilt ansvar för de barn som adopteras och de barn som tillkommit efter assisterad befruktning. Detta argument kan exempelvis uttryckas så här:

Någon rätt att adoptera barn existerar inte utan det är i stället en fråga om barnets rätt att få föräldrar. Genom regleringen av adoptionsinstitutet har samhället tagit på sig ett särskilt ansvar gentemot dessa barn.¹⁰³⁰

Här ställer sig alltså samhället (som i detta avseende kan förstås som staten och de institutioner som reglerar och övervakar adoptionsprocessen) på barnets sida och fungerar som en garant för att principen om barnets bästa efterlevs. Orsaken till den statliga interventionen är att adoptivbarnen ses som värnlösa och föräldralösa och i behov av rättsligt skydd. Även de barn som tillkommit efter assisterad befruktning ses som i behov av samhällets skydd, kanske i ännu högre grad än adoptivbarnen.

Det finns en principiell skillnad mellan barn som adopteras och barn som kommer till genom assisterad befruktning. I det förstnämnda fallet handlar det om barn som redan existerar och som är i behov av nya föräldrar. I det andra fallet är det frågan om att medverka till att barn blir till. När samhället tillåter en verksamhet som innebär att barn blir till på artificiell väg har samhället ett särskilt stort ansvar för att barnet kommer att växa upp under bästa tänkbara förhållanden.¹⁰³¹

Att de barn som finns tillgängliga för adoption redan har avlats medan de barn som tillkommer efter assisterad befruktning fortfarande är ofödda används här som ett argument för att en ännu större försiktighet bör råda i det sistnämnda fallet beträffande vilka som ska räknas som lämpliga föräldrar. Det är bland annat med denna motivering som ensamstående kvinnor inte får insemineras, men däremot kan duga som adoptanter. Ytterligare en anledning till försiktighet vid assisterad befruktning är att barnen riskerar att ta skada av det artificiella tillkomstsättet:

När det gäller assisterad befruktning kan det sägas att starka samhällsintressen och åtaganden flätas in i det som kan ses som det allra mest privata. Samhället har ett ansvar för de risker

1030 SOU 2001:10, s. 111.

1031 SOU 2001:10, s. 21-22.

som ett barn kan komma att utsättas för genom att man på artificiell väg framkallar en graviditet. Det är bl.a. mot en sådan bakgrund diskussionen om ”rätten att få barn” måste ses.¹⁰³²

Utredningarnas utgångspunkt är alltså att samhällets ansvar växer ju mer ”artificiell” befruktningen är. Jag tänker inte ifrågasätta det rimliga i ett sådant synsätt, utan nöjer mig med att konstatera att föreställningar kring familj, släktskap, naturlighet och reproduktionsteknologi här samverkar på ett intressant sätt. Påfallande i det här sammanhanget är att statens vilja att ingripa också är sammanlänkade med hur pass nära biologiskt och genetiskt länkade barnet är till föräldrarna. Assisterad befruktning med både moderns ägg och faderns spermier tycks inte kräva någon reglering alls, medan inblandningen av donerade könsceller gör det. Och assisterad befruktning där både ägg och spermier är donerade är helt förbjudet. När det gäller adoption är lagen mindre restriktiv när det rör sig om närståendeadoption, det vill säga när en i föräldraparet är genetisk förälder till barnet, än när det rör sig om en adoption av ett utomstående barn. Det är således både barnets tillkomstsätt och det genetiska och biologiska släktskapet som avgör hur hög graden av samhällsangelägenhet är.

Genetikens tid: Sammanfattande slutsatser

Det svenska samhället utmålades under 2000-talet som pluralistiskt, modernt och vidsynt när det kommer till familj och familjeliv. Det finns en medvetenhet om att alla barn inte lever i kärnfamiljer och att alla vuxna inte drömmer om att bilda en. Det finns ett tal om familjen i vilket allt fler har inkluderats i familjebegreppet. En starkt bidragande orsak till detta är reproduktionsteknologins utveckling, spridning och normalisering. Under 2000-talet utvidgades den svenska lagstiftningen till att omfatta allt fler individer och praktiker. Eftersom infertilitet hade börjat klassas som en sjukdom ökade också incitamentet för att både ge och uppsöka vård. Behandlingar som tidigare varit förbjudna, såsom IVF med donerade könsceller, blev nu tillåtna. Detta innebar att naturlighetens gränser flyttades fram. Tekniken normaliserades och naturaliserades. En moralisering av de inblandade (föräldrar, donatorer, läkare och forskare) framställs därmed inte som lika nödvändig som under 1980-talet då verksamheten uppfattades som tveksam och rent av suspekt. En ny terminologi för att beskriva föräldraskapandet krävdes, och begrepp som biologisk och genetisk förälder myntades. Dock var det fortfarande just föräldrar det talas om, även om donatorn aldrig skulle fungera som

1032 Ds 2000:51, s. 20-21.

barnets sociala eller juridiska förälder (i alla fall inte i ART-familjer bestående av ett heterosexuellt par).

Samtidigt fortsatte vissa former av assisterad befruktning att vara förbjudna. Varken surrogatmoderskap eller IVF med både donerade ägg och spermier ansåg man borde bli tillåtna enligt svensk lag. Detta tyder på att olika föreställningar kring naturlighet och betydelsen av biologiska släktband fortfarande spelade roll för lagens utformning, och påtagligt är också synsättet att människor och mänskliga substanser inte ska gå att köpa eller sälja. De naturliga och etiska diskurserna var därmed fortsatt dominerande på det reproduktionsteknologiska området. Dock hade både den medicinska och den psykologiska diskursen fått framskjutna positioner i de politiska diskussionerna. Det var i första hand utifrån vetenskapliga rön snarare än gissningar och allmänt tyckande som utredningarna argumenterade. Den uppenbara teknikrädsla och teknikpessimism som präglat tidigare utredningar hade tonats ned. USA och andra länder lyftes inte längre fram som avskräckande exempel. Jag tolkar detta som att utredningarna var mer måna om att framstå som moderna och i takt med sin tid och sin omvärld.

2000-talet var också det decennium då homosexuellas föräldraskap erkändes av lagen genom att homosexuella par fick rätt att prövas för adoption och lesbiska par fick tillgång till insemination inom sjukvården. Detta efter att en statlig utredning konstaterat att homosexuella kan ge lika god omvårdnad som heterosexuella. Lagstiftningen kan ses som ytterligare en milstolpe i den moderna framgångssagan om homosexuella, vilken har påverkats av homosexuellas ökade synlighet och organisering i samhället. Det var dock ingen oproblematiserad process, lagarna tillkom efter en stormig debatt och en del lagförslag fick arbetas om flera gånger innan de slutligen kunde accepteras. Den mest kontroversiella frågan visade sig vara rätten till insemination för lesbiska par. Utredningarna var tvungna att hantera frågor kring inseminationsbarnets behov av och rätt till en far, lesbiska pars status inom sjukvården och hur ensamstående kvinnor skulle kunna fortsätta hållas utanför verksamheten. Lösningen blev att betona tvåsamheten och att garantera att barn som växte upp i homosexuella familjer fick förebilder av bägge könen. Genom att (lesbiskt) moderskap och (homosexuellt) faderskap skrevs fram som olika konstruerades även kvinnor och män som två olika, komplementära roller. Det heteronormativa tvåsamhetsidealet reproducerades således genom 2000-talets utredningar. Men tvåsamhetsnormen utmanades också, då den homosexuella familjen kunde innehålla fler än sociala två föräldrar. Det exklusiva föräldraskapet som tidigare setts som tvåsamt (eller i vissa fall ensamt) kunde nu innefatta tre eller fyra föräldrar, förutsatt att de var homosexuella och/eller levde i homosexuella relationer. En diskussion inleddes också om möjligheten att även utvidga det rättsliga föräldraskapet, även om något sådant lagförslag aldrig presenterades av någon av de utredningar som jag studerat.

Utredningen om barn i homosexuella familjer oroade sig för att barnen inte skulle få en normal könsutveckling, vilket innebar att de riskerade att bli homo-, bi- eller transsexuella eller på något annat sätt sexuellt eller könsmässigt avvikande, vilket sågs som mindre lyckosamt. Att barnen enligt den psykologiska forskningen visade sig växa upp till normala heterosexuella individer blev en förutsättning för att homosexuellt föräldraskap kunde anses vara förenligt med barnets bästa. Samtidigt underströks vikten av att den homosexuella familjebildningen accepterades av det omgivande samhället. Samhället konstruerades därmed som homofobt, men skulle förändras, inte minst genom lagändringen. Men de homosexuella förväntades också att ta ansvar för sin homosexualitet och för att barnen inte skulle drabbas av omgivningens fördomar. Detta krävde både moral, öppenhet och normalitet. På så sätt kan man säga att disciplineringen av den homosexuella familjen var tydlig. Disciplineringen hade även exkluderande konsekvenser, då ensamstående kvinnor och homosexuella män pekades ut som mindre lämpliga och önskvärda föräldrar i anslutning till frågan om assisterad befruktning. När det gällde internationella adoptioner fanns en tydlig hierarkisering som satte det gifta paret över ensamstående (kvinnor), som i sin tur var överordnade homosexuella par. Samboende par hade dock fortfarande inte rätt att adoptera tillsammans, även om en utredning tillsattes som föreslog detta. Kön, sexualitet och civilstånd samspelade härmed i konstruktionen av det ideala föräldraskapet. Viljan att kontrollera och reglera familjen kan därmed sägas hänga samman med barnets tillkomstsätt, förekomsten av genetiskt och biologiskt släktskap mellan barn och förälder samt föräldrarnas inbördes relationer.

Den governmentalitet som genomsyrar utredningstexterna utmärks av en strävan efter att anpassa sig efter normer och praktiker i det rådande samhället, men även att i vissa fall gå i täten och visa vägen mot ett modernare förhållningssätt. Framför allt blir detta tydligt när det gäller homosexuellas föräldraskap. Användandet av ord som "likabehandling" och "jämfästhet" syftar till att skriva in sig i en modern och upplyst rättvisediskurs. Samtidigt finns det fortfarande individer och grupper som utestängs från vissa familjebildningspraktiker och som därmed inte tillerkänns ett fullvärdigt medborgarskap i den svenska välfärdsstaten. Och även om man strävar efter att skapa pluralistiska och mångfasetterade familjer, så återspeglas heteronormativa och biologiska ideal. Det är samma normalitetssträvanden men i en ny regnbågsfärgad skrud. I nästa kapitel, som alltså är det avslutande kapitlet, ska jag knyta ihop trådarna i de resonemang som förts i de fyra empiriska kapitlen med fokus på förändring och kontinuitet. Där kommer jag också att diskutera vinsterna med att studera "the universe of unnatural procreation" och lyfta fram skillnader och likheter mellan hanteringen av internationell adoption och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik.

En fruktbar politik? Avslutande diskussion

Vad är en familj? Vilka kan bilda familj? Hur ser föreställningarna kring den ideala familjen ut? Och varför anses det vara så viktigt att tillhöra en familj, en släkt, en nation eller en stat? De frågeställningar som en gång fick mig att intressera mig för reproduktion som forskningsfält känns fortfarande lika aktuella och relevanta. I arbetet med att sammanställa den här avhandlingen har jag fått anledning att ständigt återvända till dessa grundläggande frågor för att fundera, ifrågasätta och omvärdera. Reproduktionsfrågorna har visat sig vara långt mer komplexa än vad jag inledningsvis kunde föreställa mig. Framför allt har svaren visat sig vara föränderliga och beroende av den kulturella, sociala, ekonomiska och politiska kontexten. Den svenska reproduktionspolitiken kan således sägas vara unik – ett särdrag den delar med den förda reproduktionspolitiken i alla världens länder.

Sammanfattande och jämförande analys

I det här avsnittet vill jag sammanfatta och diskutera studiens resultat ur ett diakront och komparativt perspektiv. Jag återvänder till de frågor om kunskap, makt, normer och social styrning som ställdes inledningsvis och diskuterar de aspekter av tillhörighet och ursprung i relation till familj, släktskap, nation och välfärdsstat som kunde urskiljas i materialet. Genom att dra paralleller mellan internationella adoptioner och assisterad befruktning vill jag synliggöra såväl likheter som skillnader i retorik och praktik i det prokreativa universum som dessa familjepraktiker är en del av. Jag börjar med att kortfattat sammanfatta hur synen på de två familjepraktikerna och de berörda individerna och grupperna har förändrats under den undersökta tidsperioden. Därefter diskuterar jag olika föreställningar kring familj och släktskap och hur de reproduceras genom utredningarna. Även hur utredningarnas tal fungerar inkluderande och exkluderande i

relation till medborgarskap och den nationella gemenskapen diskuteras. Slutligen fördjupas diskussionen om relationen mellan makt och vetande, hur styrningen sker och vilken kunskap som ligger till grund för den. Jag argumenterar för att utredningsmaterialet har både disciplinerande och normaliserande effekter, som syftar till att skapa ett visst sorts samhälle. Jag vill återigen understryka att detta är mina tolkningar av materialet och att andra läsningar är möjliga.

Kontinuitet och förändring

Synen på internationella adoptioner har svängt flera gånger. Den har gått från att vara en nödvändig men inte särskilt önskvärd lösning på ett existerande problem (det vill säga en ökad efterfrågan efter barn bland svenskar) och en form av u-landshjälp under 1960-talet till att bli ett vanligt och självklart sätt att bilda familj under 1980-talet till att sedan bli ett problematiskt och inte längre särskilt önskvärt fenomen under 2000-talet. Utredningarna kan alltså sägas ha gått från en pragmatisk inställning till en förespråkande till en närmast antagonistisk. Att adoptera från utlandet har dock aldrig framställts som en rättighet eller en välfärdspolitisk fråga, utan snarare setts som en möjlighet för högt kvalificerade familjer. Under 1960-talet konstruerades adoptivföräldrarna utifrån en biståndscentrerad tredjevärldendiskurs som goda, det vill säga upplysta, solidariska och socialt medvetna individer, medan de utländska adoptivbarnen utmålades som hjälplösa offer som kunde räddas från krig, fattigdom, svält och överbefolkning. På 1990- och 2000-talen förändrades denna bild och barnen sågs istället som offer för själviska barnlösa människor i västvärlden och en profithungrig internationell adoptionsmarknad. Att adoptera från ett annat land framställdes därmed som en sista utväg när länderna inte själva kunde ta hand om "sina" barn. Först då kunde internationella adoptioner betraktas som en god handling.

Barnen pekades genomgående ut som avvikande i utredningsmaterialet. Andrafieringen av barnen handlade i periodens början om att de såg annorlunda ut och hade vissa exotiska kulturella uttryck, men senare flyttades deras avvikelse från kropp (ytan) till själ (djupet). På så sätt kan man säga att de har gått från att ha exotiserats till att etnifieras. Därmed har strategierna för att normalisera dem också förändrats, från att de skulle assimileras i det svenska samhället och bli väluppfostrade duktiga svenskar till att de ska bejaka sin avvikelse genom en form av själslig repatriering. De ses därmed inte längre som helt anpassningsbara och inte heller som entydigt tillhörande den svenska nationella gemenskapen. Barnens biologiska och etniska arv ansågs vara betydelsefulla för identitetsutvecklingen. Den ökade fokuseringen på adoptivbarnens psykiska hälsa från slutet av 1980-talet och framåt har inneburit att barnen patologiserats. Därför har samhället också

fått ett ökat ansvar för deras (o)hälsa. Kunskapen om adoptionerna har utvidgats och fördjupats och barnen och deras familjer ska med samhällets hjälp rehabiliteras och terapeutiseras för att bli funktionsdugliga. Den goda adoptivfamiljen har allt mer kommit att konstrueras som den upplysta och kunniga familjen med ansvar för barnens välbefinnande, såväl materiellt som emotionellt.

Synen på assisterad befruktning (i första hand med donerade ägg eller spermier) har gått från att vara ett mindre önskvärt och i vissa avseenden förbjudet sätt att skaffa barn omgärdat av skepsis och teknikrädsla under 1980-talet till att bli en tämligen oproblematisk och okontroversiell metod under 2000-talet, även om rädslan för en teknifierad människosyn till viss del levde kvar. Inställningen kan därmed sägas ha gått från en närmast antagonistisk till en pragmatisk inställning. Reproduktionsteknologin har normaliserats och naturaliserats i takt med att tekniken utvecklats och användningen av den ökat. Under 1980-talet konstruerades de inblandade i inseminationsverksamheten (föräldrar, donatorer, läkare och vetenskapsmän) som individer med suspekta motiv vars röster marginaliserades eller ignorerades. I och med att teknologin efterhand normaliserades och blev en utbredd praktik ombyttes teknikpessimismen till en försiktig optimism, och röster från de vetenskapliga diskurserna fick ett allt större tolkningsföreträde. Dessutom har misstänkliggörandet av (heterosexuella) föräldrar och donatorer avtagit. De grupper som framför allt moraliserades var istället homosexuella föräldrar och ensamstående kvinnor.

Av 1980-talets utredning skrevs ART-barnen fram som mänskliga rättssubjekt istället för artificiella objekt. Detta gjordes genom att de ännu inte födda barnen konstruerades som hjälplösa offer som var beroende av samhällets skydd. Barnen viktimerades och patologiserades och ansågs ha ett behov av och en rätt till sitt biologiska ursprung för att kunna utvecklas gynnsamt. Barnets bästa förklarades vara den överordnade principen för verksamheten. Inseminationsfrågan konstruerades därmed som en barnrättslig och etisk fråga, snarare än en medicinsk sådan. Detta synsätt uteslöt andra sätt att förstå frågan, exempelvis utifrån de ofrivilligt barnlösa eller donators/surrogatmoderns perspektiv. En generationskonflikt kan sägas vara inbyggd i begreppet barnets bästa, vilket inte minst blev tydligt när anonymitetsskyddet för donatorer eller homosexuellas föräldraskap diskuterades. Barnets bästa framstår som den princip som varit vägledande för både adoptionsverksamheten och inseminationsverksamheten under hela undersökningsperioden, men som förstärktes under de senare decennierna och som dessutom gavs olika innebörd i olika sammanhang. En konstant faktor var dock att barn har rätt att växa upp i den goda familjen. I det följande ska jag gå närmare in på de normer kring familj, familjebildning och släktskap som reproduceras genom utredningstexterna.

Den (de)konstruerade familjen

Den bild av familjen som skapas och återskapas genom utredningarna är såväl föränderlig som bestående. En gemensam utgångspunkt är viljan att skapa den goda familjen. Den goda familjen ska kunna erbjuda barnet en god omsorg och omvårdnad. Hur den goda familjen ser ut varierar i tid och rum. På 1960-talet underströks att endast högt kvalificerade familjer skulle komma ifråga för adoption. För att anses vara lämplig måste de sökande vara sunda och friska och i fertil ålder (inte för unga, inte för gamla). Utredningarna såg helst att gifta par adopterade, men menade att även ensamståendes adoptioner kunde falla ut väl, förutsatt att den ensamstående föräldern hade tillräckligt med tid och resurser. Eftersom man förutsatte att det var mödrarna som tog hand om barnen antog man också att den ensamstående adoptanten var en kvinna. Fädernas roll i familjeprojektet var inte i första hand som vårdgivare. Vidare ansågs de personliga kvalifikationerna hos adoptanten vara viktiga, de sökande måste vara toleranta, öppna och socialt medvetna och kunna stödja och hjälpa barnet. Eftersom att adoptera ett barn från utlandet sågs som en god handling konstruerades adoptivföräldrarna som moraliska individer. Det ansågs vara viktigt att vilja skaffa barn av rätt anledningar och inte för att exempelvis få uppmärksamhet. Sammantaget kan man säga att den ideala familjen under denna tidsperiod byggde på en moderskapscentrerad kärnfamiljsnorm.

Den ideala familjen i 1980-talets utredningar om assisterad befruktning byggde i första hand på naturlighet. Kravet på psykisk och fysisk hälsa samt ålderskravet gällde även för de som ansökte om insemination. Den stora skillnaden var att endast heterosexuella par som levde tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden ansågs vara lämpliga som föräldrar. Ensamstående samt lesbiska diskvalificerades därmed. En annan skillnad var också att aktivt föräldraskap av både fadern och moderns förutsattes i och med uppvärderingen av faderskapets betydelse för barnets utveckling och välbefinnande. Inseminationsparet konstruerades därmed som jämställda och moderna individer. Samtidigt bidrog jämställdhetsideologin till ett bevarande av det klassiska könsrollstänkandet. En särskiljande faktor i synen på inseminationerna var om makens eller en donators sperma skulle användas. Makeinseminationer sågs som naturliga, medan givarinseminationerna krävde en särskild hantering från läkaren och samhället eftersom ett biologiskt släktskap saknades mellan fadern och barnet. Givarinseminationsfamiljen särskiljdes därmed från den normala familjen och jämfördes istället med adoptivfamiljen. Föräldrarna avkrävdes öppenhet kring barnets tillkomstsätt och förväntades vara ärliga, moraliska och ansvarstagande. Att barnet ansågs ha ett behov av sitt biologiska ursprung medförde också att donatorn tillmättes betydelse. Barnet fick på så sätt två uppsättningar fäder, en social och en biologisk, vilket jag

menar utmanade tvåsamhetsnormen. Den ideala familjen under 1980-talet vill jag beskriva som tvåsamhets- och naturlighetscentrerad, men samtidigt jämställd och modern.

Familjen på 2000-talet skrevs fram som pluralistisk och mångfasetterad. Reproduktionsteknologins naturalisering och normalisering bidrog till att fler familjekonstellationer blev möjliga. Tillåtandet av äggdonationer innebar att familjer skapades där kvinnan som fött barnet inte var genetiskt länkad till barnet och därmed började man göra en åtskillnad mellan genetiskt och biologiskt föräldraskap. När homosexuella par fick möjlighet att prövas för adoption och fick tillgång till assisterad befruktning destabiliserades det traditionella kärnfamiljsidealet ytterligare. Inte minst utmanades tvåsamhetsnormen, då homosexuella antogs vilja bilda familjer där fler än två föräldrar uppfostrade barnet, något som uppmuntrades av lagstiftningen. Heterosexualitet var inte längre ett krav för att vara en lämplig förälder, däremot präglades utredningarna ändå av heteronormativa föreställningar då barn ansågs behöva förebilder från båda könen för att inte växa upp till att bli homo, bi- eller transsexuella. Det var föräldrarnas ansvar att se till så deras barn fick en normal könsutveckling, men också att de inte tog skada av omgivningens negativa reaktioner. För det krävdes en öppen, ansvarstagande och kärleksfull familj, som förmedlade rätt värderingar. Den homosexuella familjen särskiljades som familjeform, på samma sätt som adoptivfamiljen. Även adoptivföräldrarna förväntades förhålla sig till de biologisk-genetiska föräldrarna och hjälpa barnet att få ihop sitt etniska och biologiska arv i sin identitet. Adoptivfamiljen skulle inte sträva efter normalitet utan medvetandegöras om sin avvikelse och tillägna sig en särskild kunskap för att lära sig att hantera den. Den ideala adoptivfamiljen konstruerades som den upplysta familjen. De familjer som behandlas i 2000-talets utredningar betraktades som annorlunda, men inte sämre. Jag menar därför att ett pluralistiskt likabehandlingsideal genomsyrade utredningarna under denna tid.

Sammanfattningsvis framträder olika familjeideal i olika historiska kontexter. Något som är konstant är att barnets bästa anses vara att växa upp i en kärleksfull, omhändertagande familj. Men eftersom adoptivbarn och barn födda efter assisterad befruktning pekas ut som avvikande måste särskilda krav ställas på föräldrarna, som förväntas vara öppna, moraliska och ansvarstagande individer och kunna hantera barnens avvikelse och situationen som särskild familjeform. Den traditionella kärnfamiljen är det ideal som de onaturliga eller icke-biologiska familjepraktikerna måste förhålla sig till. Vissa komponenter i den traditionella kärnfamiljen har förstärkts, andra försvagats. Kravet på normalitet och naturlighet är konstant under hela perioden, men vad som anses vara normalt och naturligt utökas successivt till att inkludera fler familjebildningstekniker och fler familjeformer och tänkbara föräldrar. Dock finns det fortfarande vissa begräns-

ningar kvar, inte minst när det gäller föräldrarnas ålder och funktionalitet (det vill säga deras psykiska och fysiska hälsa). Framst är det synen på kön, sexualitet och civilstånd som har förändrats. Jag menar att det moderskapscentrerade kärnfamiljsidealet, det tvåsamhetscentrerade jämställdhetsidealet och det pluralistiska likabehandlingsidealet skiljer sig åt på flera väsentliga punkter, men samtidigt vilar de paradoxalt nog på liknande heteronormativa och biologiska grunder.

I gränslandet

I inledningskapitlet skrev jag om hur gränser skapas och upprätthålls mellan människor och platser. Utifrån härstamningens logik och tillhörighetens politik inkluderas och exkluderas individer och grupper i olika former av gemenskaper. Denna logik menar jag är strukturerad kring begreppen tillhörighet och ursprung. Det är genom rätt tillhörighet och rätt ursprung – biologiskt, socialt, etniskt eller geografiskt – som tillträde till gemenskapen sker. Tillträdet kan dessutom underlättas eller begränsas beroende på individens sociala position. De gemenskaper jag har undersökt i den här avhandlingen är familjen, släkten, den svenska nationen och välfärdsstaten. På vilket sätt konstrueras tillhörighet och ursprung i relation till dessa företeelser i utredningsmaterialet?

När det gäller familje- och släktrationer bygger de på biologisk-genetiska, sociala och/eller rättsliga band. I den normala familjen sammanfaller det biologisk-genetiska, sociala och juridiska föräldraskapet, men i adoptivfamiljen och ART-familjen saknas det biologisk-genetiska bandet helt eller delvis, vilket enligt utredningarna gör dem till avvikande familjeformer. I utredningarna från 1950-, 1960- och 1970-talen sågs arv som underordnat miljö och det biologiska ursprunget betonades inte. Från 1980-talet och framåt ökade intresset för det biologiska ursprunget till följd av bioteknikens utveckling och att möjligheterna att klarlägga en individs genetiska ursprung förbättrats.¹⁰³³ Det biologiska släktskapet får en särskild ställning i mitt material då utredningarna slår fast att barn behöver ha kännedom om sitt biologiska ursprung för sitt psykiska välbefinnande. Detta medförde att barn födda efter assisterad befruktning med donerade könsceller gavs en lagstadgad rätt att få kännedom om ursprunget och att adoptivbarn uppmantrades att söka sina rötter.

I och med den ökade betoningen på det biologiska och genetiska ursprunget fick också det etniska och geografiska ursprunget en ökad betydelse för individen, vilket förstärktes av en identitetspolitik som krävde erkännande, ett postkolonialt perspektiv som betonade skillnad samt bejakandet av det mångkulturella samhället. Att de utlandsfödda adoptivbarnens etniska arv gavs betydelse medförde att

1033 Se även Singer 2000, s. 386-387; Melhuus & Howell 2009, s. 146.

de inte uppfattades som enbart svenskar eller sågs som fullt assimileringsbara, samtidigt som själva svenskheten utmanades och konstruerades som en mångkulturell identitet. När den internationella adoptionsverksamheten tog fart i Sverige strävade utredningarna efter att barnen skulle anpassas och assimileras, men detta ses inte längre som nödvändigt eller önskvärt i ett samhälle som säger sig förespråka pluralism och mångkultur.¹⁰³⁴

Den nationalism som präglar det (sen)moderna svenska samhället har kallats för välfärdsnationalism och bygger på både folknationalistiska och statsnationalistiska idéer.¹⁰³⁵ I mitt material är det främst de internationella adoptivbarnen som på grund av att de inte ansågs se svenska ut exkluderades på folknationalistiska principer och konstruerades som främlingar.¹⁰³⁶ De folknationalistiska komponenter som reproducerades i utredningarna handlade i början av undersökningsperioden i första hand om utseendemässig likhet, men på senare år även om ursprung, då barnens etniska identitet essentialiserades och de skrevs fram som rotlösa. De utlandsfödda adoptivbarnen exkluderades inte i samma utsträckning på statsnationalistiska grunder. Efter att barnen anlant till Sverige sades att de skulle omfattas av samma regler och sociala förmåner som biologiska barn. Ändå fanns det vissa rättsliga skillnader mellan adoptivfamiljen och den biologiska familjen (exempelvis rörande medborgarskap, äktenskapshinder och ekonomiskt stöd), men de skillnaderna blev med tidens gång färre. Det skedde alltså en parallell naturalisering och denaturalisering av adoptivbarnets relation till sin nya familj och sitt nya land.

Även om statsnationalismen kan uppfattas som mer modern och upplyst i jämförelse med folknationalismen kan den också fungera exkluderande. Framför allt handlar det då om att medborgarna behandlas olika av lagstiftningen på grund av de sociala kategorier de sorteras in i.¹⁰³⁷ I utredningarnas resonemang är det tydligt att alla inte ska vara lika inför lagen. Detta gäller dock i första hand föräldrarna, vilket motiveras med hjälp av begreppet barnets bästa som i det här sammanhanget blir ett skillnadsskapande begrepp. Utredningarna föreslog olika former av utestängningar från föräldraskapet grundade på ålder, funktionalitet, kön, sexualitet och civilstånd. Även brist på materiella resurser försvarade möjligheterna att leva upp till utredningarnas krav. Därmed visar också välfärdsstaten

1034 Jmf. Ahmed 2000, s. 95-97.

1035 R. Johansson 1993; R. Johansson 2000; Stråth 2000, s. 394.

1036 Även mänskliga substanser från utlandet sågs som problematiska, varpå importerandet av utländsk sperma förbjöds. (Intressant är dock att utlandsinseminationer var tillåtet, även om det inte uppmuntrades.) Att enbart svenska donatorer skulle få användas ansågs kunna leda till olägenheter för personer med ett icke-svenskt utseende, men detta var något som utredningen menade att man fick acceptera.

1037 Yuval-Davis 2006, s. 199-202.

sitt dubbla ansikte. Samtidigt som den ska skydda och hjälpa sina medborgare så regleras, kontrolleras och till och med kränks vissa individers rättigheter.¹⁰³⁸

Den svenska välfärdsstaten brukar kopplas ihop med global rättvisa, mångfald, jämlikhet, jämställdhet, välbstånd, social planering, utbildning, vetenskap, samt teknologiska och medicinska framsteg, en självbild som har fortsatt att återskapas även efter nedmonteringen av det så kallade folkhemmet.¹⁰³⁹ Denna bild reproducerades även av utredningarna, men med några undantag. Istället för att framställa Sverige som progressivt och teknologiskt/medicinskt avancerat präglades utredningarna av en teknikpessimism och ett risktänkande. Det som uppfattades som naturligt blev också det moraliskt riktiga och utredningarna utmålade Sverige som ett av de mer moraliskt högtstående länderna i världen, inte minst i jämförelse med USA. Vad som skulle betraktas som bra/dåligt, rätt/fel, sant/falskt och normalt/onormalt blev därmed liktydigt med ett svenskt förhållningssätt och de som hade en avvikande hållning blev följaktligen betraktade som oetiska och kanske rentav som sämre medborgare, vilka måste uppfostras och moraliseras för att få de rätta värderingarna.¹⁰⁴⁰ Således kan upprätthållandet av den svenska nationalstatens gränser på många sätt ses som en form av disciplinering. I det följande kommer jag att närmare gå in på hur utredningsmaterialet kan förstås som disciplinerande och normaliserande.

Former för påverkan: Disciplinering och normalisering

Enligt Michel Foucault lever nutidsmänniskan i ett disciplinerande och normaliserande samhälle, där direkta och indirekta makttekniker är ständigt närvarande. Här intar staten en särskild ställning vars riktlinjer och bestämmelser anger vad man får och inte får göra men även hur man bör leva. De statliga maktteknikerna riktar sig mot både individen och befolkningen i sin helhet enligt en biopolitisk princip. Med utgångspunkt i Foucaults governmentalitybegrepp har jag studerat hur den sociala styrningen sker genom utredningarnas utsagor. Styrning kan ske på flera olika sätt. Det kan handla om ett uttryckligt förbud och ett utestängande av vissa individer eller grupper från till exempel en viss rättighet. Utestängandet kan också ha en mer indirekt påverkan genom ett osynliggörande eller ett degraderande tal som försvårar eller helt förhindrar vissa individer och grupper möjligheter. Den typen av utestängande ser jag som *exkluderande praktiker*. Som exempel på sådana praktiker är att föreslå en lagstiftning som inte tillåter att gamla, sjuka och funktionshindrade skaffar barn, att ensamstående

1038 Jmf. Hirdman 1989, s. 217-234.

1039 Qvarsell 1986; A. Johansson 2001; Wiklund 2006; J. Andersson 2009.

1040 Jmf. Yuval-Davis 2006, s. 209-213.

och lesbiska insemineras, att kvinnor ställer upp som surrogatmödrar eller att homosexuella par adopterar gemensamt. Ett annat exempel är när utredningarna inte uppmärksammar eller talar om homosexuella föräldrar och deras rättigheter, när ensamstående kvinnor utmålas som sämre mödrar eller när ensamstående män inte antas vilja skaffa barn.

Styrning kan också handla om att särskilja vissa individer och grupper utifrån vissa principer, vilket motiverar en särskild behandling av dem. Dessa *särskiljande praktiker* konstruerar något eller någon som avvikande och därmed som ett problem som måste hanteras. Som exempel kan ges konstruktionen av adoptivbarn och inseminationsbarn som föräldra-/faderlösa, rotlösa och skyddslösa. Eller utpekandet av adoptivfamiljen, ART-familjen och den homosexuella familjen som särskilda familjeformer i behov av samhällets stöd. Särskiljandet kan ske genom att det identifierade problemet eller de som pekats ut som problematiska kartläggs, kategoriseras och definieras. Flera av utredningarna har tagit del av, sammanställt och genomfört undersökningar för att kunna skapa sig en bild av det avvikande. Inte sällan resulterar särskiljandet därför i att vetandet om det avvikande växer och leder till en utveckling av sociala praktiker, till exempel ny lagstiftning, nya institutioner och nya rutiner. Dessa praktiker syftar till att det avvikande ska normaliseras och därmed kunna inkluderas i samhällsgemenskapen.

Dessa *inkluderande praktiker* kan handla om vård, fostran, stöd, uppmuntran och till och med belöningar.¹⁰⁴¹ Ett exempel på detta är den rehabilitering i form av rådgivning, stödsamtal och kunskapsförhöjande insatser som internationellt adopterade och deras familjer ska kunna ta del av. Ett annat exempel är den psykologhjälp som erbjuds inseminationsparet inför behandlingen. Ytterligare ett exempel är den lagstiftning som ger adoptivbarn och barn tillkomna efter assisterad befruktning med donerade könsceller rätt att få kännedom om sitt biologisk-genetiska ursprung. Även strävan efter likabehandling kan ses som en inkluderande praktik. Lagstiftning som syftar till att likställa icke-biogenetiskt relaterade barn med biogenetiskt relaterade barn är ett exempel på detta, liksom lagstiftning som syftar till att undanröja skillnaderna mellan homosexuella och heterosexuella föräldrar.

Ett sätt att förstå styrningens verkan är att studera relationen mellan individ och samhälle och mellan medborgare och stat. Exempelvis har jag ställt mig frågan mot vem eller vilka styrningen riktar sig. Min analys har visat att styrningen i de flesta fall riktar sig mot enskilda individer och vissa utpekade grupper. Det handlar ofta om de som direkt berörs av lagstiftningen, det vill säga barnen och de juridiska, sociala och/eller biologisk-genetiska föräldrarna. Även de som är verksamma inom ART- eller adoptionsområdet påverkas direkt av utredningarnas

1041 I det undersökta materialet har jag dock inte funnit några exempel på styrning genom belöning (t.ex. med ekonomiska incitament eller särskilda förmåner).

lagförslag, exempelvis socialarbetare, läkare och forskare. Analysen visade också att den direkta styrningen ibland riktar sig till hela befolkningen. Framför allt blir detta tydligt när det gäller samhällsfostrandet. Det kan handla om att invånarna ska bli mer öppna, toleranta och moraliska, men också om att de ska ha den rätta kunskapen om ett visst fenomen. På så sätt ska folk kunna bemöta och behandla de avvikande grupperna på ett bättre sätt, till exempel människor som anses ha ett icke-svenskt utseende, familjer som tillkommit på onaturliga sätt och homosexuella individer. Fostrandet kan ske genom information, upplysning och utbildning, men även lagstiftningen i sig anses ha en fostrande verkan.

Det är inte lika lätt att se vad som skulle kunna bli verkningarna av den indirekta styrningen och vilka som påverkas. I inledningskapitlet argumenterade jag för att alla invånare måste förhålla sig till de normer som de statliga utredningarna och lagstiftningen producerar, inte bara de som direkt berörs av texternas innehåll. Jag menar att utredningarnas utpekande av vad som anses vara bra/dåligt, rätt/fel, sant/falskt och normalt/onormalt kan ses som en disciplinering och normalisering av befolkningen. De sanningar om olika sociala fenomen som utredningarna slår fast förväntas godtas och övertas även av andra. När utredningarna definierar vilka som ska få lov att bilda familj och vad som är den lämpliga och önskvärda familjen pekas andra familjekonstellationer indirekt ut som sämre. När utredningarna konstaterar att barn har ett behov av både en mor och en far – eller åtminstone två stycken föräldrar som kan erbjuda barnet både manliga och kvinnliga förebilder – är det en normativ utsaga som kan sägas rikta sig till dem som uppfostrar barn i enkönade miljöer. När utredningarna framhåller att barn har rätt till sitt biologiska och etniska ursprung skrivs detta fram som ett allmän-giltigt behov.

Styrningen kan också förstås genom att man studerar hur ansvarsfördelningen mellan den enskilde och samhälleliga organ framställs. Med det menas om styrningen ska ske uppifrån och om människor ska ses som passiva mottagare av de föreslagna reformerna och de påbjudna förhållningssätten, eller om styrningen ska ske i samspel mellan individ och samhälle och om människorna aktivt ska medverka i att omskapa sig själva. Analysen visade att båda varianterna finns i utredningstexterna. När det gäller de exkluderande och särskiljande praktikerna så sker de nästan uteslutande på statlig nivå. Staten anger vad som är bra/dåligt, rätt/fel, sant/falskt och normalt/onormalt och befolkningen förväntas rätta sig efter detta. (Att människor passivt ska styras innebär dock inte nödvändigtvis att de finner sig i detta. Ett motstånd mot statliga påbud kan således driva fram förändringar, till exempel genom att media, politiker eller olika intresseorganisationer uppmärksammar en fråga och framför krav på ändring.) De statliga utsagorna sker i samspel med dem som producerar kunskap om det som ska regleras. Ny kunskap om ett fenomen kan leda till att nya riktlinjer arbetas fram. Men genom

att staten anger vilken form av kunskap som ska vara gångbar och som ska gynnas politiskt och resursmässigt sker också en styrning av forskare och praktiker.

När det gäller de inkluderande praktikerna kan styrningen handla om både passivt och aktivt medverkande från individen. Fostrande genom information, upplysning och utbildning sker förvisso uppifrån, men det förutsätter också att individen omvandlar kunskapen till levd praktik. Rehabilitering och terapeutisering är också styrningsformer som kräver ett aktivt deltagande från den som ska regleras. Jag har gett flera exempel på när utredningen förespråkar en reflexiv styrning eller empowerment som syftar till att individen genom självkänedom, anpassning och eget ansvar reglerar sig själv. Detta gällde till exempel de utlandsfödda adoptivbarnen som skulle lära sig att hantera omgivningens negativa bemötande, homosexuella föräldrar som skulle skydda sina barn från andras fördomar och både ART- och adoptivfamiljen som måste acceptera att de är särskilda familjer med särskilda behov.

Under hela den perioden jag studerar är tron på styrningens möjligheter stora. Utifrån den rätta kunskapen och om rätt åtgärder sätts in är det möjligt att styra samhället mot uppsatta mål. Skillnaderna mellan olika utredningar och tidsperioder handlar framför allt om styrningens inriktning, omfattning och djup. I min läsning av utredningsmaterialet kan jag inte se att någon styrningsform skulle vara mer framträdande i någon kontext och mindre i någon annan. Exkluderande, särskiljande och inkluderande praktiker har funnits under hela min undersökningsperiod. Det mest iögonfallande är kanske terapeutiseringens och rehabiliteringens framflyttande positioner under de senare decennierna, vilket troligen hänger samman med den ökade medikaliseringen och psykologiseringen av det senmoderna samhället. Styrningens mål framstår också som likartade. Samtliga utredningar strävar efter att skapa goda familjer, välmående barn och upplysta, ansvarstagande och demokratiska medborgare som lever innanför ramarna av vad den rådande normen godkänner. Maktens medel och mål kan alltså ses som relativt oförändrade.

Vetandets villkor

Under den analyserade perioden framträder flera olika diskurser. Jag ska i det följande diskutera de diskurser som jag menar framstår som mest betydelsefulla, vilken typ av diskurser de är och hur de är länkade till varandra. En viktig särskiljande faktor handlar om relationen mellan kunskap och vetande. Foucault skiljer mellan vetenskaplig kunskap (*connaissance*) och allmänt vetande (*savoir*). Allmänt vetande är ett bredare begrepp och omfattar både vardagskunskaper och den vetenskapliga kunskap som genom nedsippring fått en större spridning i

samhället.¹⁰⁴² En annan särskiljande faktor handlar om relationen mellan det rationella och det emotionella, det vill säga förnuft och känsla. Här är gränsen inte lika skarp och ofta har en diskurs både rationella och emotionella inslag. Karaktäristiskt för ett rationellt tal är att det är baserat på faktauppgifter, noggranna undersökningar och välgrundade resonemang. Ett emotionellt tal är i högre grad präglad av personliga preferenser, ideologisk övertygelse eller allmänt tyckande. Vetenskapliga diskurser kan därmed sägas ha en högre rationalitet, medan det mer allmängiltiga vetandet ofta är mer emotionellt, men så är givetvis inte alltid fallet.

Exempel på vetenskapliga diskurser som genomsyrar materialet är juridik, social- och samhällsvetenskap, psykologi, medicin och genetik. Kunskapsproducenterna av dessa diskurser är framför allt rättsvetare, sociologer, socialarbetare, läkare, psykiatriker, psykologer och pedagoger. När det gäller det allmänna vetandet om internationella adaptioner och assisterad befruktning finns det vissa diskurser som jag menar har större inflytande än andra. Det allmänna vetandet är inte lika lätt att avgränsa eftersom det inte nödvändigtvis har sin förankring i en viss institution, organisation eller grupp. Jag har ändå försökt göra det hela mer överskådligt genom att lyfta fram tre övergripande diskurser: den välfärds-politiska, den traditionsbundna och den naturlighetsivrande. Välfärdsdiskursen kan sägas återspegla de strävanden som syftar till att skapa ett mer jämlikt, demokratiskt, upplyst och bättre samhälle för invånarna. Här ingår de diskurser som rör demokrati, mänskliga rättigheter, social utjämning, solidaritet, jämställdhet, likabehandling och mångkultur. Barnkonventionen och Haagkonventionen är exempel på företeelser som har uppstått i en sådan diskurs. Här ingår även de identitetspolitiska diskurserna, i mitt material representerade av adoptionsföreningar och organisationer för homosexuella. Traditionsdiskursen vilar på traditionella värden, seder och bruk. Här ingår exempelvis föreställningar kring traditionella könsroller, familjegemenskapen, religionen och fosterlandet. Äktenskapets särställning inom familjepolitiken kan sägas ha sin grund i denna diskurs. Även folknationalistiska tankar kan sägas höra hit. Naturlighetsdiskursens inflytande är också ytterst påtagligt i materialet. Bland annat talet om likhet, äkthet och "den naturliga livsprocessen" hämtar näring ur denna diskurs.

Många av dessa föreställningar och normer är överskridande och skär igenom flera diskurser. De reproduceras således på flera sätt, utifrån olika och ibland vitt skilda vetanden. Ett exempel är det heteronormativa tvåsamhetsidealet som kan sägas härstamma ur både en traditions- och naturlighetsdiskurs. Samtidigt reproduceras detta ideal också genom den psykologiska vetenskapen och en välfärdsdiskurs som slår fast att barn för att få bästa gynnsamma utveckling bör ha både en mor och en far. På så sätt kan man säga att diskurserna samspekar och

1042 Beronius 1986, s. 169.

är sammanflätade med varandra. Ett typexempel är begreppet barnets bästa som genomsyras av flera olika kunskaper och vetanden. Barnets bästa är samtidigt ett laddat begrepp som det råder delade meningar om. Man kan säga att det sker en diskursiv kamp om tolkningsföreträdet. I den här studien har jag visat att barnets bästa på en och samma gång är ett rättsligt, välfärdspolitiskt, psykosocialt, kristet och etiskt begrepp. Barnets bästa kan därmed ses som ett begrepp som förenar kunskap och vetande, rationella och emotionella diskurser, och som bygger på både förnuft och känsla. Det är dessutom ett begrepp som är svårt att argumentera mot på grund av dess hegemoniska ställning. De diskurser och de kunskapsproducenter som upprätthåller barnets bästa får således en överordnad moralisk position. På liknande sätt blir de som framstår som tvivelaktiga, oseriösa och oetiska marginaliserade. Inte sällan är det vetenskapliga utsagor som döms ut, som när det gäller genetik och reproduktionsteknologi. Vetenskaplighet och rationalitet är alltså ingen garanti för att få tolkningsföreträde.

När det gäller frågan om vilka diskurser som framträder i vilka historiska kontexter menar jag att det finns en tidslighet i diskursernas inflytande. Exempelvis får den religiösa diskursen inget större utrymme i de utredningar som tillkommer från 1990-talet och framåt. Även om kristna representanter får komma till tals i en utredning om assisterad befruktning på 2000-talet får deras röster inget gehör, att jämföra med 1950- och 1980-talets inseminationsutredningar där de spelade en framträdande roll. En rimlig förklaring till detta är den allt mer långt gångna sekulariseringen av det senmoderna Sverige.¹⁰⁴³ Det omvända förhållandet gäller de identitetspolitiska diskurserna som inte är synliga alls i det tidiga utredningsmaterialet. Det är först på 2000-talet som de grupper som närmast berörs av lagstiftningen får komma till tals. Detta kan sägas hänga samman med utbredningen av den erkännandets politik som präglar det pluralistiska och liberala senmoderna samhället och tolkas som att reproduktionspolitiken håller på att demokratiseras. Det kan också läsas som att det har skett en uppvärdering av erfarenheter och livsberättelser.¹⁰⁴⁴

Således är olika former av vetande gångbart och olika kunskapsproducenter tongivande i olika kontexter. Symptomatiskt är dock att när ett nytt politiskt problem uppstår pågår först en kamp mellan olika diskurser om tolkningsföreträdet, men när en etablering skett är det de vetenskapliga diskurserna som har mest inflytande över frågan. Det kan beskrivas som att frågan har institutionaliserats och förvetenskapligats. Internationella adoptioner och assisterad befruktning har förvandlats till kunskapsobjekt och statens intresse för dessa frågor har lett till att den vetenskapliga kunskapen integrerats i redan befintliga verksamheter och även gett upphov till nya. Makt och vetande kan därmed ses som intimt förbundna,

1043 Jeffner 1999; Sundback 2000.

1044 Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 40; Taylor 1999, s. 17-21.

och makten och vetandet bidrar till varandras tillväxt och framflyttade positioner.

Det är dock en viss sorts kunskap som blivit gångbar, exempelvis social- och samhällsvetenskaplig forskning som är inriktad på sociala problem och hälsofrågor. Här intar psykologin en särställning. Nikolas Rose menar att psykologin som vetenskap har fått människor att tänka på ett helt nytt sätt och förstå sig själva som i första hand psykologiska varelser med ett inre liv och ett sant jag som går att upptäcka och utforska.¹⁰⁴⁵ På liknande sätt har biologiska och genetiska förklaringsmodeller fått en större giltighet, vilket har stärkt den medicinska vetenskapen. Dorothy Nelkin och Susan Lindee menar att biologismen har blivit en ny sorts ideologi som ger svar på existentiella frågor och skänker individen mening i tillvaron. Den ökade betoningen på biologiskt släktskap kan ses som en del i detta. Biotekniken, och däribland reproduktionsteknologin, har i allra högsta grad påverkat denna utveckling.¹⁰⁴⁶ Man kan säga att dagens människor både medikaliseras och psykologiseras, vilket är två samverkande processer som till det yttre ter sig väldigt olika, men som i det här sammanhanget får liknande effekter. Gener och psyke – som kanske kan sägas återspegla den klassiska uppdelningen mellan kropp och själ – är vad som definierar vad det är att vara människa i det senmoderna samhället. Därför är det inte förvånande att dessa diskurser i så stor utsträckning formar vetandet om internationella adoptioner och assisterad befruktning.

Slutord

Det börjar bli dags att avrunda den här avhandlingen, men innan jag sätter punkt vill jag lyfta fram några frågor som jag berörde i inledningskapitlet i anslutning till diskussionen om min vetenskapliga positionering och avhandlingens syfte. För det första vill jag diskutera vad min studie har bidragit med för kunskap till forskningsfältet och vad jämförelsen mellan internationell adoption och assisterad befruktning har gett. För det andra vill jag diskutera min egen roll som kunskapsproducent och vad jag har kunnat dra för slutsatser utifrån mitt val av material, metod och teori. För det tredje vill jag diskutera studiens relevans och vad en avhandling i historia kan bidra med i diskussionen om hur människor organiserar våra liv, både i det privata och på samhällelig nivå.

1045 Rose 1998, s. 22.

1046 Nelkin & Lindee 1995, s. 58-66.

En reflektion kring forskningsläget

När jag började arbeta på den här avhandlingen hösten 2006 hade jag ingen kännedom om varken det nationella eller det internationella forskningsfältets bredd och djup. Under de fyra år som jag höll på att skriva tillkom dessutom flera böcker och artiklar i ämnet, vilket självklart var glädjande, men även ganska frustrerande. Flera gånger funderade jag på vad min egen forskning egentligen skulle kunna bidra med. Nu när jag ser det färdiga resultatet är jag inte längre orolig. Min studie skiljer sig från den tidigare forskningen, även den som har använt sig av samma källmaterial, på flera sätt. I vissa fall har jag kunnat konstatera att mina resultat har pekat i samma riktning som den tidigare forskningen, men i många fall har jag kunnat problematisera och fördjupa diskussionen.

Det som utmärker min avhandling är att jag har studerat den utredningspolitiska diskursen kring internationell adoption och assisterad befruktning ur ett historiskt och komparativt perspektiv, med fokus på hur normer kring tillhörighet och ursprung i relation till familj, släktskap, nation och välfärdsstat skapas, återskapas och omskapas. Genom mitt analytiska angreppssätt har jag kunnat synliggöra diskursiva mönster, det vill säga skillnader, likheter och upprepningar, i det prokreativa universum som barnlöshetens politik är en del av. Här vill jag framför allt lyfta fram hur föreställningarna kring tillhörighet och ursprung skiftar i olika historiska kontexter, vilket kan kopplas till olika uppfattningar om normalitet, naturlighet, moral och rättvisa, kring vilka det ständigt sker en diskursiv kamp. En viktig slutsats är att talet om internationell adoption och assisterad befruktning är väldigt likartat, men att frågorna har hanterats mer eller mindre olika beroende på förskjutningar i den reproduktionspolitiska diskursen som påverkat synen på reproduktionsmetoderna.

Avhandlingens foucaultinspirerade och intersektionella maktperspektiv har inneburit ett särskilt intresse för hur social styrning sker och hur olika kategoriserings-, disciplinerings- och normaliseringsprocesser upprätthåller eller utmanar rådande samhällsstrukturer. Genom att fokusera på styrningsteknikerna har jag kunnat visa på olika former av statlig styrning, hur styrningen motiveras och legitimeras och vad som är styrningens mål. Andra studier som också har haft som ambition att undersöka styrning utifrån exempelvis governmentalitetsbegreppet har enligt min mening inte på samma utförliga och systematiska sätt diskuterat detta. I min analys har jag också fäst stor vikt vid den kunskap som ligger till grund för eller blivit ett resultat av styrningen samt de individer eller grupper som har producerat denna kunskap. På så vis har jag kunnat tydliggöra samspelet mellan kunskap och makt och vilken roll det har spelat för lagstiftningsarbetet på det reproduktionspolitiska området. I nästa avsnitt ska jag närmare diskutera för- och nackdelarna med mina teoretiska perspektiv och metodologiska verktyg.

En granskning av forskningsperspektivet

I den här studien har jag undersökt statliga utredningar om internationell adoption och assisterad befruktning utifrån en foucauldiansk diskursanalys som betonar kunskap, makt, normer och social styrning. Det är värt att begrunda forskningsansatsens begränsningar och min egen utgångspunkt. Under arbetet med avhandlingen har jag mötts av nyfikenhet och intresse från flera håll. Ämnet tycks engagera och många olika tankar och åsikter har förts fram. Människor som själva har erfarenheter relaterade till frågan har naturligtvis haft mycket att säga, men även andra. Det finns vissa svårigheter med att studera en företeelse som är så färgad av ideologi, politik, etik och moral. Samtidigt medför frågans komplexitet och det starka engagemanget att dominerande diskurser och motdiskurser framträder tydligt även i de kompromisskrivelser som utredningstexterna utgör. Det har inte varit svårt att bilda sig en uppfattning om vad som har ansetts vara rätt och fel. Givetvis har jag också haft en hel del förföreställningar som säkerligen präglar framställningen. Det är nog både en styrka och en svaghet. Ibland har jag funderat på klokheten i att forska på ett så laddat område, särskilt med tanke på min egen bakgrund. Jag har undrat om jag klarar av att hålla en tillräckligt stor distans för att kunna göra rimliga och trovärdiga tolkningar. Samtidigt har min bakgrund förhoppningsvis inneburit en fördjupad förståelse för frågan och ett särskilt sätt att se.

Mitt sätt att se, det vill säga mitt val av metodologiskt och teoretiskt perspektiv, har växt fram i samspel med personliga erfarenheter, litteraturstudier och läsningen av utredningsmaterialet. Intresset för att studera förhållandet mellan makt och vetande har sin upprinnelse i ett ifrågasättande av vad som betraktas som normalt och onormalt i relation till familj och familjebildning. Michel Foucaults tankegångar har varit betydelsefulla och inspirerande för mitt arbete. Diskursanalysen har gjort det möjligt för mig att förstå hur vissa sociala fenomen beskrivs och vad som gör att de beskrivs på ett sådant sätt. Samtidigt infinner sig frågan om detta perspektivval är mer klagörande än något annat och vilka frågor som inte kan besvaras genom detta seende. Till exempel kan man fråga sig om det är rimligt att allt som berör förhållandet mellan individ och samhälle eller medborgare och stat kan reduceras till former av disciplinering och normalisering. Jag tror inte det, men har ändå valt att fokusera analysen på dessa makttekniker. De utredningar som jag har studerat har syftat till att skydda barn som inte kan föra sin egen talan och se till att de får en så bra uppväxt som möjligt, vilket väl måste sägas vara ett gott syfte. Ändå kan kanske tonen i den här avhandlingen uppfattas som negativ. Det är för att jag medvetet har valt att sträva efter ett kritiskt förhållningssätt till det till synes självklara och goda. Dels för att mitt eget kunskapsintresse inte handlar om att belysa reproduktionspolitikens positiva

sidor, dels för att jag anser att en av forskarens viktigaste uppgifter är att granska maktrelationerna i ett samhälle, inte minst den politiska makten. Därför har jag inte velat skriva en solskenshistoria eller en framgångssaga.

En annan kritik som brukar riktas mot diskursanalysen är att den är för textcentrerad och inte kan säga någonting om verkligheten eller bidra till reell förändring. Jag håller inte med om detta. Enligt mitt sätt att se är de skrivna utslagorna en form av social praktik, precis som de praktiskt levda. Jag anser att texterna förhåller sig till och influerar varandra men också att de påverkar och påverkas av sin omgivning. Förhållandet mellan text och realitet är dessutom speciellt när det gäller statliga utredningar eftersom de är resultat av och resulterar i politiska beslut som kommer att få en konkret betydelse i människors vardag. Dessa politiska dokument har alltså för avsikt att påverka medborgarna i en viss riktning. De texter jag har analyserat kan därför i viss mån sägas vara styrande för sättet att tänka utan att för den skull i alla avseenden vara tvingande. Genom att synliggöra hur texterna disciplinerar och normaliserar sker också ett medvetandegörande om hur samhälleliga processer fungerar. Det möjliggör utvecklandet av idéer och strategier som kan leda till förändring.

En förhoppning om framtidens reproduktionspolitik

I mitt inledningskapitel citerade jag författaren William Faulkner: "The past is never dead. In fact, it's not even past". Med detta ville jag säga att rester från det förflutna inte bara lever kvar i samtiden, det förflutna *skapas* i samtiden. Men historievetenskap handlar enligt min mening inte bara om det förflutna och samtiden, utan också om framtiden. Avslutningsvis vill jag därför säga någonting om mina förhoppningar med den här studien. Under arbetet med den här avhandlingen har jag ofta fått frågan "Men vad tycker du själv?" av de som läst eller hört om det jag skrivit. I de flesta fall har jag undvikit att svara på frågan, eftersom jag velat att den här boken, när den väl utkom, skulle få tala för sig själv. Eftersom det rör sig om så pass komplexa och känsliga frågor finns det inte heller några snabba eller enkla svar. Trots analysens kritiska utgångspunkt är jag inte rakt igenom negativt inställd till de utredningar jag har undersökt eller till lagarna de resulterat i. Jag kan se både för- och nackdelar med deras innehåll. Enligt min mening sker två parallella – och kanske även något paradoxala processer – i den svenska reproduktionspolitiken. Det ena är en naturalisering, som innebär att allt större vikt läggs vid genetiska och biologiska band. Det andra är en denaturalisering, som innebär att fler familjebildningstekniker och familjekonstellationer blivit tillåtna.

Den första processen, biologismen, ser jag som problematisk. Ett biologiskt förhållningssätt tenderar att göra biologisk-genetiska band överordnade sociala, vilket inte alltid behöver vara förenligt med barnets bästa. Att förutsätta att alla barn har ett behov av sitt biologiska ursprung är ett generaliserande som i många fall inte stämmer överens med hur adoptivbarn eller barn födda efter assisterad befruktning (och även andra barn som inte lever med sina biologiska föräldrar) känner.¹⁰⁴⁷ Genom att konstruera barnen som rotlösa särskiljs de från andra barn och stigmatiseras, patologiseras och viktimeras, vilket jag menar inte är till fördel för barnen. Jag har som adopterad själv många gånger råkat ut för att människor (ibland fullständiga främlingar) frågat ut mig om hur jag mår psykiskt, om jag trivs med mina adoptivföräldrar och om jag inte längtar efter min ”riktiga” mamma. Frågorna har gjort mig både upprörd och ledsen. Helst hade jag sett att denna ursprungsfetischism upphörde. Rotlöshet hade inte behövt ses som en brist eller ett sjukdomstillstånd. Monika Edgren skriver att den ständiga repetitionen av platsens betydelse skapar en känsla av nostalgi som kan leda till en upplevelse av att ha förlorat sig själv. Men tillägger: ”Andra känslor talar om befrielse från platsens konforma krav och ytterligare andra är neutrala i förhållande till geografisk plats.”¹⁰⁴⁸ Att sakna ”rötter” kan alltså lika gärna vara något positivt, och kopplas till känslor av frihet och autonomi, men också vara något helt ointressant och betydelselöst.

Den andra processen, som innebär att det heteronormativa kärnfamiljsidealet utmanas, ser jag som betydligt mer positiv. Det är inte längre självklart att alla barn tillkommit efter ett heterosexuellt samlag. En mer tillåtande lagstiftning när det gäller reproduktionsteknologi och vilka som kan få tillgång till den har möjliggjort detta. Dock finns det fortfarande en bit kvar att gå. Exempelvis har ensamstående kvinnor inte rätt till assisterad befruktning inom svensk sjukvård, vilket jag anser är en diskriminering mot kvinnor som inte har haft viljan eller turen att hitta en kärlekspartner, men som ändå vill ha barn. I en tid då sexualitet och reproduktion skilts åt anser jag att detta förbud är otidsenligt. Ensamstående har förvisso möjligheten att behandlas privat, men det vore önskvärt om detta kunde ske inom ramen för svensk sjukvård eftersom det av många upplevs som säkrare och tryggare. Dessutom är det en inkonsekvent lagstiftning eftersom ensamstående tillåts adoptera.

Att homosexuellt föräldraskap har blivit accepterat ser jag som något mycket positivt. Dock finns det, vilket Tiina Rosenberg och Jens Rydström har påpekat, en risk för att detta inkluderande tvingar in homosexuella i heteronormativitetens ramar.¹⁰⁴⁹ Flera av kärnfamiljens heteronormativa ideal håller emellertid på

1047 Singer 2000, s. 407; Howell 2006, s. 119-125.

1048 M. Edgren 2009, s. 15.

1049 Rosenberg 2002, s. 102-103; Rydström 2004, s. 59.

att utmanas och förändras. Ett exempel på detta är att ett barn kan tillerkännas fler än två sociala föräldrar. Nu väntar jag på en lagstiftning som ger även ett juridiskt erkännande. Liksom Anna Singer föreslår jag att ett barn ska kunna ha flera vårdnadshavare om det ligger i barnets intresse.¹⁰⁵⁰ Det skulle kunna vara två mammor och en pappa, två pappor och en mamma eller flera mammor och pappor. Detta gör det nödvändigt, enligt Singer, ”att frigöra sig från det biologiska föräldraskapet som modell för lagstiftningen”.¹⁰⁵¹ Jag instämmer i detta och önskar mig en framtida reproduktionspolitik som inte bygger på biologiska eller heteronormativa föreställningar, utan som bejakar pluralism och sociala relationer där ansvar och omsorg står i centrum. Här ansluter jag mig till Mary Lyndon Shanley, som pläderar för att en omsorgsetik ska präglade politikens utformning. Det innebär att hänsyn ska tas till alla inblandade och att ingen ska ses som överordnad den andra på grund av sin sociala position.¹⁰⁵² Det skulle öppna upp för ett samhälle där alla var medborgare på samma villkor, oavsett ursprung, tillhörighet och kroppsliga markörer.

1050 Singer 2000, s. 540-542.

1051 Singer 2000, s. 542.

1052 Shanley 2001, s. 148-157.

Summary

Planting a Child: International Adoption and Assisted Reproductive Technology in Swedish Family Policy

What is a family? Who can start a family? What does the ideal family look like? And why is it so important to belong to a family, a nation or a state? These were the questions that got me interested in studying human reproduction and family policies. During the last decades there has been an increasing interest in reproductive issues and new family structures. There are growing numbers of families in which the adult partners are of the same sex, adults raise children as single parents or together with other families and friends, adopted children know their biological origins and both adoptive and birth parents are present in their lives, children have been conceived from donated genetic material, and stepparents and half-siblings create blended families. These post-nuclear and post-biological families challenge the 'natural' family order and a new understanding of family relationships has taken its place. At the same time, the desire to have a child in order to become a 'real' family is perhaps stronger than ever. Infertility is increasing in the Western World, and many people regard involuntary childlessness as a personal tragedy.

There are different methods of conception available for those who wish to have a child but for some reason are unable to conceive through sexual intercourse. International adoption has become a popular option and a widespread practice, and advancements in medicine and assisted reproductive technology (ART) have resulted in thousands of children being born to infertile parents all over the world. With these changed possibilities for family formation, numerous ethical and legal dilemmas have emerged. Politicians and legislators have responded by passing laws restricting access to adoption and ART, and regulating the procedures, practices and guidelines. Sweden is no exception in this matter. This dissertation focuses on norms and values surrounding the family in Swedish family policy as they appear in Official Government Reports (SOU) on international adoption and assisted reproductive technology between 1953 and 2007.

The system of governmental committees is an old institution in Sweden. Committees have been used in the preparation of most important political decisions and social reforms during the last century. Each committee aims to analyze a political question from different perspectives and to advise the government on its decisions. A committee can consist of politicians, scientific experts, and people from different interest organizations. I see the committee as a crucial meeting place between politics and science, between experience and expertise, and between ideology and practice. In this thesis, I argue that the committees' reports can be viewed as normative statements constituting a hegemonic state discourse.

The theoretical framework in this dissertation is post-structural in the sense that social processes, practices and categories are seen as discursive constructions, placed within a historical and cultural context. Drawing on feminist, postcolonial, and intersectionality theories, I examine the multiple and interacting effects of inequality and exclusion. Feminist theorists have criticized the patriarchal structures of intimacy that serve as the hegemonic ideal of the nuclear family. The nuclear family has been recognized as a site that has oppressed and exploited women, and reproduced heteronormative notions of gender, sexuality, family, and parenthood. Postcolonial thinkers have explored how discourses of otherness have been central in legitimizing discrimination based on racial or ethnic origin. They have critiqued the nation as an imagined community, the politics of belonging, and root metaphors that reproduce essentialist notions of 'blood' and 'soil'.

The methodology in this thesis is grounded on the ideas and concepts of Michel Foucault. Foucault is a key poststructuralist influence on the development of discourse analysis. Foucauldian discourse analysis, especially the genealogic approach I am taking, is concerned with the study of the relationship between power and knowledge. When analyzing these relations, focus is on how power and knowledge is produced, exercised and legitimated in disciplinary institutions such as schools, prisons, and hospitals, or, as in this case, governmental committees. Within these disciplinary institutions, power and knowledge work in tandem; they presuppose and constitute each other. Foucault draws a distinction between scientific knowledge (*connaissance*) and general knowledge and experience (*savoir*). In the modern society science has achieved a privileged position in the political discourse as well as in people's lives. Thus, the modern society can be described as an expert society.

Foucauldian discourse analysis emphasizes the micro-processes of power, or bio-power, which touch the human body and influence people's thoughts, emotions, actions, identities, and everyday lives. The term for the process of power which aims at governing individuals' behavior within society is governmentality. Governmentality studies are concerned with technologies of discipline and

normalization. According to Foucault, the modern nation-state, in contrast to earlier repressive regimes, demands new forms of political governing in which the citizens to a certain extent are self-governing. In this way, discipline and normalization are internalized by the population. An analysis of governmentalities is one that seeks to identify different styles of thought, their conditions of formation, the principles and knowledges that they borrow from and generate, the practices that they consist of, how they are carried out, and their contestations and alliances with other arts of governing. Each formulation of an art of governing embodies, explicitly or implicitly, an answer to the following questions: Who governs and who or what is to be governed? Why should they be governed? How should they be governed? According to what logics and based on what knowledge? With what techniques? What is the purpose of the government?

Foucault often described his work in terms of the concept of 'problematization' and his historical inquiries were focused on the way in which certain practices have been problematized in the past. Thus, based on the above theoretical and methodological discussion, the research questions for my thesis are: How and why are international adoption and assisted reproduction constructed as problems? In what social contexts did these problems occur? How did the governmental committees define, describe, and discuss these problems? In what ways are the individuals they perceive as problematic constructed? What does this say about what should be perceived as normal and natural? What (disciplining and normalizing) legislation did the committees propose to solve the problems? What kind of knowledge is (re)produced through the reports and who is producing it? And finally, what is the aim of the committees' proposals, what sort of society do they seek to create? The aim of this study is also to problematize the separation of adoption and assisted reproduction in previous research. I argue that the two issues should be studied together, and therefore, I will connect these fields of research, and let them influence each other, both empirically and theoretically. The focus is on difference and similarity, continuity and change, in the reports' statements on the family, the nation, and the state.

The first empirical chapter in this dissertation deals with the late 1960s, when international adoptions for the first time became a political issue in Sweden. An increasing number of childless people wanted to start a family, and the demand for foreign children corresponded to a decline in children being available for adoption domestically. Initially the attitude towards international adoptions was ambivalent. On the one hand, the committees thought it was positive that Swedes adopted orphaned and abandoned children from the so-called third world, but on the other hand, it was pointed out that the children and their parents would encounter various problems because of the children's racial appearance. The greatest concern was if the children could adapt in the Swedish society, and if they would

be accepted. A 'clean break' from the biological family and the country of origin was encouraged. The committees were hoping that the children could be assimilated and turn into 'normal' Swedes, and at the same time, that Swedish people would get used to the children's exotic looks and become more tolerant, a process I call 'fostering the society to racial blindness'.

It was crucial that the children were only adopted by highly qualified families, which would be supervised by the social workers from the child welfare board. Thus, international adoption was not for everyone but for the chosen few. A qualified family was defined as a family where the parents were married to each other, had good health, were of proper age, and had enough financial resources to take care of a child. Hence, the ideal adoptive family came to mirror the traditional, nuclear family. But at the same time, single adults (preferably women) were also permitted to adopt children. In other words, being a couple was not a prerequisite for adopting, and the committees did not insist that a child always needs two parents. It was the mother who was important. During this period, adopting a child from a poor and underdeveloped country was regarded as humanitarian aid for third world countries and therefore constructed as a morally right act. For that reason the adoptive parents were portrayed as tolerant, enlightened, and open-minded. Consequently, Sweden was viewed as a generous, solidary, and responsible country; a modern welfare society that takes care of its – and others – citizens.

In the second empirical chapter, I explore the early government reports that deal with assisted reproduction. The first committee that examined this issue was set up in 1953, but its legislative proposal was rejected. In the 1980s, a new insemination committee presented its report, and this time, a law was passed. The Swedish Insemination Act, which entered into force in 1985, came to articulate a variety of concerns with ART, ranging from the need for protection of 'the child's best interest' to the avoidance of health risks. Sweden was the first country in the world to pass a law on artificial insemination, and the Insemination Act of 1985 has been regarded as rather revolutionary and unique. It gave the donor-conceived child the right to obtain identifying information on the donor. The aim was to disclose the secrecy surrounding donor inseminations in order to protect the child's best interest, which was defined as knowing one's biological origin. Only married heterosexual couples or couples living together in marriage-like relationships were allowed access to donor insemination. The legislation prohibited single women and lesbians access to the treatment. In contrast to the legislation on adoption, it was regarded as highly important that the child had two parents, a mother and a father, and that they were complementary but equal.

The Insemination Act of 1985, and the following Act on In Vitro Fertilization of 1988, prohibited certain forms of assisted reproduction, for instance the

combination of sperm donation and IVF, so-called 'sperm banks', the import of foreign sperm, egg donation, and surrogacy. In the committee's view, these methods of fertilization were too far from the natural order of things, and therefore a limit should be set on how far to go regarding manipulations to remedy childlessness. The committee's reasoning was based on principles that were considered to be 'good' and 'right', and it used a rhetoric of 'naturalness', 'ethics' and 'human rights'. Thereby, the committee constructed Sweden as the most modern, civilized, and humane country in the moral geography of reproductive technologies. I suggest that this kind of 'enlightened' politics in fact also had the opposite effect by excluding and discriminating against certain individuals and groups and denying them the possibility of having children in order to preserve traditional family ideals.

The third empirical chapter examines the government reports from the 1990s and 2000s dealing with international adoption. This chapter focuses on the shifting meanings of 'the child's best interest' within the policy discourse on adoption. During recent years there has been an increasing attention to the concept of 'roots', which reflects the biologization of discourses pertaining to personhood, identity, human nature, issues of health, and kinship. Swedish family policy has tended to be based on the assumption that it is important for the individual to have access to information about their biological and genetic origin, a claim that is strongly supported by psychologists. There has also been a growing interest among adoptees to learn more about the original culture and to return to the birth country. In the government reports, the separation from the biological parents and the birth country is constructed as a 'trauma' for international adoptees, who are consistently described as 'psychologically vulnerable'. The adoption committees emphasize the importance for an adopted child to know its biological and ethnic origin, in order to grow up into a happy and well-adjusted individual and to feel at ease with the sense of belonging to two different cultures. All adopted children are presumed to carry an 'ethnic heritage' from their birth countries, regardless of if they arrived at a very early age, which I consider to be a rather biologicistic and racially essentialist notion. I therefore argue that culture is becoming a euphemism for race in Swedish adoption discourse, and that the adoptees are ethnicized and racialized, a phenomenon commonly referred to as cultural racism. Also, I argue that by accentuating the adopted children's dual ethnicity, they are not perceived as fully belonging to the Swedish nation, and are constituted as 'the Other'.

In the reports, the adoptive family is constructed as a 'different' family, and the committees advocate the adoptive parents to reflect upon their difference and learn how to handle the situation of being different, which requires knowledge, responsibility, and self-reflexivity. Though the adoptive family is still constructed

as a highly qualified family, international adoption in the 2000s is no longer unambiguously regarded as a moral act, in large measure because of the commercial transactions and the recurrent reports of corruption, kidnapping, and baby-selling. International treaties on adoption, like the United Nations Convention on the Rights of the Child and the Hague Convention, clearly state that the child's best interest is to grow up with the biological parents and in the country of origin. Only when the country of origin fails to find a suitable home for the child should international adoption be an alternative. As various forms of criticism have been directed to the practice of adopting children from other countries, there has been a substantial shift in the discourse on international adoptions.

So-called alternative families are the main theme of the last empirical chapter. Alternative families have the potential to challenge the nuclear family norm, but more than often they imitate it, and thus reinforce ideas about the 'traditional' and 'natural' family. Changes in reproductive technology have affected sexual behavior and family formation in numerous ways. It has made it possible for previously infertile couples to have genetically related children. It has also made 'collaborative procreation' possible among people who do not engage in sexual activities with each other. During the 2000s, there has been a gradual liberalization of ART legislation in Sweden. In the 1980s, advanced reproductive technology was regarded with skepticism and apprehension. People seeking treatment, the donors, and the practicing doctors were considered immoral and unethical, but two decades later, all that had changed. For example, in 2003, egg donation and IVF with donated sperm were allowed, largely due to the normalization and naturalization of the assisted reproduction technology, and the increased influence of doctors, scientists and other representatives of the medical discourse, who pushed the boundaries of technology.

The Committee on Children in Homosexual Families, appointed in 1999, presented a legislative proposal in 2001, arguing that lesbian couples should have access to assisted reproduction. Also, the committee proposed that homosexual adults registered in a legal partnership should be entitled to apply for adoption. These proposals were submitted after concluding that same-sex parents can offer a child a good environment for its upbringing and can provide for the child's physical and emotional needs. An important argument was that children of same-sex parents did not become homo-, bi- or transsexual themselves. The revised Adoption Act came into force in 2003, and a couple of years later, in 2005, the ART legislation was amended so that it also applied to situations where a woman lived with another woman, either in a registered partnership or as a cohabitant. I argue that this reflects a more pluralistic and inclusive understanding of the family. However, single women are still denied access to assisted reproduction. Also, surrogacy, sperm banks, and the import of foreign sperm are still prohib-

ited. Therefore, I suggest that notions of 'normality' and 'the natural order' still permeates Swedish reproductive policy, and the nuclear family still holds a strong position, albeit not in the conventional way.

Finally, in the very last chapter, I summarize my conclusions and deepen the discussion of governmentality and disciplining and/or normalizing techniques. Swedish reproduction policies between 1953 and 2007 show both continuity and change, and are very complex and partly full of contradictions. A main theme is the striving for normality and morality. There is also a longing for naturalness, though it is more evident during certain periods that can be described as 'crises', for example, when there is a shift in adoption practices or a leap in reproductive technology. A constant factor is the will to govern. What is changing is the way of governing, and the width and the depths of the governing. Governing is achieved through positive governing such as information, education, treatment, benefits, and financial support, or negative governing such as exclusions, prohibitions, penalties, and correctional measures. Processes of normalization and disciplina-tion seem to be fundamental for surveillance of the individuals concerned and the society at large. Through inclusions and exclusions, the committees' legislative proposals define what constitutes a family, a state or a nation, and who can be a part of it. I argue that the committees are trying to create responsible, society-changing, and self-governing citizens who live up to the norm.

The government reports are characterized by an interdependence between power and knowledge, between the state and the institutions, and between politicians and experts. Scientific knowledge, especially medical, psychological, and social scientific knowledge, becomes important for the committees' arguments, but at the same time the scientists too are subject to government regulation, as some scientific disciplines and research fields are privileged over others, which varies over time. In my conclusion, I also discuss the results of the study from a metaperspective, which means that I reflect on my role as a historian, the knowl-edge I produce, and what my study can say about family policy, family norms, and the way people organize their lives. I suggest that 'the ethics of care' should be the guideline in the political and legal decision-making; a care that promotes equality, solidarity, and compassion.

Referenser

Offentligt tryck

Svensk Författningssamling (SFS)

- SFS 1917:378 Lag om adoption.
SFS 1971:796 Lag om internationella rättsförhållanden rörande adoption.
SFS 1979:552 Lag om internationell adoptionshjälp.
SFS 1984:1140 Lag om insemination.
SFS 1987:230 Äktenskapsbalken.
SFS 1988:711 Lag om befruktning utanför kroppen.
SFS 1994:1117 Lag om registrerat partnerskap.
SFS 1997:191 Lag med anledning av Sveriges tillträde till Haagkonventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner.
SFS 1997:192 Lag om internationell adoptionsförmedling.
SFS 2006:351 Lag om genetisk integritet m.m.

Statens offentliga utredningar (SOU)

- SOU 1953:9 Förslag till lagstiftning om insemination.
SOU 1967:57 Adoption av utländska barn.
SOU 1969:11 Internationell adoptionsrätt.
SOU 1978:10 Barnets rätt. 1: Om förbud mot aga.
SOU 1979:63 Barnets rätt. 2: Om föräldransvar m.m.
SOU 1983:31 Familjeplanering och abort: Erfarenheter av en ny lagstiftning.
SOU 1983:42 Barn genom insemination.
SOU 1984:63 Homosexuella och samhället.
SOU 1985:5 Barn genom befruktning utanför kroppen m.m.
SOU 1989:51 Den gravida kvinnan och fostret – två individer. Om fosterdiagnostik. Om sena aborter.
SOU 1989:100 Adoptionsfrågor.
SOU 1993:98 Partnerskap.
SOU 1994:137 Internationella adoptionsfrågor: 1993 års Haagkonvention m.m.
SOU 1997:116 Barnets bästa i främsta rummet.
SOU 2000:32 Upphållstillstånd för adopterade.
SOU 2001:10 Barn i homosexuella familjer.
SOU 2003:49 Adoption – till vilket pris?
SOU 2007:3 Föräldraskap vid assisterad befruktning.
SOU 2009:61 Modernare adoptionsregler.

Departementsserien (Ds)

- Ds 1978:6 Internationella adoptioner: Riktlinjer och organisationsförslag.
Ds 1980:8 Samtycke och tillstånd till adoption: promemoria med förslag till lag om ändring i föräldrabalken.
Ds 1983:14 Internationella adoptioner: översyn och förslag till åtgärder.
Ds 1987:1 Kostnader i samband med adoption av utländska barn.
Ds 1991:33 Svenskt medborgarskap för adoptivbarn och förbättrad rätt till föräldraledighet för adoptivföräldrar.
Ds 2000:51 Behandling av ofrivillig barnlöshet.
Ds 2001:53 Föräldrars samtycke till adoption m.m.
Ds 2004:19 Föräldraskap vid assisterad befruktning för homosexuella.

Socialstyrelsen

SoS-rapport 2000:6 Får barnen veta? Barn som fötts efter givarinsemination.

Internationella konventioner

Förenta nationerna

The Declaration on Social and Legal Principles relating to the Protection and Welfare of Children with Special Reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally, A/RES/41/85.

Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.

Fakultativt protokoll till konventionen om barnets rättigheter om försäljning av barn, barnprostitution och barnpornografi.

Förenta nationernas protokoll om förebyggande, bekämpande och bestraffande av handel med människor, särskilt kvinnor och barn.

Haagkonventionen

1965 års Haagkonvention om behörig myndighet, tillämplig lag och erkännande av beslut rörande adoption.

1993 års Haagkonvention om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner.

Tryckta källor

Tidskrifter

Drivhusbarn: Om spermabanter, insemination, fosterdiagnostik och andra manipulationer med fortplantningen, Ottar 1981:2.

Tidningsartiklar

- ”Nu har Katarina från Mitera fått en svensk mamma och pappa”, *Kvällsposten* 1963-10-08.
- ”U-barnsadoption och rasfördomar”, *Dagens nyheter* 1964-09-10.
- ”Vill ni rädda ett barn?”, *Idun* 1964-09-11.
- ”Färgade adoptivbarn välkomna till Sverige men kan bli politisk fråga”, *Kvällsposten* 1964-09-18.
- ”Adoption av u-barn”, *Dagens Nyheter* 1964-09-24.
- ”U-barnen”, *Expressen* 1964-10-03.
- ”Barnarov skamlig u-hjälp”, *Aftonbladet* 1964-12-04.
- ”Om Homoadoption: Magnus Berntsson”, *Bleck* 2000:3/4.
- ”Rita om kartan”, *Aftonbladet* 2001-01-17.
- ”All journalistik är inte dålig”, *Sydsvenskan* 2002-08-29.
- ”Låt även ensamstående få rätt att inseminera”, *Dagens Nyheter* 2007-07-06.
- ”Svårt för homopar att få adoptera”, *Svenska Dagbladet* 2009-08-03.

Skönlitteratur

Trotzig, Astrid, *Blod är tjockare än vatten*, Stockholm: Bonniers, 1996.

Webbplatser

Adoptionscentrum (AC): <http://www.adoptionscentrum.se>
Föreningen Barnlängtan: <http://www.barnlangtan.com>
Myndigheten för Internationella Adoptionsfrågor (MIA): <http://www.mia.eu>
QX: <http://www.qx.se>
Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL): <http://www.rfsl.se>
Statens medicinsk-etiska råd (SMER): <http://www.smer.se>
TV4: <http://www.tv4.se>

Litteratur

- Achen, Thomas, *Den bioetiske udfordring: Et retspolitisk studie om forholdet mellem etik, politik og ret i det lovforberedende arbejde vedrørende bio- og genteknologi i Danmark, Norge og Sverige*, Linköping: Linköpings universitet, 1997.
- Adeniji, Anna, *Inte den typ som gifter sig? Feministiska samtal om äktenskapsmotstånd*, Göteborg & Stockholm: Makadam, 2008.
- Adrian, Stine, *Nye skabelsberetninger om aeg, saed og embryoner: Et etnografisk studie af skabelser på saedbanker og fertilitetsklinikker*, Linköping: Linköping universitet, 2006.
- Ahlberg, Jenny, *Efter kärnfamiljen: Familjepraktiker efter skilsmässa*, Örebro: Örebro universitet, 2008.
- Ahmed, Sarah, *Strange Encounters: Embodied Others in Post-Coloniality*, London: Routledge, 2000.
- Alm, Erika, "ett emballage för inälvor och emotioner": *Föreställningar om kroppen i statliga utredningar från 1960- & 1970-talen*, Göteborg: Göteborgs universitet, 2006.
- Alston, Philip, "The Best Interest Principle: Towards a Reconciliation of Culture and Human Rights" in Alston Philip (ed.), *The Best Interest of the Child*, Oxford: Clarendon Press, 1994.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, 1991.
- Andersson, Gunilla, "Intercountry Adoption in Sweden: The Perspective of the Adoption Centre in Its 30th Year" in Peter Selman (ed.), *Intercountry Adoption: Developments, Trends and Perspectives*, London: British Agencies for Adoption and Fostering, 2000.
- Andersson, Jenny, *När framtiden redan hänt: Socialdemokratin och folkhemsnostalgin*, Stockholm: Ordfront, 2009.
- Andersson, Malinda, "Tillhörighetens gränser: Internationell adoption och ursprungets betydelse i svensk utredningsretorik" i *Sociologisk forskning* 2008:3.
- Andersson, Malinda, *Blodets och rötternas logik: Internationell adoption i välfärdens diskursiva praktik*, Uppsala: Uppsalas universitet, 2010.
- Andersson, Per (red.), *Goda nyheter: En antologi med bra svensk journalistik*, Stockholm: Atlas, 2001.
- Andreasson, Martin, "Samhällsfara eller samhällsgrupp? Riksdagens syn på homo- och bisexuella" i Martin Andreasson (red.), *Homo i Folkhemmet: Homo- och bisexuella i Sverige 1950–2000*, Göteborg: Anamma Böcker, 2000.
- An-Naim, Abdullahi, "Cultural Transformation and Normative Consensus on the Best Interest of the Child" in Alston Philip (ed.), *The Best Interest of the Child*, Oxford: Clarendon Press, 1994.
- Appleton, Susan Frelich & D. Kelly Weisberg, *Adoption and Assisted Reproduction: Families under Construction*, New York: Aspen Publishers, 2009.
- Arditti, Rita, Renate Duelli Klein & Shelley Minden (eds.), *Test-Tube Women: What Future for Motherhood?*, London: Pandora, 1984.
- Asplund, Johan, *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*, Göteborg: Bokförlaget Korpen, 1991.
- Axelsson, Thom, *Rätt elev i rätt klass: Skola, begåvning och styrning 1910–1950*, Linköping: Linköpings universitet, 2007.
- Bakshi, Ann-Sofie, *Tilltro och misstanke: Genteknik och fosterdiagnostik i det offentliga samtalet*, Linköping: Linköping Universitet, 2000.
- Balcom, Karen, "Constructing Families, Creating Mothers: Gender, Family, State and Nation in the History of Child Adoption" in *Journal of Women's History*, 2006:1.
- Balibar, Étienne, "Finns det en nyrasism?" i Étienne Balibar & Immanuel Wallerstein (red.), *Ras, nation, klass: Mångtydiga identiteter*, Göteborg: Daidalos, 2002.
- Balsamo, Anne, *Technologies of the Gendered Body: Reading Cyborg Women*, Durham: Duke University Press, 1996.

- Barr, Bonnie, "Regnbuefamilier i Danmark, Sverige og Norge" i Jennie Westlund (red.), *Regnbågsfamiljers ställning i Norden: Politik, rättigheter och villkor*, Oslo: NIKK Publikationer, 2009.
- Barrett, Michèle & Mary McIntosh, *The Anti-Social Family*, London: Verso, 1982.
- Bartholet, Elizabeth, *Family Bonds: Adoption and the Politics of Parenting*, Boston: Houghton Mifflin, 1993.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens & Scott Lash, *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Oxford: Polity, 1994.
- Beck, Ulrich & Elisabeth Beck-Gernsheim, *The Normal Chaos of Love*, London: Polity Press, 1995.
- Beck, Ulrich, *Vad innebär globaliseringen? Missuppfattningar och möjliga politiska svar*, Göteborg: Daidalos, 1998.
- Berebitsky, Julie, *Like Our Very Own: Adoption and the Changing Culture of Motherhood, 1851–1950*, Lawrence: University Press of Kansas, 2000.
- Berggren, Henrik, "Den framåtvända ängeln – Nationalism och modernitet i Sverige under 1900-talet" i Kay Almqvist och Kurt Glans (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm: Bokförlaget Fischer & Co, 2001.
- Bergman, Helena & Barbara Hobson, "Compulsory Fatherhood: The Coding of Fatherhood in the Swedish Welfare State" in Barbara Hobson (ed.), *Making Men into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Bergman, Helena & Peter Johansson (red.), *Familjeangelägenheter: Modern historisk forskning om välfärdsstat, genus och politik*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium, 2002.
- Bergman, Helena, *Att fostra till föräldraskap: Barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat, 1900–1950*, Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 2003.
- Bernhardsson, Katarina, *Litterära besvär: Skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa*, Lund: Ellerströms, 2010
- Beronius, Mats, *Genealogi och sociologi: Nietzsche, Foucault och den sociala analysen*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposium, 1991.
- Bexell, Göran, *Svensk moralpolitik: Några moraliska frågors behandling i riksdags- och regeringsarbetet sedan 1950-talet*, Lund: Lund University Press, 1995.
- Billig, Michael, *Banal Nationalism*, London: Sage, 1995.
- Borevi, Karin, *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället*, Uppsala: Uppsala universitet, 2002.
- Bowie, Fiona (ed.), *Cross-Cultural Approaches to Adoption*, London: Routledge, 2004.
- Brah, Avtar, "Att inrama Europa på nytt: Genuskonstruerade rasismer, etnicitet och nationalism i dagens Västeuropa" i Catharina Landström (red.), *Postkoloniala texter*, Stockholm: Federativ, 2001.
- Bratich, Jack Z., Jeremy Packer & Cameron McCarthy (eds.), *Foucault, Cultural Studies, and Governmentality*, Albany: State University of New York Press, 2003.
- Briggs, Laura, "Mother, Child, Race, Nation: The Visual Iconography of Rescue and the Politics of Transnational and Transracial Adoption" in *Gender & History*, 2003:2.
- Briggs, Laura, "Making 'American' Families: Transnational Adoption and U.S. Latin America Policy" in Ann Laura Stoler (ed.) *Haunted by Empire: Geographies of Intimacy in North American Empires*, Durham: Duke University Press, 2006.
- Broberg, Gunnar & Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet: Rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm: Gidlunds, 1991.
- Bryld, Mette, "The Infertility Clinic and the Birth of the Lesbian: The Political Debate on Assisted Reproduction in Denmark" in *The European Journal of Women's Studies*, 2001:3.
- Burchell, Graham, Colin Gordon & Peter Miller (eds.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality with Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*, Chicago: University of Chicago Press, 1991.
- Burrell, Riita (ed.), *Assisted Reproduction in the Nordic Countries: A Comparative Study of Policies and Regulation*, København: Nordisk Ministerråd, 2006.

- Butler, Judith, *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*, New York: Routledge, 1993.
- Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge, 1999.
- Butler, Judith, "Is Kinship Always Already Heterosexual?" in *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, 2002:1.
- Bäck-Wiklund, Margareta & Birgitta Bergsten, *Det moderna föräldrskapet: En studie av familj och kön i förändring*, Stockholm: Natur och Kultur, 1997.
- Bäck-Wiklund, Margareta, "Familj och modernitet" i Margareta Bäck-Wiklund & Thomas Johansson (red.), *Nätverksfamiljen*, Stockholm: Natur & Kultur, 2003.
- Bäck-Wiklund, Margareta & Thomas Johansson (red.), *Nätverksfamiljen*, Stockholm: Natur & Kultur, 2003.
- Börjesson, Bengt, "Det ideologiskt omstridda barnet" i Kenneth Hultqvist & Lars Dahlgren (red.), *Seedet och seedets villkor: En bok om barns och ungas välfärd*, Stockholm: HLS, 1999.
- Börjesson, Mats & Eva Palmblad (red.), *Problembarnets århundrade – normalitet, expertis och visionen om framsteg*, Lund: Studentlitteratur, 1992.
- Cahn, Naomi R. & Joan Heifetz Hollinger (eds.), *Families by Law: An Adoption Reader*, New York & London: New York University Press, 2004.
- Carbin, Maria & Sofie Tornhill, "Intersektionalitet – ett oanvändbart begrepp?" i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2004:3.
- Carlsson Wetterberg, Christina, "Från patriarkat till genussystem – och vad kommer sedan?" i Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter (red.), *Genushistoria: En historiografisk exposé*, Lund: Studentlitteratur, 2004.
- Carp, Wayne E., *Family Matters: Secrecy and Disclosure in the History of Adoption*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1998.
- Carp, Wayne E. (ed.), *Adoption in America: Historical Perspectives*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2002.
- Carsten, Janet, "Knowing Where You've Come from: Ruptures and Continuities of Time and Kinship in Narratives of Adoption Reunions", *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2000:4.
- Carsten, Janet, *After Kinship*, New York: Cambridge University Press, 2005.
- Cederblad, Marianne, Malin Irhammar, Ann Mari Mercke & Eva Norlander, "Identitet och anpassning hos utlandsfödda ungdomar" i *Forskning om barn och familj*, 1994:4.
- Cooper, David, *The Death of the Family*, New York: Random House, 1971.
- Corea, Gena, *The Mother Machine: Reproductive Technologies from Artificial Insemination to Artificial Wombs*, New York: Harper & Row, 1985.
- Corea, Gena et al., (eds.), *Man-Made Women: How New Reproductive Technologies Affect Women*, Bloomington: Indiana University Press, 1987.
- Crenshaw, Kimberlé, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color" in *Stanford Law Review* 1991:6.
- Dahlstedt, Magnus & Ingemar Lindberg, *Det slutna folkhemmet: Om etniska klyftor och blågul självbild*, Stockholm: Agora, 2002.
- Dahlström, Edmund, "Analys av könsrollsdebatten" i Annika Baude & Siv Thorsell (red.), *Kvinnors liv och arbete: Svenska och norska studier av ett aktuellt samhällsproblem*, Stockholm: Prisma, 1968.
- Dahlström, Edmund, "Debatten om kön och familj under svensk efterkrigstid" i Joan Acker (red.), *Kvinnors och mäns liv och arbete*, Stockholm: SNS, 1992.
- Daly, Mary, *The Gender Division of Welfare: The Impact of the British and German Welfare States*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Davis, Dana-Ain, "The Politics of Reproduction: The Troubling Case of Nadya Suleman and Assisted Reproductive Technology" in *Transforming Anthropology* 2009:2.
- Davis-Floyd, Robbie & Joseph Dumit (eds.), *Cyborg Babies: From Techno-Sex to Techno-Tots*, New York & London: Routledge, 1998.

- Deacon, Roger Alan, *Fabricating Foucault: Rationalising the Management of Individuals*, Milwaukee: Marquette University Press, 2003.
- Dean, Mitchell, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, Thousand Oaks, California: Sage, 1999.
- de los Reyes, Paulina, "Folkhemmets paradoxer: Genus och etnicitet i den svenska modellen" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2000:2.
- de los Reyes, Paulina, *Mångfald och differentiering: Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*, Solna: SALTSA, 2001.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina & Diana Mulinari (red.), *Maktens (o)lika förklädnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas, 2003.
- Diamond, Irene & Lee Quinby (eds.), *Feminism & Foucault: Reflections on Resistance*, Boston: Northeastern University Press, 1988.
- Diken, Bülent, *Strangers, Ambivalence and Social Theory*, Aldershot: Ashgate, 1998.
- Donzelot, Jacques, *The Policing of Families*, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1979.
- Dorow, Sara K., *Transnational Adoption: A Cultural Economy of Race, Gender, and Kinship*, New York: New York University Press, 2006.
- Downing, Lisa, *The Cambridge Introduction to Michel Foucault*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Dreyfus, Hubert L. & Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago: University of Chicago Press, 1983.
- Duelli Klein, Renate, *The Exploitation of Desire: Women's Experiences with In Vitro Fertilisation*, Victoria, Australia: Deakin University Press, 1989.
- Edenheim, Sara, *Begärets lagar: Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2005.
- Edgren, Lars, "Den konstruerade familjen" i *Historisk tidskrift* 2007:2.
- Edgren, Monika, *Tradition och förändring: Könrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet*, Lund: Lund University Press, 1994.
- Edgren, Monika, "Nationalism och genus: Kunskapssyn och politik" i *Historisk tidskrift* 1996:2.
- Edgren, Monika, *Hem tar plats*, Lund: Sekel, 2009.
- Edwards, Jeanette et al. (eds.), *Technologies of Procreation: Kinship in the Age of Assisted Conception*, Manchester: Manchester University Press, 1993.
- Edwards, Jeanette, "Introduction: The Matter in Kinship" in Jeanette Edwards & Carles Salazar (eds.), *European Kinship in the Age of Biotechnology*, New York: Berghahn Books, 2009.
- Edwards, Jeanette & Carles Salazar (eds.), *European Kinship in the Age of Biotechnology*, New York: Berghahn Books, 2009.
- Eilard, Anger, *Modern, svensk och jämställd: Om barn, familj och omvärld i grundskolans läseböcker 1962–2007*, Malmö: Malmö högskola, 2008.
- Ekenstam, Claes, "Mellan natur och kultur: Diskursen om barn i historien och nutid" i Lars Dahlgren & Kenneth Hultqvist (red.), *Seendet och seendets villkor: En bok om barns och ungas välfärd*, Stockholm: HLS Förlag, 1999.
- Ekman, Kajsa Ekis, *Varat och varan: Prostitution, surrogatmödraskap och den delade människan*, Stockholm: Leopard, 2010.
- Eldén, Sara, *Konsten att lyckas som par: Populärterapeutiska berättelser, individualisering och kön*, Lund: Lunds universitet, 2009.
- Eng, David & Shinhee Han, "Transnational Adoption, Racial Reparation, and Racial Transitional Objects", *Studies in Gender & Sexuality*, 2006:2.
- Eriksen, Thomas Hylland, *Etnicitet och nationalism*, Nora: Nya Doxa, 2007.
- Eriksson, Catharina, Maria Eriksson Baaz & Håkan Thörn (red.), *Globaliseringens kulturer: Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*, Nora: Nya Doxa, 1999.

- Eriksson, Lena, "Att försörja en försörjare: Statliga insatser vid arbetslöshet under 1920-talet" i Helena Bergman & Peter Johansson (red.), *Familjeangelägenheter: Modern historisk forskning om välfärdsstat, genus och politik*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium, 2002.
- Esping-Andersen, Gösta, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press, 1990.
- Esping-Andersen, Gösta, "Jämlikhet, effektivitet och makt" i Per Thullberg & Kjell Östberg (red.), *Den svenska modellen*, Lund: Studentlitteratur, 1994.
- Faulkner, William, *Requiem for a Nun*, New York: Random House, 1951.
- Fink, Janet, Gail Lewis & John Clarke, *Rethinking European Welfare: Transformations of Europe and Social Policy*, London: Sage, 2001.
- Firestone, Shulamith, *The Dialectic of Sex*, New York: Morrow, 1970.
- Florin, Christina & Bengt Nilsson, *Något som liknar en oblodig revolution: Jämställdhetens politisering under 1960- och 1970-talen*, Umeå: Umeå universitet, 2000.
- Foucault, Michel, "Nietzsche, Genealogy, History" in Donald F. Bouchard (ed.), *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, Oxford: Blackwell, 1977.
- Foucault, Michel, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, London: Tavistock/Routledge, 1989.
- Foucault, Michel, *Diskursens ordning: Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposium, 1993.
- Foucault, Michel, *Vansinnets historia under den klassiska epoken*, Lund: Arkiv, 2001.
- Foucault, Michel, *Sexualitetens historia, band 2: Njutningarnas bruk*, Göteborg: Daidalos, 2002a.
- Foucault, Michel, *Sexualitetens historia, band 3: Omsorgen om sig*, Göteborg: Daidalos, 2002b.
- Foucault, Michel, *Sexualitetens historia, band 1: Viljan att veta*, Göteborg: Daidalos, 2004.
- Foucault, Michel, *Övervakning och straff*, Lund: Arkiv Förlag, 2006.
- Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor under mellankrigstidens Sverige*, Lund: Arkiv, 1998.
- Franklin, Sarah, "Postmodern Procreation: A Cultural Account of Assisted Reproduction" in Faye D. Ginsburg & Rayna Rapp (eds.), *Conceiving the New World Order: The Global Politics of Reproduction*, Berkeley: University of California Press, 1995.
- Franklin, Sarah, *Embodied Progress: A Cultural Account of Assisted Conception*, London: Routledge, 1997.
- Franklin, Sarah & Helena Ragoné (eds.), *Reproducing Reproduction: Kinship, Power, and Technological Innovation*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998.
- Franklin, Sarah, "Biologization Revisited: Kinship Theory in the Context of the New Biologies" in Sarah Franklin & Susan McKinnon (eds.), *Relative Values: Reconfiguring Kinship Studies*, Durham: Duke University Press, 2001.
- Franklin, Sarah & Susan McKinnon (eds.), *Relative Values: Reconfiguring Kinship Studies*, Durham: Duke University Press, 2001.
- Freidenvall, Lenita, *Vägen till Varannan damerna: Om kvinnorepresentation, kvotering och kandidaturval i svensk politik 1970–2002*, Stockholm: Stockholms universitet, 2006.
- Frenander, Anders, "Obduktion av en modell: Den svenska modellens nedgång och fall" i *Häftan för kritiska studier* 1996:1.
- Friedman, Jonathan & Kajsa Friedman, "Sverige: Från nationalstat till pluralt samhälle" i Ulf Hedetoft, Bo Petersson & Lina Sturfelt (red.), *Bortom stereotyperna? Invandring och integration i Danmark och Sverige*, Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2006.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren, *Den kultiverade människan*, Malmö: Gleerups, 1979.
- Furedi, Frank, *Therapy Culture: Cultivating Vulnerability in an Uncertain Age*, London: Routledge, 2004.
- Gane, Mike & Terry Johnson (eds.), *Foucault's New Domains*, London: Routledge, 1993.
- Gaunt, David, *Familjeliv i Norden*, Stockholm: Gidlund, 1996.
- Giddens, Anthony, *Modernitet och självidentitet: Självet och samhället i den senmoderna epoken*, Göteborg: Daidalos, 1997.

- Giertz, Eric, "Den svenska modellen raderas" i Eric Giertz (red.), *Då förändras Sverige*, Lund: Studentlitteratur, 2008.
- Gill, Brian Paul, *The Jurisprudence of Good Parenting: The Selection of Adoptive Parents, 1894–1964*, Ann Arbor, Michigan: UMI Dissertation Service, 2004.
- Ginsburg, Faye D. & Rayna Rapp (eds.), *Conceiving the New World Order: The Global Politics of Reproduction*, Berkeley: University of California Press, 1995.
- Gleichmann, Lee, *Föräldraskap mellan styrning och samhällsombildning: En studie av syn på föräldrar och relation mellan familj och samhälle under perioden 1957–1997*, Stockholm: HLS förlag, 2004.
- Goodwin, Michele Bratcher (ed.), *Baby Markets: Money and the New Politics of Creating Families*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Greiff, Katarina von, *Adopterade från Latinamerika – deras uppfattningar om sina uppväxtvillkor, sin livssituation och Sverige som socialisationskultur*, Stockholm: Stockholms universitet, 2000.
- Halldén, Gunilla, *Adoption i ett konflikt- och utvecklingsperspektiv*, Stockholm: Stockholms universitet, 1981.
- Hammarberg, Lena, *En sund själ i en sund kropp: Hälsopolitik i Stockholms folkskolor 1880–1930*, Stockholm: HLS Förlag, 2001.
- Hammarlund, KG, *Barnet och barnomsorgen: Bilden av barnet i ett socialpolitiskt projekt*, Göteborg: Göteborgs universitet, 1998.
- Hamrud, Annika, *Queerkids – och deras föräldrar*, Stockholm: Normal Förlag, 2005.
- Haraway, Donna, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective" in *Feminist Studies* 1988:3.
- Haraway, Donna, *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, New York: Routledge, 1991.
- Haraway, Donna, *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©_Meets_OncMo-use™: Feminism and Technoscience*, New York & London: Routledge, 1997.
- Harding, Sandra, "Reinventing Ourselves as Other: More New Agents of History and Knowledge" in Linda S. Kauffman (ed.), *American Feminist Thought at Century's End: A Reader*, Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers, 1993.
- Hargreaves, Katrina, "Constructing Families and Kinship through Donor Insemination" in *Sociology of Health & Illness* 2006:3.
- Haslanger, Sally, "You Mixed? Racial Identity without Racial Biology" in Sally Haslanger & Charlotte Witt (eds.), *Adoption Matters: Philosophical and Feminist Essays*, Ithaca: Cornell University Press, 2005.
- Hatje, Ann-Katrin, *Befolkningsfrågan och välfärden: Debatten om familjepolitik och nativitetssökning under 1930- och 1940-talen*, Stockholm: Allmänna förlaget, 1974.
- Hekman, Susan J. (ed.), *Feminist Interpretations of Michel Foucault*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1996.
- Herman, Ellen, "Can Kinship Be Designed and Still Be Normal? The Curious Case of Child Adoption" in Ernst Waltraud (ed.), *Histories of the Normal and the Abnormal: Social and Cultural Histories of Norms and Normativity*, London and New York: Routledge, 2006.
- Herman, Ellen, *Kinship by Design: A History of Adoption in the Modern United States*, Chicago: University of Chicago Press, 2008.
- Hettne, Björn, Sverker Sörlin & Uffe Østergård, *Den globala nationalismen*, Stockholm: SNS Förlag, 1998.
- Hill Collins, Patricia, "It's All in the Family: Intersections of Gender, Race and Nation" in Uma Narayan & Sandra G. Harding (eds.), *Decentering the Center: Philosophy for a Multicultural, Postcolonial, and Feminist World*, Bloomington: Indiana University Press, 2000.
- Hinnfors, Jonas, *Familjepolitik: Samhällsförändringar och partistrategier 1960–1990*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1992.
- Hirdman, Yvonne, *Genussystemet: Teoretiska funderingar kring kvinnors sociala underordning*, Uppsala: Maktutredningen, 1988.

- Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta: Studier i svensk folkhemsolitik*, Stockholm: Carlssons, 1989.
- Hirdman, Yvonne, "Kvinnorna i välfärdsstaten" i Per Thullberg & Kjell Östberg (red.), *Den svenska modellen*, Lund: Studentlitteratur, 1994.
- Hirdman, Yvonne, *Med kluvan tunga: LO och genusordningen*, Stockholm: Atlas, 1998.
- Hirdman, Yvonne, *Genus: Om det stabila föränderliga former*, Malmö: Liber, 2001.
- Holmberg, Carin, "Välfärdsstaten och den obligatoriska heterosexualiteten" i *Sociologisk forskning* 1993:4.
- Holmdahl, Barbro, *Tusen år i det svenska barnets historia*, Lund: Studentlitteratur, 2000.
- Holmes, Helen, Betty Hoskins & Michael Gross (eds.), *The Custom-Made Child? Woman-Centered Perspectives*, Clifton, New Jersey: Humana Press, 1981.
- Holter, Harriet, *Könsroller och samhällsstruktur*, Stockholm: Prisma, 1973.
- Howell, Signe, "En vanlig familie: Utenlandsadopsjon i Norge, et stadig voksende fenomen" i Signe Howell & Marit Melhuus (red.), *Blod – tykkere enn vann?*, Bergen: Fagbokforlaget, 2001.
- Howell, Signe, "Kinning: The Creation of Life Trajectories in Transnational Adoptive Families" in *Journal of the Royal Anthropological Institute* 2003:3.
- Howell, Signe, *The Kinning of Foreigners: Transnational Adoption in a Global Perspective*, New York: Berghahn, 2006.
- Howell, Signe, "Imagined Kin, Place and Community: Some Paradoxes in the Transnational Movement of Children in Adoption" in Marianne Elisabeth Lien & Marit Melhuus (eds.), *Holding Worlds Together: Ethnographies of Knowing and Belonging*, New York/Oxford: Berghahn Books, 2007.
- Howell, Signe, "Adoption of the Unrelated Child: Some Challenges to the Anthropological Study of Kinship" in *The Annual Review of Anthropology* 2009:38.
- Hoy, David Couzens (ed.), *Foucault: A Critical Reader*, Oxford: Blackwell, 1986.
- Hübinette, Tobias, "The adopted Koreans of Sweden and the Korean adoption issue" in *The Review of Korean Studies* 2003:1.
- Hübinette, Tobias, "Internationell adoption, en cynisk människohandel" i Ingrid Ramberg (red.), *Blod och andra band: Om identitet, tillhörighet och konsten att vara människa*, Tumba: Mångkulturellt Centrum, 2004.
- Hübinette, Tobias, *Comforting an Orphaned Nation: Representations of International Adoption and Adopted Koreans in Korean Popular Culture*, Stockholm: Stockholms universitet, 2005.
- Hübinette, Tobias, "Rasifierade erfarenheter och transrasiala identifikationer i utlandsadopterade svenskars självbiografier" i *Nordisk Socialt Arbeid: Tidsskrift for sosialarbeidere i Norden* 2007:2.
- Hübinette, Tobias & Carina Tigervall, *Adoption med förhinder: Samtal med adopterade och adoptiuföräldrar om vardagsrasism och etnisk identitet*, Tumba: Mångkulturellt centrum, 2008.
- Hultqvist, Kenneth, *Förskolebarnet, en konstruktion för gemenskapen och den individuella frigörelsen: En nutidshistorisk studie om makt och kunskap i bilden av barnet i statliga utredningar om förskolan*, Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1990.
- Hultqvist, Kenneth & Kenneth Petersson (red.), *Foucault: Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*, Stockholm: HLS Förlag, 1995.
- Hägg, Göran, *Välfärdsåren: Svensk historia 1945–1986*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2005.
- Hörnfeldt, Helena, *Prima barn, helt u.a.: Normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923–2007*, Göteborg: Makadam, 2009.
- Hörnqvist, Magnus, *Foucaults maktanalys*, Stockholm: Carlsson, 1996.
- Ideland, Malin, *Dagens gennyheter: Hur massmedia berättar om genetik och genteknik*, Lund: Nordic Academic Press, 2002.
- Inda, Jonathan Xavier, *Anthropologies of Modernity: Foucault, Governmentality, and Life Politics*, Oxford: Blackwell, 2005.
- Inhorn, Marcia, *Local Babies, Global Science: Gender, Religion, and In Vitro Fertilization in Egypt*, New York: Routledge, 2003.

- Irhammar, Malin, *Att utforska sitt ursprung: Identitetsformande under adolescensen hos utlandsfödda adopterade: Betydelsen av biologiskt och etniskt ursprung*, Lund: Lunds universitet, 1997.
- Irhammar, Malin & Marianne Cederblad, "En longitudinell studie av identitet och psykisk hälsa hos en grupp utlandsfödda adopterade" i *Socialvetenskaplig Tidskrift* 2006:1.
- Jansson, Maria, Maria Wendt & Cecilia Åse (red.), *Den nationella väven: Feministiska analyser*, Lund: Studentlitteratur, 2010.
- Jeffner, Anders, "Teologin inför vetenskapens utmaningar" i Håkan Eilert (red.), *Modern svensk teologi: Strömningar och perspektivskiftet under 1900-talet*, Stockholm: Verbum, 1999.
- Johannisson, Karin, *Medicinens öga: Sjukdom, medicin och samhälle – historiska erfarenheter*, Stockholm: Norstedt, 1990.
- Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*, Stockholm: Norstedts, 1994.
- Johansson, Alf W., "Svensk nationalism och identitet efter andra världskriget" i Alf W. Johansson (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm: Prisma, 2001.
- Johansson, Christina, *Välkomna till Sverige? Svenska migrationspolitiska diskurser under 1900-talets andra hälft*, Malmö: Bokbox Förlag, 2005.
- Johansson, Jan, *Det statliga kommittéväsendet: Kunskap, kontroll, konsensus*, Stockholm: Stockholm universitet, 1992.
- Johansson, Jesper, "Så här gör vi inte i Sverige. Vi brukar göra så här.": *Retorik och praktik i LO:s invandrarpolitik 1945–1981*, Växjö: Växjö University Press, 2008.
- Johansson, Rune, "Nationer och nationalism: Teoretiska och empiriska aspekter" i Sven Tägil (red.), *Den problematiska etniciteten*, Lund: Lund University Press, 1993.
- Johansson, Rune, "Gemenskapens grunder: Etnicitet som konstruktion och process" i Erik Olsson (red.), *Etnicitetens gränser och mångfald*, Stockholm: Carlssons, 2000.
- Johansson, Thomas, *Familjeliv*, Malmö: Liber, 2009.
- Jonsson, Carolina, "Från mödramaterial till medborgare: En komparativ studie av abortfrågan i *Morgonbris* 1930–1939 och 1962–1971", opublicerad uppsats, Malmö: Malmö högskola, 2002.
- Jonsson, Carolina, "Två förenliga livsåskådningar? Broderskapsrörelsen tar ställning i abortdebatten, 1964–1974", opublicerad uppsats, Lund: Lunds universitet, 2004.
- Jonsson Malm, Carolina, "Reproduktionsteknologins moraliska geografi: Etik och moral i svensk inseminationspolitik" i Lars Berggren, Klas-Göran Karlsson & Charlotte Tornbjær (red.), *Möten med historiens mångfald*, Lund: Nordic Academic Press, 2010.
- Jönsson, Kutte, *Det förbjudna mödraskapet: En moralfilosofisk undersökning av surrogatmödraskap*, Lund: Bokbox Förlag, 2003.
- Jørgensen, Tone, "Til barnas beste: Samværsrett og blodsbandforestillinger" i Signe Howell & Marit Melhuus (red.), *Blod – Tykkere enn vann?*, Bergen: Fagbokforlaget, 2001.
- Kahn, Susan Martha, *Reproducing Jews: A Cultural Account of Assisted Conception in Israel*, Durham: Duke University Press, 2000.
- Kaplan, Ann & Susan Squier (eds.) *Playing Dolly: Technocultural Formations, Fantasies, and Fictions of Assisted Reproduction*, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1999.
- Karlsson, Klas-Göran, "Historiedidaktik: Begrepp, teori och analys" i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), *Historien är nu: En introduktion till historiedidaktiken*, Lund: Studentlitteratur, 2004.
- Katz Rothman, Barbara, *Weaving a Family: Untangling Race and Adoption*, Boston: Beacon Press, 2005.
- King, Shani, "Challenging MonoHumanism: An Argument for Changing the Way We Think About Intercountry Adoption" in *Michigan Journal of International Law* 2009:2.
- Klinth, Roger, *Göra pappa med barn*, Umeå: Boréa Bokförlag, 2002.
- Kyle, Gunhild, *Gästarbeterska i måssamhället: Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige*, Stockholm: Liber, 1979.

- Laing, Ronald David & Aaron Esterson, *Sanity, Madness and the Family*, Harmondsworth: Penguin, 1970.
- Lakoff, George & Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago/London: The University of Chicago Press, 2003.
- Lasch, Christopher, *Haven in a Heartless World: The Family Besieged*, New York: Basic Books, 1977.
- Lebner, Ahley, "Genetic 'Mysteries' and International Adoption: The Cultural Impact of Biomedical Technologies on the Adoptive Family Experience" in *Family Relations*, 2000:4.
- Leighton, Kimberly, "Being Adopted and Being a Philosopher: Exploring Identity and the Desire to Know", in Sally Haslanger & Charlotte Witt (eds.), *Adoption Matters: Philosophical and Feminist Essays*, Ithaca: Cornell University Press, 2005.
- Lennerhed, Lena, *Frihet att njuta: Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*, Stockholm: Nordstedts, 1994.
- Lennerhed, Lena, "Rätten att vara annorlunda: Homosexualitet i sextioalets debatt" i Martin Andreasson (red.), *Homo i Folkhemmet: Homo- och bisexuella i Sverige 1950–2000*, Göteborg: Anamma Böcker, 2000.
- Lenz Taguchi, Hillevi, *In på bara benet: En introduktion till feministisk poststrukturalism*, Stockholm: HLS Förlag, 2004.
- Lie, Merete, "Science as Father? Sex and Gender in the Age of Reproductive Technologies" in *European Journal of Women's Studies* 2002:9.
- Liljestrand, Petra, *Rhetoric and Reason: Donor Insemination Politics in Sweden*, San Francisco: Berkley University, 1990.
- Liljeström, Rita, *Uppväxtvillkor: Samspelet mellan vuxna och barn i ett föränderligt samhälle*, Stockholm: Allmänna förlaget, 1973.
- Lindblad, Frank, *Adoption*, Lund: Studentlitteratur, 2004.
- Lindblad, Frank, Anders Hjern & Bo Vinnerljung, "Internationellt adopterades livssituation, psykiska hälsa och sociala anpassning" i Margareta Carlberg & Karin Nordin Jareno (red.), *Internationellt adopterade i Sverige*, Stockholm: Socialstyrelsen, 2007.
- Lindberg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm: Atlas, 2002.
- Lindgren, Cecilia, *En riktig familj: Adoption, föräldraskap och barnets bästa 1917–1975*, Stockholm: Carlssons, 2006.
- Lindgren, Cecilia & Judith Lind, "Resa tillbaka: Om adoption, identitet och ursprung" i Judith Lind et al. (red.), *Historien, barnen och barndomarna: Vad är problemet?*, Linköping: Linköpings universitet, 2009.
- Lindgren, Cecilia, *Internationell adoption i Sverige: Politik och praktik från sextioal till nittioal*, Stockholm: Myndigheten för Internationella adoptionsfrågor, 2010.
- Lindstedt Cronberg, Marie, "Incest – från brott mot Gud till brott mot barn inom familjen" i Eva Bergenlöv, Marie Lindstedt Cronberg & Eva Österberg (red.), *Offer för brott: Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*, Lund: Nordic Academic Press, 2002.
- Lozic, Vanja, *I historiekansons skugga: Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, Malmö: Malmö högskola, 2010.
- Lundh, Christer & Rolf Ohlsson, *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring*, Stockholm: SNS, 1994.
- Lundin, Susanne, "Längtan efter social och biologisk identitet" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1995:1.
- Lundin, Susanne, "Makten över kroppen" i Susanne Lundin & Lynn Åkesson (red.), *Kroppens tid: Om samspelet mellan kropp identitet och samhälle*, Stockholm: Natur och Kultur, 1996.
- Lundin, Susanne, *Guldägget: Föräldraskap i biomedicinens tid*, Lund: Historiska media, 1997.
- Lundqvist, Åsa, *Familjen i den svenska modellen*, Umeå: Boréa Bokförlag, 2007.
- Lundqvist, Åsa & Christine Roman, "Construction(s) of Swedish Family Policy, 1930–2000" in *Journal of Family History* 2008:33.

- Lundqvist, Åsa och Christine Roman, "Politiska regleringar och akademisk diskurs" i Janet Fink & Åsa Lundqvist (red.), *Välfärd, genus och familj*, Malmö: Liber, 2009.
- Lykke, Nina, "Are Cyborgs Queer? Biological Determinism and Feminist Theory in the Age of New Reproductive Technologies and Reprogenetics", conference paper, Fourth European Feminist Research Conference, Bologna, 2000.
- Lykke, Nina, "Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2003:1.
- Lykke, Nina, "Nya perspektiv på intersektionalitet: Problem och möjligheter" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2005:2/3.
- Lykke, Nina, *Kønnsforskning: En guide til feministisk teori, metodologi og skrift*, Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2008.
- Malkki, Liisa, "National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees" in *Cultural anthropology*, 1992:1.
- Mallon, Gerald P., *Gay Men Choosing Parenthood*, New York: Columbia University Press, 2004.
- Markusson Winkvist, Hanna, "Fostran till färgblindhet. Om 'exotiska' adoptivbarn och svenskhetens yta på 1960-talet" i *Humanistdagboken* 2005:18.
- Marre, Diana & Laura Briggs, *International Adoption: Global Inequalities and the Circulation of Children*, New York: New York University Press, 2009.
- Marre, Dianne & Joan Bestard, "The Family Body: Persons, Bodies and Resemblance" in Jeanette Edwards & Carles Salazar (eds.), *European Kinship in the Age of Biotechnology*, New York: Berghahn Books, 2009.
- Marsh, Margaret & Wanda Ronner, *The Empty Cradle: Infertility in America from Colonial Times to the Present*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.
- Marshall, Thomas Humphrey, *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge: Cambridge University Press, 1950.
- Martinell Barfoed, Elizabeth, *Berättelser om adoption*, Lund: Lunds universitet, 2008.
- Masson, Judith, "Intercountry Adoption: A Global Problem or a Global Solution?" in *Journal of International Affairs* 2001:1.
- May, Elaine Tyler, *Barren in the Promised Land: Childless Americans and the Pursuit of Happiness*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995.
- McClintock, Anne, "Family Feuds: Gender, Nationalism and the Family" in *Feminist Review* 1993:44.
- McLaren, Margaret A., *Feminism, Foucault, and Embodied Subjectivity*, Albany: State University of New York Press, 2002.
- McNay, Lois, *Foucault and Feminism: Power, Gender, and the Self*, Cambridge: Polity Press, 1992.
- Melby, Kari, et al., *Inte ett ord om kärlek: Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*, Göteborg/Stockholm: Makadam, 2006.
- Melhuus, Marit, "Kan skinet bedra? Noen meninger om assistert befruktning" i Signe Howell & Marit Melhuus (red.) *Blod – Tykkere enn vann?*, Bergen: Fagbokforlaget, 2001.
- Melhuus, Marit, "'Better Safe Than Sorry': Legislating Assisted Conception in Norway" in Christian Krohn-Hansen & Knut G. Nustad (eds.) *State Formation: Anthropological Perspectives*, London: Pluto Press, 2005.
- Melhuus, Marit, "Procreative Imaginations: When Experts Disagree on the Meaning of Kinship" in Marianne Elisabeth Lien & Marit Melhuus (eds.), *Holding Worlds Together: Ethnographies of Knowing and Belonging*, New York/Oxford: Berghahn Books, 2007.
- Melhuus, Marit & Signe Howell, "Adoption and Assisted Conception: One Universe of Unnatural Procreation. An Examination of Norwegian Legislation", in Jeanette Edwards & Carles Salazar (eds.), *European Kinship in the Age of Biotechnology*, New York: Berghahn Books, 2009.
- Melosh, Barbara, *Strangers and Kin: The American Way of Adoption*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2002a.

- Melosh, Barbara, "Adoption Stories: Autobiographical Narrative and the Politics of Identity" in Wayne E. Carp (ed.), *Adoption in America: Historical Perspectives*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2002b.
- Merchant, Carolyn, *Naturens död: Kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen*, Stockholm/ Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1994.
- Millet, Kate, *Sexual Politics*, New York: Doubleday, 1970.
- Mills, Sara, *Discourse*, London: Routledge, 2004.
- Mính-ha, Trinh T., "Olikhet: Särskilt för kvinnor i tredje världen" i Eriksson, Catharina, Maria Eriksson Baaz & Håkan Thörn (red.), *Globaliseringens kulturer: Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*, Nora: Nya Doxa, 1999.
- Modell, Judith, *Kinship with Strangers: Adoption and Interpretations of Kinship in American Culture*, Berkeley: University of California Press, 1994.
- Molina, Irene & Paulina de los Reyes, "Kalla mörkret natt! Kön, klass och ras/etnicitet i det postkoloniala Sverige" i Irene Molina, Paulina Reyes & Diana Mulinari (red.), *Maktens (o)lika förklådnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas, 2003.
- Morgan, David, *Family Connections: An Introduction to Family Studies*, Cambridge: Polity Press, 1996.
- Mount, Ferdinand, *The Subversive Family: An Alternative History of Love and Marriage*, London: Cape, 1982.
- Mulinari, Diana, Kerstin Sandell & Eva Schömer (red.), *Mer än bara kvinnor och män: Feministiska perspektiv på genus*, Lund: Studentlitteratur, 2003.
- Mulinari, Diana, "Forskarens biografi och situerad kunskapsproduktion" i Åsa Lundqvist, Karen Davies & Diana Mulinari (red.), *Att utmana vetandets gränser*, Malmö: Liber, 2005.
- Myong Petersen, Lene, *Adopteret: Fortællinger om transnational og racialiseret tilblivelse*, København: Danmarks Pædagogiske Universitets-skole, Aarhus Universitet, 2009.
- Myrdal, Alva & Gunnar Myrdal, *Kris i befolkningsfrågan*, Stockholm: Bonnier, 1934.
- Nelkin, Dorothy & Susan Lindee, *The DNA Mystique: The Gene as A Cultural Icon*, New York: W.H. Freeman and Company, 1995.
- Nicholson, Linda, "The Myth of the Traditional Family" in Hilde Lindemann Nelson (ed.), *Feminism and Families*, London: Routledge, 1997.
- Nilsson, Gabriella, *Könsmakt eller Häxjakt? Antagonistiska föreställningar om mäns våld*, Lund: Lunds universitet, 2009.
- Nilsson, Göran B., "Den sociala ingenjörskonstens problematik: En orätfärdig dissektion av den unge Gunnar Myrdal" i Per Thullberg & Kjell Östberg (red.), *Den svenska modellen*, Lund: Studentlitteratur, 1994.
- Nilsson, Roddy, *Foucault: En introduktion*, Malmö: Égalité, 2008.
- Nordin, Lissa, *Man ska ju vara två: Män och kärlekslängtan i norrländsk glesbygd*, Stockholm: Natur & Kultur, 2007.
- Nordlöf, Barbro, *Svenska adoptioner i Stockholm 1918–1973*, Stockholm: Socialtjänstförvaltningen, 2001.
- Nordqvist, Petra, "Önskat och oönskat föräldraskap: Kön och sexualitet i svensk lagstiftningshistoria om insemination" i *Lambda Nordica* 2006:11.
- Norrhem, Svante, Jens Rydström & Hanna Winkvist, *Undantagsmäniskor: En svensk HBT-historia*, Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag, 2008.
- Oakley, Ann, *The Sociology of Housework*, London: Martin Robertson, 1974.
- Obama, Barack, *Barack Obama's Speech on Race: A More Perfect Union*, www.bnpublishing.net, 2008.
- Ohlander, Ann-Sofie, "Farliga kvinnor och barn: Historien och det utomäktenskapliga" i *Kvinnohistoria: Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, Stockholm: Utbildningsradion, 1992.
- Ohlander, Kajsa, *I barnens och nationens intresse: Socialliberal reformpolitik 1903–1930*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1992.

- Okin, Susan Moller, "Families and Feminist Theory: Some Past and Present Issues" in Hilde Lindemann Nelson (ed.), *Feminism and Families*, London: Routledge, 1997.
- Olsson, Ulf, *Folkhälsa som pedagogiskt projekt: Bilden av hälsouppllysning i statens offentliga utredningar*, Uppsala: Uppsala universitet, 1997.
- Ortony, Andrew (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- O'Shaughnessy, Tim, *Adoption, Social Work and Social Theory: Making the Connections*, Aldershot: Avebury, 1994.
- Palmblad, Eva, *Den disciplinerade reproduktionen: Abort- och steriliseringspolitikens dolda dagordning*, Stockholm: Carlssons, 2000.
- Patton, Sandra, *Birth Marks: Transracial Adoption in Contemporary America*, New York: New York University Press, 2000.
- Petersson, Bo, "Invandring och integration i Danmark och Sverige: Likt och olikt i debatt och politisk praxis" i Ulf Hedetoft, Bo Petersson & Lina Sturfelt (red.), *Bortom stereotyperna? Invandring och integration i Danmark och Sverige*, Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2006.
- Petersson, Gunilla, "Med hänsyn till barnets vilja? Socialtjänstens barnperspektiv och den nya välfärdsstatens villkor" i Bengt Sandin & Gunilla Halldén (red.), *Barnets bästa: En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*, Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2003.
- Petersson, Stig-Åke, "En svensk homorörelse växer fram: RFSL 1950–2000" i Martin Andreasson (red.), *Homo i folkhemmet: Homo- och bisexuella i Sverige 1950–2000*, Anamma Böcker, Göteborg, 2000.
- Qvarsebo, Jonas, *Skolbarnets fostran: Enhetsskolan, agan och politiken om barnet*, Linköping: Linköpings universitet, 2006.
- Qvarsell, Roger, *I framtidens tjänst: Ur folkhemmets idéhistoria*, Stockholm: Gidlund, 1986.
- Racevskis, Karlis (ed.), *Critical Essays on Michel Foucault*, New York: G.K. Hall, 1999.
- Ragoné, Helena, *Surrogate Motherhood: Conception in the Heart*, San Fransisco/Oxford: Westview Press, 1994.
- Ragoné, Helena & France Winddance Twine (eds.) *Ideologies and Technologies of Motherhood: Race, Class, Sexuality, Nationalism*, New York and London: Routledge, 2000.
- Ramazanoglu, Caroline (ed.), *Up Against Foucault: Explorations of Some Tensions Between Foucault and Feminism*, London/New York: Routledge, 1993.
- Raymond, Janice, *Women as Wombs: Reproductive Technologies and the Battle over Women's Freedom*, San Francisco: Harper, 1993.
- Rich, Adrienne, *Of Woman Born*, New York: Norton, 1976.
- Roberts, Dorothy, *Killing the Black Body: Race, Reproduction, and the Meaning of Liberty*, New York: Pantheon Books, 1997.
- Roman, Christine, *Familjen i det moderna: Sociologiska sanningar och feministisk kritik*, Malmö: Liber, 2004.
- Roman, Christine, "Academic Discourse, Social Policy and the Construction of New Families" in Kari Melby, Anna-Birte Ravn & Christina Carlsson (eds.), *Gender Equality and Welfare Politics in Scandinavia: The Limits of Political Ambition*, Bristol: Policy, 2008.
- Rose, Nikolas, *Inventing our Selves: Psychology, Power and Personhood*, New York: Cambridge University Press, 1998.
- Rose, Nikolas, *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*, London/New York: Free Association Books, 1999.
- Rose, Nikolas, Pat O'Malley & Marina Valverde, "Governmentality" in *Annual Review of Law and Social Science* 2006:2.
- Rosenbeck, Bente, "Afvigende begär" i *Historisk tidskrift* 2007:1.
- Rosenbeck, Bente & Hanne Sanders (red.), *Det politiska äktenskapet: 400 års historia om familj och reproduktion*, Göteborg/Stockholm: Makadam, 2010.
- Rosenberg, Tiina, *Queerfeministisk agenda*, Stockholm: Atlas, 2002.

- Roth, Hans Ingvar, "Om mångkulturalismens kritiker" i Ulf Hedetoft, Bo Petersson & Lina Sturfelt (red.), *Bortom stereotyperna? Invandring och integration i Danmark och Sverige*, Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2006.
- Rothmayr, Christine, et al., "Comparing Policy Design across Countries: What accounts for Variation in ART Policy?" in Ivar Bleiklie, Malcolm L. Goggin & Christine Rothmayr (eds.), *Comparative Biomedical Policy: Governing Assisted Reproductive Technologies*, London & New York, 2004.
- Rothstein, Bo, *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*, Stockholm: SNS Förlag, 1996.
- Runcis, Maija, *Steriliseringar i folkhemmet*, Stockholm: Ordfront, 1998.
- Runcis, Maija, *Makten över barnen: Tvångsombändertagandet av barn i Sverige 1928–1968*, Stockholm: Atlas, 2007.
- Rydström, Jens, "Från fula gubbar till goda föräldrar: Synen på sexualitet och genus i lagstiftning och debatt 1944–2004" i Anna-Clara Olsson & Caroline Olsson (red.), *I den akademiska garderoben*, Stockholm: Atlas, 2004.
- Rönblom, Malin, "Retorisk praktik?" i *Tvärsnitt* 2004:4.
- Said, Edward W., *Orientalism*, Stockholm: Ordfront, 2000 [1978].
- Sainsbury, Diane, *Gender, Equality and Welfare States*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Salomon, Kim, *Rebeller i takt med tiden: FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer*, Stockholm: Tiden, 1996.
- Salomon, Kim, "Den nödvändiga samtidshistorien" i Lars M Andersson & Ulf Zander (red.), *In med historien!*, Lund: Historiska Media, 1997.
- Sandell, Kerstin & Diana Mulinari, "Feministiska reflektioner över kön som kategori" i Kerstin Sandell & Diana Mulinari (red.), *Feministiska interventioner: Berättelser om och från en annan värld*, Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2006.
- Sandin, Bengt & Gunilla Halldén (red.), *Barnets bästa: En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*, Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2003.
- Sandström, Birgitta, *Den välplanerade sexualiteten: Frihet och kontroll i 1970-talets svenska sexualpolitik*, Stockholm: HLS Förlag, 2001.
- Sawicki, Jana, *Disciplining Foucault: Feminism, Power, and the Body*, London: Routledge, 1991.
- Schiratzki, Johanna, "Barnkonventionen och barnets bästa – globalisering med reservation" i Bengt Sandin & Gunilla Halldén (red.), *Barnets bästa: En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*, Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2003.
- Schmitz, Eva, *Systerskap som politisk handling: Kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982*, Lund: Lunds universitet, 2007.
- Schneider, David, *American Kinship: A Cultural Account*, Chicago: University of Chicago Press, 1980 [1968].
- Schneider, David, *A Critique of the Study of Kinship*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1984.
- Scutt, Jocelyne (ed.), *The Baby Machine: Reproductive Technology and the Commercialization of Motherhood*, London: Green Print, 1990.
- Selman, Peter, "The Demographic History of Intercountry Adoption" in Peter Selman (ed.), *Intercountry Adoption: Developments, Trends and Perspectives*, London: British Agencies for Adoption and Fostering, 2000.
- Shanley, Mary Lyndon, *Making Babies, Making Families: What Matters Most in an Age of Reproductive Technologies, Surrogacy, Adoption, and Same-Sex and Unwed Parents*, Boston: Beacon Press, 2001.
- Shiao, Jiannbin Lee & Mia H. Tuan, "Korean Adoptees and the Social Context of Ethnic Exploration" in *American Journal of Sociology* 2008:4.
- Simmel, Georg, "The Stranger" in H. Kurt Wolff (ed.), *The Sociology of Georg Simmel*, New York: The Free Press of Glencoe, 1950.

- Singer, Anna, *Föräldraskap i rättslig belysning*, Uppsala: Uppsalas universitet, 2000.
- Smart, Carol & Bren Neale, *Family Fragments?*, Cambridge: Polity Press, 1999.
- Smart, Carol, *Feminism and the Power of Law*, London: Routledge, 2002.
- Smith, Anthony D., *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge, UK: Polity Press, 1995.
- Smith, David Marshall, *Moral Geographies: Ethics in a World of Difference*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000.
- Solinger, Rickie, *Beggars and Choosers: How the Politics of Choice Shapes Adoption, Abortion, and Welfare in the United States*, New York: Hill and Wang, 2001.
- Spilker, Kristin, "I slekt med far: Forestillinger og forhandlinger om faderskap i genets tidsalder" i *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2006:1/2.
- Strathern, Marilyn, *Reproducing the Future: Anthropology, Kinship and the New Reproductive Technologies*, Manchester: Manchester University Press, 1992.
- Strathern, Marilyn, *After Nature: English Kinship in the Late Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Strong-Boag, Veronica, *Finding Families, Finding Ourselves: English Canada Encounters, Adoption from the Nineteenth Century to the 1990s*, Don Mills: Oxford University Press, 2006.
- Stråth, Bo, "Poverty, Neutrality and Welfare: Three Key Concepts in the Modern Foundation Myth of Sweden" in Bo Stråth (ed.), *Myth and Memory in the Construction of Community: Historical Patterns in Europe and Beyond*, Bryssel: PIE Land, 2000.
- Sullivan, Maureen, *The Family of Woman: Lesbian Mothers, their Children, and the Undoing of Gender*, Berkeley: University of California Press, 2004.
- Sundback, Susan, "Medlemskapet i de lutherska kyrkorna i Norden" i Göran Gustafsson & Thorleif Pettersson (red.), *Folkkyrkor och religiös pluralism: Den nordiska religiösa modellen*, Stockholm: Verbum, 2000.
- Svallfors, Stefan, *Vem älskar välfärdsstaten? Attityder, organiserade intressen och svensk välfärdsolitik*, Lund: Arkiv, 1989.
- Svanberg, Ingvar & Mattias Tydén, *Tusen år av invandring: En svensk kulturhistoria*, Stockholm: Dialogos Förlag, 2005.
- Svanberg, Ingvar & Mattias Tydén, *I nationalismens bakvatten: Om minoritet, etnicitet och rasism*, Lund: Studentlitteratur, 2006.
- Söderlind, Ingrid (red.), *Uppväxt, familjeformer och barns bästa: Om familjeliv som offentlig angelägenhet och vardaglig praktik*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier, 2002.
- Taylor, Charles, *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*, Göteborg: Daidalos, 1999.
- Taylor, Dianna & Karen Vintges (eds.), *Feminism and the Final Foucault*, Urbana: University of Illinois Press, 2004.
- Therborn, Göran, "Den svenska välfärdsstatens särart och framtid" i *Lycksalighetens halvö: Den svenska välfärdsmodellen och Europa*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, 1987.
- Thompson, Charis, *Making Parents: The Ontological Choreography of Reproductive Technologies*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2005.
- Thorne, Barrie & Marilyn Yalom (eds.), *Rethinking the Family: Some Feminist Questions*, New York: Longman, 1982.
- Thullberg, Per & Kjell Östberg (red.), *Den svenska modellen*, Lund: Studentlitteratur, 1994.
- Tjørnhøj-Thomsen, Tine, *Tilblivelseshistorier: Barnløshed, slægtskab og fortplantningsteknologi i Danmark*, København: Institut for Antropologi, 1999.
- Tornbjær, Charlotte, *Den nationella modern*, Lund: Lunds universitet, 2002.
- Trenka, Jane Jeong, Julia Chinyere Oparah & Sun Yung Shin (eds.), *Outsiders Within: Racial Crossings and Adoption Politics*, Cambridge, Massachusetts: South End Press, 2006.
- Tännsjö, Torbjörn, *Grundbok i normativ etik*, Stockholm: Thales, 2003.
- Uddenberg, Nils, *Det givna och det föränderliga: En antologi om biologi, människobild och samhälle*, Nora: Nya Doxa, 2000.
- Volkman, Toby Alice (ed.) *Cultures of Transnational Adoption*, Durham: Duke University Press, 2005.

- Wade, Peter (ed.), *Race, Ethnicity and Nation: Perspectives from Kinship and Genetics*, New York: Berghahn Book, 2007.
- Wegar, Katarina, *Adoption, Identity, and Kinship: The Debate over Sealed Birth Records*, New Haven and London: Yale University Press, 1997.
- Westerholm, Barbro, "Partnerskapslagens tillkomst – framför och bakom kulisserna" i Martin Andreasson (red.), *Homo i Folkhemmet: Homo- och bisexuella i Sverige 1950–2000*, Göteborg: Anamma Böcker, 2000.
- Westerlund, Katarina, *Sammanhangets mening: En empirisk studie av livsåskådningar i föreställningar om genteknik och i berättelser om barnlöshet, assisterad befruktning och adoption*, Uppsala: Uppsala universitet, 2002.
- Westlund, Jenny (red.), *Regnbågsfamiljers ställning i Norden: Politik, rättigheter och villkor*, Oslo: NIKK Publikationer, 2009.
- Wikander, Ulla (red.), *Det evigt kvinnliga*, Stockholm: Tidens förlag, 1994.
- Wiklund, Martin, *I det modernas landskap: Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, Stockholm/Stephag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2006.
- Winberg, Christer, *Grenverket: Studier angående jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 1985.
- Winther Jørgensen, Marianne & Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod*, Lund: Studentlitteratur, 2002.
- Yanagisako, Sylvia & Carol Delaney (eds.), *Naturalizing Power: Essays in Feminist Cultural Analysis*, New York: Routledge, 1995.
- Yngvesson, Barbara & Maureen A. Mahoney, "As One Should, Ought and Wants to Be: Belonging and Authenticity in Identity Narratives" in *Theory, Culture & Society* 2000:17.
- Yngvesson, Barbara, "Going 'Home': Adoption, Loss of Bearings and the Mythology of Roots" in *Social text* 2003:1.
- Yuval-Davis, Nira & Floya Anthias (eds.), *Woman, Nation, State*, Basingstoke: Macmillan, 1989.
- Yuval-Davis, Nira, "Belonging and the Politics of Belonging" in *Patterns of Prejudice* 2006:3.
- Yuval-Davis, Nira, *Gender & Nation*, London: Sage, 2007.
- Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider: Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund: Nordic Academic Press, 2001.
- Zelizer, Viviana, *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994 .
- Zetterqvist Nelson, Karin, *Mot alla odds: Regnbågsföräldrars berättelser om att bilda familj och få barn*, Malmö: Liber, 2007.
- Zetterqvist Nelson, Karin, "När Bowlby kom till Sverige: Från motstånd till erkännande. Anknypningsteori i Sverige 1950-2000" i Ann-Marie Markström et al. (red.), *Barn, barndom och föräldraskap*, Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2009.
- Åkesson, Lynn, "Blodsband som förenar och förskräcker: Släktbegreppets komplikationer" i Susanne Lundin & Lynn Åkesson (red.), *Arvets kultur: Essäer om genetik och samhälle*, Lund: Nordic Academic Press, 2000.
- Ålund, Aleksandra, "Etnicitet, medborgarskap och gränser" i Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red.), *Maktens (o)lika förklådnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas, 2003.
- Åmark, Klas, *Hundra år av välfärdspolitik: Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*, Umeå: Boréa, 2005.

Denna avhandling är tillkommen inom ramen för Forskarskolan i historia. Forskarskolan i historia är en av de nationella forskarskolor som tillkom på regeringens initiativ hösten 2000. Forskarskolan genomförs i samarbete mellan Lunds universitet, Linnéuniversitetet samt Malmö och Södertörns högskolor med Lunds universitet som värdhögskola.

Doktorsavhandlingar från Forskarskolan i historia:

- Stefan Persson, *Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*, Makadam förlag, Göteborg 2005
- Sara Edenheim, *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*, Symposium, Eslöv 2005
- Mikael Tossavainen, *Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness*, Department of History, Lund 2006
- Henrik Rosengren, *„Judarnas Wagner”. Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950*, Sekel Bokförlag, Lund 2007
- Victor Lundberg, *Folket, yxan och orättvisans rot. Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap, 1887–1902*, Bokförlaget h:ström – Text och Kultur, Umeå 2007
- Tommy Gustafsson, *En fiende till civilisationen. Manlighet, genusrelationer, sexualitet och nasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*, Sekel Bokförlag, Lund 2007
- Jesper Johansson, *”Så gör vi inte i här i Sverige. Vi brukar göra så här”. Retorik och praktik i LO:s invandrapolitik 1945–1981*, Växjö University Press, Växjö 2008
- Christina Jansson, *Maktfyllda möten i medicinska rum. Debatt, kunskap och praktik i svensk förlossningsvård 1960–1985*, Sekel Bokförlag, Lund 2008
- Anne Hedén, *Röd stjärna över Sverige. Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen*, Sekel Bokförlag, Lund 2008
- Cecilia Riving, *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*, Gidlund, Hedemora 2008
- Magnus Olofsson, *Tullbergska rörelsen. Striden om den skånska frälsejorden 1867–1869*, Sekel Bokförlag, Lund 2008
- Johan Östling, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Atlantis, Stockholm 2008
- Christian Widholm, *Iscensättandet av Solskensolympiaden – Dagspressens konstruktion av föreställda gemenskaper vid Stockholmsolympiaden 1912*, Bokförlaget h:ström – Text och Kultur, Umeå 2008
- Ainur Elmgren, *Den allrakäraste fienden. Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939*, Sekel Bokförlag, Lund 2008
- Andrés Brink Pinto, *Med Lenin på byrån. Normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921–1939*, Pluribus, Lund 2008
- Helena Tolvhed, *Nationen på spel. Kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972*, Bokförlaget h:ström – Text och Kultur, Umeå 2008
- Lennart Karlsson, *Arbetarrörelsen, Folkets hus och offentligheten i Bromölla 1905–1960*, Växjö University Press, Växjö 2009
- Stefan Nyzell, *”Striden ägde rum i Malmö”. Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, Malmö högskola, Malmö 2009
- Louise Sebro, *Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770*, Historiska institutionen, Lund 2010

- Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*, Gidlund, Hedemora 2010
- Vanja Lozic, *I historiekansons skugga: Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, Malmö högskola, Malmö 2010
- Marie Eriksson, *Makar emellan. Äktenskaplig oenighet och våld på kyrkliga och politiska arenor, 1810-1880*, Växjö University Press, Växjö 2010
- Anna Hedtjärn Wester, *Män i kostym. Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet*, Nordiska museets förlag, Stockholm 2010
- Malin Gregersen, *Fostrande förpliktelser. Representationer av ett missionsuppdrag i Sydindien under 1900-talets första hälft*, Historiska institutionen, Lund 2010
- Magnus Linnarsson, *Postgång på växlande villkor. Det svenska postväsendets organisation under stormaktstiden*, Nordic Academic Press, Lund 2010
- Johanna Ringarp, *Professionens problematik. Lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, Makadam förlag, Göteborg 2011

